

גא

כתב עת לספרות

ביטאון איגוד כללי של סופרים בישראל.

חורף 2011, גיליון מס' 25

13 שנה של הופעה רצופה: גיליון 25 חוגג - עם אינדקס כללי

גַּת

כתב-עת לספרות
ביטאון איגוד כללי של סופרים בישראל
גיליון מס' 25, 2011

העורך: ד"ר חיים נגיד

מועצת המערכת: פרופ' גד קינר, פרופ' זיוה שמיר, ורדה גינוסר, ד"ר
פארוק מואסי, ד"ר איבון קוזלובסקי-גולן

יוצא לאור על-ידי

איגוד כללי של סופרים בישראל
نقابة كتّاب عامة في اسرائيل
General Union of Writers in Israel

Published By General Union of Writers in Israel, 2011

GAG
Literary Periodical

winter 2011 no. 25

Editor: Dr. Haim Nagid

אין לעשות שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בחוברת זו, אלא ברשות מהמו"ל.

© כל הזכויות שמורות
© All rights reserved

גג מתפרסם

בעזרתו הכספית של מינהל התרבות, משרד התרבות והספורט
בסיוע עיריית תל-אביב
הגיליון הנוכחי יצא גם בתמיכת מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

על עזרתם נתונה תודת המערכת ואיגוד כללי של סופרים בישראל

סדר העניינים

5	חיים נגיד, בפתח: 13 שנים, 25 גליונות
6	מירון ח. איזקסון, שלושה שירים
9	רוני סומק, מיס פלשתין, שיר
10	נעים עריידי, שני שירים
12	יוסי יזרעאלי, ים, שיר
13	זיוה שמיר, משא התוכחה של נתן אלתרמן
23	גד קינר, שלושה שירים
26	אשר רייך, שניים מקור, אחד תרגום, שירים
28	ישראל בר כוכב, שירים מימים רחוקים
31	מרים קיני, ילדה קשה, סיפור
38	טאהה מוחמד עלי, ענפים, מערבית נעים עריידי
40	רועי שניידר, שלוש סונטות
42	מאיה בז'רנו, שלושה קטעים מתוך פרפרי חופש
45	דנה חפץ, בואי, סיפור
55	אפרת מישורי, ארבעה שירים
57	לורן מילק, שלושה שירים
59	שמעון לוי, אחד מקור, אחד תרגום
61	נידאא ח'ורי, שני שירים, תרגום: נעים עריידי
63	חגית גרוסמן, שירה
65	טלי לטוביזקי, שירים
68	מתי שמואלוף, נצח, שיר
69	פארוק מואסי, שירים
71	רינה בשן, עולת רגל לפוסטיניה, יומן מסע בפרוזה ובשירה בשלוש שפות
85	נוית בראל, שלושה שירים
86	יחזקאל נפשי, שני שירים
88	ליליאן דבי גורי, שירים בדבר סוד המלים
90	דניאל באומגרטן, מהדרין, שיר
91	רבקה רז, אידה היא אידה, היא אידה
93	גרטרוד שטיין, אידה, פרק ראשון מרומאן, עברית רבקה רז
99	דניאל עוז, שירים
100	לילי נדב, מות העצים, סיפור
102	חיים נגיד, מחשבות לפני השינה ואחריה, שירים
104	אלישבע זוהר-רייך, ריקוד תפניות, שיר
105	נורית גוברין, כערער בערבה, סיפורה של טעות

114	משה גנן, על הכלח, שיר
115	יערה בן דוד, שני שירים
116	עינת הראל, שלושה שירים
117	איברהים מאליק, שני שירים, תרגום נעים עריידי
119	רחלי אברהם איתן, כוכב צוקים, שיר
120	אבנר להב, הצל, דיאלוג
122	מועין שלבייה, חזון, שיר, תרגום נעים עריידי
123	נאדרה שחאדה, צידי הנפש, שיר, תרגום נעים עריידי
124	אורי אליעז, רהב עלי רהב, שירים
125	לידיה בר-אב, אנו באנו ארצה או דיאלוג עם הזמן, שיר
128	ג'מאל קעוור, המוות והחיים, שיר, תרגום נעים עריידי
130	היאם קבלאן, בין הלכה והשגעון, שיר, תרגום נעים עריידי
131	אילנה וייזר-סנש, מיטה, סיפור
133	חסיין מהנא, ציפיה לחיים, שיר, תרגום נעים עריידי
134	סועאד קרמאן, שני שירים, תרגום נעים עריידי
136	דוד מלמד, כשבן גוריון שר, מסה
139	רות נצר, הגיבור היהודי העברי, מגולה לגאולה, מסה
145	עמית מאוטנר, שני שירים
146	דנה לובינסקי, נוצצת זיעה, שיר
147	ענאר רדוואן, הנדנדה, שיר, תרגום נעים עריידי
148	יצחק יוסף, שני שירים
149	משה הלחמי, על משיחים וכלבים בתמול שלשום, מסה, חלק ראשון
161	חגית הלפרין, אני רוצה בהחלט מן הצד, מסה
165	פנינה עמית, שלושה שירים מתוך שברים
167	מיכאל רייך, בשל מה פשפש הזקן בכיסוי, שיר
168	ברכה רוזנפלד, שני משוררים מפולין ומרומניה, תרגומים (לאשק אלקטורוביץ , רוקסנדרה צ'סריאנו)
	על ספרים חדשים
172	עירית אבישי צביאל, על הספר <i>חיים כתובים</i> מאת ניצה בן דב
175	מלכה נתנזון, בעקבות קריאה בספר <i>עיני אהובתי</i> , מכתב לזיוה שמיר
177	רחלי אברהם איתן, על ספרו של מירון ח.איזקסון, <i>בפעם הזאת</i>
181	יערה בן דוד, על ספר שריו החדש של אורי ברנשטיין, <i>שירים לפסנתר יחיד</i>
184	מפתח גליונות גג, ערכה: הגר רענן

בפתח

13 שנים, 25 גיליונות

טיבן של רשימות בפתחם של גיליונות מיוחדים, כמו גיליון זה, שהם מציעים סיכומים חגיגיים וקושרים כתרים לראשיהם של אלה שהתמידו במלאכתם "עד הגיענו הלום". מאמר פותח זה פטור מאותו סיכום מביך, שכן המפתח בחלקה האחרון של החוברת, התופס כדי חמישית מיריעתה, עושה את המלאכה בפירוט מדויק המשתרע על פני 53 עמודים.

כשיצא לאור הגיליון הראשון של גג באוקטובר 1998 כתבתי בפתחו דברים שהאמנתי בהם אז והיום הם נראים נאיביים להחריד: "גג מבקש לנווט את שפע הערוצים של הישראליות - אל נתיב משותף, לצמצם את המפריד...". ועוד כתבתי שם: "בהקמתו של גג הניעה אותנו, בראש ובראשונה, ההכרה כי הסתגרות זו טומנת בחובה פוטנציאל הריסני, המאיים, בטווח הארוך לפורר את החברה בישראל לתרבויות נפרדות, אטומות זו לזו". מאז היה "הטווח הארוך" לטווח קצר ביותר, והאטימות של "התרבויות הנפרדות" הלכה והתעצמה, ובעיקר "המצע המשותף" הפך למשטח בוצי, למדרון חלקלק, זירה לעימותים חברתיים ופוליטיים שהותירו את הסופרים הרחק מאחור.

אבל במבט חוזר אל אותה תקופה שלפני 13 שנה, ניתן להיווכח כמה מעט לכאורה השתנתה זירת הספרות הישראלית. כך גם מגג. חלק לא מבוטל מן הסופרים שהשתתפו בגיליון הראשון, שיצא לאור בקיץ 1998 (שמותיהם ויצירותיהם מפורטים בשלושת עמודיו הראשונים של המפתח, עמ' 184) משתתפים גם בגיליון זה ביניהם: מאיה בז'רנו, אפרת מישורי, זיוה שמיר, אשר רייך, נידאא חורי, חסיין מהנא, שמעון לוי, רוני סומק, גד קינר). אחדים הלכו לעולמם (פסח מילין, משה בן-שאול, גד יעקבי, יהי זכרם ברוך). אבל רבים מן המשוררים הצעירים, ובעיקר המשוררות, המשתתפים בגיליונות האחרונים של גג (לורך מילק, חגית גרוסמן, נויט בראל, טלי לטוביץקי, מתי שמואלוף, יחזקאל נפשי, אם להזכיר רק אחדים) מגלמים ביצירותיהם כישרון, העזה ויצירתיות המפחים את התקווה שהם עתידים לחדש את פני ספרותנו דווקא בתקופה חומרנית וצינית זו, שבה מאבדת הספרות את מעט הכבוד שאולי עוד נותר לה.

גג אינו נפוץ ברכבות עותקים, אבל גם אלף העותקים שלו, המשוגרים פעמיים בשנה למנויים שלנו, וכן לכל חברי איגוד כללי של סופרים בישראל ומוצעים למכירה בחנויות, מביאים לנו שפע של תגובות מעוררות, המאמצים את ידינו להתמיד בהוצאתו, ואף להגדיל את מספר הגיליונות שלו משניים לשלושה בשנה. אנו מקווים לעמוד במשימה זו כבר בשנה הקרובה.

שלמי תודה לכל המשתתפים בגיליון זה ובגיליונות שקדמו לו: כתבתי השירה והפרוזה והאמנים החזותיים התורמים לנו מיצירותיהם מדי כל גיליון, וכמובן - למינהל התרבות במשרד התרבות והספורט, ועיריית תל-אביב ומועצת הפיס לתרבות - כי בלעדיהם לא היה לנו גג.

קריאה נעימה,

העורך, חיים נגיד

מירון ח. איזקסון

שלושה שירים

החומרים התרככו

החמרים התרככו
כל אחד בהם
שומר על עצמו מדיק
גבור או פחדן
לחוקרי הדורות הבאים,

אמנם האדמה עדין קשה -
כאשר נופלים היא פוגעת,
הקיר דומה ממנה עקש
כאלו רק הוא מחזיק בנינים,

ובכל זאת הידים נשפרות
פחות ממה שזכרנו,
לעתים הדקות מוסיפות
את כרס הזמן לנפשן
וקולות על כתפי גבעולים
נושבים כמו שדה מסדר,

הקד שידע אך לרדת
מתעלה לקומת טבע אחרת,
החם אינו בהול
למרות שיצרו שוב בוער,

עדין מי שפורץ לכביש כילד
מראה את כחו
נשפך על הדרך,
ומי שמבקש רחמים
רוחו בגוף המוזר רועדת.

התנגשויות

הִרְאֵנוּ אֶתְּכֶם בְּאֵה,
 חֲלָקִים הִתְיַצְבוּ
 לְקַבֵּל עַל עֲצָמָם
 אֶת טִבְעֵם הַחֲדָשׁ,
 הוֹתִירוּ הַפּוֹכִים וּמִנְעוּלִים
 שֶׁפָּהֶם נוֹכַל לְהַבִּיט
 כְּשֵׁי שׁוֹב הַזְּמַן לְמִקוֹמוֹ.

בְּשָׁנָה שְׁנֵי זְקָנִים נִתְקְלוּ,
 עַד כֹּה חִיֵּיהֶם נִמְלְטוּ מִמֶּכָּה
 כְּמִשְׁחָק וְתִיק שֶׁהֲצִלִיחַ,
 אֶפְלוּ בְּרַכְיָהֶם גְּדָלוֹ
 לְלֹא חֲכוּךְ אוֹ נִתּוּחַ
 כְּדָגִים שְׂאֵינָם מִקְשִׁים אֶת לְבָם.

הַתְּנַגְשׁוּיּוֹת נוֹסְפוֹת תָּעוּ
 קָרוּ בְּלִי גּוֹפִים,
 לֹא מִכָּל חֲבָטָה
 נוֹלְדֵת יִבְשָׁה חֲדָשָׁה,
 לֹא בְּכָל כַּעַס נִשְׂרָפוֹת הָרְאוֹת.

הַמִּצַּח אַחֲרוֹן לְהַתְּנַגְשׁוּיּוֹת הַיּוֹם -
 מִחַ מִסְפָּר עֲבָדוֹת לְחֵלוֹן נִקְשָׁה,
 יְכוּלִים גַּם צְבָאוֹת לְכוּא, גַּם
 אוֹתָן אֶהוּבּוֹת, אוֹ הַחֲצֵר שֶׁבָּה
 הַכִּיתִי לְרֵאשׁוֹנָה כְּדֵי שֶׁדָּמִי יִכִּירָנִי.

מים אחרונים

שָׁמָּה אוֹתָהּ אֵשׁה
 הִיְתָה מְבִיאָה לְשִׁלְחַן בְּעֵלָה
 קִנְיָן לְשִׁתְיָהּ וְקִנְיָן רַחֲצָה
 פֶּת לְבָרְכָה וּפֶת נְגוּעָה
 וּמִינִים רֵאשׁוֹנִים וּלְאוֹת כֹּה שֶׁלְמָה
 מְלָה מִתְקַנֶּת מִכָּל סְעָדָה,
 הִיְתָה מְבִיאָה הִיְתָה מְרִיעָה.

וְקוֹל בְּעֵלָה דָק וּבְרוּר -
"לֹא לְמִים אֱלֹה הֵייתִי מִתְכַּוֵּן
רַק לְאוֹתָהּ בְּרָכָה קְטָנָה
אוֹתָהּ הִשְׁמִיעוּ הוֹרֵי
וְאֲנִי אֲז לְרֵאשׁוֹנָה רְאִיתִי
שְׁלוֹלִית יְמִית שֶׁל קֶבֶע,
הַר מְסָפֵן וְנֶאֱחָה,
נְחֹשֶׁת לְכוּדָה בְּלִי כַח,
שְׁנֵי טוֹרֵף מְסִים,
מִחֻשְׁבָּה נוֹפֶלֶת שֶׁהִפְכָה לְנִקְדָּה בְּסִנְטֵר אָבִי
בְּטָרֵם תִּתְנַפֵּץ עַל רְצַפַּת בַּיִת".

פעמון, עבודה מאת אמון יריב, באדיבות האמן וגלריה רוזנפלד, ת"א

רוני סומק

מיס פלסטין

הָאָדָם בְּדָגַל פְּלֶסְטִין נִגְנֵב מֵאֵשׁ לְפִידִים,
הֶלְבֵן מְסִיד שְׁגֵרָד מֵהַחֹמָה,
הִירָק מְצַעֲקֵת עֵץ
וְהַשָּׁחַר הוּא חֶשֶׁךְ מְצַרִים.

אָז יֵאלֶלֶה, תִּהְיֶה כְּבָר מְדִינָה,
וְתִחְזִירוּ יָרֵק לְאֶדְמָה,
לְבָן לְחִלְצֵת חַג,
שָׁחַר לְקָפָה
וְאֵת הָאָדָם לְתִשׁוּקָה עַל שְׁפֵתֵי הַיְּפֵה־פִיּוֹת,
שְׂבָאוֹ לְרִמְאֵלֶלֶה, לְתַחֲרוֹת "מִיס פְּלֶסְטִין"
שְׂבֻטְלָה.

העבודה: מעשה ידי רוני סומק

נעים עריידי

שני שירים

ירושלים אהובתי

הִיָּה הִיָּתָה יְלֵדָה יָפָה
 יְלֵדָה יָפָה כְּמוֹ בְּשָׁמַיִם
 הִיָּה הִיָּתָה יִפְהַפִּיָּה
 וְלֹא קָרְאוּ יְרוּשָׁלַיִם

אֶת הַיְלָדָה אֶהְבּוּ כָלָם
 אוֹתָהּ אֶהְבְּתִי שְׂבָעֵתִים
 וְכִשְׁגָדְלָה כָלָם נִיסוּ
 לְחַתּוֹךְ אוֹתָהּ לְשָׁנָיִים

וְהִיא בְּכַתֵּה מְרוֹב יָגוֹן
 שְׁלֹא יִקְלָקְלוּ הַמְסַפְּרִים
 עַל שְׁנֵי דְבָרִים הִיא לֹא וְתָרָה
 עַל הַתְּפִלָּה וְהַשְּׁמַיִם

הִיָּה הִיָּתָה יְלֵדָה יָפָה
 עֲכָשְׁיוּ יָפָה כְּפָלִים

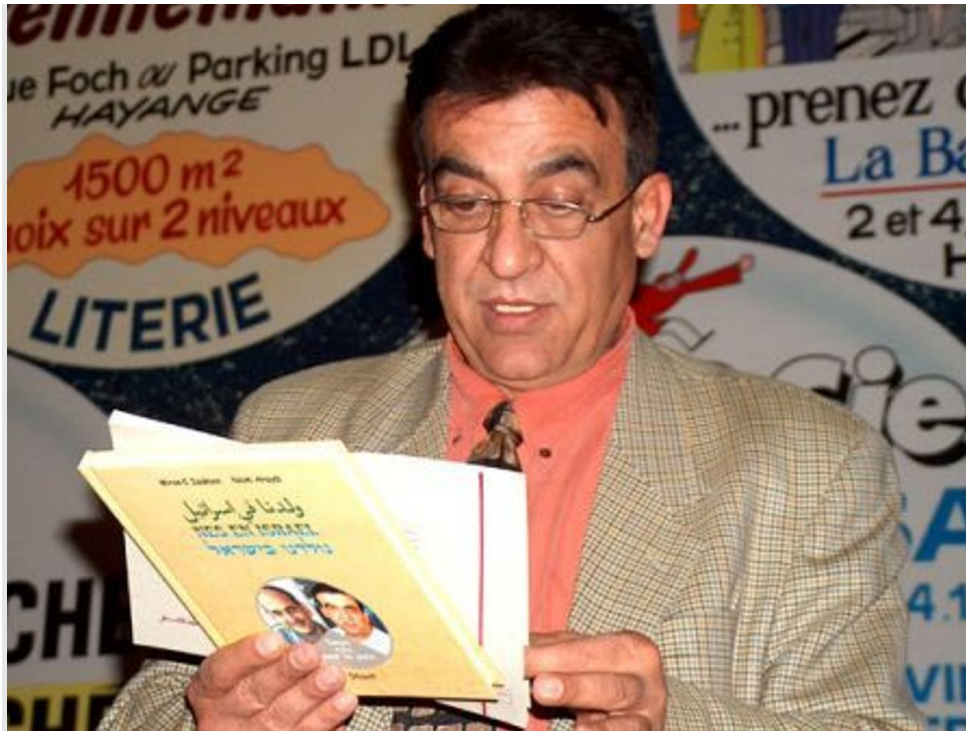
אנדלוסיה

אוֹלְטִמוֹ סֶסְפְּרוֹ דְלִמּוֹרוֹ
 וְלֹא יָכַל הַסֶּלְטָאן לְהַפְּךָ לְאַבִּן.
 בְּכֶה, בְּנִי, אֶמְרָה לוֹ הָאֵם,
 זְכוּתְךָ לְבִכּוֹת כְּמוֹ אִשָּׁה
 עַל שְׁלֹא יָכַלְתָּ לְהִגָּן עַל הָעִיר.

וְאִיזְבֵּל הָאִיצָה בְּפֶרְדִּינַנְדוֹ,
 מִהָרַר וְעָלָה עַל קוֹרְדוּבָה
 וְהִכָּה בְּסֶלַע כְּדֵי שֶׁקוֹל דְּמֵי הַסֶּלְטָאן
 יוֹעֵקוּ מִן הָאֲדָמָה:
 אוֹלְטִמוֹ סֶסְפְּרוֹ דְלִמּוֹרוֹ

וְכִינּוּ בְּנֵי עַמִּים שׁוֹנִים
כִּי הָאָרֶץ לְאֱלֹהִים
וְהַמּוֹלֶדֶת לְאִזְרָחֶיהָ,
הַחֵלוֹם הוּא רַק מִיתוֹס
בְּחַפּוֹשׁ הַנְּצָחִי שֶׁל חֲמֻדוֹת
חֶסֶת מְעֻזָּרִים.

כָּךְ ב־1492 יָצָא קוֹלוֹמְבוֹס
לְמִצָּא אֶת הַבַּיִת הָאָבוּד
בְּקִצְה־קִצְה הַמְעֻרָב
בְּעוֹד אַחֲרוֹן הָעֲרָבִים מְאֻבָּד
אֶת הַמִּיתוֹס כְּדֵי לָשׁוּב
אֶל קִצְה הַמְזֻרָח וּמְבִיט בְּגִלְגֹל
וְלֹא יָכַל לְדַעַת כִּי
אֵין חֲדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ
וְהַכֵּל שֶׁבְּאֵל הַיָּם
וְחֹזֵר חֲלִילָה.

נעים עריידי קורא משיריו

1

מָטָה לְזִמְן לֹא מִכַּר הַיָּם
הוא אותו.

2

אַחֲרֵית יָמִים זֶה עוֹד עֹכָשׁוּ אֶחָד
שֶׁל יָם.

3

הָמָּה אֶכְפֵּת לוֹ שֶׁל הַיָּם
אֵינּוּ אִישִׁי. שֶׁהַשִּׁירָה עוֹשָׂה בּוֹ שְׁמוּשׁ
כָּלֵל לֹא נִכְרַ בּוֹ. הוּא עָסוּק בְּהַתְחַיְבוּת
קוֹדֶמֶת.

4

מִשְׁתַּרְע בְּתוֹךְ הַכְּמוֹתֶיהוּ שְׁלוֹ, הַיָּם
מִשְׁתַּרְע. הַתְּעַמְקוּת, כִּךְ עַל פִּי
חֹבֶרֶת הַהֲדַרְכָּה שְׁמִצְרַפֶּת אֱלִיּוֹ, הִיא
מְלָה בְּלִי שֶׁכֵּל.

יוסי יזרעאלי (משמאל) במחזהו חלומות של אנונימוס (צילום: גדי דגון)

משא התוכחה של נתן אלתרמן מנקודת תצפיתו של שופט

בעקבות דיונו של מנחם פינקלשטיין על השיר "על זאת" בספרו הטור השביעי וטוהר הנשק (נתן אלתרמן על ביטחון, מוסר ומשפט)*

מן הראוי להקדים ולומר: נתן אלתרמן לא חידש את הז'אנר של שירי העת והעיתון בספרות העברית. קדמו לו המשוררים המודרניים יהודה קרני ואביגדור המאירי, שכתבו עוד בשנות העשרים והשלושים שירים ז'ורנליסטיים מענייני דיומא. ראוי אולי אף ללכת לאחור ולהזכיר את "שירי הלוח" של דוד פרישמן, או את שירתם האקטואליסטית של י"ל גורדון וח"נ ביאליק, שחלקה סטירית-אירונית וחלקה שירת זעם ותוכחה מרה. ואולם, היה זה נתן אלתרמן שהביא את השיר הז'ורנליסטי לשיאים חסרי תקדים – בכמות, באיכות ובאינטנסיביות – שיאים שספק אם יש להם מקבילה כלשהי בארץ או בעולם. המשורר הצעיר פרסם מדי שבוע שיר שהגיב על האירועים בעודם מתהווים, קבע עמדות והשפיע על הציבור ועל קובעי המדיניות הרבה יותר ממה שמשפיעות בימינו כל תכניות המלל של כלי התקשורת למיניהם גם יחד. אנשים למדו להתבונן באירועים דרך הפריזמה האלתרמנית, שמעולם לא הייתה צפויה מראש וסירבה להיענות לשגרת המוסכמות.

*

איך קרה הדבר שבחור כבן שלושים-ארבעים מצא את העוז והסמכות לחנך את מנהיגי הדור וקרביניטיו, ואיך הסכימו הללו להטות אוזן לדבריו ולשקול אותם בכובד ראש? איך קורה הדבר שגם כיום, כשישים-שבעים שנה לאחר שנכתבו טורים אלה, מוצא בהם השופט מנחם פינקלשטיין תנא דמסייע בבואו לסכם את עבודתו המשפטית רבת השנים וההישגים בפרקליטות הצבאית? בספרו הטור השביעי וטוהר הנשק, טוען מנחם פינקלשטיין, ובצדק, שציבור הקוראים ידע ש"נאמנים פּפְּעֵי אוֹהֵב" (משלי כז, ו). גם כאשר הייתה לאלתרמן ביקורת, הייתה זו ביקורת בונה, רצינית ולא צינית, כזו הנובעת מהתבוננות, מתבונה, מראייה רחבה ומהכרת המקורות התרבותיים שמהם צמחו החוקים. הציבור ידע שלפניו משורר לאומי, בעל עמדות מוסריות מוצקות, ולא משורר מפלגתי, המגן על איזו אמת צרה ואינטרסנטית. אכן, לא במקרה כינוהו "נתן החכם", הן על שם גיבורו של לסינג והן על שם הנביא שפעל לצדו של דוד המלך ושימש לו "תיבת בלמים". בל נשכח: גם נתן אלתרמן פעל בתקופת "מלכותו" של דוד, המנהיג וראש הממשלה.

*

ביצירתם של גדולי הסופרים אנו מוצאים תכופות שהמציאות מתארגנת במעגלים הולכים וגדלים, למן המעגל האישי הצר, דרך המעגל הלאומי, למעגל האוניברסלי ולמעגל הטרגנסצנדנטי הרחב, המקיף את כולם. ענקי הספרות האמיתיים, שנער יספרם, מהנביאים ועד ימינו, הינם סופרים מרחיקי

* הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 2011, 286 עמ'.

ראות, שאינם נוכרים שוב ושוב באותה פיסת מציאות צרה ומוגבלת. הם עולים על הר גבוה, ומסתכלים מפסגתו לכל הכיוונים, רואים את התמונה במלואה ומסיקים מסקנות. לא במקרה כינו בימי קדם את הנביא בכינוי "הרואה", ולא במקרה תיאר המיתוס הלאומי הקדום את משה, ארון הנביאים, כמי שעלה על הר גבוה להביא מפסגתו קודקס חוקים חדש. ובמאמר מוסגר: כיום, צרת הספרות שלנו היא שרוב הסופרים והמבקרים דוחקים את עצמם לפינה צרה ונידחת, שממנה הם אינם רואים את המפה המורכבת והרב-גונית של המציאות אלא מזווית ראייה אקסצנטרית ומתוך עיוורון צבעים חלקי. בשל עמדה א-פרוירית והעדר גמישות רעיונית, הם אינם מסוגלים לראות את התמונה במלוא מורכבותה. ציבור הקוראים משלם להם באופן אינטואיטיבי כגמולם: הוא אינו נותן בהם אימון, ואינו מוכן להטות להם אוזן. אלתרמן היה כמדומה המשורר האחרון שהיה איש רוח שכולם היו מוכנים להטות לו אוזן וחיכו לדבריו כמו לכוס מים צוננים ביום שרב. גם כיום יש לנו משוררים טובים, אך אין ביניהם אנשי רוח ראויים לשמש, כאלה המסוגלים לראות את המציאות על כל אגפיה. המשורר אינו מסוגל לשמש לעמו מנחה ו"מורה נבוכים", והנתק בינו לביין קוראיו הוא הגדול ביותר שהיה אי פעם בתולדות התרבות.

השופט מנחם פינקלשטיין ושער ספרו על הטור השביעי

אלתרמן לא היה משורר מפלגתי, אף שמצא את פרנסתו, לאחר שפוטר מעיתון *הארץ*, בעיתונה של המפלגה השלטת. הוא ביטא בטוריו אמתות רחבות יותר מאלה שהשמיעו אז טובי המדינאים, ובמיטבם נחרתו טוריו בלב הקוראים, והשפיעו יותר מכל הדברים שהושמעו מעל במת הנאום הפוליטי. למותר לציין שהתקופה הייתה תקופה גדולה וסוערת, ושנדרש איש-רוח שיאיר כמו מגדלור את האפלה. טוריו של אלתרמן שימשו בעיצומה של הסערה גם מצפן, גם כוכב צפון וגם קול המצפון. חרף גילו הצעיר, חש אלתרמן שהוא מסוגל לעמוד במשימה הכבדה הזאת. לא אחת הוא

הציע לקוראיו להתבונן באירועים מזווית ראייה נוספת, בדרך-כלל מזווית בלתי שגרתית, אפילו דרך עיני "האחר" - הצר והאויב. לא פעם נכנס המשורר בטכניקת ה"הזרה" (defamiliarization) לתודעה של החרב, לתודעה של שנאת היהודים, לתודעה של העיט שחג מעל הפגרים, או של החולד שחותר תחת יסודות הבית. שיר מוקדם שנגנז, "שיר הגיליוטינה", הוא מונולוג של המערפת, שמוציאה מפייה את המשפט המצמרר: "היום עוד אִם לְמַעַני אֶת בְּנֵה בְכוּרָה יוֹלֶדֶת".

היכולת של להתרמן להתבונן באירועים דרך עיני "הסיטרא אחרא" ולעתים גם להזדהות עם נקודת המוצא של האויב - מבלי לשכוח פרמטרים אחרים - היא זו שאפשרה את כתיבתו של טור כרוגמת טורו הידוע "על זאת" (כב, יום ו', 19. 11. 1948), המתנוסס על כריכת ספרו של מנחם פינקלשטיין, בלוויית המכתב של בן-גוריון, שכתב למשורר: "אין טור משוריין בצידו צבאנו העולה עליו בכוחו הלוחם".¹ הטור הזה יעמוד כאן במרכז דבריי, כי אגב ניסיוני לבחון את דברי מנחם פינקלשטיין, המפריכים את דבריהם של שורה ארוכה של היסטוריונים ואנשי ספרות, מצאתי למסקנותיו סיוע ממקום בלתי צפוי, שלא הייתי מגיעה אליו אלמלא נפגשתי עם הספר הזה הבחון את דעותיו של אלתרמן בענייני ביטחון, מוסר ומשפט בחינה מחקרית, ללא דעות קדומות וללא משוא פנים.

*

היו שהאשימו את הטור "על זאת" שיש בו כדי לזרוע דמורליזציה בעיצומה של המלחמה, או אפילו לגרום לתבוסה.² בן-גוריון, לעומת זאת, בשיקול דעת נכון והפגנת מנהיגות "בזמן אמת", הדפיס את "על זאת" במאה אלף עותקים, וחילקו לחיילי צה"ל כמין סדרת חינוך מקוצרת בנושא טוהר הנשק.³ הטור של אלתרמן נושא כותרת שמופיעה בדרך-כלל במקרא בהקשרים שליליים, רבים מהם בדברי התוכחה של הנביא ירמיהו, כגון "שִׁמּוּ שְׂמִימִים, עַל-זֹאת" (ירמיהו ב, יב), "עַל-זֹאת חָגְרוּ שְׂקִים" (שם ד, ח), "עַל-זֹאת תִּאָּבֵל הָאָרֶץ" (שם ד, כח) וכד', ללמדנו שלפנינו משא תוכחה המתריע על הנעשה, מפנה אצבע כלפי האשמים ומקונן על מחיר הדמים ששילמו החפים מחטא. השיר בנוי כבלדה, המתעדת מעשה שהיה:

חָצָה עָלַי גִּיפ אֶת הָעִיר הַכְּבוֹשָׁה.

נָעַר עַז חָמוּשׁ... נָעַר-כְּפִיר.

וּבְרָחוּב הַמְדָבָר

אִישׁ זָקֵן וְאִשָּׁה

נִלְחָצוּ מִפְּנֵי אֵל הַקִּיר.

וְהַנָּעַר חִיךְ בְּשֵׁנִים-חָלָב:

"אֲנִסָּה הַמְקַלֵּעַ"... וְנָסָה.

רַק הִלִּיט הַזָּקֵן אֶת פְּנֵיו בִּידָיו

וְדָמוֹ אֶת הַכֶּתֶל כָּסָה.

זֶה צֵלוּם מִקְרָבוֹת-הַחֲרוֹת יְקִירִים.

יֵשׁ עֲזִים עוֹד יוֹתֵר, אֵין זֶה סוֹד.

מִלְחַמְתָּנוּ תוֹכַעַת בְּטוֹי וְשִׁירִים...

טוֹב! יוֹשֵׁר לָהּ, אִם-כֵּן, גַּם עַל זֹאת!

וַיִּוֹשֶׁר לָהּ אִם-בֶּן עַל "מְקָרִים עֲדִינִים"
 אֲשֶׁר שָׁמַם, בְּמִקְרָהּ, רְצִיחָהּ.
 וַיִּוֹשֶׁר עַל שִׁיחֹת שֶׁל שׁוֹמְעִים-מְבִינִים,
 עַל בָּנוֹת-צָחוּק שֶׁל וְתוֹר וּסְלִיחָהּ.

אֵל יָגֵד "רַק פְּרָטִים הֵם בְּפֶרֶק הַפֶּאֶר",
 פֶּרֶט וּכְלָל
 הַמָּה צָמֹד-פְּחָק.
 אִם הַכֹּלל כֵּן מְקַשֵּׁב לוֹ לְפֶרֶט הַמְּסַפֵּר
 וְאֵינְנו חוֹבְשׁוֹ בְּצִינּוֹק!

כִּי חוֹגְרֵי כְּלֵי לֹחֶם, נֶאֱנַחְנוּ אִתָּם,
 מִי בְּפוּעַל
 וּמִי בְּטְפִיחַת הַסִּפְמָה,
 נִדְרָחִקִים, בְּמִלְמוּל שֶׁל "הַכְּרַח" וְ"נָקָם",
 לְתַחוּמָם שֶׁל פּוֹשְׁעֵי מִלְחָמָה

אֲכַזְרִית מִלְחָמָה! הַמְטִיף הַתְּמִים
 בְּאֶגְרוֹף מִפְּנֵיהַ יַחְזוּר!
 אַךְ לָכוֹן
 צוֹ הַיִּשָּׁר וְצוֹ הַרְחָמִים
 לוֹ יִהְיֶה בָּהּ כְּמוֹהָ אֲכַזְרִי!

וְלַקְהַל הַמְּפִיטִים רַק עַל קֶסֶם הַזֹּדֶה
 וְתוֹרְמִים לָהּ רַק דְּבַשׁ עַל מִרְדָּה
 לוֹ יוֹכְנוּ בִּידֵה עֲנָשִׁים שֶׁל פְּלָדָה!
 בְּתֵי דִין צְבָאִיִּים שֶׁל שָׂדֶה!

תִּמְגַר הַשְּׁלֹוֹה הַלּוֹחֶשֶׁת "אֲכֹן" ...
 וַיִּרְאֶה אֶת פְּנֵיהָ בְּרֵאֵי!
 יַעֲמַד הַחֵיל הָעֵבְרִי! יִתְגַּוְּגוּן
 מִקְהוֹת הַצְּבוּר הָעֵבְרִי!

וּמִלְחָמַת הָעָם, שֶׁעֲמָדָה לְכִלֵּי חַת
 מוֹל שְׂבַעַת הַגִּיטוֹת

שֶׁל מַלְכֵי הַמְּזֻרָח,
 לֹא תַחַת גַּם מִפְּנֵי "אֵל תִּגְיָדוּ בְּגַת" ...
 הִיא אֵינָה פְּחָדָנִית כְּדֵי-כֶךְ! ...!

זהו טור ארוך למדי, בן עשרה בתים, ובו מתמקדים שלושה פרקים בחלק השישי של ספרו של מנחם פינקלשטיין. אלתרמן נדרש בו לקולות שעלולים להישמע בציבור נגד שיר זה, ואולי אף ממלא בו את תפקיד "פרקליט השטן" של שירו, תוך העלאת נימוקים מדוע יש להימנע מפרסומו, כגון נזק ביטחוני שעלול להיגרם בעקבות פרסום הדברים, או הוצאת דיבתם של חיילי צה"ל רעה באוזני אויביהם. אולם, הוא הוא בעצמו גם פוסל את הנימוקים הללו, ונראה שאנשי חוק ומשפט בימינו כמו מנחם פינקלשטיין ומנחם מאוטנר⁴ בדיוניהם בשיר זה לאורך של סוגיות קונטמפורניות מסכימים אתו. המלחמה, כך עולה מטורו של אלתרמן, אינה מקדשת את כל האמצעים. נגד הפוגעים פגיעה בוטה בטוהר הנשק יש לנהוג ביד קשה, ולא תהא זו פגיעה במוראל הלוחמים, אלא להפך: התוכחה תחזק את החיילים, תחשל את רוחם תנסוך בהם אמונה בצדקת הדרך.

את השיר הזה, שלוחם על טוהר הנשק, מיקם אלתרמן בספר *הטור השכיני*, מהדורת "דבר", שאותה ערך בעצמו, ליד הטור הידוע ביותר שלו - "מגש הכסף", וזאת אמירה רבת משמעות. הטור מתאר נער עז מן הלוחמים שחוצה את העיר על ג'יפ. איש זקן ואישה נלחצים מפניו אל הקיר. הנער הורגם כך סתם, כמיין משחק אכזרי וסר טעם ומטרה - לא כדי להגן על עצמו או על חבריו, אלא כנראה אך ורק כדי לזרוע פחד בקרב האוכלוסייה הערבית. אלתרמן קורא לילד בשמו: הוא קורא למעשיו "פשעי מלחמה". הוא מסיים את השיר במילות האמונה שהלוחמים יוכלו לעמוד בביקורת. הם אמיצים דיים כדי לספוג את דברי התוכחה הללו בעיצומה של המלחמה.

בכוונה השתמש כאן אלתרמן באגדה ידועה - אותה אגדה שעליה בנה המשורר שאול טשרניחובסקי את הבלדה הנודעת "קיר הפלא אשר בוורמיה"⁵, שבה מסופר על אמו של רש"י שפרש גרמני כמעט שהרגה, הקיר שאליה נצמדה נפער וחיה וחיי ובנה נצלו בדרך נס. בשירו של אלתרמן שום נס אינו מתרחש כאשר איש זקן ואישה חסרי ישע (במקביל לאישה ועופרה חסרי הישע בשירו של טשרניחובסקי) נלחצים אל הקיר. הנער הלוחם מקבל לרגע את דיוקנו של הפרש הגרמני, שעה שהוא מתואר כאן בדימוי הניצשיאני של "נער כפיר" (כמו החיה הצהובה של ניצשה וכמו "הַכְּפִירִים בְּתִלְתְּלֵי הַזֶּהָב" משירו האנטי-ניצשיאני של ביאליק "על סף בית המדרש"). למעשה, אלתרמן אומר כאן בדרכי עקיפין מרומזות אמירה המזכירה במקצת את זו שאמר פרופסור ישעיהו לייבוויץ מקץ שנים בסגנונו המוחצן והבוטה, אבל לאלתרמן היו מוכנים להטות אוזן, כי הוא אמר זאת ברמז, ליודעי ח"ן, ואלה שהבינו ידעו כאמור ש"נַאֲמָנִים פְּעֵעֵי אוֹהֵב".

מנחם פינקלשטיין בוחן בספרו את דבריהם של היסטוריונים ומבקרי ספרות שכתבו על הפרשה. רובם לא דייקו, וייחסו את השיר הזה למעשים שנעשו ב"מבצע דני" (כיבוש לוד-רמלה), אף שקשה להניח שהשיר הזה נכתב על אירועים שקרו כארבעה חודשים לפני כתיבתו. מנחם פינקלשטיין בדק את העובדות והנתונים, כנדרש מחוקר ראוי לשמו, והגיע למסקנה שמדובר במבצע אחר לגמרי - ב"מבצע יואב", כמשוער בספרו של בני מוריס ובספרו של צביקה דרור על יצחק שדה,⁶ ומסקנה זו עומדת בניגוד גמור למה שכתבו היסטוריונים רבים ובהם מרדכי (מורלה) בר-און⁷ ומרדכי נאור⁸ ובניגוד לדבריהם של מבקרי ספרות רבים ובהם חנן חבר⁹ ויצחק לאור¹⁰. האחרונים לא היססו להאשים את אלתרמן בהסתרת העובדות במשך חודשים ארוכים, והגריל לעשות מבקר השירה אלי הירש¹¹ שטען בעקבותיהם בטורו *בדיעות אחרונות* שאת הטור הזה בעצם הזמין בן-גוריון מאלתרמן כדי

לכסות על מעשי נבלה גדולים פי כמה. אין כנראה גבול לסילופים, והנייר כנראה יכול לסכול כל דבר עולה ואיולת. כשפתב לא מכבר יצחק לאור דברי ביקורת בעיתון האדון על הספר הטור השביעי וטוהר הנשק,¹² יכול היה כמדומה השופט מנחם פינקלשטיין לטעום שמינית שבשמינית מטעמם של הסילופים שעליהם כתב אלטרמן את טורו על ניצחונם של חופש הסילוף שעה שהוא עצמו עמד מול מקטרגיו, שסילפו את דבריו לבלי הפר.¹³

חנן חבר, למשל, הכתיר את דבריו הנ"ל בכותרת "הטור השביעי ומלחמת 1948", וזאת כמובן כדי להתנזר מן השימוש במונחים כמו "מלחמת השחרור" או "מלחמת העצמאות" שהם לגביו חלק מטרימינולוגיה ציונית חד-צדדית, בעוד שמונח ערבי כמו "הנכבה" הוא לגבי דידו של חנן חבר מונח קביל למהדרין, שאינו פסול מחמת חד-צדדיותו.¹⁴ כך נוהגים היום רבים מההיסטוריונים "החדשים", כמו עדית זרטל למשל בספרה בעל הכותרת האלתרמנית *זהבם של היהודים*. היא משוכנעת ככל הנראה שאם תקרא למעפילים "מהגרים בלתי לגליים", תתפוס את זווית הראייה הבריטית ותשתמש בטרימינולוגיה של הצד שאסר על ההעפלה, יקבלו דבריה משנה תוקף ואובייקטיביות.¹⁵ אמר לי על כך ההיסטוריון יוסף גורני, שאינו אובייקטיבי פחות מעדית זרטל: "אינני מבין מדוע היא מבקשת למנוע ממני להיחשב מעפיל בעיני עצמי!".

לפיכך האשים יצחק לאור, שטיעונו על אלטרמן הם סילוף-על-גבי-סילוף, את ספרו של מנחם פינקלשטיין בכך שהוא התעלם מהמונח "תקופת האינתיפדה", וקרא לה "תקופת המלחמה בטרור הפלשתיני". אפילו מתוך עיון במפתח העניינים ניתן לראות שהספר הטור השביעי וטוהר הנשק מזכיר את שני המונחים המקבילים גם יחד, אלא שאינו נצמד דווקא לנקודת התצפית של הצד הערבי (ואף התנגד לקרוא לאירועים הקשים שפרצו בספטמבר 2000 בשם "האינתיפדה השנייה", ואת עמדתו אימצו בית המשפט העליון ונשיאו אהרן ברק), כמו חנן חבר וחבר חסידי, שקיבלו ממנו כתורה מסיני את התיזה הקונספירטיבית שלו שלפיה ביקש אלטרמן לחזק בשירו "על זאת" את העמדה ההגמונית. לכאורה התריע אלטרמן בשירו על פשעי המלחמה שנעשו על ידי צה"ל, טען חבר, אך בפועל הוא העדיף להעלים באופן כללי את האירועים שהעידו על מעשים לא מוסריים ופרובלמטיים במלחמה.¹⁶ ברי, המונח "אינתיפדה" (בערבית: انتفاضة, שפירושו "התנערות" או "התקוממות") מבטא את האתוס ואת זווית הראייה של צד אחד בסכסוך, שאינו אובייקטיבי יותר מן הצד השני. האם צידוד בצד הערבי בסכסוך ונקיטת האתוס הערבי עושה את הדין לאובייקטיבי יותר או צודק יותר?

*

לאור הוא דווקא משורר ראוי לשמו, משורר עטור פרסים, אך הוא אינו איש רוח ואף אין לו הכלים והיכולת לנסות ולרדת לחקר האמת. והא ראייה: במאמרו הנ"ל על הספר הטור השביעי וטוהר הנשק האשים יצחק לאור את מנחם פינקלשטיין בכך שהתעלם ממספר ההרוגים במבצע, ולא היא: בעמ' 163 - 167 של ספרו עוסק מנחם פינקלשטיין בפירוט בשאלה זו שבמרכזה מספר ההרוגים בדווימה. זאת ועוד, להערכת האשמה זו של יצחק לאור שאלטרמן ניסה להעלים בשירו את מספר הקרבנות באירוע נובעת בבסיסה מאי הבנת הנקרא. המילים "איש זקן ואשה" שבשירו של אלטרמן אינן מלמדות על כך שמדובר בשני קרבנות בלבד. זוהי אמירה כוללת, הנקטת שם עצם קיבוצי, בדומה לשמות העצם הקיבוציים שבפסוקים "להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים" (אסתר ג, יג), או "זקן בחר וכתולה וטף ונשים תהרגו למשחית" (יחזקאל ט, ו).

מנחם פינקלשטיין, שניחן כאמור בטמפרמנט מחקר, הגיע בספרו למסקנה ששירו של אלטרמן נסב לא על אירועי "מבצע דני", שאירעו ארבעה חודשים קודם לחיבורו, כי אם על אירוע שהתרחש בכפר

דווימה בסוף אוקטובר 1948, כשבועיים לפני פרסום טורו של אלתרמן. נימוקיו הם כדלקמן: (א). קשה להניח שאלתרמן השהה את תגובתו ארבעה חודשים ויותר. הוא הרי כתב את טוריו מדי שבוע, והגיב על האירועים בעודם מתהווים; (ב). יצחק שדה, ששחרר באותה עת את אלתרמן משירות סדיר ב"גבעתי", ושהזדעזע מן האירועים הקשים שאירעו בזמן כיבוש דווימה, שיתף את אלתרמן בסוד הדברים ואמר למפקד גדוד הפשיטה שאלתרמן החליט לכתוב על כך שיר ללא סימני זיהוי מפורשים; (ג). במילות הבית האחרון ("ומִלְחַמַת הָעָם, שְׁעָמְדָה לְבִלְי חַת . . . | לֹא תַחַת גַּם מִפְּנֵי "אֵל תִּגִּידוּ בְּגַת..."") מזהה מנחם פינקלשטיין רמז מוצפן למקום האירוע - בדרום הארץ, בסמוך לגת ההיסטורית, שם נערך "מבצע יואב", ולא במרכז הארץ, שם נערך "מבצע דני"; (ד). מספר ההרוגים הרב בדווימה וייחודיותו בעיני מקבלי ההחלטות (כמפורט בהרחבה בספרו של מנחם פינקלשטיין בעמ' 163 - 167) אף הם אינדיקציה לכך שאלתרמן נדרש ככל הנראה לפרשה זו דווקא בשירו "על זאת"; (ה). ניתן אולי להיאחו גם בעדותו של אורלנד בספרו *נמץ דיה אנמד*, ולפיה לא נענה אלתרמן להזמנתו של יצחק שדה לסייר ברמלה ובלוד לאחר כיבוש, כמפורט בספרו של פינקלשטיין בעמ' 111, הערה 269. כל אחד מנימוקים אלה אינו מכריע, אך בהצטברם הם מטעים כמדומה את הכף לטובת ההנחה ש"על זאת" לא נכתב על אירועי "מבצע דני", כי אם על אירועי "מבצע יואב".

ברקתי ומצאתי שהצדק עם מנחם פינקלשטיין, אף כי שורת הפתיחה של השיר ("חֲזָה עֲלַי גִּיפ אֶת הָעִיר הַכְּבוֹשָׁה") עלולה להחליש את הזיהוי, שהרי דווימה הוא כפר, ולא עיר. ייתכן שבעקבות המילים "הָעִיר הַכְּבוֹשָׁה" חשבו רבים שמדובר באירועים הקשורים בכיבוש רמלה-לוד. ואולם, טיעון כזה כאילו המילה "העיר" היא המכרעת אינו קביל בעיניי, כי אלתרמן ביקש לתת לשירו אופי גנרי, ולא ספציפי, כפי שעולה מדברי יצחק שדה למפקד גדוד הפשיטה. היו עוד מקרים כאלה של פגיעה בוטה בטוהר הנשק, כגון בעת כיבוש באר-שבע, ואלתרמן ביקש להעלות את האירוע למדרגת סמל ומשל. יתר על כן, לפי הלקסיקון האלתרמני, המילים "הָעִיר הַכְּבוֹשָׁה" אינן חייבות לציין מציאות אורבנית כלשהי: אף שאלתרמן כתב *מזיגת קיץ* את השורות האירוניות "הָעִיר הִיא עִיר. הָרְחוֹב רְחוֹב. [...] הַחֲשֵׁכָה בְּרוֹרָה כְּשֶׁמֶשׁ", לגבי רידו העיר היא הרבה יותר מעיר. העיר היא הגיבורה הראשית של שירתו, והיא איננה חייבת לענות על שום הגדרה צרה של מתכנני ערים: היא ניצבת במרכז הקובץ הראשון שלו *שנגז שירים מפריז*, היא ניצבת במרכז הקובץ *כוכבים בחוץ*, היא הגיבורה הראשית של *שירי מכות מצרים* (גוא אמון) והיא הגיבורה הראשית של *שמחת עניים* (העיר הנצורה). אין צריך לומר שהיא היא גיבורת עיר *היונה*, וכי סמבול-תל-אביב היא גיבורת *מזיגת קיץ*. אחרי מותו, מצאו במגרותיו של אלתרמן מחזה בלתי גמור, שמהיריו הכתירוהו בשם *ימי אוד האחרונים*, על משקל *ימי פומפיי האחרונים*, בהבינם את מקומה הקרדינלי של העיר ביצירתו. לעיר יש ביצירת אלתרמן - הן מבחינה פואטית והן מבחינה פוליטית - מעמד מיוחד במינו.

במישור הפואטי, העיר והשיר אצל אלתרמן הם היינו הך. בעיר, כמו בשיר, יש שערים, דלתות ובריחים, יש בה רחובות ובתים, והמשורר הבונה כֶּרֶךְ שירים כמוהו כאדריכל הבונה כֶּרֶךְ. ידועה האנקדוטה שלפיה העירו לאלתרמן שפלוני גונב ממנו בתים שלמים, ואלתרמן השיב: "בתים? שכונות!". במישור הפוליטי, העיר עבור אלתרמן היא סמל הסדר והמשמעת, החוק והמשפט. בערבית קוראים לעיר "מדינה" (והמילה המלעילית "מדינה", שממנה באה המילה העברית המלרעית "מדינה", באה מ"דין"). גם ביוונית העיר "הפוליס", שהייתה מדינה בזעיר אנפין, נתנה את שמה לכל המילים של הסדר והמשמעת: המשטרה, המדינאות והמדיניות. כשאלתרמן מתאר נער עז וחמוש שחוצה בדהרה עלי ג'יפ את העיר הכבושה, וכולם נבעתים מפניו ונלחצים אל הקיר, הוא מתאר הטלת מהומה וכאוס במקום שתפקידו להטיל סדר ומשמעת. העיר עבורו הוא סמל לכל מקום יישוב שבו

בנה האדם רחובות, שערים, בתים וכיוצא באלה מבנים שיוצרים סדר, יהא זה כרך או כפר. עכורו העיר היא מיקרוקוסמוס של המדינה, ועל כן הוא העמיד אותה במרכז כל ספר מספרי שיריו.

*

עד כאן ניסיתי להפריך ולסלק מן הדרך טיעון שעלול להחליש את הזיהוי המפורט בספרו של מנחם פינקלשטיין. אולם, את ההוכחה החותכת לאימות הזיהוי הזה מצאתי, בניגוד למצופה, דווקא בריתמוס שירו של אלתרמן, שנבחר כדי להשיב תשובה ניצחת לשיר אחר שנכתב בעיצומם של הקרבות. בקיץ 1948, כחודש אחרי "מבצע דני", כחודשיים-שלושה לפני "מבצע יואב", ביקר המלחין מרדכי זעירא את אנשי יחידת "שועלי שמשון". אורי אבנרי, שהיה אחד מלוחמי היחידה וממפקדיה, כתב באותו ערב את מילות השיר "שועלי שמשון" וזעירא הלחין אותו במקום. בתוך ימים אחדים הושר השיר מעל גלי האתר בביצועה של שושנה דמארי.

אַרְבָּעָה, אַרְבָּעָה עַל הַגִּיף הַדְּוִדָּה

וּבִקְעַת הַשִּׁיר מִן הַלֵּב,

וְהַשְּׂבִיל בְּדַרְכָּם מְרַקֵּד וּמְזַמֵּר,

זֶה הַשְּׂבִיל הַמּוֹכִיל אֶל אוֹיֵב.

שועליו של שמשון בשירו הניצשיאני של אורי אבנרי פושטים במרחב, נושאים שלהבת מעזה עד גת, שם נטוש שוב הקרב לחרות ישראל. השיר המיליטריסטי הזה מחרף מערכות פלשתים, ומציע לאויבים להאזין לשירו של שמשון שבישר את הקץ לפלשתים, להאזין היטב למקלע, לרימון, שיר המוות לחיל הפולשים. השיר מזהיר את האויב, ומסתיים במילים: "פֶּן, חֲדָשׁ הַמְּקַלֵּעַ הַיּוֹרֵק אֶת הָאֵשׁ, / אֶךְ הָאֵשׁ יִשְׁנֶה נֹשֶׁנָּה". להווי ידוע: "שועלי שמשון" השתתפו ב"מבצע יואב", ואביו של האלוף יואב גלנט, חייל מצטיין ביחידה מוכשרת זו, סיירת הגיפים של גבעתי, קרא לבנו על שם "מבצע יואב" שבו השתתף.

אלתרמן "התכתב" כאן עם שירו המזורי של אורי אבנרי, וכתב את טורו באותו משקל עצמו: ארבעה אנפסטים ושלושה אנפסטים לסירוגין, כמו ב"אַרְבָּעָה, אַרְבָּעָה עַל הַגִּיף הַדְּוִדָּה". לפנינו גם אותו אוצר מילים ואותה מטפוריקה (נער כפיר עם רמיזה לשמשון ולניצשה, ואולי גם לשמשון של ז'בוטינסקי, כי רבים מאנשי "שועלי שמשון" היו אנשי לח"י ואצ"ל, וגם לוחמים רבים בגדוד שכבש את דווימה היו אנשי לח"י, כמצוין בספרו של מנחם פינקלשטיין בעמ' 168, בהערה 426). אורי אבנרי עצמו, הלמוס אוסטרמן באותם ימים, התגייס בגיל חמש-עשרה ושירת ב"שועלי שמעון", לאחר שהיה מזכירו של ראש הצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה של הרוויזיוניסטים) והוא גם היה מקורב ל"כנענים", ואלתרמן בטוריו ואחר-כך בשירי עיד היוזנה הרי כתב לא מעט נגד הפורשים ונגד "הכנענים". ייתכן שתיאור הנער בשיני חלב מרמוז למפקד בן החמש-עשרה,¹⁷ שלימים הסיר את רעמת הכפיר ולבש פרוות כבש.

גם בשיר "שועלי שמשון" וגם בשיר של אלתרמן, ש"מתכתב" עם ההמנון הפופולרי של אבנרי מכונים הפולשים הערביים פלישתים, כאן וכאן נזכרת גת. כאן וכאן נזכר המקלע פעמיים. את המקלע הרי היה הלוחם צריך לנסות בחומת מפגע, ולא בקיר שאליו נלחצים "איש זָקֵן וְאִשָּׁה". אלתרמן רומז לאבנרי ולזעירא ידידו, שהלחין רבים משיריו (ובהם השירים "לילה לילה" ו"לילה לילה") וגם לשושנה דמארי, ששרה רבים משיריו (ובהם "כלניות"), שעל מקרים כאלה כמו שביצעו אנשי יחידת הגיפים "שועלי שמשון" במבצע יואב צריך להישפט, וכי אין כאן חומר לשירי תהילה. בטור הזה הוא אינו

מגנה רק את הנער בעל שני החלב שניסה את המקלע וירה במטרה חיה, באוכלוסיה תמימה וחפה מחטא. הוא מגנה גם את קהל הפייטנים שמפייטים על קסם הודה של המלחמה, את אלה שתורמים לה רק דבש על מרדה, ודורש להענישם.

החלב והדבש בשירו של אלתרמן, שבאים בהקשרים מהופכים ובלתי צפויים, מעלים את זכר הצירוף הכבול "אַרְץ זֶבֶת חֶלֶב וְדָבֶשׁ" שמופיע פעמים רבות בספרי החומש, לרבות ספר במדבר (כגון בפרק טז, פסוק יג). בספר במדבר כלולה גם פרשת בלק, שבה מבקש מלך מואב מבלעם לקלל את בני ישראל הבאים לכבוש את הארץ. הנביא סירב לקבל תשלום או טובת הנאה, באומרו "אִם-יִתֶּן-לִי בָּלֶק מְלֵא בֵיתוֹ, כִּסֶּף וְזָהָב לֹא אוֹכֵל, לְעֵבֶר אֶת-פִּי יְהוָה אֱלֹהֵי, לְעֲשׂוֹת קְטָנָה, או גְדוֹלָה" (במדבר כב, יח), כלומר בלעם הוא איש רוח אמת, שהקשיב לקול פנימי שהדריך אותו, או לקול אלוהי שבא אליו ממרומים. אי אפשר היה "לקנות" אותו ואת דברו בכסף ובטובת הנאה - הוא לא היה "משורר חצר" המתנבא לפי הזמנה ועניו לשכר ולבצע.

והנה, ברוכבו על אתונו במשעול הצר, וַתִּלְחֹץ אֶל-הַקִּיר, וַתִּלְחֹץ אֶת-רַגְלֵי בָּלֶעָם, אֶל-הַקִּיר (במדבר כב, כה). כאשר כתב אלתרמן את שירו "על זאת" על האיש הזקן והאישה הנלחצים אל הקיר הוא לא ידע שכן-גוריון יגיב כפי שיגיב. הוא ידע שרכים יתאכזבו מהביקורת שהוא מותח בעייצומה של המלחמה, ויחשבו שהוא היה צריך לברך את חיילי צה"ל, ולא לקללם;¹⁸ אבל הוא היה איש רוח במלוא מובן המילה, ולא "בן-גוריון", גרורו של בן-גוריון, כפי שקרא לו שלונסקי. במילים אחרות: הוא היה משורר לאומי, ולא משורר מטעם (מטעם) הוא דרך-אגב שמו האוטו-אירוני של כתב-העת הרדיקלי שערך המשורר יצחק לאור, שחרף עמדותיו האנטי-ממסדיות לא מצא לנכון לוותר על פרס ראש הממשלה ועל שאר מנעמי הממסד).

לשאלה הזאת (האם היה אלתרמן "משורר חצר" או "משורר לאומי") מוקדשים הפרקים האחרונים בספרו של מנחם פינקלשטיין. למקרא הספר הזה התעודדתי, וחשבתי לעצמי שמושג האמת, שכל כך התערער בתקופתנו הבתר-מודרנית, עד שכל היסטוריון והנרטיב שלו, מקבל כאן חיזוק מאין כמוהו, בא ספר כזה שכתב שופט שאומנותו היא חתירה לחקר האמת, ומחזיר לנו את האמון במושג האמת. לא תמיד אפשר להגיע לחקר האמת, אבל בספר שלפנינו לימד אותנו מנחם פינקלשטיין, בסגנונו הצנוע שאינו מכריז "עד שִׁקְמָתִי" (ראו שופטים ה, ז), שלא כל מי שמחזיק בידו מיקרופון מחריש אוזניים ולא כל מי שהשררה בידו הוא גם צודק. היום, במקום חוקרי-אמת כמו לנו אנשי "השיח", ואלה נועצים מראש את החץ ומשרטטים סביבו את עיגולי המטרה. ספר כדוגמת *הטוד השביעי וטוהד הנשק* מאת מנחם פינקלשטיין, חיבור ראשון מסוגו שבו נחקרת השירה העברית מזווית ספרותית ומשפטית גם יחד, מצעיד את חקר אלתרמן קדימה. הוא מציב סימני שאלה ומנסה לענות עליהם, במקום שבו ההיסטוריונים "החדשים" ובעלי השיח למיניהו מציבים אך ורק סימני קריאה.

הערות

1. המכתב שמור בארכיון אלתרמן שבמרכז קיפ לחקר הספרות העברית באוניברסיטת תל-אביב.
2. ראו דברי הלחם אברהם ורד, בספר *סנה, מועד כאש*, המובאים בספרו של מ. פינקלשטיין (2011), עמ' 161, 166.
3. בן-גוריון הורה להפיץ שיר זה לכל חיילי צה"ל, בצירוף מכתבו שהדגיש את הקשר האמיץ שבין החוסן הצבאי לבין החוסן המוסרי (מנחם פינקלשטיין [2011], עמ' 155). היו שטענו שהצנזורה פסלה את השיר, ובן-גוריון התיר את פרסומו, אך פינקלשטיין (שם, עמ' 169, הערה 428) מוכיח שאין לטענה זו כל בסיס.
4. ראו מאמרו של מנחם מאוטנר, "גייסות משולבים", בכתב-העת *עודך דדין*, גיליון 13, אוקטובר 2011, 126 - 129.

5. ראו מנחם פינקלשטיין (2011), עמ' 157. דבריו נתפרסמו לראשונה בכתב-העת של הפרקליטות הצבאית, *משפט וצבא*, גיל' 20, כרך א, יוני 2009, עמ' 145. גם אני קישרתי בין שני שירים אלה בכנס על הזר והאחר שערכה אביבה דורון באוניברסיטת חיפה בנובמבר 2006; וראו גם: חנן חבר, "הטור השביעי ומלחמת 1948", *המרחב הציבורי* (כתב-עת לפוליטיקה וחברה), גיל' 3, סתיו 2009, עמ' 9 - 34, ובמיוחד בעמ' 15.
6. ראו בספרו של בני מוריס, *לידתה של בעיית הפליטים 1947 - 1949*, ת"א 1991, עמ' 311 - 312; ראו גם בספרו של צביקה דרור *מצביא ללא שדרה*, ת"א 1996, עמ' 151; על-פי מנחם פינקלשטיין (2011), עמ' 167, הערה 425.
7. ראו במאמרו של מרדכי (מורלה) בר-און, "בחזרה אל לוד ורמלה", *קתדרה*, 99, ניסן תשס"א, מרץ 2001, עמ' 166 - 170 (סקירה על ספרו של אלון קדיש, אברהם סלע וארנון גולן, *כיבוש לוד: יולי 1948*, תל-אביב, הארכיון לתולדות ההגנה, תש"ס).
8. ראו בספרו של מרדכי נאור *הטור השמיני: מסע היסטורי בעקבות הטורים האקטואליים של נתן אלתרמן*, תל-אביב 2006, עמ' 192. מנחם פינקלשטיין מציין בספרו (בעמ' 64, הערה 413) שמאחר שנקודת המוצא של מרדכי נאור הייתה שהטור נסב על כיבוש לוד ביולי 1948, ספרו מציין את עובדת פרסומו כארבעה חודשים לאחר האירוע המתואר בו כתופעה חריגה ביצירת אלתרמן.
9. ראו מאמרו "הטור השביעי ומלחמת 1948" (הערה 5 לעיל), עמ' 14.
10. ראו יצחק לאור בספרו *אנו כותבים אותך מולדת, מסות על ספרות ישראלית*, ת"א תשנ"ח, עמ' 115, 122 - 124.
11. במאמרו "אל תגידו בגת - הנכבה הפלסטינית בשירה העברית", *ידיעות אחרונות*, מוסף הספרות מיום 22.1.2010. כאן כותב הירש, בעקבות טענתו חסרת הביסוס של יצחק לאור כאילו הזמין בן-גוריון את השיר הזה מאלתרמן, כדי להעלים עוולות אחרות. לדברי הירש, מטרתו של אלתרמן בעל זאת היא לאו דווקא לחשוף אלא לטשטש, וליתר דיוק: לבודד ולהוקיע פשע מסוים על מנת להסתיר ולטהר פשעים גדולים ממנו.
12. ראו מאמרו של יצחק לאור "צדיק בדינו השלח", במוסף הספרות של עיתון *הארץ*, מיום 23.9.2011.
13. בטורו "תחרות לניסיון", *הטור השביעי*, כרך א, עמ' 166; וראו בפרק "למצאיות יש דמיון עשיר: על ארבע תדמיות כוזבות של נתן אלתרמן", בספרי *דלך ומלך*, תל-אביב 2010, עמ' 15 - 43.
14. את אסופת שירי המחאה בעריכתו חנן חבר בכותרת אל *תגידו בגת, הנכבה הפלסטינית בשירה העברית 1948-1958*, אסופת שירים בעריכת חנן חבר (חיפה 2010). *הנפכה (النكبة)*; שפירושו בערבית "האסון" הוא כידוע כינויים של הערבים למנוסתם ו/או גירושם של רבים מערביי ארץ-ישראל בימי מלחמת העצמאות. עד כדי כך מזדהה חנן חבר מתוך "אובייקטיביות" עם "האחר" ועד כדי כך הוא מואס במערכת הסמלים של עמו עד שהוא מוכן לכנות את מלחמת העצמאות של המדינה שאת אזורותה הוא נושא בשם "האסון".
15. עדי זרטל, *זהבם של היהודים - ההגירה היהודית המחתרנית לארץ-ישראל (1945 - 1948)*, תל-אביב 1996, עמ' 497; וראו גם ספרי *על ועל אתר: פואטיקה ופוליטיקה ביצירת אלתרמן*, תל-אביב 1999, עמ' 30 - 32.
16. סילוף גורר סילוף, וכך משמיע אמיר בנבגי ממכללת ספיר, המודה שהוא נסמך על דברי חנן חבר ואלי הירש (במאמרו "בתוך ביצורי הזיכרון", בכתב-העת האינטרנטי *העוקץ*, באתר "זוכרות" של חודש מארס 2011) את הטיעון המוחזר לפיו שירי אלתרמן "מסכימים להודות בעוולות בכדי לגונן, בסופו של דבר, על הפרויקט הלאומי הגדול. הפרויקט הלאומי מוצג, דווקא באמצעות תיאור העוולות, כפרויקט שמקורו טרנסצנדנטי, עילאי. משום כך, גם אם נעשו טעויות בהיסטוריה המימוש שלו, הרי שהפרויקט עצמו הוא עילאי וטרנסצנדנטי, ומשום כך חסין מביקורת".
17. למותר לציין שילד מִשיר את שני החלב שלו בגיל חמש-שש, ורק כפיר יכול לשמר שני חלב בגיל 15, כמו אותו נער-כפיר המתואר בשיר. ברקע עומד כמדומה פרק ד' בספר ירמיהו המבכה את הרס ערי הארץ והרג יושביה, ומשתמש במילים "על זאת", בקוננו על ימי מלחמה שבהם "מְקוֹל פֶּרֶשׁ וְרִמָּה קָשָׁת, בְּרַחַת כָּל-הָעִיר". בשירו של אלתרמן - כמתוך היפוך והזרה - השיר מבכה את חורבנם של ערים וכפרים ערביים ואת הרג יושביהם. בדברי הנביא, האויב המצית את ערי הארץ והופכן לשממה מדומה לאריה ("עֲלָה אֶרְיָה, מִסְפְּכוֹ"); ובשירו של אלתרמן, הלוחם הישראלי, ההורס את עריהם וכפריהם של ערביי ארץ-ישראל וזורע בהם מוות, מדומה לכפיר.
18. כטענתו של הלוחם אברהם ורד; ראו הערה 2 לעיל.

שלושה שירים

פיאטה

האור טופל על פני עלילת זקנה.
 השמש מפנה מושב לצלי.
 חיוכה כבר מתקלף כבול על מכתב
 אהבה נושן אומר לדבק רע.
 לאורחי אני מגיש פרות מיבשים
 של הגיגי בקערית מחי. במגרת
 הלחם נאספים נגדי גיסות של פרוסות
 תפלות ועבשות. כל החושים בוגדים
 עמן מאחורי גבי. האור יפה ראשון
 בעין מתערפלת. השמע יחרה ויחזיק
 אחריו במשתיקי קולו. רק מושו הרך
 של הכאב המפלח יאסוף אותי אל תוך
 חיקו כמו מפית רכה המלקטת תיקון
 ומשליכה מן החלון

השכן שמולי

השכן שמולי מערער בנפשו.
 יסודותיו סדוקים.
 חברות הבניה מסרבות לשקמו.
 הוא מזמר תמיד.
 לא שר. מזמר. בעצם מהמהם.
 צליל מתמשך, חדגוני.
 הדבר היחיד שהוא יכל לבטא כשהוא
 לא יכל לבטא דבר.
 שערו צבוע.
 הוא היה אינדיאני.

דָּהָר עַל מְטָאטָא סְתוּר רַעְמָה
 בְּעֶרְבוֹת הַפְּאמְפָּאס שֶׁל קוֹמַת קֶרְקֶע
 וּמִתְקַן אוֹפֵנִים
 אֶבֶל חֶדֶל.
 עֲכָשׁוּ לֹא אֵינְדִי.
 לֹא אֲנִי.
 הַשָּׁכֵן שְׁלִי מְעֵרְעֵר.
 הוּא לֹא יַעֲמֵד בְּפָנַי רַעַשׂ אֲדָמָה
 וְהַסְתוֹדְרוֹת הַשָּׁכְנִים בְּחֶדֶר הַמּוֹרְדוֹת.
 כָּל חֲבֵרוֹת הַבְּנִיָּה וְהַשִּׁיקוּם
 וַתֵּרוּ עָלָיו.
 כָּל תַּחֲלִיפֵי הָאֵהָבָה.
 לָכֵן הוּא מְזַמֵּר. תְּמִיד.

כמה ניסיונות להסביר את שנתך

אֵת מְצַטְנֶנֶת בְּפֶאת הַמְטָה
 כְּלֶקֶט וְשִׁכְחָה
 שֶׁלֹּא לְעוֹרֵר וּלְהַעִיר אֵת הַשְּׁנָה
 הַמְטִיחָה בְּךָ חֲלוּמוֹת זְמָה
 וּמִידָה בְּךָ כְּאִשָּׁה הַמְנַאֶפֶת.
 אֵת מְצַטְנֶנֶת בְּפֶאת הַמְטָה
 כְּחִתִּימָה יְפֵהפִיָּה בְּשׂוֹל צִיּוֹר נָאוּ
 רוֹמְנְטִי בְּחֶדֶר מְלוֹן זוֹל הַמְבִטִּיחַ נוֹף
 שֶׁל יָם פְּרָאִי, גּוֹעֵשׂ, שׂוֹצֵף וּמְאָבֵק
 מְזַקֵּן מְשֻׁלָּךְ בְּחִיק מַחְסֵן שֶׁחֲלוּנוֹ
 שְׂתוּם עֵין צוֹפִיָּה לְאַרְץ שֶׁל
 חֶצֶר צוֹאָה וְחֲתוּלִים
 מְתִיחִמִּים
 כְּאֲבָנִים עַל מַצְבֵּה אֲנַחְנוּ מְשַׁפְּדִים בְּפֶאתֵי
 סְדִין כְּנִיעָה רְמוּס אַחֲרֵי מִסַּע כּוֹשֵׁל מִתֵּן
 רוֹפֵס שֶׁל גּוֹפּוֹתֵינוּ זֶה לְזֶה מְצַפִּים לְבִקֵּר
 סְנִיטֵר קֶשֶׁה יוֹם שְׂתוּם לִילָה שִׁשְׂאָנוּ עַל

אַלֹנְקַת תְּמוּנָה שֶׁל יוֹם רוֹגֵשׁ גּוֹעֵשׁ
וְיִשְׁלִיכְנוּ לְרַחֲוֵב מִיְחָמִים
בֵּין חֲתוּלִים מִיְחָמִים
צְלִיל מִתְמַשֵּׁד, חֲדָגוֹנִי.
שְׁלֵא לְשִׁמְעַ תְּפִי מִלְחָמָה
בְּפֶאֱמָאָס

יו"ר איגוד כללי של סופרים בישראל, פרופ' גד קינר, קורא משיריו בכנס

אשר רייך

שניים מקור, אחד תרגום

הפצע

הפצע שלך אוהב מלח

ואת מלוח אותו בנפשך
כמו מלח -

מאשדוד להאג ומשם להמבורג
ומקנה שהוא טבע בדרך במים
סוערים, והפצע יפצה בידי הבטוח.

אבל הפצע בגדל ענב אדמדם,
גדל במסתרים, הפצע התארך כצפוע
והוא מכיש כל רופא או
אשה שמתקרבים אלי.

אגדות למבוגרים

.1

בקיץ האכזרי של תל-אביב,
סגרת מרפסת
בשל געגועים לשקט.

מעכשו כבר לא אראה את
סוניה ורשבסקי השכנה ממול
תולה כביסה במרפסת שלה
בשמלה שקופה כדמוי לערגתה

מאז שהכניסה שברי זכוכית
לשניצלים של בעלה. האמלל
עשה לה דוקא ונשאר בחיים, עד
שבקר אחד נדרס במעבר חציה. "הזבל
שלי עלה למעלה" בשרה לשכנים.

.2

התרכזתי, התמכרתי עד
שהפכתי את עצמי לצפור
כדי לשיר טוב יותר

בְּלִי סִיוֵעַ שֶׁל מְכַשֶּׁף.
בְּעִקְבוֹתַי צְפָרְדַּע הַמְחַמֵּד שְׁלִי
הַפֶּךְ אֶת עֲצָמוֹ לְנִסְיָךְ יִפְהַפֶּה.

שְׁלוּבֵי זְרוּעַ פִּסְעָנוּ בַּפֶּרֶק
וְחִפְשָׁנוּ עֵץ עֲבוֹת עַד שִׁמְצָאתִי
אֶת אֲבוֹתַי שֶׁהָיוּ לְעֲצִים
גְּדוּלִים וּסְבוּכִים,

עֲלֵיהֶם הִצַּעַתִּי לִי מִטַּת עֲלִים
עֲשׂוּיָה מְדַמְעוֹת הַבֶּקֶר, הַטֹּל:
שִׁמְמָנוּ עַל פִּי הָאֲגָדָה, נִבְרָא
הָעוֹלָם וְהוּא אֲשֶׁר יָבִיא
לְבִסּוֹף אֶת הַמְּשִׁיחַ הָאֱמֵתִי.

גוטפריד בן • רקוויאם מס. 5

שְׁנַיִם שְׁנַיִם עַל כָּל שְׁלָחַן. גְּוִיּוֹת גְּבָרִים וְנָשִׁים,
מְצַלְבוֹת, שְׁתֵּי וְעֶרֶב. קְרוֹבִים, עִירוּמִים,
וּבְכָל זֹאת בְּלִי שׁוּם סֶבֶל וּלְלֹא יְסוּרִים.
שְׁכַרוּ אֶת הַחֲזָה לְשְׁנַיִם, פִּתְחוּ אֶת הַגְּלָגּוּלוֹת.
כָּאֵן, עֲכָשׁוּ, בַּפֶּעַם הָאֲחֵרוֹנָה, הַגּוֹפּוֹת יוֹלְדוֹת.

כָּל שְׁלֵשׁ הַקְּעֵרוֹת מְלֹאוֹת: מְאַשְׁכִּים וְעַד מַחוֹת.
וּמְקַדְשׁ הָאֵל וְאֲרוֹת הַשְּׂדִים - שְׁתֵּי גְוִיּוֹת
עֲכָשׁוּ חֲזָה עַל חֲזָה בְּתוֹךְ הַדְּלִי מְנַחֹת
וּמְגַחְכוֹת עַל גּוֹלְגֵלְתָא וְעַל הַחֶטָּא הַקְּדָמוֹן.

הַשְּׂאָר בְּאֲרוֹן מֵתִים. נוֹעְדוּ לְלֶדָה חֲדָשָׁה.
רְגְלֵי גְבַר, חֲזָה יְלָדִים וּשְׁעַר אִשָּׁה.
מֵתוֹךְ שְׁנַיִם (שִׁפְעָם שְׁכַבוּ זֶה עִם זֶה),
רְאִיתִי אֶת הָאֲחָד שֶׁנִּשְׁמַר לְמַדִּי.
הוּא שָׁכַב כָּאֵן כְּמוֹ בְּתוֹךְ רְחֵם חַי.

(מגרמנית: אשר רייך)

המשורר גוטפריד בן (1886 - 1956) מגדולי המשוררים של המאה ה-20, פתולוג במקצועו, היה דמות קונטרברסלית בשל השקפותיו וידיד נפש של אלזה לסקר-שילר. ראשון מתרגמיו לעברית היה גרשום שוקן ז"ל. בחודשים הקרובים יופיע *ענפים יפים* מבחר משיריו, לראשונה בעברית בהוצאת כרמל.

ישראל בר כוכב

שירים מימים רחוקים

אגדיר

נִמְסוּ בְּתֵי הַיְלָדוֹת,
 נִקְבְּרוּ הַשְּׁדָרוֹת, בְּתִים, חֲנִיּוֹת שֶׁמְכָרוּ
 מִמְתְּקֵי נֶפֶשׁנוּ וְכְרוּכִים שֶׁחָצוּ אֶת שְׁמֵי הַיְלָדוֹת נִטְבָּחוּ
 תְּרַנְגוּלֵי הַלּוֹל הַצְּפוֹנִי,
 אֲנָשִׁים מֵהָרוּ אֶל חֵייהֶם,
 אֶל בְּתֵי הַקּוֹמוֹת עַד שֶׁפָּרְחוּ.
 אֲבָל יְלָדוֹת הַיָּא חֵלֹם:
 יְלָדִים עוֹלָיִם וְיֹוֹרְדִים בְּסֵלֶם וְאַלֵּהֵי הַיְלָדוֹת זֹרֵחַ.

תַּחַת שְׁמֵי חֶלְמֵי־שׁ הַמֵּתִים
 קִטְנִים וְהוֹלְכִים,
 לֹא יָשׁוּבוּ מוֹרֵי בֵּית הַסֵּפֶר
 וּפְנֵס הַקֶּסֶם הַשְּׁלֵךְ אֶל הַמֶּרְתֵּף.
 לֹא יָשׁוּב עוֹד אֲבִינוּ מִן הָעֵבוֹדָה וְהָאֵם לֹא
 תָּשׁוּב מִמוֹתָהּ.
 שְׁבוּיִים בְּזַכְרוֹן וְנִפְעָלִים
 מִכַּח מְלוֹן נֶפֶשׁנוּ
 לֹא יָשִׁיב הַחֵלֹם.

טרפז

מֵה שְׁלֹא יִסְפֵּר יִהְפֹּךְ לְגוֹרֵל
 מֵה שְׁלֹא יִנָּתֵן יִקְרִישׁ
 הַלֵּב נָח לְשִׁמְעַע
 וּמֵה שְׁלֹא יִסְפֵּר יִהְיֶה לְגוֹרֵל
 הָעוֹלָם הוּא שְׁלֵחַן עֲרוּךְ לְנֶשֶׁף
 אֲלֹא שְׁלֹא הַזְּמִנּוּ וְגַם אִם בָּאנוּ זֶה הִיָּה
 בְּשַׁעַת הַלֵּא יְעוֹדָה.
 אַחֲרָנוּ סִצְנָה אַחַת אַחֲרֵי הַמְּצִיאוֹת
 בְּלֵב מוֹפֵעַ הַחַיִּים
 הֵינּוּ אֲלֵמִים וְנִטוּיֵי רֹאשׁ
 הָאֵם הַשִּׁירָה מִיְעָדָת
 לְמִי שֶׁנִּכְשֵׁל?
 וּמִי שֶׁשָּׁפַר חֶלְקוֹ נִפְלַ מִמְּגִדָּל.

התמרור מצביע:
נפילה היא הכוון הנכון,
ואנו אמני טרפז
קופצים משמי החלום

כף התקווה הטובה

אין לנו שקט לכן אנו כותבים שירים.
לומדים מחדש את העולם
אין לנו בררה, מן האמת לא תצמח טובה.
לפני כל דבר השירה,
אחר כך חושבים לאן לקחת את זה.

מקאו

בשש השנים צבר את התבות שנחתמו בידי
הילדה פנדורה.
צרה ותקנה נארוזו באותו ניר צלופן.
אחר כך רכנו אלכימאים להוציא מנטישה סלעית מים דקים ואהובים.
עד שפרחו צפורי הרחוב ויללה התאפקה ברב הבתים.
עצובה מנורה בודדה הכחילה נוכח הזמן.
מכאן הגוף נוטה אל הפניעה,
רבו הטובעים מן הממריאים,
היו שנות טובות, היה חלונם עטור רסיסי כסף
ולא האדימו רמונים,
אלא שפתים החוריו ככלות העשב.

ישראל בר-כוכב בחברת המשוררת נעמי שיהאב-
נאי בפתיחת פסטיבל הספרות של ברלין, 2010

איי שלמה

בחצר הגן הלבינו שפתי אמנון
ותמר מעלבון עצי הולנסיה
בדקות עירומם, מזיקים קננו
בלב השרש.
מעבר האירו עטיני שזיפים
וכתרון ספינה טבועה צמרת
האשימה אל ריקות ענפיה.
שתיקת הגנן פשטה בחצר הגן
משפתים חשוקות מקרר הקרח הישן
פער את לעו.

השאלה

לְהִתְכוּפֵף מֵעֵבֶר לְעֵצָב
 עַד לְמִידָה שֶׁל הַגְּעֻגוּעִים,
 שֶׁם גַּן רְחוּק וְיִלְדִים שֶׁהֵינּוּ,
 עֵכָשׁוּ אֹדַר כּוֹכָבִים
 אָבוֹד. הַזְכָּרוֹן הוּא הַבְּהוּב חוֹלֵף,
 כָּבֵד שֶׁכַּחֲנוּ קָפַל בְּכִי עַל שְׁפָתַיִם חֲתוּמוֹת.
 מֵעֵבֶר לְזִמְן הַקְּפוּא עֲמֻדָה הַבְּטָחָה רַעֲנָנָה
 הַגֶּשֶׁם נִסּוּג וְחֹרֵף יָבֵשׁ וְקָר נִפְתָּח
 מִן הַמְזוּרַח עֵצָב שֶׁאֵלֶּה הַצֵּל
 עַל הַזֵּית גְּעוּעוּעַ.

פולינזיה

מְעֻשָׁב יָם מְטָתִי בְרוּחַ קָדִים
 אֲנִיתַ תְּרַשִּׁישׁ עַל הַקִּיר זְכָרוֹנוֹת
 אֶלְכֶסְנֵדְרוֹנִיִּים וּמֵלֹחַן הַנְּעוּרִים
 וְד"ר ג'קסוֹן מְבַטֵּיחַ חַיִּים אֲרָכִים,
 בְּלִי מַחְלוֹת. עַל לֹחֹת חֲמֵר
 נִכְתָּב הַמֵּלֹחַן הָרֵאשׁוֹן.
 הָיָה פְּפִירוֹסִים שֶׁל עֵצָב
 וַיָּמִים עָלוּ בְּאֵשׁ,
 סִירוֹת פָּרָא חָצוּ בְּלִי קוֹל אֶת אֲגַמוּנֵי הַמַּיִם,
 הַבְּאֵר בְּגַן הַבַּיִת עֲלֵתָה וַיִּרְדָּה פְּחָדִים,
 חַיּוֹת בַּיִת לְמָדוּ בְּהֵלָה בְּלִילוֹת.
 בְּקוֹלְנוּעַ גַּל אֹדַר הֵינּוּ בְּנִמְל תְּעוּפָה
 קָלִים בְּגוּפֵיּוֹת לְבָנוֹת עוֹבְרִים אֶל אֶפְרִיקָה,
 עַל סֵדִין הַמָּסָךְ אֲרַע לוֹ מָה שֶׁאֲרַע,
 וְחֲצִינוּ דְרָכֵנוּ הַבַּיִתָּה אַחֲרֵי שֶׁהָאֹדַר אָבֵד
 וַיִּדְעֵנוּ שֶׁהַזְּמַן יִכְבִּיד אֶת עָלוֹ
 כִּי הָיוּ שְׁעוּרִים וְלְמַדְנוּ וְטַפְסָנוּ עַל קִירוֹת,
 בְּשִׁפְתוֹת הָיָה אֱלֹהִים שֶׁל אַחֲרֵי הַשְּׁעָה שְׁתִּים,
 בְּזִמְן חֲזוֹנוֹת צְהָרִים בְּרָדִיו שֶׁדָּמְתָה לְבָכִי.
 הָאֵב סָבִיב הַשֶּׁלֶחַן נַח מְזוּעָפוֹ
 וְהָאֵם כְּאֵמָה עֲתִיקָה עֲמֻדָה לְהַגִּישׁ מִנְחָה.
 וְשָׂבָה רוּחַ קָדִים לְשַׁבֵּר אֲנִיוֹת תְּרַשִּׁישׁ,
 ד"ר ג'קסוֹן שָׁב לְהַבְטִיחַ חַיִּים אֲרָכִים בְּלִי מַחְלוֹת
 עַל לֹחֹת חֲמֵר וּפְפִירוֹס הַפְּרָחוּ הַבְּטָחוֹת.

מרים קיני

ילדה קשה

סיפור

במשך שבועות נשמעו רעשים בבית, סוג של חריקות או גניחות - רוב הזמן בבודדת, אבל לעיתים במקבץ - ובעיקר בשעות הלילה. תחילה טען הרולד שאני שומעת באזני רוחי, עד שערב אחד הפך גם הוא לעד שמיעה. החשד נפל על תולעי עץ - ולמרות הסבירות נמוכה, ניגש לבדוק את הפסנתר ואת השירה הקטנה והישנה שעמדה בחדר העבודה שלי - רהיטי איקאה ועבודה עצמית לא נספרים. מששני אלה נמצאו נקיים מתולעים - נתלה האשם בצירי הדלתות - הרולד שימן אותם היטב ופסק - "זהו".

אלא שהקולות הוסיפו להישמע. הפעם הגיע תורי להעלות השערה - "עכברים" - הרי ידוע שהחיות האלה מסוגלות להסתנן מכל מקום לכל מקום. בדיקה יסודית הוכיחה שלא היו התפרצויות למאגרי מזון ולא הפרשות. מאותה סיבה נשללה גם האפשרות שחולדות מסתובבות לנו בבית.

מכאן התפצלו דרכינו - הרולד התקשר לאינסטלטור שהחליף לפני שלוש שנים את הצנרת, ואילו אני פניתי לשכנים, לבדוק אם גם הם שמעו רעשים. סטודנט לקולנוע, שמתגורר מעבר לקיר הצפוני לנו, פסק שידו של הרולד בדבר. לא הופתעתי, הוא כתב עבודה על היצ'קוק, וצפה בלי הרף בסרטיו. זוג הקומוניסטים הקשישים מעבר לקיר המזרחי, אמרו בנושלוטיות שמדובר בהאזנות סתר שמבצע הש. ב. באשר לאינסטלטור - עד שהוא הגיע, לא היה בו עוד צורך.

ביום שישי אחר הצהרים ישבתי במטבח עם כוס קפה וקראתי את עיתוני סוף השבוע, כשלתע נשמעה חריקה קולנית מהרגיל, ואחריה כמה גניחות קורעות לב. לא היה ספק, הקולות הם בתוך הבית - זינקתי ממקומי - נחושה בדעתי לתפוס אותם "על חם".

הספקתי. השירה הישנה והקטנה בחדר העבודה שלי בדיוק החלה להתמוטט. היא נייערה מעצמה את הספרים שהעמסתי על ראשה, הקיאה מתוכה את המגירות, פירקה את המבנה שנכפה עליה, העיפה את תכולתה ואז קרסה. הקלסרים נחתו על הרצפה קורעים מעצמם את הקרטון שעטף אותם, מפזרים את סודותיהם לכל עבר.

קריסת השירה הוציאה את הרולד מבוועת אוזניות האיפור.

- מה קרה? - שאל בחרדה.

- כשבדקת את השירה אמרת שהיא בסדר. - קולי טיפס לצלילים צורמים.

הרולד אמר את הנזקים ויצא למצוא פתרון מעשי, בעוד אני עמדתי מתבוננת מהופנטת בהרס. אז ראיתי אותה - מתנדנדת על פאת קלסר מפורק - מתאמצת להתאזן. מעטפה מלבנית, חומה, פשוטה, מאלה שחדלו לייצר לפני שנים - ובכל זאת נראית כמי שיצאה זה עתה מפס היצור של "מפעלי נייר חדרה". כרעתי על ברכי ובזהירות משכתי אותה אלי. בכתב מסודר וברור היה רשום - "כיתה ג/1" - תעודת הציוניים הראשונה שקיבלתי בארץ. אבל מה היא עושה פה? - לפני שנים השלכתי את כל התעודות וספרי הזיכרונות והזהבים. בהיסח הדעת

הוצאתי את התעודה מתוך המעטפה, ובדיוק כמו ברגע שהמורה הושיטה לי אותה, נרד מבטי לשורה התחתונה - "עולה לכיתה ד".

*

לא הזמנתי את העבר, אבל גם לא גירשתי אותו - הנחתי לו לשחק לפני. מיד לאחר חופשת פורים, הודיעה לנו מחנכת הכיתה, הגברת בונה, שלכבוד חג הפסח הבא עלינו לטובה, נכין הצגה קצרה בביצוע תלמידי הכיתה. היא בחרה את פרק י"ח בספר בראשית, המספר על שלושה אנשים המגיעים לאוהלו של אברהם ומבשרים לו ולשרה שהם עומדים להפוך להורים.

המורה לקחה על עצמה להפיק, להמחזיז, לביים, לעצב את התפאורה והתלבושות וכמובן ללהק את ההצגה. נדרש לה זמן לבחור מי מבין התלמידים ראוי למלא את התפקידים הראשיים - אברהם, שרה והמספר. משהשלימה את הליהוק - דבקה בו, וניגשה לחזרות. היא התגלתה כבימאית חרוצה וקפדנית. הציבה את התלמידים במקומותיהם, הרגימה בפניהם איך, מתי ולהיכן לנוע, וכיצד להשמיע כל משפט. רק כשאלה השביעו את רצונה ניגשה לבחירת שלושת "המבשרים".

לא הייתה מאושרת ממני כשנבחרתי לאחד מהם. העובדה שהתפקיד כלל ארבע מילים בלבד - "למה זה צחקה שרה?" - לא הוריד מאומה מערכו. הייתי עולה חדשה - ששה חודשים קודם לכן, כשירדתי מהאוניה לא ירדתי מילה עברית. בית-ספר אליאנס (כי"ח) היה היחיד שנאות לקבל אותי ואפילו להכניס אותי לכיתה ג' - על תנאי - אם לא אצליח ללמוד את השפה, יורידו אותי לכיתה א'. הייתי ילדה בת תשע - מותשת ממתח וחרדה - עכשיו בפעם הראשונה הרגשתי הקלה.

לא היה לי מושג מה נלמד בשיעורי התורה. העברית, בגרסתה התנ"כית, הקשתה עלי לעקוב אחרי התפתחות העלילה. שמות כמו הגר וישמעאל - נשמעו מוזרים באוזני. אבל גם שמות שהכרתי כמו שרה, אברהם ויצחק, נהגו בצורה כל-כך שונה, שהתקשיתי לזהות אותם.

עכשיו, משקיבלתי את "התפקיד", הייתי זקוקה לסיוע. המרחב הבית-ספרי לא בא בחשבון כמובן - שמא אשלח לכיתה א'. אבי היה סוג של ברירת מחדל.

הוא ניחן בכישרון מדהים לשפות. אחרי חצי שנה בארץ הוא דיבר, קרא וכתב עברית. הכעיס אותו שאני זוכרת שמות אנשים ומקומות שלא לדבר על תאריכים - יודעת בעל-פה עשרות בתי שיר - ומילים בשפה זרה - חומקות ממני דקות אחרי ששיננתי אותם. ניגשתי אליו אחרי החדשות, בחיל ורעדה הושטתי לו את הדף עליו העתקתי את "התפקיד".

הוא עבר איתי מספר פעמים על ארבעת המילים - תיקן לי מעט את ההיגוי, הצית סיגריה ואמר:

- את מוכנה, אבל אם את כבר משתתפת בהצגה, כדאי שתביני את הפרק כולו. אמי מחתה:

- מאוחר, הילדה צריכה לישון.

הלכתי להביא את התנ"ך. אבי קרא בקול ובהתאמה את הפרק, תירגם מילה במילה, וביאר את שלא הבנתי. הסיפור נשמע לי מוכר. לפני שהגענו ארצה, בערבי חג המולד, היו השכנים מזמינים אותנו לביתם. ילדי השכנים דקלמו וזימרו על לידתו של ישו, על המלאכים שבישרו למריה (מרים) שהיא עומדת ללדת אותו.

“העתיקו את הסיפור!”

מאוד שמחתי שלא רק ילדים מעתיקים שיעורי בית. “מבוגרים” משנים את השמות, מעבירים את ההתרחשות מרפת לאוהל – אבל הסיפור – אותו הסיפור. עכשיו רק רציתי לדעת מי העתיק ממני?

- הילדה לא יודעת כלום! – רעם קולו של אבי. אמי נכנסה אוזנת בידה את הפיז'מה שלי. כל שרצתה היה להכניס אותי סוף-סוף למיטה ולסיים את היום. היא איחרה את המועד, אבי כבר פתח בהרצאה מלומדת. והיא נשארה לעמוד – ממתינה שיסיים.

מכל דברי אבי קלטתי רק שסיפור אברהם ושרה מצויי בברית הישנה, בעוד שעל מריה וישו מסופר בברית החדשה. נפלא. אבל איך שייכת ההצגה לפסח? – שבועות למדנו על יציאת מצרים ומשה בתיבה בסוף אנחנו עושים הצגה, שנציג לפני חופשת הפסח – אבל היא מספרת על הבשורה שמביאים שלושה אנשים לאברהם ושרה. אבי הסתכל בי – לא היה לו מושג מה אני רוצה מחיי – אז הוא החזיר את הכדור למגרש שלי:

- מה את חושבת?

אמי התקוממה, אבל לא היה לה סיכוי.

- אולי, ניסיתי להישמע בוגרת, המורה באה מארץ נוצרית – וגם היא חושבת שהסיפור של אברהם ושרה מאוד דומה לסיפור של מריה וישו – ועכשיו כשחג הפסח והפסחא מתקרבים...

אבי הגיב מייד ב”יכול להיות...” אמי ניצלה את ההזדמנות, תקעה את הפיז'מה בידי, פתחה את הדלת והדפה אותי החוצה. לפני שיצאתי עוד הספקתי להגיד

- אני אשאל אותה מחר.

בפעם הראשונה והאחרונה הם ענו יחד:

- לא, את לא תשאלי.

הבטחתי לא לשאול.

היום הגדול הגיע. השולחנות סודרו בצורת ח' – כך שנתר שטח פנוי באמצע. אוהל סדינים נמתח בין ארבעה כיסאות. אותנו, השחקנים, עטפה המורה בסדינים שהודקו אל הבגדים בסיכות ביטחון. על ראשנו כרכה כאפיות ודחקה אותנו אל מאחורי פרגוד, שהובא מחדרה של אחות בית-הספר. כשהכול היה מוכן, הוזמן מר יונגרמן, מנהל בית-הספר, לכיתה.

ההצגה עברה בלי תקלות. אפילו זכינו למחיאיות כפיים. המנהל שיבח אותנו אך בעיקר את המורה שהצליחה להעמיד ההצגה כל-כך יפה וגם לשתף עולה חדשה. הוא גם זיכה אותי למחמאה אישית – “איש לא היה מנחש שאת לא צברית”.

אי-אפשר לתאר אושר גדול מזה. אלא שהמנהל בחר להעמיק איתי קצת את השיחה. הוא שאל אותי בחביבות:

- מה זאת התורה?

אסור לי לשגות. אסור! שמעתי את שיני נוקשות ואת לבי הולם. הסתכלתי סביב – לא היה סיכוי לקבל עזרה. “תחשבי, תחשבי מהר” – דרבנתי את עצמי. יכולתי רק לחשוב על דבר אחד – שירידו אותי לכיתה א', או גרוע מזה – יזרקו אותי מבית-הספר.

הארי, לו רק הארי היה עכשיו פה לידי. הארי הוא בן-דודי, מבוגר ממני בתשע שנים. מגיל אפס קרא לי סיפור לפני השינה. תחילה את אגדות האחים גרים, ומשידעתי אותם בעל-פה, עבר לרובין-

הוד - ומשם הישר למיתולוגיה. כשנסע עם הוריו לארצות-הברית, הכרתי את שושלת היוחסין של האלים היווניים טוב יותר משהכרתי את זו של משפחתי.

- מיתולוגיה אמרתי. זאת המיתולוגיה היהודית.

נפלה דממה. המנהל זינק ממקומו ובדרכו החוצה פקד עלי "בואי איתי". רצתי אחריו לאורך המסדרון הארוך, עטופה בסדין וכפיה כרוכה סביב ראשי, משתדלת לא למעוד. הוא הכניס אותי לחדרו סגר את הדלת, הוציא מהספרייה ספר תנ"ך ושאל:

- זה קדוש - את מבינה? - קדוש!

ביאושי אמרתי:

- אני אלמד.

הוא התיישב מאחורי שולחן העבודה שלו, שילב את אצבעותיו והחל לבחון את ידיעותי בחגי ישראל. את חג הפסח עברתי בשלום - שבוע שיננו את יציאת מצרים. על ל"ג בעומר, שבועות ותשעה באב לא שמעתי מעולם. על יום כיפור התגברתי איכשהו. נהגתי לאסוף את סבתי, תהיה מנוחתה עדין, מבית-הכנסת אחרי תפילת "נעילה" בין סוכות לחנוכה בבלבתי. אבל המכה הקשה נחתה עלי מכיוון ראש השנה. מבחינתי השנה מתחילה בראשון בינואר (עד עצם היום הזה).

המנהל הלם באגרופו על השולחן וצעק:

- חגי תשרי!

- לא ידעתי במה מדובר. עצם העובדה שקיים "לוח שנה עברי" הצחיק אותי.

- אני אלמד, צעקתי. אני אלמד!

- פה לא צועקים, אמר ועבר לנושא הבא. לקח לי זמן לקלוט שהוא מדבר על "כשרות". גם הפעם סבתא תציל אותי. עד גיל שבע ביליתי איתה שעות ארוכות ומאושרות. רק בדיעבד הבנתי שהיא עשתה מאמץ מרוכז להכשיר אותי ל"תפקידי בחיים" - הדריכה אותי באמנות הסריגה, הגיהוץ, הדרחת הכלים והכשרת בשר ועוף.

המנהל חייך - נשמתי לרווחה. הוא כבר עמד לשחרר אותי לכיתה, כשנזכר בעוד שאלה אחת קטנה: ההפרדה בין בשר לחלב.

- אפשר כן, ואפשר לא - הוא שלל בראשו - אבל אני התעקשתי. הסתמכתי על טקסט - הטקסט של ההצגה שלנו - פרק י"ח בבראשית. "ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר רך וטוב ויתן אל הנער וימהר לעשות אותו. ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניו והוא עמד עליהם תחת העץ ויאכלו".

- את לא מבינה כלום! - פסק המנהל.

- אדוני יכול לברוק. ידעתי שהציטוט מדויק.

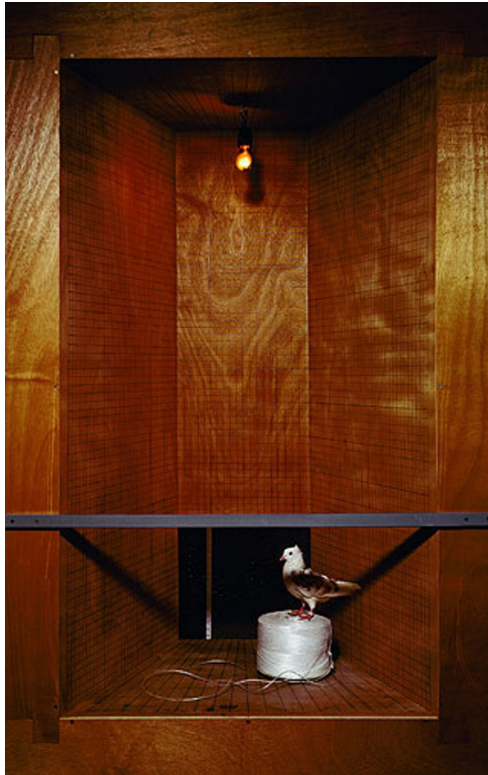
הוא אחז בזרועי, הוביל אותי לדלת ואמר:

- אל תחזרי לבית-הספר בלי ההורים.

מתי הסרתי את הסדין והכפייה? - מאיזה שער עזבתי את בית-הספר? - באיזו דרך הגעתי הביתה? רק בחדר המדרגות נצטללה דעתי. יישרתי את בגדיי, החלקתי את שערי ושיננתי לעצמי: "לא לבכות - רק לא לבכות".

*

- איפה הילקוט? תבעה אמי לדעת. הייתה יכולה באותה מידה לשאול, מה המרחק מפה לירח. בעודי עומדת בפתח הבית, הנחיתה עלי את התסכולים, הפחדים והאכזבות שצברה מאז הגענו ארצה. עכשיו הייתה נחושה ברעתה להחזיר את האבידה. הילקוט, הספרים, המחברות, העפרונות והצבעים עלו הון, ובשום פנים ואופן לא תניח לכסף טוב - שאין לנו - לרדת לטמיון. היא החליפה נעלים, נטלה תיק, משקפי שמש ומפתח והרפה אותי החוצה.

ציפור, עבודה מאת אמון יריב, באדיבות האמן וגלריה רוזנפלד, ת"א

ואז קרה נס - לפחות חשבתי שמדובר בנס. ניצה - בת כיתתי, שמינתה את עצמה למלאך השומר שלי - רצה לקראתנו במעלה המדרגות, נפנפה בתיק שלי - ובקול מודאג שאלה:
 - מה קרה לך?
 - אחר-כך - לחשתי.
 - Was sagst du da? (כך אומרים בגרמנית - "על מה את מדברת?") - שאלה אמי.
 - Nichts (כלומר - "כלום") - עניתי ומייד פניתי לניצה וביקשתי:
 - אל תערכי את האימא שלי.
 - אבל את צריכה להביא אותה מחר לבית-הספר. התעקשה ניצה.
 נלחצתי. אמי אמנם לא ידעה עברית, אבל היא ניחנה בחיישנים מיוחדים לאיתורם של אירועים משבריים - ותמיד התערבה - תמיד תלתה בי את האשם. גם הפעם הייתה משוכנעת שעוללתי משהו נורא וניסתה לדלות מניצה את המידע - אלא שהתקשורת המילולית ביניהן הייתה בעייתית - והן היו תלויות בי כמתורגמנית. משך דקות ארוכות חגגתי - אמי נעשתה חשדנית, דרשה תשובות אותן לא

יכולתי לספק. כשכינתה אותי "שקרנית", אחזתי בידה של ניצה וגררתי אותה במורד המדרגות. צחקנו צחוק קונרסי, משוחרר, חסר אחריות. ואז ניצה הרצינה ושאלה:

- לא סיפרת לאימא שלך?

- עוד לא. עניתי.

- את חייבת להביא אותה מחר לבית-הספר, אחרת את לא נכנסת לכיתה.

- מי אמר לך?

- אימא שלי. ענתה, כאילו מה פה בכלל השאלה.

לרגע לא הבנתי - ואז התביישתי בטיפשותי. הרי אימא שלה היא מזכירת בית-הספר - אחת משלהם. וניצה?

- לא יגרשו אותך מבית-הספר, ניסתה להרגיע אותי.

- אני לא חוזרת לבית-הספר הזה שלך. התרסתי והלכתי ממנה.

- מה תעשי? שמעתי אותה צועקת אחרי.

חציתי את הרחוב, עליתי במדרגות שהובילו לבית אבן שירד מגדולתו. נכנסתי למבואה וממנה לחצר גדולה שהייתה פעם מטופחת. במרכז ניצבה בריכה קטנה, בימי תפארתה היו בה ודאי מים ואולי הייתה אפילו מזרקה. מאחוריה פרח שיח בוגונביליה ותחתיו הסתתר ברז מים - אליו רציתי להגיע - אלא שניצה קראה בשמי - טיפסתי על קיר אבן וירדתי לשביל שהוביל לרחוב.

היו לי כמה נתיבי בריחה, לכולם היה אותו עיקרון, לעלות ברחוב תלול, לטפס במדרגות שביין הבתים ולהגיע לדרך לא סלולה. כל החורף שוטטתי בשבילים, קטפתי פרחים, נכנסתי למערות. חיפה הייתה עיר קטנה, ראיתי אותה מהים כשהגענו ארצה. בתים נמוכי קומה דבוקים להר - אין יערות - אין נהרות...

במקום לעלות - ירדתי ברחוב מתפתל. כשעברתי את "בית התעשייה" נגלה לעיני הוואדי ועליו גשר ואחרי הגשר בתי אבן שנראו דבוקים להר. אף פעם לא חציתי את הגשר, אז ניצלתי את ההזדמנות. הגעתי לשכונה שהריחות והקולות בה היו לי זרים לחלוטין. (בריעבד אני יודעת שחציתי את גשר רושמייה והגעתי לחליסה - כך מכל מקום נקראו אז). סחבתי עגבנייה מחנות ירקות קטנה - נכנסתי לחצרות הבתים, שתיתי מים מברזים מזדמנים. מצאתי נקודת תצפית תחת עץ רחב צמרת והשקפתי על המפרץ. הנחתי את ראשי על הקרקע...

משב רוח קריר החזיר אותי למציאות. השמש הלכה וקרבה אל הים. הרעב החל מציק לי. בית-הספר, המנהל, ההצגה, אמי, אפילו ניצה - התגמדו לידו. אם לא אצא מייד לדרך - אצטרך להישאר רעבה עד הבוקר, בשעות הלילה הכול נראה אחרת.

ההליכה רוממה את רוחי - כשנכנסתי לרחוב בו גרתי, דלקו כבר פנסי הרחוב - במשורה - אבל דלקו. מתחת לפנס שניצב ממש בכניסה לבניין בו גרנו התגודדו מספר אנשים - כשהבחנתי בשני שוטרים משוחחים עם אבי, נתמלאתי דאגה. לא עלה בדעתי שאני מקור "הדאגה". האצתי את צעדיי.

- הנה היא, שמעתי את קולה של ניצה.

העלו אותי הביתה, הושיבו אותי ליד שולחן האוכל ושני השוטרים החלו לחקור אותי. איפה הייתי? מה עשיתי? למה ברחתי? הם רשמו כל מילה שאמרתי. תשובותיי הניחו את דעתם, הם רק לא הצליחו להבין איך מצאתי את דרכי הביתה - ואני לא הבנתי מה בכלל הבעיה. לבסוף סגרו השוטרים את פנקסיהם, נזפו בי, הזהירו אותי שאם אשוב לסורי יהיה רע מאוד.

אחרי שהשוטרים הלכו הגיע תורם של הורי לדבר איתי. לא, לא חקירה, ניצה והאימא שלה - מזכירת בית-הספר שהו איתם כל אחר-הצהרים, שוחחו והחליפו דעות והגיעו לסיכום - בבוקר אמי תיקח אותי לבית הספר, אני אתנצל - וסוף לעניין.

- אני לא אתנצל - בחיים אני לא אתנצל! הצעקה מילאה את חלל המטבח, נכלאה בין קירותיו והותירה אחריה דממה כבדה ומעיקה. עיניה של אמי התרחבו, פיה נפער, אך קולה לא נשמע. נמלטתי לחדר. פתחתי את המיטה המתקפלת ולפני שהורי הספיקו "לשקול את צעדיהם", התעטפתי בשמיכה והתבצרתי מתחת לכרית. כיום, אילו ילדה בכיתה ג' הייתה יוצאת למסע שוטטות מסוג זה, הוריה היו מואשמים בהזנחה ומובאים למשפט.

למחרת, שעה שאמי, המחנכת והמנהל ישבו וחרצו את גורלי, עמדתי ליד חדר המנהל משננת לעצמי "אני לא אתנצל - לא אתנצל". כשהכניסו אותי כדי שאשמע את גזר הדין, הובהר לי שמצבי חמור, שהתנהגותי בלתי נסבלת וחסר לי חומר לימודי. אמי הנהנה, למרות שלא הבינה מילה מהנאמר. אחרי חופשת הפסח איבחן על חגי ישראל, הלוח העברי, וכמו כן יהיה עלי לדעת בעל-פה את "שמע ישראל", "עשרת הדיברות" ו"שירת הים". המנהל הושיט לי את רשימת המטלות ושיחרר את הגברת בונה לדרכה.

לא ביקשו ממני התנצלות - חגגתי.

- היא תהיה בסדר, אמרה אמי.

- נקווה, השיב המנהל, היא ילדה קשה.

אמי הנהנה.

- היא תהיה אישה קשה. אמי משכה בכתפיה. ובינינו, איזה גבר רוצה אישה קשה?

נמלטתי מהחדר וכמעט התנגשתי בהרולד. הוא נשא שתי אריזות גדולות של כלי חשמל אותם שמר במחסן.

- בטח תרצי לזרוק קצת ניירות. אמר והושיט לי את שקית האשפה.

- אני אישה קשה? שאלתי.

- איך הגעת לזה?

- סיפור ארוך. עניתי.

- אני מקשיב. הניח את הקרטונים, הביא שני שרפרפים ומאפרה, הצתנו סיגריות וסיפרתי - לא יכולתי להפסיק עד שהגעתי לסוף.

- מה פתאום נזכרת בזה?

הראיתי לו את תעודת הציונים.

- שישים שנה, אמר.

- מה?

- התעודה הזאת היא בת שישים - רוצה לשמור אותה?

החזרתי את התעודה למעטפה, נטלתי את שקית האשפה ושלחתי את שניהם לדרכם האחרונה.

- ביום ראשון ניסע לאיקאה ונקנה שידה חדשה.

- לא! לא רוצה! לא רוצה יותר איקאה.

זה היה קולה של הילדה בת התשע מחדר המנהל.

טאהה מוחמד עלי

ענפים

מערבית: נעים עריידי

.1

לא המוסיקה
לא הפרסום והממון
אף לא השירה
ינחמו אותו
על החיים הקצרים
ועל פי המלך ליר
ועל המחשבה שאדם
יכל להוליד
ילד סורר.

.2

שם
מעבר לשדות הפלדה
היכן שהים נמצא
לועסת את בנה בכורה
הלבנה השחרה
לעתים יחנו שם
חילות צלכנים טפשים
שהולכים ומתמעטים.

.3

אהבתי לך
היא הדבר הגדול
אבל, את, אני וכל השאר
סתם אנשים רגילים.

.4

השיר שלי
הוא מחוץ לשירה
מפני שאת
מחוץ לנשים.

.5

וְכִי
לָקַח לִי שָׁשִׁים שָׁנָה תְּמִימוֹת
כְּדֵי לְהַבִּין
כִּי הַמַּיִם הֵם הַטּוֹבִים בְּמִשְׁקָאוֹת
וְהַלֶּחֶם הוּא הַטָּעִים בְּמִאֲכָלִים
וְכִי אֵין עֶרֶךְ אֲמַתִּי לְאֲמֹנוֹת
כָּל עוֹד לֹא תְרוֹמֵם אֶת הַנֶּפֶשׁ

.6

אַחֲרֵי שְׁנֵמוֹת
כְּאֲשֶׁר יוֹרִיד הַלֵּב הַתְּשׁוּשׁ
אֶת עַפְעַפְיוֹ עַל כָּל מַעֲשֵׂינוּ
וְעַל כָּל מַאֲוֵינוּ
וְעַל כָּל חֲלוּמוֹתֵינוּ
וְעַל כָּל גְּעוּגוּעֵינוּ
וְעַל כָּל תְּחוּשׁוֹתֵינוּ -
הַשְּׂנָאָה
הִיא הָרֵאשׁוֹנָה שֶׁתִּרְקַב
בְּתוֹכֵנוּ

המשוררים קרן גוט-אלקלעי ופארוק מואסי משמיעים הקלטה של טאהה מוחמד עלי קורא משיריו, בערב זיכרון שנערך לכבודו בנצרת מטעם ארגון כללי של סופרים בישראל

רועי שניידר*

שלוש סונטות

על השירה

"העולם
אינו שייך למשורר(ים), אך עוד פחות מזה
לאלה שאינם."
דוד אבידן

יושב. טופפת אצבעו על דף
והוא שותק. לרגע, בחטף,
מביט הוא למרגלותיו, האם
נכתב כבר שיר? עוד לא. **מבט מרים**

וכך יושב יומם וליל, שרוע.
אינו מרגיש שום קר ולא שום רוח.
רק סר יושב מול דף ריקן, חושב.
הלואי, חושב, יבא יום, לא אשב.

ופתע זו העט. הוא לא שם לב
ומלל כבר נכתב, והתחלה
משפט בזה אחר, ושוב חזר.

מביט הוא על הדף, וכמו זר
מביט עליו שירו. שירה נכתבת
בעת השכחה, ולא האבל.

תקומה

אנחנו דור ירדים בפיסים.
ראיתיהם עומדים ומנסים
לבכות, ולא יצליחו. אין דמעות
בעין של דור יד בפיס. לאות

* המחבר, בן 17, תלמיד כיתה י"א.

עצבות הם מרכינים ראשם, קדים
בפני העצב אחזם לרק,
ומתישרים, ובראש זקוף עומדים
לשיר המנון אחד, כה במדקדק

אך לא יבינו הם. לא יאמינו
שפעם כה רצו, ולא הסכימו
עם המוכן מאליהם. ויש נכער

בעיניהם אי זיק של התחדשות,
של אי אבוד מורשת. התקשות
פניהם היא מביעה את המחר.

סגול

"שוב שקט והשעון נשמע כמו אנהה"
אביתר בנאי

ירח רטב בשמים צופים
מאיר את פניך וזלג דמעות
נראה כמתוק מכל נפת צופים,
נראה כך את כל התלאות - - -

שקרן הוא. כמוני. שקרן ושכור.
נדחה על-ידיך בכל תקיפות.
אקרב אל פניך, ארצח את הקר
ואת תסלקיני בהבל רפוי.

אזעם על שקרך. את אהבת אותי!
מדוע תאבי הרחק מאישך?
וזהר עיניך כואב ומתיש
ואטם פניך נורא וקשה - - -

אותו אבקע בלהב מורה
ואת תותרי, מנויה וגמורה.

שלושה קטעים מתוך פרפרי חול

עיבוד נתונים כריקוד מחזורי

21.11.78

קיימת בשיריי תופעת הקטיעות. נאמר שבדומה לגוף של הירדה או של חיה אחרת, שאיכריה מגלים עצמאות, או כמו מגנט שכל חתיכה שלו נהפכת למגנט עם שני קטבים, אפילו פיסה זעירה מאוד, או בדומה לריקוד הסנופי שמכל תנועה בו אפשר להמשיך ולהיכנס למעגל הריקוד, כי יש בו תכונת חיוניות - לפרקים כל פרק הוא גם התחלת ריקוד או משהו דומה, קרוב מאוד להתחלה, כי המעגל המחזורי קצר ואופן סיבוכו נאה, ומושך המיסתורין שבכך.

כל תנועה יכולה לגלות משמעות קיומית של חיי אדם או שלב בחיים. ההתחלה - אפס תנועה, עמידה על שתי רגליים, תנועה לצד ועוד תנועה של כל רגל, גישוש וזינוק קדימה, חזרה על זינוק כדי לעבור לשלב הבא, בו ייעשו אותן תנועות, אבל השינוי בזמן ובפניית הגוף, זווית הטייתו.

קסם אחר - הגוף מסתובב לארבע רוחות השמים במעגל מחזורי של תנועות. יש בזה משהו קוסמי - עיגול כדורי המקיף את הרוקד במעגלו הקטן, המצומצם למימדי גופו ולחללו, ואותו מעגל נעשה ענקי וממנו נעשים עוד מעגלים שאנו עושים מוקפים בהם.

ויש בריקוד הזה התלהבות, שהיא אולי תוצר של משמעות מיסתורית, החבויה היטב באוסף התנועות הפשוטות, עימן נסחפים בעצם עשייתן גם המתכוננים בהם כמו הרוקדים.

מצד אחד, הקטיעות טבעית, ובכל זאת היא מעוררת מבוכה בקרב הצופה-הקורא, על אי הבנתו, ונשאלת מצידו שאלה: האם את מודעת למה שעשית?

כן, אני מודעת למה שאני עושה אבל במעשיי יש עוד מעשים חבויים שאותם איני יודעת. לא תכננתי שיר בעל תכונות של הירדה, עם כוח מפלצתי.

יש בזה קסם. לא? טעותו של עורך אחד שהדפיס קטע אחד כשני קטעים מעידה על תפיסה צורנית מבנית אחרת.

כבר נכתב רבות על תפארת הפתיחה ותפארת ההיחלצות בשירת ימי הביניים בעיקר, על נושא שהתרחק מהפתיחה ובאמצע גם כן השתרכבו נושאים. כך בעיבודים שלי.

זהו האופי והמזג וכושר הקיבולת והריכוז ואורך הנשימה והפיתוח - נושא עם וריאציות. משהו שמתחיל מנקודה ומסתעף, נוגע ומחשמל חלקים רבים בחיי המחשבה והגוף, כאותם משחקי ציור חידה בעיתוני ילדים: לחבר בין נקודות שחורות וממוספרות בעיפרון ולגלות את החיה או את הפרצוף המסתתר בין כל החלקים.

כל שורה היא נקודת ציון כזו, ובתוך השיר רואים מה תפקידה ומה חלקה, ומי שלא רואה ולא מבחין בצורה שלימה ומזוהה בעלת משמעות - עשוי להתרגז.

השלב השני הוא לגלות את משמעות הצורה תוך כדי עבודה וחיבור הפרטים. לפעמים לא מתנסחת משמעות ברורה, אבל משהו מפעים, ואנרגיה פורצת. בדרך חיבור השורות וקריאתן.

מה שבין השורות - הוא פתח פעור וחשוך - מואר לסירוגין - לעיני הקורא, לתודעת הזולת, לשומע.

כך עשויה המציאות בה אני חיה. צריך לקפץ, לחבר בין הדברים הנראים - רחוקים ושונים. פעם רציתי לחבר בין ירושלים לתל-אביב בקו מעגלי מתפתל לאו דווקא ישר וקצר, כנגד החוק הגיאומטרי הנודע; החוכמה היא למצוא מרחב, עוד אפשרות עוד צורה.

אין עדיפות לקצר ולמהיר. בהחלט לא. למה עלי להזדהות עם מרחב מדוד ושקול ולציית לכללי האורך והרוחב - המשקל והגובה כקריטריונים של איכות להתנהגות בחיי הפנימיים האישיים, החד פעמיים?

אנשי עסקים מתחרים במרוצי סוסים ומכוניות אופנועים, ואחרים - צמודים לדרך הקצרה הזו שבה קצר ומהיר - טוב יותר. ארוך ואיטי - נחות. אבל יש גם מהיר וממושך, מתפתל ואינטנסיבי, כך שהדרך בין תל אביב לירושלים כמו הרחוב של מר בלום אצל ג'ויס, באמת יכולה להתארך מעבר למשך נסיעה של 45 דקות בכביש המהיר.

ברור שהזמן כאן באיכות אחרת, וזה כבר נדון אצל ברגסון, ומאוחר יותר אצל המלחין ג'ון קייג'

עיבודי נתונים הם אימוץ עקרוני אישי של הזמן הזה, כמו גם של שירים אחרים אבל פחות. עקיפת כללים כמו חריגה ממסדרון סלול של הלשון.

מציאות מעוררת דרכי ביטוי ולשון חדשים, צורות. (ראה יונה וולך ודוד אבידן וא.שבתאי). ומה היא מציאות זו? אורגניזם שמודע ככל האפשר לחד פעמיותו, לייחודו בחלל ובזמן, ומהירות הלשון בריצתה נראית כמשיגה את המציאות הכוללת וכמובילה ומחוללת מציאות לפני שנחווה לפני שישנו ניסיון, כי העתיד נובע מתוך העבר וההווה וקיים בהם.

אופנים של קיום יצרו לחץ עצום על דרכי החשיבה והתנועות של הגופים במרחב, והללו - כדי להתקיים ולשמור על צורתם וחייהם, פרצו דרכי ביטוי חדשות.

כמו שצפיפות יוצרת דרכי היחלצות נפתלות וגמישות - ראה חוק הצפיפות והתנועה בה.

אורח פורח 10.1.76

(לע. כ.)

נוהג היה להסתלק מן החדר, וזאת לאחר שכבר הוכן בעבורו איזה כיבוד. והמארחת כבר יושבת בניחותא בכורסא או על השטיח העבה, מביטה לתוך הקיר או לאיזו דוגמת קישוט יפה בעלמא, מתכוננת לשיחת נפש בסיומו של ערב נעים.

הוא קם לפתע ממקומו, ועוד לפני כן נשמעו רחשים של ריצה או של התגוששות-מה בהיותה במטבח, מכינה את הכיבוד שיוגש - תה ועוגיות, אז מה כבר נעשה שם? בחדר הקטן שלך. האורח טרוף דעת?

כשהכנת עבורו תה עם לימון ואחר כך תה בלי לימון מתברר שזה מחליא אותו, תה עם לימון פוגע בו עמוקות, וכך פתאום שלוש כוסות תה מלאות נשארות על המגש והוא קם מן הספה-מיטה ומשאיר אותך. זהו, נחושה דעתו-החלטתו - ללכת הביתה.

הרגשתי נהדפת. שמו לי רגל ונפלתי על האף אבל זו סיבה נפשית שלו, התרגשות שמופנית לפעולת בריחה משהו כמו: 'אני כאן לא יכול כמו שאני רוצה'.

את יותר מדי... אני רוצה ללכת מכאן, או שכל זה הוא פשוט בעיות של עיכול משובש? יציאות תקופות, צורך בשירותים והבושה מפני רעשים וריחות בבית המארח. מתח... וזהו אורח פורח, עף לכיתו הקרוב.

וכל זה בהחלט מיסתורי, דרמטי ומעליב. מסווה חינני וגאה ואת כבר רואה אותו רץ במדרגות, נכנס בדביקות של מתרוצץ אמוק מפשיל מכנסיו ומתיישב בחירוק שיניים על ספסל הנאשמים ומשלשל. וצוחק-מצטחק בדמיונו המשועשע. הוא נהנה בינו לבין עצמו מהרושם שעשה, מהמזג הסוער שלו, הבלתי צפוי.

כן, זה ערך חשוב: להיות בלתי צפוי באופן לא מזיק. גחמנות שמעוררת רצון להיפגש עימו טוב, כדי להבין יותר. או לא כדי להבין - כי אם לרפא את המקום שנפגע. רוב האנשים אינם יכולים לשאת עלבון צורב. אפילו כמו התנהגות כזו של נטישת מקום האירוח פתאום, אבל אני התבדרתי וצפיתי בו בעניין ממקומי, כלומר הוא לא יודע שגם לי יש מקום, ואין זה דווקא חדר הקטן, המקום שלי אינו נראה, אינו צפוי ועין זר, לא שזפתו.

חלום: המאמר שנשכח – מעמד מביש (בין ליל יום רביעי וחמישי)

17.7.99

אני יושבת אל שולחן ישיבות מכובד ורחב. סביבו מסבים אנשים רבים, ועוד נוכחים נוספים באולם קשובים ומוכנים, ידידים ומכרים. יש אוירת ציפייה בוחנת באוויר, מעין תחרות שצריכה להוכיח עצמה - תחרות של משתתף אחד - אני.

נושא הרצאתי - "שירתו של המשורר ססאר ואיחו" יליד פרו. ההרצאה מוכנה וכתובה, והכל ממתנים למוצא פי. אני בטוחה כל כך. לא בודקת אפילו דקות ספורות לפני את דפי המאמר, דוחה את הוצאתם מהתיק עד לרגע האחרון, ואז הוא מגיע - מכניסה את ידי לתיק ואיני מוצאת בתוכו לא ניירות ולא נעליים... עווית בבטני... לא ייתכן, מייד אמצא. אני פותחת לרווחה את דפנות התיק ושוב בודקת. אחרי שלא נמצא מבוקשי הופכת את התיק וכל תכולתו, מקווה שהדפים שהסתתרו בין קפלי התיק, יפלו החוצה, אבל במקומם יוצאים לאור חפצים שאין לי כם צורך כלל, וחמתי עולה כמו באו והופיעו מזמנים רחוקים להרגיזני. מה עושה כאן חתיכת לחם ישן ויבש, מיסמכים מקומטים של דו"חות חנייה לפני שנים. והשולחן מתכסה במיני פסולת, וכולם מחכים בשקט.

ממולי יושבים ז' ואשתו הפסיכולוגית. אני רואה את פליאתם הקלה. מצבי שמתחיל להביך, גורר עמו גילויי מורת רוח וקוצר רוח ואכזבה ולבסוף בוז מצד הנוכחים, לצד נסיונות עידוד מזויף. בכי מתפרץ לבסוף ללא יכולת להסתיר את השפלתי ובושתי, במיוחד לנוכח כמה חברים חכמים וידועים.

תחושת החמצה חזקה מטלטלת את פנימיותי. כה מוחשית - עד לידי דמעות. בתיק, מתברר סופית, אין שום דבר. הוא ריק מלבד עט... המוזמנים קמים ללכת. התעוררתי.

רות, האושר מהו?
צריכים היינו לדבר על כך ולא דיברנו.
(יהודה עמיחי)

בסוף ימיה התרחקה ממני רות. הסתגרה מפני. אני לא הבנתי והיא סירבה להסביר, הניחי, אמרה, זה יעבור. תעזובי, חתך גם איתן, זה לא קשור אליך, היא סוחבת מספיק תיקים, אל תפילי עליה גם את שלך. הוא צדק, כלומר לא יכולתי להכחיש שמה שאמר נשמע הגיוני; מה גם שעם השנים למדתי לסמוך על השיפוט שלו. אבל זה לא עבר, ואחר כך כבר היה מאוחר.

הייתי בכנס השנתי של האגודה הפוסט סטרוקטורליסטית הקונטניננטלית שנערך אותה שנה בברלין כשהגיעה ההודעה במייל, ברשימת התפוצה של החוג לספרות, שאנו מצטערים להודיע. הייתי אמורה לתת את ההרצאה המרכזית של הכנס למחרת, לא יכולתי להצדיק ביטול פתאומי, וגם לא הייתה שום דרך להשיג כרטיס טיסה לארץ בו ביום. כך אירע שלא הייתי בלוויה. אולי זאת הסיבה לכך שעד היום אני לא מאמינה לה שמתה. כמעט שמונה וחצי שנים עברו מאז.

*

בפעם הראשונה שפגשתי אותה הייתי בת שבע עשרה, והיא כמעט בת ארבעים. ובעצם המילה פגישה איננה הולמת את הפעם ההיא. נכון יותר לומר: שמעתי אותה. היא קראה אז משיריה, והקול שלה – עמוק, עשיר, מחוספס מעט מסיגריות, כמו של אחת מזמרות הבלוח הכושיות הגדולות שלמדתי לימים לאהוב – מילא את חלל החצר של בית ביאליק. הקול הזה דיבר מילים שנשמע בהן משהו מזעיק, נוקב ועם זאת גם עדין ומאופק מאוד, צירוף משונה אבל מכמיר לב כמעט עד דמעות ובאותה נשימה כופה להימנע מהן. הכרתי שניים מהשירים שלה, שלמדנו בכיתה. לא הבנתי אותם, הייתי ללא ספק צעירה מדי, אבל בגיל ההוא הציתו את דמיוני הסיפורים על חבורות המשוררים המיתולוגיות שישבו בכסית ואני הייתי הולכת לערבי שירה פעמיים בחודש, מקווה להתחכך קצת בזוהר הזה. כמוכן, זו הייתה תקווה ילדותית ומופרכת; ובכלל, רות עצמה התרחקה מחבורות. לא ידעתי בזמנו שזכיתי להיות בהופעה פומבית נדירה שלה. לא ידעתי עליה דבר מעבר למה שנכתב על הדש האחורי של ספרה, שאותו קניתי בו בערב: "רות לשם, מורה לתנ"ך, נולדה וחיה בירושלים. ספרה הראשון, 'דיבורים של עפר ומים', זכה בפרס ראש הממשלה לספר ביכורים. ספרה השני, 'זאדי', מועמד לפרס ברנשטיין".

כעבור שנים, כשהייתי נזכרת באותו הערב, היה חיך פנימי עולה בי. אבל צריך להוסיף שמכל עשרות הערבים הספרותיים שאליהם הלכתי אז נחרט בי דווקא זה. לא השירים עצמם, אותם איני זוכרת, כי אם התחושה שעוררו בי, שהשתמרה בחדות מפתיעה. עד היום.

*

הפעם השנייה שנפגשנו אירעה בערך חמש עשרה שנה אחר כך, והייתה הדרגתית כל כך עד שאפשר לומר שרות פעפעה אלי לאיטנו. עברתי אז על התיזה שלי, "דיסקורס ופרקסיס רליגיוזי בין ג'ימס ללאקאן בראי הסיפורת העברית החדשה", ובימים שלא הייתי מחויבת להיות בהר הצופים אהבתי לשבת ב"תמול-שלושום" ולכתוב. מפני שערימות הכביסה והכלים בבית היו משתקות אותי, השקט והאוויר הדחוס של הספרייה המרכזית היו מורטים את עצבי, אבל הרחשים הבלתי-פוסקים של בית הקפה הזה איכשהו הרגיעו; מדפי הספרים על קירות האבן היו יציבים ובטוחים, המלצרים אף פעם לא הפריעו ולרוב הכתיבה שטפה שם בעונג ולא נורא היה כאשר הטיעונים הסתבכו. הייתי מגיעה מוקדם, מתיישבת בשולחן הקבוע שלי בפניה ליד החלון הגדול, מזמינה קפה ומתחילה. מתישהו הרעב היה מתחיל לכרסם, ואז הייתי מזיזה הצידה את הלפטופ ומזמינה לעצמי משהו, אוכלת לאט, מסתכלת על גגות נחלת שבעה שניבטו מבעד לתכלת החלון. או שהמבט היה נודד בהיסח הדעת אל היושבים. אחרי שבועות אחדים התחלתי לזהות את הקבועים האחרים, אבל נמנעתי מקשר עין, שקט חיפשתי לי שם ולא ידידים. ולמרות זאת מאישה אחת לא יכולתי להתעלם, גבוהה, צנומה, חדת איברים, בעלת תווי פנים עזים, לבושה בפשטות כמעט סגפנית במכנסיים חומים וחולצה שחורה נטולת צווארון. היא ישבה בפניה הנגרית לשלי, עם מחברת גדולה ועפרון, מכונסת מאוד. שוב ושוב נמשך המבט אליה, כמעט בעל כורחי, עד שלבסוף הבחינה והרימה ראש והישירה בי שאלה מתוך עיניים כהות וחדות. הסמקתי בגלל הסגת הגבול הזו אבל היא חייכה, ואני חזרתי אל הסלט והיא אל המחברת. אבל רק שבועות אחדים לאחר מכן, בערב סתיו שבו נשארנו שתינו עד הסגירה, כמעט יחידות, כשעמדתי בפתח מסתכלת במפלי הגשם הפתאומי ששצפו שם מעבר לסף שואלת את עצמי איך אשמור על המחשב במבול הזה והיא באה מאחוריי עם מטריה ענקית, והבינה במבט אחד את המצב והזמינה אותי לחלוק את מחסה המטריה שלה עד לאוטו, רק אז שמעתי את קולה לראשונה, וכשהושיטה יד ואמרה רות, נזכרתי ואמרתי זו את! ושוב הסמקתי, תמרה, לחצתי את ידה והוספתי: סליחה, פגשתי אותך כבר פעם, ולא ידעתי. רות צחקה. איזה צחוק היה לה.

בדרך הביתה, כשהתעקשה להסיע אותי אחרי שגילתה שאין לי אוטו, שאלה מה אני כותבת. כשעניתי, שתקה רגע ואז קבעה, *חוקרת ספרות*. פניה היו נעוצות בכביש, לא ראיתי את עיניה כשאמרה זאת אבל משהו בקולה גרם לי לפתוח בנאום נלהב אם כי לאו דווקא שיטתי על החשיבות המכרעת של מחשבת ג'ימס ולאקאן לחקר התרבות, על המתחים הלא פתורים בין דיסקורס לפרקסיס (במיוחד בהקשרים רליגיוזיים), על הבורות והעיוורון של חוקרי הסיפורת העברית החדשה ביחס לכל מה שקורה בעולם, ובעיקר בצרפת, בסוגיות הקריטיות האלו. דיברתי את עצמי לדעת, מדורבנת על ידי המבוכה הגוברת שגרמה לי שתיקתה המתמשכת, עד שברמזור אדום נזכרתי באוזני מי אני מלהגת ככה ונאלמתי באחת. רות בלמה במתינות, וסובבה את פניה וגווה אלי. שלחה לעברי אצבע ארוכה והניחה אותה על קצה אפי, ששש, אמרה, לא הכל צריך להגיד. פני בערו, לא רק מהאינטימיות הפתאומית אלא גם כי היא צדקה לגמרי, אבל האצבע שלה הייתה לא רק חד משמעית אלא גם ובעיקר מלאת עדינות, ואחרי רגע התחלפה המבוכה בהכרת תודה מנוחמת. אינני זוכרת על מה עוד דיברנו בנסיעה ההיא אבל מאז, תמיד ברגעים שבהם הייתי נקלעת למערבולת ומתיזה את עצמי לכל עבר הייתה שוב מניחה את האצבע על אפי, כבר לא היה צורך להגיד כלום ואני הייתי נרגעת, וכשהיינו שתינו בחברת אחרים הייתה מניחה את האצבע על אפה שלה, כמעט בדרך אגב, ומביטה בי ומחייכת.

פגשתי מישהי, אמרתי לאיתן כשהגעתי הביתה, יבשה כמעט לגמרי. נראה לי שנהיה חברות. איתן הסתכל בי מעל לקרש החיתוך שעליו קצץ כרשה למרק, מרי, הצהיר, מי אמר שאת לא יכולה להפתיע אותי.

איתן ואני גרנו אז יחד כמעט שנתיים. מכרה משותפת שידכה בינינו. כשהציעה שאפגש איתו נרתעתי תחילה - מה לי ולוטרנירים - אבל היא שכנעה אותי שמה יש להפסיד, וכל כך לחצה ששפירא כזה מותק של בחור עד שלבסוף הסכמתי. אמנם, כשהוסיפה בחיך זחוח ורב משמעי שאני לא נעשית יותר צעירה שבה הרתיעה ועלתה, אבל כבר היה מאוחר מכדי לסגת. כך מצאתי את עצמי כעבור שבוע בבית הקפה השכונתי שאותו הציע כמקום מפגש, סוקרת בהנאה את יושביו, כשנכנס בחור נמוך ודק ומלא תלתלים וניגש הישר אלי. איתן שפירא, אמר, מושיט יד ברשמיות. תמרה יאירי, עניתי משועשעת, איך ידעת שזו אני? את כל היתר אני כבר מכיר, חיך, נשכ?

באותו ערב לא דיבר הרבה. אבל הקשיב. עם הזמן למדתי שהדבר היה אופייני לו. שהרגיש אנשים כאילו היו חיות, וכשהיה חושב שהדבר נחוץ היה אומר את הדבר המדויק ומשפך משהו בבני שיחו, אפילו זרים גמורים, משאיר אותם נדהמים ורכים ואסירי תודה ונבוכים. ראיתי אותו עושה את זה הרבה פעמים. הוא כנראה יכול היה להיות אבא נהדר. הוא כנראה אהב אותי, אם כי אף פעם לא באמת הבנתי למה. במחקרים שלי מעולם לא התעניין, למרות שלמען ההגינות צריך לומר שגם אני לא ממש אהבתי לשמוע את הסיפורים שלו על כל החיות החולות והאנשים שלהן, ככה הוא היה מדבר עליהם, ועם הזמן הוא הפסיק לדבר. כלומר עליהם. וגם על ילדים הפסיק לדבר. ובכלל, הוא לא היה דבר גדול. כבר אמרתי. אבל היה טוב לדבר אלי. ולאכול את האוכל שבישל, אף פעם לא אכלתי כל כך טוב. ולשכב איתו ולישון איתו ולהתעורר איתו. החיך שלו. האפולולית הרכה של סבך התלתלים. החום הירוק של עיניו. ריח סודר הצמר המהול בריח גופו.

צריך אולי להוסיף שבארבעה עשר לדצמבר אלפיים ואחת חזרתי הביתה מהאוניברסיטה מוקדם מהצפוי, הסמינר המחלקתי התבטל בשל מחלתו של המרצה האורח מהרווארד, ומצאתי את איתן אורז. תראי תמרה, אמר, לא מרי, לא יכול יותר. צריך... היסס לרגע, חופש. חופש לאן, שאלתי. איטליה, אמר. אחר כך נראה. שם, הצביע על הפנקס החום, השארתי כל מה שתצטרכי - טלפונים, מספרי חשבונות ושמות של הפקידה בבנק וסוכן הביטוח. תסתדרי עד שאחזור, כן, והציב נקודה ולא סימן שאלה בסוף המשפט. בטח, אמרתי. תיהנה. ולא שאלתי מתי יצלצל.

במקום זה צלצלתי אני. בערב. לרות. היא הקשיבה ואמרה בוואי. כשהגעתי לא דיברה. הכינה תה צמחים לשתינו בספלי החמר הגדולים עם הציפורים התכולות. הושיבה אותי במרפסת, התיישיבה לידי. וכל הלילה, וגם באלו שאחריו, הקריאה לי שירים יפניים. אני זוכרת: "הצבי על הרי האורן / אשר אין שם עלי שלכת / יודע כי בא הסתיו / רק מצליל קולו שלו".

אבל אני מקדימה את המאוחר. ובכלל, על רות ולא על איתן רציתי לדבר. רות חיבבה מאוד את איתן. כבר מהפעם הראשונה שנפגשו, אצלנו בבית, הזמנתי אותה לארוחת ערב, השניים האלה התחייכו זה אל זו בחיבה מיידית עד שהרגשתי לרגע נשכחת, נטושה. אבל מייד שבו שניהם ופנו אלי, רגישים שכמותם, מכניסים אותי מחדש למעגל הקרבה כמו שני הורים את ילדתם הקטנה והסוררת. הערב היה נעים על המרפסת הרחבה שבגללה שכר איתן את הדירה הזו בגבעת אשכול, רוח של סוף קיץ ערבבה את ריחות צמחי התבלין בארניות המטופחות שלו, הירח היה עגול וכמעט מלא. היך שרות הביאה וכולנו שתינו, אפילו אני, היה באמת טעים. וכך, כמוכן, גם האוכל שבישל איתן. ואפילו העוגה שקניתי בנאמן בדרך מהאוניברסיטה. השיחה קלחה. רות דיברה על תלמידיה, בחן ובחיבה לא מסותרת וגם במידה לא

מבוטלת של הומור מושחז, הוי מה מופלאים הם חייהם המסתוריים של מורים לתנ"ך; איתן הקשיב, ואני נדהמתי פתאום למחשבה שהייתי בגיל התלמידים האלה כשראיני אותה לראשונה. אחר כך סיפר איתן על הקליניקה שלו, על בעלי החיים שגרים עם אנשים בעיר הזו ועל האנשים שגרים עם בעלי החיים, ילדים וזקנים ועקריות בית ואמנים וגננות ואפילו מנהלי בנקים, ועל הדרכים שבהן מתגלים היחסים ביניהם כשהם באים לאיתן שירפא אותם. ומישש כמו תמיד בהיסח הדעת את הצלקת על לחיו הימנית, מזכרת מכלב זאב שלא הורדם כהלכה. אחר כך הביטו בי שניהם בציפייה, אבל אני דווקא לא רציתי לדבר. טוב במפתיע היה לשבת בשקט, חם בכטן ובלחיים ובלב. ואם יללו תנים בוואדי אנחנו לא שמענו, כי המחזיקה של יאן גרברק ששמתי במערכת כיסתה על קולותיהם.

(בלילה, אחרי ששכבתי איתו בכטן מלאה וראש מסתחרר, חיבק אותי איתן ואמר באמת מקסימה החברה שלך, מרי, וגם מזכירה לי אותך, ורק העצב שלה אחר משלך. איזה עצב, התקוממתי, מי עצוב, אתה לא מוכרח למצוא צער בכל מקום, אבל איתן רק נאנח ואמר את יודעת, ופניו באור שחדר מהחלון הפתוח היו מלאי חמלה.)

*

ידעתי שאיתן צדק. כלומר ביחס לרות. היא הייתה מצחיקה, נורא, ולמרות המראה הנזירי שלה ידעה להתענג עד מאוד על אוכל ויין טוב, וכשיצאה בערב - למסעדה או לסרט ולרוח להופעת מחול - הייתה מניחה על השמלה הפשוטה שלבשה צעיף בוער באדום וזהב וורוד עז, בצעיפים שלה נגלתה פתאום איזו חושניות כמעט מביכה, והיא נראתה אז זוהרת וכמעט יפהפייה. אבל היה בה, הרגשתי בזה מייד, גם משהו אחר. שתוק, תהומי. אם כי הרקע לזה, אם המילה רקע מתאימה לכאן, נודע לי רק כעבור זמן, במקוטע ובמרומז: לימודיה האקדמיים שנקטעו בגלל תאונת דרכים, החודשים הארוכים בבית לוינשטיין שם החלה לכתוב שירה. על החיים שהיו לה פעם, לפני התאונה, לא דיברה מעולם.

האם יש בכל זה כדי להסביר.

רות עצמה הייתה דוחה בשאט נפש את ההיתלות בדברים שכאלו. במקום זאת הייתה ודאי נועלת את נעלי ההליכה הגבוהות, אורזת את התרמיל הגדול ויוצאת. לגליל. למדבר יהודה. לגולן. לנגב. לכרמל ולתבור ולהרי ירושלים ולעין עברת, לבדה, את לא מפחדת שאלתי אותה פעם והיא צחקה בצחוק העמוק שלה, מי יעשה משהו למישהי כמוני. היא מעולם לא הציעה ואני מעולם לא ביקשתי להצטרף אליה. הייתה משאירה לי הודעה במזכירה, נסעתי לשלושה ימים נתראה כשאחזור. בשובה לא סיפרה על טיוליה, לכל היותר אמרה כמה יפה הפריחה עכשיו בגולן או: כמה הירח בוואדי היה מלא וצהוב מאור. לא שאלתי, היו לנו תמיד אינסוף נושאים אחרים לשיחה, מידיים ומחכים להיפרש בינינו, רק בינינו, לא היה להם מקום אחר. עכשיו אני שואלת את עצמי האם לא הסתירה מפני. בכונה.

*

שבוע אחרי הערב הגשום שבו אספה אותי למחסה המטריה שלה הגעתי שוב לתמול שלשום. בערב ראש השנה. כל עמישראל התרוצץ בלהט לערוך את קניות החג הבלתי נמנעות, גם איתן, הוא אהב ללכת לשוק למרות ואולי דווקא בשיא הרוחק, נכבש לצבעים ולריחות, וגם היה מוכרח לקנות מצרכים טריים בשביל המנה העיקרית וגם לכמה תוספות שהתנדב בשמחה להכין לארוחת הערב השנתית אצל אמא שלי, שסוף סוף זכתה שמישהו יעזור לה עם כל הבישולים אחרי שממני התייאשה כבר מזמן ולגמרי. אבל אני לא יכולתי לשאת את התזוית הדחוסה הזו ונמלטתי אל השקט של קירות האבן

והספרים והחלון שלי בבית הקפה. ובכל זאת זחל אחרי ערב החג גם לשם, כלומר הצד האחר שלו: הצער הסתום שהיה תוקף אותי בכל ערב שנה חדשה, או אולי נכון יותר לקרוא לזה געגוע, אֵל מה לא ידעתי אבל תחושת הדחיפות הייתה תמיד חד משמעית, ולא ידעתי מה לעשות בה מלבד להמתין שתחלוף, את זה לפחות ידעתי, שתחלוף. ועד שתחלוף לא הייתי מצליחה לעשות כמעט כלום, הריכוז היה הולך לגמרי, ולא היה טעם להתרגז אבל גם להימנע מהכעס לא הצלחתי. ואולי בגלל כל זה כשהרמתי עיניים מהמסך וראיתי את רות שמחתי כל כך עד שבלי לחשוב קמתי וניגשתי הישר אליה, מִפְּרָה כמעט בבלי-דעת את הכלל הלא-כתוב שחובה לכבד את הזכות של כל אחד ואחת לעבוד כאן בלי הפרעה, שלום רות, אמרתי נוהרת, אולי נאכל היום יחד? היא הביטה בי בתערובת של חיוך והפתעה, היססה לרגע, ובמשנהו הנהנה, בואי. כל אחת מאיתנו אספה את חפציה ועברנו ביחד לשולחן גדול יותר. שקענו זו מול זו בכורסאות הקטיפה האדומות. עיינו בתפריט, הזמנו ארוחה ענקית. לעסתי ברעב לא צפוי, השקט בבית הקפה הריק-למחצה היה נעים באמת ונדמה היה שהכל שם ערוך ומותקן רק לכבודנו. ערב ראש השנה, אמרה רות, וכי התחיל להתרחב חיוך פנימי ואולי גם דלף החוצה. כן, אמרתי אני, איתן הבן-זוג שלי מת על הבלגן הזה אבל לי יש פֶּטוּר. בן-זוג מתחשב יש לך, אמרה. מתחשב מנשוא, הבהרתי. אני עם עצמי ומתחשבת בעצמי, השיבה לשאלה שלא שאלתי, מתחשבת מנשוא, והביטה בי מזווית העין בשוכבות כזו שמיד נולד לו הצחוק המשותף הראשון שלנו. ומה שלום הדיסקורס והפרקסיס, שאלה כשנרגענו לבסוף, ואני חייכתי לא משהו, ערב החג הזה לא נותן לי לעבוד. אה, אמרה. משהו בקול שלה גרם לי להתבונן בה: העיניים התכהו, תווי הפנים התפשטו וכמעט הרעידו ולבשו ארשת אחרת מאוד, וידעתי שהיא מבינה. גם את, אמרתי. כן. שתקנו. נעים היה לשתוק איתה. וגם לא היה שום צורך לדבר.

ישבנו שם עד שסגרו, מוקדם, בגלל ערב החג. בפתח הסתובבה וחייבה אותי, הידיים שלה היו חזקות אבל גם עדינות. השבתי בחיבוק. שנה טובה, אמרתי, מנשוא, חייכה, וכבר ירדה במורד המדרגות אל הרחוב. הבטתי אחריה, הגב שלה המשיך וחייך אלי. פתוח וגלוי הוא חייך אלי, כבר אז. ומאז.

החמימות שחייכה בי רות הייתה לי בבטן עוד שעות ארוכות, באוטובוס ובבית ובשעות השקטות שלפני כניסת החג ואפילו בארוחת הערב. את נראית נפלא תמרי'לה, זרחה אמא שלי, והוסיפה והכלילה בזריחה הזו גם את איתן המחבק אותי. רק כעבור שנים תגלה לי שאותו ערב הייתה בטוחה שסוף סוף הרייתי, וכמעט שאלה אבל התאפקה, חיכתה לשמוע את זה ממני. ואיך כשתגיד את הדברים האלה יעלה בגרון געגוע כמעט אֵלִים לאיתן.

*

אבל אז, כשעזב, הוא כמעט לא חסר לי. בכל הזדמנות נסעתי לרות, או שהיא באה אלי, או שיצאנו יחד, בעיקר לסרטים. וגם להליכות ליליות ברחובות העיר, לא ידעתי כמה עמוקות וצלולות השעות הללו כשהולכים אותן בחוץ. אני לא שבעתי מחברתה, עולמות שלמים נפתחו לי דרכה, שעות יכולתי לשבת איתה על ספל תה ולדבר. או לשתוק. באותה תקופה גם אימצתי את מנהגה לעשן, ורק שהיא עישנה מרלבורו ואני לייט, היא חיסלה קופסה ביומיים ואני בפחות משבועיים. תנועותיה היו גדולות ורחבות ועם זאת מעולם לא נשמט האפר שבקצה הסיגריה שאחזה, בעוד אני בתנועותי האיטיות והגולמניות הייתי שוב ושוב שוכחת להטיל את האפר אל המאפרה והוא היה צונח על הצלחת או הבגד, מותיר לפעמים כתם חריכה. רות הייתה צוחקת כשאני נבהלתי בכל פעם מחדש; אבל לא הפסקתי לעשן. איתן לא היה אוהב את זה, אבל הוא לא היה כדי למחות. כשחזר מאיטליה אחרי חודשיים אמר

שהוא אוהב אותי, שכנראה תמיד יאהב אותי, אבל הוא לא יכול לחיות איתי ככה יותר. בסדר, אמרתי, לך. לא שאלתי מה זה ככה.

איתן דווקא חזר שוב. שנה וחודש לפני מותה של רות. ושוב עזב, וליתר דיוק אני היא שאמרתי לו ללכת, שלושים ותשעה ימים אחרי העלייה הפרטית והמבוהלת שלי לקבר, אחרי שהונחה שם כבר המצבה, שיש סטנדרטי שרות הייתה ללא ספק מתעבת ונבחר כנראה על ידי אחותה כי מי עוד יכול היה לטפל בזה. לא יכולתי להסביר לו והוא לא הבין, וגם לא ניסה יותר להבין. מאז לא ראיתי אותו. אבל זה כבר סיפור אחר. ובעצם, אין מה לספר.

*

קצת אחרי יום הולדתה השישים ושלושה קצה רות בבת אחת בחוזרים הרו-חודשיים של משרד החינוך בעניין פרישה מוקדמת של מורים ותיקים (בעיקר למקצועות הומניסטיים) והחליטה לקחת סוף סוף את השבתון שהייתה זכאית לו זה מכבר, וליתר דיוק: חצי שבתון, ולנסוע לכמה חודשים למצפה הררית (בגליל, ביארה לי, לא כל כך רחוק ממעלות). את המודטים והרוחנים שהסתובבו שם לא הזכירה, אבל אני צריכה הייתי לדעת: הלא הגליל שימש תמיד אבן שואבת למחפשי דרך. אם כי מי יכול היה לנחש שגם רות תימנה עליהם. לא נזעקתי, לא אמרתי לה כלום. להפך, עודדתי אותה, תיסעי קצת, יפה נרא בגליל, תחליפי אווירה, תנוחי, תכתבי.

והיא באמת נסעה. שכרה חדר קטן בשולי המצפה, קרוב למבדך שאליו הייתה הולכת כמעט כל בוקר, בדרך כלל גם בערב. מה עשתה ביתר הזמן אינני יודעת. אי אפשר היה לדבר, לא היה בחדרים טלפון והיא סירבה בנחישות לטלפון נייד, אם רציתי להודיע לה דבר מה בדחיפות היה צורך להתקשר למזכירות ולהשאיר הודעה, ודבר מה בדרך שבה אמרה זאת הניא אותי מלעשות זאת וגם הפך את האפשרות לבקר אותה לבלתי מתקבלת על הדעת. התכתבנו. הנוף רחב כאן, כתבה לי. כמעט אינסופי. הצבעים עשירים. האוויר שקוף מאוד. השקט צלול. נדיר. קל כל כך לשקוע בכל זה. התחושה עדינה. נכונה. דווקא שירה הפסיקה לכתוב שם, ועל המכתב שלי ששאל למה ואיך אפשר השיבה רק בכמה שורות של אלטרמן: "הנה העצים במלמול עליהם. / הנה האוויר הסחרחר לגובה. / אינני רוצה לכתוב עליהם / רוצה בליבם לנגוע".

(אחרי מותה נסעתי יום חורף אחד, באמצע השבוע, למקום ההוא. נכנסתי לחדר הפשוט, הכמעט מכוער אלמלא הנוף שנשקף מהחלונות הגדולים (לא שלה, אבל במזכירות אמרו שכל החדרים דומים). חציתי את השדה וטיפסתי בתוך החורש אל המבדך, חושבת איך ודאי הכאיבו לה הפציעות הישנות כשטיפסה ככה ואחר כך ירדה במדרגות המתפתלות אל תוך המערה, אפילו אם בטיוליה כמעט התרגלה כבר לכאבים הללו. וכשישבתי לבסוף בחלל הקטן, נשענת אל הקיר, הראש מופנה כלפי מעלה אל האור האפור הנוהר על פסלי ישו המדונה והאוזניים מלאות ברחש המים הרך והמתמיד, הגב מתקרב והולך ממגע הסלע, הגוף סופג את האור, והרחש, והבדידות, התחלתי פתאום לבכות. בכי ממושך, נואש, חסר נחמה. האם הבנתי אותה אז. כך או כך, כבר היה מאוחר מדי.)

רות במנזר, צחקתי עם איתן; בכלל, בחודשים הללו הייתה בינינו עליונות חדשה, כמעט שמחה לא מוכרת, בוודאי לא מאז שחזר. ועם זאת חיכיתי מאוד שתחזור. אבל בשובה משהו בה היה אחר, עכור. לפחות כלפי, אבל לי נדמה היה שלא רק. על שאלותי הנרגשות השיבה בקצרה, כמעט בקמצנות, ואלמלא החיוך המוכר הייתי כנראה נעלבת. חשבתי שהיא עייפה, שהמעבר חד מדי, שהיא זקוקה לזמן. חיכיתי שתחזור באמת. אבל ההימנעויות שלה הלכו והתמשכו, ולי אבדה היכולת לומר את הדבר הנכון. המבוכה והצער מול שתיקתה היו מסכסכים את לשוני, והיא הייתה מביטה בריחוק גובר בפרפורי

המילים שלי עד שהייתי, באיחור גדול, משתתקת. כמהתי לאצבעה על אפי, או לפחות על אפה, אבל היא לא רצתה או לא ידעה עוד לשכך אותי.

בתקופה ההיא נתנה לי את הספר של רילקה. בגרמנית. אני צחקתי אבל היא הייתה רצינית לגמרי. בסדר, אמרתי במבוכה, אקרא, ואפילו התכוונתי לזה. ובאמת הייתי צריכה ללמוד גרמנית, מועטות כל כך היו בקשותיה ממני. ומעולם לא תמוהות. אבל הנה: עד היום לא למדתי.

*

ועוד לא דיברתי על השירים. השירים משכו אותי, אבל הדברים שבעבעו שם, בקצוות המתפתלים, הפחידו. כלומר השירים של רות; אחרים לא באמת עניינו אותי, לא מאז התיכון, לא ככה. את הטיעונים התיאורטיים שלי יישמתי תמיד רק על יצירות פרוזה, על רומנים ונובלות וסיפורים קצרים. בכנס השנתי של החוגים לספרות אמר לי פעם קולגה שכל חוקר צריך לדעת לאיזה מחנה הוא שייך: אם אתה פילוסוף אז אתה אפלטוני או אריסטוטלי, אם היסטוריון אז פוסט או ניאו ציוני, ואם חוקר ספרות אז, כמובן, פרוזאיקן או איש שירה. אני לא הסתדרתי עם שירה, קשה היה ליישם בתחום הזה טיעונים שיטתיים ולכן רווחו בו נפנופי ידיים והבעות רגש עז, הסטודנטים מאוד אהבו את זה – "התחברו" לזה – אבל חוקרים שלא חיפשו לעצמם חיים קלים עסקו בפרוזה. רות ידעה את דעתי בנושא, הייכה, לא אמרה כלום. נמנענו מדיבור על מחקרי ספרות בכלל, ושלי בפרט. גם מדיבור על השירים שלא נמנענו. אבל אותם דווקא קראתי, והיא ידעה שקראתי, ושלחה לי בדואר עותק עם הקדשה בכל פעם שהוציאה ספר חדש.

יש ערבים שבהם אני ניגשת ומורידה מהמדף העליון את אחד הספרים שלה. לרוב את האחרון, "שער". בדרך כלל אני קוראת, לאט, את המוטו בשער הספר: *פתח לנו שער בעת נעילת שער, כי פנה היום*. או רק מתבוננת בתמונה שעל הכריכה, הציור של מאטיס: פיסת קיר ירוקה, כנף תריס תכולה ועוד אחת חומה בהירה, ובאמצע החלון הפעור אל החושך. לא ידעתי כמה גוונים של שחור ישנם, כמה מזמין יכול החושך להיות. לעיתים נדירות אני מעזה וקוראת את השירים; אז הכל מתנפל עלי שוב, כמו מהתחלה.

וגם: הידיים שלה, ארוכות ורבעות וגזוזות ציפורניים, הערומות מִטְבְּעוֹת חוץ מהכסופה הדקה על הקמיצה הימנית. העוצמה שבה אחזו הידיים האלה בדברים, הניפו סיגריה באוויר, הסיטו את המשקפיים על אפה, תלשו עלים מעציצי תבלינים והטילו לספלי חֶמֶר והוסיפו סוכר ומזוג מים רותחים וערבבו הכל בכפית, אחזו בספר, כתבו במחברת. חיבקו אותי. השיער המאפיר, הרך, הסרבן, המשתרבל על הפנים ומוסט שוב ושוב אל מאחורי האוזניים העדינות. המצח הגבוה, שהגבות מתרוממות אליו באירוניה ומשתהות וגולשות חזרה, שני קמטי הצער בין הגבות, אלף קמטי הצחוק סביב העיניים. האף המחוטב, שנחיריו נרעדים לפעמים כמו נענים לקריאה ממקומות רחוקים. הפה הדק, המחמיר, המתרכך פתאום במתיקות שאין לה שיעור. הסנטר המכנס אליו את כולם בעוז בלתי מתפשר. והעיניים. עליהן אי אפשר אפילו לחשוב.

*

הכרחי להבין. איך ולמה מגיעים מנקודה אלף לכית, ומשם ממשיכים לגימל וְדָלֶת וכך הלאה. איך קוים מקבילים פתאום מתחילים לסטות זה מזה, בהתחלה באופן לא מורגש אבל מהר, מהר כל כך, נפער ביניהם מרחק הולך וגדל, עד לאינסוף. איך סלע שמונח שנים, מוצק ושלם ובטוח, מתחיל יום אחד להתגלגל, וכשאת באה ורוצה כהרגלך להישען הוא כבר לא שם. איך מתחוללות רעידות אדמה. סופות הוריקן. שיטפונות. המחשבות על זה יכולות להוציא מהדעת. לא מניחות לעבוד ולא לקרוא ולא לישון.

ולכן צריך למצוא את ההיגיון הפנימי. להטיל סדר בדברים. אני אומרת לעצמי: כמו כשמנסים להוכיח איזו תזה והכל מתפרע, ההנחות סותרות את המסקנה, הטיעון לא ניתן ליישום על היצירות ועל ההקשרים ההיסטוריים שלהן, אני הלא מכירה היטב כל כך את הייאוש וההתנפצות כנגד סורגי המחשבה והשפה והטקסטים, הכי ערמומיים הם הטקסטים, אבל בסופו של דבר הכל תמיד מסתדר, מתבהר, הדברים מחליקים למקומם, מתגלות נקודות מבט אחרות, מאפשרות. ואז מתפשטת החמימות הזו, המסוחררת קצת, של הסדר הטוב שהשלטתי, וגם ההערכה ליצורים המופשטים הללו שאותם הכנעתי, איך לא התמסרו לי בקלות, הכריחו אותי להתחדד ולדייק ולכוון ולקלוע טוב יותר. וככה, בדיוק ככה, גם עם הסיפור הזה. להתרכז צריך, בסבלנות ובנחישות. למצוא את החוט, למשוך בעדינות, לא להרפות, עד שאבין. אי אפשר שלבסוף לא אבין.

אבל רות איננה תיאוריה ולא בדיה ספרותית. אפילו עכשיו הסירוב שלה מבוצר מולי, העיניים הכהות עדיין מביטות בי בנויפה. הניחי לזה, היא אומרת. אני לא יכולה.

*

שבוע לפני מותה חלמתי על הבית ביער. בחלום הלכתי לבדי ביער עבות זמן רב עד שהגעתי לבית אבן אפלולי, נטוש למראה, שמדרגות מוליכות אל דלתו. אבל לא יכולתי לעלות בהן. בעיניים כלות עמדתי שם מביטה, מייחלת שיירד מי שחיקתי לו. אבל המישהו הזה לא ירד, וכינתיים עלו ונכנסו לשם עוד ועוד אנשים ואני ידעתי שרק לאחרים הכניסה מותרת. מרחוק נשמע צליל מים מטפטפים על מדרגות בטון, טיפה ועוד טיפה ועוד אחת, בעקשנות מייאשת. ואני עמדתי ועמדתי למרגלות הבית, מנועה, מנחשת את החיוך המשושע המתבונן בי מחלון הקומה העליונה. לבסוף פניתי והלכתי משם, מובסת. וכנף וילון נרעדה ברוח קרה שבאה וחדרה אל החלון.

(אחר כך אירעו לי בחלום מיני סכנות ופחדים ובושות, סיפי תהומות, תינוק נוטה ליפול, דרכים לאין קץ. אבל הכל החוויר לנוכח העמידה ההיא.)

ורות מתה מסרטן הריאות. בדיעבד נודע לי שרזתה מאוד והחלה להשתעל ובעיקר לסבול מקוצר נשימה, איך אוויר כתבה במחברת שנשארה, וכשהלכה לבסוף להיכרך התברר שהריאות נגועות באדנוקרצינומה וגם בקרצינומת תאים גדולים, ושהגוררות התפשטו מאוד וכבר כיסו למעלה משמונים אחוזים משטח הפנים של שתי הריאות (וליתר דיוק ששים ותשעה אחוזים בימנית ותשעים ושלושה בשמאלית). כבר היה מאוחר מכדי לנתח אבל היא סירבה גם לטיפולים שדחק בה לעבור האונקולוג הבכיר שבו נועצה, לא קרינה ולא כימו ובוודאי לא שניהם, וממילא לא היה סיכוי רב שיועילו לה בשלב ההוא. היא מתה שבועיים לפני ערב ראש השנה תשס"ג, בארבע לפנות בוקר, בביתה. לבד. הירח היה מלא וצהוב מאוד אותו לילה. האם ידעה. אי אפשר שלא ידעה. האם רק בגלל השעה המאוחרת לא צלצלה ואמרה לי בואי.

*

שלוש שנים וחמישה חודשים אחרי מותה של רות צלצל אלי דוקטור עמוס מנחמי. פרופסור יאירי? שאל קול גברי רך באפרכסת, אנא קבלי את התנצלותי על שאני מתקשר למעונך, מזכירת החוג שלכם אמרה שאת בשבתון ונתנה לי את מספר הטלפון, הרשי לי להציג את עצמי, אני כותב ביוגרפיה של המשוררת רות לשם וכיוון שהיית קרובה אליה רציתי לשאול אם תוכלי בטובך להקדיש לי שעות אחדות מזמנך כדי לשוחח איתי לצורך הביוגרפיה.

יכולתי, בוודאי שיכולתי. נפגשנו ב"קפה הרמוניה", קרוב ל"תמול שלשום". איש רך מבט ונעים פנים המתין לי בפתח בחליפה מתבלטת בזרותה. בנימוס מופלג פנה אלי, פרופסור יאירי, רוב תודות על הזמן שהואלת להקדיש לי, אני מעריך זאת מאוד. תמרה, חייכתי אליו, היה משהו כמעט מצחיק בנינוניו, אבל גם תום וטוב שבגללם לא מלאני לבי לצחוק. אחרי שהזמנו קפה ומאפה והוא הקפיד לודא שנח לי וכי אינני חסרה דבר, פתח והציג את עצמו ואת מחקריו, בעיקר דיבר על הביוגרפיה, על העניין הגובר ביצירתה של רות בשנים האחרונות המציע קרקע פורייה לביוגרפיה כזו, ואף סקר בתמצית את התקדמות הכתיבה עד כה. אחרי ההקדמה השיטתית הזו שאל לבסוף, האם אוכל לספר לו על חייה של רות בשנות חברותנו?

אני אזכרתי את עמוס מנחמי: את העובדות הנוגעות לרות שמסרתי לו כבר ידע, ואת הדברים האחרים לא יכולתי ואולי לא רציתי לומר. אבל הוא מצידו הצניע את אזכורו וגם סיפר לי על חייה דברים שלא ידעתי. שאמה מתה עליה בילדותה, מסרטן הרחם שלא אוכחז במועד, ואיך עמדה רות בת שלוש עשרה מול אביה, מתעקשת שלא ישלח אותה ואת אחותה הצעירה לדירתו בקיבוץ, אני אעשה הכל אמרה לו, ובאמת עשתה, החזיקה את הבית ולמעשה גידלה את אחותה וגם אותו, את אביה, החזיקה בעקשנות בחיים. וכשהתגייסה ויתרה על מסלול הקצונה המיוחד שהוצע לה, כדי להישאר קרוב לבית. רק כשהשתחררה, ונוכחה שאחותה בת החמש עשרה מסוגלת לטפל בעצמה ובאביהן כראוי, התירה רות לעצמה להירשם ללימודים בירושלים, לתכנית המצטיינים במדעי הרוח שאליה התקבלה עם מלגה נדיבה במיוחד. ידעתי על לימודיה במסלול הזה אבל לא כמה התבלטה שם, ואיך אהב וטיפח אותה ראש התכנית, פרופסור יהושע גולדשטרייך, שהיה אימת הסטודנטים וגם הסגל בגלל הביקורתיות העוקצנית שלו אבל עליה אמר שהיא מטאור נדיר בשמינו. היו שסברו שאף ייעד אותה, כבר בשלב מוקדם זה, למשרה תקנית. אלו היו שנים נפלאות לרות, בעיקר אחרי שהכירה את אמיתי לשם, שהיה היחיד מאלו שלמדו איתה שלא נבהל ממנה, והתקרב, והתאהב. הוא היה החבר הראשון שלה, סיפר מנחמי, לפני כן לא היה לה זמן וגם לא עניין בבחורים, וממילא כל חייה רק בנדיר מצאה אנשים שיכלה לדבר איתם באמת ושיחות אחרות לא רצתה וגם לא ידעה לנהל. חמימות שטפה אותי כשאמר זאת, וצריך להודות שגם גאווה, הנה אני נמנית על נבחריה הנדירים של רות, אבל הוא המשיך ואני שכחתי את עצמי ושכחתי ונכבשתי לדבריו. הם נישאו, וכעבור שנה נולד בנם ליאור, אף אחד מהם לא חשב לדחות את ההורות עד לתום הלימודים, המלגות של שניהם, בעיקר של רות, הספיקו די והותר לצרכיהם כמשפחה, וגם עם דרישותיה התובעניות של התוכנית הסתדרו. הזוגיות שלהם הייתה נדירה לזמנה, ואולי בכלל, שניהם חלקו שווה בשווה את הטיפול בליאור ובבית, וגם הקפידו להותיר לעצמם פנאי לבילויים משותפים של שלושתם. בעיקר בטיולים, הם נהגו לטייל כמעט מדי שבוע, עם תרמילים על הגב, מאז תחילת חברותם וגם אחרי שנולד ליאור, לכל מקום נסעו איתו במכונית הקטנה והמשומשת שקנו בסוף הריגה של רות. אבל אולי באשמת המכונית הזו, הוסיף מנחמי, כשאירעה התאונה היו תוצאותיה קשות כל כך. על כביש עכו-צפת, בסתיו, הדרכים היו רטובות אחרי גשם ראשון, נהג צעיר ושתי שלקה בלי רשות את המאזדה של אביו סטה פתאום מהמסלול הנגדי ונכנס בהם. אמיתי נהרג במקום, ליאור שכב בטיפול נמרץ עוד תשעה ימים לפני שנפטור. רות נפצעה קשה, בעיקר בגב וברגליים, הרופאים לא האמינו שתלך שוב. אפילו בכסא גלגלים לא יכלה לשבת בהתחלה וכלוויות הובלה על ידי אחותה על מיטה. כמעט שמונה חודשים שכבה בבית לוינשטיין, מסרבת לקבל מבקרים. בסופו של דבר הצליחה להתגבר על הפציעות הפיזיות, לתדהמת הצוות המטפל, אם כי המשיכה לסבול מהן כל חייה. אבל כשעזבה את מחלקת השיקום התברר שהחליטה לעזוב גם דברים אחרים: את הדירה שגרה בה עם אמיתי וליאור, וגם את האקדמיה. הסטודנטים וסגל התכנית סירבו להאמין, מכתבי שכנוע

נשלחו אליה גם מהדיקן בכבודו ובעצמו, אבל אפילו פרופסור גולדשטרייך, שהיה היחיד שהתעקש לבקר אותה בבית לוינשטיין והתמיד לבוא מדי שבוע מצויד בסיפורים מרתקים על גילויים היסטוריים חדשניים, לא הצליח לשנות את החלטתה. כשהלכה ללמוד הוראה, בתל אביב, לא הכיר אותה שם איש. כשסיימה את לימודיה בחרה לעבוד בירושלים, בתיכון קטן בקריית משה. קרוב להר המנוחות.

*

האם יש בכל מה שסיפר לי כדי להסביר.

האם בכלל ייתכנו הסברים.

אינני יודעת. התייאשתי מלמצוא. אולי עייפתי מלחפש.

אבל עמוס עדיין כאן. חודשיים אחרי שיצא לאור "חיי רות" עבר לגור בדירה שירש מהוריו בבית הכרם, ויש ערבים שאני מגיעה לבקר. ספר לי על רות, אני מבקשת ממנו. תמרה, את כבר יודעת הכל, הוא מוחה, אבל אני מתעקשת תגיד שוב, והוא מספר ומספר. לפעמים נדמה לי שאת באה רק בגללה, הוא אומר, ואני מעבירה יד על גבו הרחב ומסכסכת את השיער בעורפו הגוזז וצוחקת. וישנם הלילות שאני חולמת עליה. היא באה אליי, נותרת כמו פעם, פותחת לקראתי את החיבוק שלה שרק בו אפשר להרגיש באמת בבית. שואלת אותי בלי מילים אם עדיין. כן, אני אומרת לה, כן, כן, אוי כמה, כן.

אפילוג: שירי רות

תמרה יאירי

*

מְטַפֶּסֶת בְּמַעְלָה הַחֹרֶשׁ

אֶל הַמְבַדֵּד,

עַל מָה אֶת חוֹשֶׁבֶת עֶכְשׁוֹ, לְבַדָּהּ, שׁוֹאֵלֶת

אֶת עֶצְמִי עֶכְשׁוֹ, לְבַדִּי

בְּלַעֲדֶיךָ, מְלֵאָה בְּהַעֲדָרְךָ.

דְּבָרֵי אֵלֵי. קְרָאִי בְּשָׁמִי

כְּמַעַט קוֹרֵאת בְּשִׁמְךָ.

*

בְּשִׁתִּיקָה הַזוֹ נִדְמָה שְׁאִין צָרְךָ

לְהַגִּיד. הַכֹּל מִתְרַחֵב. אֶפְלוּ לִי

כְּמַעַט יֵשׁ דֵּי מְקוֹם.

אֶל תַּחֲשָׁבִי עָלַי. אֲנִי בְּסֹדֶר.

אֲנִי חָלוּם.

*

הַגּוֹף הַהוּא מְכַר כָּל כָּךְ, גַּם אִם

זְמַן רַב מְדִי אֲנִי שָׁם לֹא הִיִּיתִי.

אֲבָל הַרְגֵלֹתַי מִתְמַמְרֵת לְמַחֲשַׁבֶּת הַמְדַרְךָ

בְּמַעְלָה הַשְּׁבִיל הַצָּר, בֵּין מְקֵלָאוֹת עֲזִים,

בְּתוֹךְ הַרִיחַ הַסְּמִיךְ שֶׁל תְּאֲנִים, הַיָּד

כְּמַעַט נִשְׁלַחַת אֶל פְּרֵי בָּשָׁל, מֵתַק

עַד דְּמָעוֹת גַּעְגּוּעִים. כְּמָה רְחוֹק.

ארבעה שירים

החושך הקטן

החֹשֶׁךְ הַקָּטָן רוֹאֵה אוֹתְךָ
קָרֵב אֵלָיו, הוּא בְּתוֹךְ פִּי.

החֹשֶׁךְ הַקָּטָן בּוֹכָה לְקִרְאָתְךָ,
לִקְק אֶת נוֹזְלָיו, הֵם מִתַּחַת לְאַפְּךָ,

החֹשֶׁךְ הַקָּטָן מִבִּין אוֹתְךָ,
תִּבְיֵן אוֹתוֹ, אֵל תִּדְלִק אֶת הָאוֹר.

היא, לעומת זאת

קוֹרְנִלְיָה אוֹהֶבֶת אוֹתוֹ כִּי הוּא אוֹהֵב אוֹתָהּ.
הִיא, לְעִמָּת זֹאת, דּוֹקָא מְרַגֶּשֶׁה אֶת זֶה
יוֹתֵר מִשֶּׁהִיא יוֹדַעַת.

בְּבִקְר הָאֲנָשִׁים עוֹשִׂים לָהּ
כִּי הֵם חוֹשְׁבִים שֶׁהִיא קוֹרְנִלְיָה.
הֵם צוֹדְקִים, בְּלִילָהּ הִיא לֹא נוֹתֶנֶת,
הִיא אוֹהֶבֶת לִישׁוֹן מְקַדָּם,

הִיא גִּלְתָהּ אֶת זֶה מְאַחֵר.

אם להיות מובס

אם להיות מובס, אמר המלך,
אז רק על-ידי מלכה.

אם לא להיות כל-כך דרמטית, אמרה המלכה,
אז מוטב לוותר על התאר.

אם לוותר על התאר, אמר המלך,
אז רק במצות מלכה מדרחת.

אם רק במצותי, אמרה המלכה המדרחת,
אז שק לי בתחת!

*

טלטלת

הגוף

מתרחשת

לא

מכאן

בלב

שדה

ירק

אך

מוחשי

קוראת

לאישי

המתוק

שיבוא

שיבוא

לורן מילק

שלושה שירים

רואה אותך בעיניים של תינוקת

רואה אותך בעיניים של תינוקת
 קשורה על היים,
 הדם רוצה להתחבר בגלים
 קשורה על היים
 בכנפי מלאכים -
 אף אחד לא יכול לאהב אותי.
 רואה אותך בעיניים של תינוקת
 שותה משפתיה חלב כוכבים.
 נשיות שהותרת -
 שברים של ספר בלשוני.
 אני זקוקה לך בפה מלא
 בפנים מסכנים
 במערבולת דם -
 והמים גבוהים.
 אתה נותן לי לגעת בעבר של כוכב
 תגרות של שמש בעיניך
 אדמה נופלת
 אני מלקקת את גופך
 וטועמת דם מתוק.
 אני יכולה להיות רק שלך
 בנשימה קפואת טל,
 אני יכולה להיות רק שלך,
 אף אחד לא יכול לאהב אותי.
 רואה אותך בעיניים של תינוקת
 אורגת את שעריך
 בצרחות אינדואניות
 אתה מחבק אותי חבוק מלא פרחים,
 ואוסף בידיים רסיסים של כאב חכלילי.
 רק אני יכולה להיות שלך
 בוא, תן לי לשחק אתך,
 בוא, תן לי לאהב אותי.

אילים

המשוררת לורן מילק

יְלֵד אֵלִים
מִפְּחַד,
יּוֹשֵׁב מִתַּחַת
לְעֵץ הָאֶפְרַסְקָה.
יְתוֹשִׁים לְרֹאשׁוֹ
עֲנָנִים לְרֹאשׁוֹ שֶׁל הָעֵץ.
הוּא מְנַסֶּה לְדַבֵּר
עִם עֵץ הָאֶפְרַסְקָה.
יֵשׁ נֶתֶק בְּשִׂיחָה
אֲךָ הוּא לֹא מִתְיַאֵשׁ.
הוּא מוֹחֵץ פְּרָפְרִים בְּיָדוֹ
וְהָעֵץ מְרַשֵּׁשׁ בְּעֲנַפָּיו
לְאוֹת חֲבָה.
וְאוֹלֵי,
הַפְּרָפְרִים מְפְרִיעִים לְשִׂיחָה.

קנגורו

הַנְּשִׁיקוֹת נְאָרְגוֹת דָּם,
אֶתְּהָ מְקַלֵּף אוֹתִי
נוֹגֵעַ נְגִיעָה וְעוֹרְקָה,
אֲנִי חֲשׂוֹפֶת עוֹר
וְזָכָה,
פְּנֵי מִתְכַּשְׁפוֹת כְּפִטְרִיּוֹת שֶׁמֶשׁ.
וּכְבֹּר אֶכְלֵת אֶת בְּשָׂרִי
וְהַכָּאֵב הַכָּחַל שְׁלִי
דְּבִיק וְצָהָב כְּפָנֵי,
כִּמְהָ תִשְׁלֵם לִי עַל זֶה?
קַח בְּחֻשְׁבוֹן,
גַּם עֵינֵי נִקְרְעוּ מִצַּבְעֵן כְּסוּלִיּוֹת שֶׁלֵּג.
וּכְרִקוּדֵי בִיעַר הַחֲבֹאֲתֵי קִנְגוֹרוֹ מִנְמָנִים
בְּפִיס, מְרֹאֵת חֲלוֹם אַחַת.
אֶתְּהָ בְּתוֹכָהּ, קוֹטֵף נְשִׁיקוֹת פֶּטָל לְשִׁפְתֵי,
וְהֵן נִפְתַּחֹת
וְצוּעֵקוֹת בְּלֶשֶׁת לְשׁוֹנוֹתֶיךָ
בְּזִרְיַחַת דְּמִדְּמִנְיּוֹת כְּחֹלוֹת.

אחד מקור, אחד תרגום

חדר מאה ואחת

חדר 101 (שום קשר לסיירת שהנהיג פעם המת-החי כיום אריק שרון) בכניין מקסיקו הוא כמעט שלי, לרוב רק יום אחד בשבוע ולפעמים גם לגיחות קצרות בימים אחרים. לפני כמה שנים מילאתי אותו ספרים, על מדפים, בערימות, בארגזים - ושמתו גם מנורת שולחן, אור נעים לעבודה בשעות החשכה במקום בניאון הצורב. אני נח בחדר בין השיעורים, הסדנות והסמינרים ומטלפן על חשבון אוניברסיטת תל-אביב. לחדר באים תלמידים לקבל הנחיה אקדמית בעבודות שלהם, לשיחות, לחזרות קריאה על מחזות ושאר טקסטים. גם תלמידות, ואז הדלת נשארת פתוחה, לצורכי ביטחון. שלי. לא שלהן.

ביום רביעי שעבר עבר בקצה המסדרון סמואל בקט, חלף מול הדלת שהייתה פתוחה כי זה עתה יצאה ממנה דוקטורנטית הכותבת תזה: "ילדים והמשכיות הקטועה בכתבי בקט", ובקט, בקול ילדי קצת, הרבה יותר דק וגבוה מכפי שציפיתי מאישיותו, שאל אם עבר פה במקרה גודו. "עדיין לא בא", עניתי בהתרגשות מאופקת, מקווה מאוד שסאם יבין את האירוניה, את הפער בין הטקסט לבין התת-טקסט ואת הדגש האלגנטי הקל שלי על "עדיין". הוא לא. די מאכזב. ויצא. אחריו נכנסה שוב הדוקטורנטית, ודאי חלפה גם היא על פניו, לקחת משולחני את הטלפון הנייד ששכחה. בנוכחותי בדקה שיחות נכנסות, האזינה לאחת מהן, החווירה ודווחה: "גודו טלפן, שאל אם חיפשו אותו וביקש שאחזיר צלצול". "טוב", אמרתי, "תצלצלי. אבל אני יוצא לרגע" - והלכתי לשיירותים. לידי מול המשתנה עמד בקט ומיד חלפה-עברה לה קנאתי רבת השנים בידידי משכבר, עליו השלום, המשורר והמתרגם הנפלא ט' כרמי, שסיפר לי איך פעם עמד מול משתנה בפאריס ופתאום זיהה לידו את בקט.

ברך חזרה מהשירותים, במסדרון הארוך והאפל, כי כבר ירד הערב וזוהר החשמל עוד לא בקע, פגשתי שוב בדוקטורנטית היוצאת מהחדר, אחריה בפרצוף מכורכם מדדה יחזקאל הנביא, איש תיאטרון הרחוב המקראי, השחקן הקדוש, מי שגילח את זקנו ופיזרו שליש לאש, שליש לסכין המעודנת-מעולה שקיבלנו לחתונה מדפנה בן-שואל, שרון ואני, שנפגשנו בחדר 101 וראיתי את עירומה הנפלא מבעד לבגדיה, ושליש לכול העצמות היבשות. הדוקטורנטית, במחווה-חן שבין מחול עכשווי לבין מדיטציה זן, נעה מעדנות אחורה פנתה והוכילה לפני את יחזקאל עד לדלת 101. כשהגעתי קרוב לעל הסף, הפלאייר מהצגת *פילגש בגבעה* שביימתי פעם עדיין דבוק לסף הדלת, והדוקטורנטית שאלה את הנביא: "תגיד, אתה נורמאלי? להרוג את אשתך באמת כאילו בשביל גימיק בימתי ברוח סטניסלבסקי רק בגלל שאלוהים ציווה?" יחזקאל חדר לחדרי, עכשיו מייבב ומתאבל, ולי לא נותר אלא לעודדו ולשאול אותו בצחוק אם איננו במקרה גודו. כמו בקט לפניו גם יחזקאל התעלם מהחידוד, אולי לא קלט את ההומור. והנה התפורר עוד חזון רוחני.

אחת ההצגות המופלאות שראיתי מימיי הועלתה כחזרה כללית עם מנשה נוי וקרן מור בחדר 101; *אפד אל אפד* מאת פינטר, בביצוע רגיש, מתואם ריתמית ורגשית מאין כמוהו. יעל הדרמטורגית, איילת העיתונאית וארל'ה הצלם הצמצם הבוער ואני החלפנו במשך הדואט הזה מבטי השתאות ובסוף מחאנו כפיים בצניעות הראויה לקהל קטן אך נלהב. עם התעממות תשואותינו התבהרו ונשמעו עוד כמה מחיאות כף קלושות, שבשקט שנוצר היו רועמות ממש. על התקרה, כנפיו אסופות

לגופו ועוטפות בעדנה חומלת את כתפיו ומותניו מאחור, הרולד פינטר הלך והתעמעם והתפוגג לנגד עינינו אל תוך מלאכיותו הקודרת כחצי מטר שמאלה ולמעלה מהסדק בקיר, שמעל תמונתה של שוש אביגל ז"ל.

"עכשיו חסר רק לי חנוך לויין בהופעה רפאית", חשבתי שאמרתי לעצמי בשקט, אחרי תום החזרה-הצגה המופלאה ונסיגתם של המשתתפים בה אל המסדרון. אבל הדוקטורנטית, שהמתינה כל הזמן בחוצבימה מאחורי הדלת מאזינה בשקיקה, שמעה גם את הערתי ומלמלה נסערת: "חנוך כאן", בצייירה מתווה גוף גבר רזה ועירום בין הסף לבין רגליה. חנוך, כמו סמואל, כמו אוב שמואל בעיני דוד ויחזקאל גם, קרם כמה גידים, קצת עור יבש, מעט בשר והמון רוח שכפה יבש, בחיישנות אין קץ, בחיוך ענוג ובכלל לא סאטירי, אמר משהו דומה למה ששמעתי מפיו לפני הרבה שנים: "איזו מקריות, כל המתים-חיים האלה כאן בחדר".

הנס מגנוס אנצנסברגר • חדר מדרגות

כְּשֶׁתְּבוֹא לְדַבְּלִין, הִיא אֲמַרָה אָז,
הֲרִי יֵשׁ לָךְ הַכְּתָבֵת. אֲזַ הִנֵּה אֲנִי יוֹשֵׁב כְּאֵן
עַל הַמְּדֻרְגָה הָאֲחֻרֹנָה, מִתַּחַת לַגֵּג
בְּחֻצֵי אֶפְלָה, מְדִי פֶעַם מְהֻדְדוֹת פְּסִיעוֹת
מְלֻמְטָה, וְיִים מְקַשְׁקָשִׁים, וְאֲזַ נְטָרְקֵת דְּלֵת, דְּמָמָה. מְנַמְנָם,
כְּאוֹר הַמְּצִיט, אֲנִי קוֹרָא,

לְיַד הַדְּלֵת הַשְּׁבִירָה עִם הַלְּבָד הַיָּרֵק
כְּתוֹב עַל הַקִּיר: "תְּכַף חוֹזֶרֶת"
בְּשִׁפְתוֹן: "מוֹלֵי הֵיְתָה כְּאֵן. תְּטַלְפֵן אֵלַי"
וּמִתַּחַת לְחוּט הַפֶּעֶמוֹן הַקְּרוּעַ
מְסַפֵּר טְלָפוֹן. כְּמָה שְׁנַיִם עוֹד
יַעֲמֵד כָּל זֶה, הַמְּלִים,
הַקִּירוֹת? אִישׁ לֹא כָּא. וְאֲנִי שׁוֹאֵל אֶת עֲצָמִי,
אֵיךְ הִיא נִרְאֶתָה. רַק מָה שְׁמַפְרִיעַ לִי,
אֶת זֶה אֲנִי זוֹכֵר עוֹד: הַפְּרָכּוֹס הַחֲשָׁמְלִי שְׁלָה,
רִיחַ הַיּוֹד, הַצֶּהָב בְּלָבָן שֶׁל עֵינֶיהָ,
כְּתָמֵי הַפּוֹדְרָה, מִטַּת הַשְּׂדֵה הַיִּשְׁנָה וּמֵאֲחֵר יוֹתֵר
יְכַבֵּת קוּמְקוּס־הֵתָה עַל הַתְּנּוֹר.
זְרוּת. אֲנִי לֹא נֶעַ.

הֵיְתִי מַעֲדִיף לְהַשְׁאֵר כְּאֵן, מְזוּמָם,
בְּחֻדְרֵי הַמְּדֻרְגוֹת, עַד שִׁיבּוֹא הַדְּחַפּוֹר.

הנס מגנוס אנצנסברגר

מגרמנית: שמעון לוי

נידאא ח'ורי שני שירים

*

בְּלִדּוֹתֵנוּ הֵינּוּ מְאִירִים
אֶת גּוֹפֵי הַנְּשִׁים בְּמֵרָאוֹת
עֲכָשׁוּ אֲנַחְנוּ מְכַבִּים זֹאת

נָשִׁים מְחַפְּשׁוֹת אַחַר נָשִׁים
בְּלִילָה הָרַב הַזֶּה
שֶׁלֹּא יִכְבֵּיד עָלֵינוּ
הַלֵּילָה
אָנוּ מְחַפְּשׁוֹת,
אִזּוֹ שֶׁלֹּא יִתְקַצֵּר.
הַשָּׂאָר כְּפִי שְׂאֵתָה הַלַּיִל
הַמוֹעֵט
כְּדֵי שְׁנִשְׁלֵם בְּךָ
הָאֵל
בְּהוֹלֵךְ וְנִשְׁבֵּר לְרִסְסִים

אָנוּ מְחַפְּשׁוֹת בְּתוֹךְ
עֲנֵבֵי הַתְּעִיָּה
וּמְחַפְּשׁוֹת בְּתוֹךְ הָאֵל
כַּעֵס
וּבְתוֹךְ הַיָּם מְחַפְּשׁוֹת
שִׁירָה
מְחַפְּשׁוֹת מוֹת
אָנוּ מְחַפְּשׁוֹת
אֶת קִצִּיר הַגֶּרֶן
אָנוּ נִשְׁבָּרוֹת
לְכַדֵּי סְעוּדָה
הַנִּמְשָׁכֶת אֶל תוֹךְ הַלַּיִל
אֶל תוֹךְ הָאֶפְלָה
הַמְּפֹרֶרֶת אֶת הָאָרֶץ
צְמֵדִים צְמֵדִים לְמֵתָת
וְשִׁיכוֹת שִׁיכוֹת לְמֵרָאוֹת

נידאא חורי באירוע קריאת שירה במתחם המחאה בגן לוינסקי
(צילום: עזרא הצלם הפואטי)

מפֹת מתאבדות
בתוך שלוליות

*

אִשָּׁה שֶׁל שָׁמַיִם
אֲנִי קוֹטֶפֶת עֲנָנָה
אֲנִי רוֹקֶמֶת עֲנָנָה
אִשָּׁה שֶׁל שָׁמַיִם
הֵי אֲנִי לֹכֵשׁ לְמַעַנָּה אֶת צְבָעוֹ
וְהוּא נִשְׁבֵּר בְּמַרְחָקִים
לְכָדֵי גְלִים
וְהוּא מִמְתִּיז
אִשָּׁה שֶׁל שָׁמַיִם
יֹרֶדֶת לְמַעַמְמָקִים
וּמְשַׁרְכֶּת אֶת דְּרָכָהּ
לְגִבְהִים
אֲדִישָׁה הָאִשָּׁה
אִשָּׁה שֶׁל עָרֵב
חוֹדְרִים בָּהּ אֵל הָאֵין
וְהִיא אֲדִישָׁה הָאִשָּׁה
אִשָּׁה לֹמְדֶת לְטַבֵּעַ
הַגּוֹפִים הֵם גְּשָׁרִים שֶׁל הַמַּיִם
גְּשָׁרִים עֲשׂוּיִים מִיָּם
בְּמַעְבַּר אֶל הָעָרֵב
אִשָּׁה מִתְאַוֶּה לְפָגֵשׁ בְּנוֹ
אֲךָ הִיא מְמַלֶּאֶת אוֹתָנוּ בְּשִׁנְתָּהּ
הִיא טוֹוֶה אֶת שְׂרוּוֹלֵי הַהָרִים
מֵעַל לְזִרְעוֹת הַיָּם הַמִּתְאַרְךָ
הִיא טוֹוֶה אֶת חֲזָהּ
מְמַלֶּאֶת אוֹתָנוּ שָׁנָה
הָאִשָּׁה הַמְּגַנָּה עָלֵינוּ
אֲנוּ מְכַרְיָזִים עָלֶיהָ בְּרַבִּים
וְהִיא מִתְפַּרֶשֶׁת בְּתוֹכֵנוּ
וְהִיא מְכַרְיָזָה עָלֵינוּ כִּילָדִים
אֲנוּ נוֹלָדִים מִתּוֹךְ אֶסְוִרְיָהּ
כְּדֵי לְלַמֵּד אֶת הַחֶפֶשׁ

מערבית: נעים עריידי

שירה

לפְעִמִּים חֲדָרֵי הַשִּׁירָה סְגוּרִים וְאֲנִי דוֹפְקֶת עַל הַדֶּלֶת. אֲנִי עוֹמְדָת
מֵחוּץ לַשִּׁירָה וְדוֹפְקֶת וְדוֹפְקֶת: הַכְּנִיִּסִי אוֹתִי אֲנִי רוֹצֶה לְהִכְנִס.
זֶה יוֹם רְבִיעִי בְּצִהָרִים וְאֲנִי מֵחוּץ לְשַׁעֲרֵי הַשִּׁירָה, מִחִפָּה לְאִמִּי הַכּוֹעֶסֶת
שֶׁתְּשִׁיב לִי מִפֶּתַח לְבֵיתָהּ. הָאֶפֶר הַזֶּה מְקַצֵּץ אֵט אֵט עֲנֵפֵי תִקְוָה יְרֻקִים,
זֹאבֵי הַזַּעַם מִלְלִים: פֶּתַחִי לָנוּ, פֶּתַחִי, בּוֹאֵי הַרוּחַ וְאֶדְבֵּר בָּךְ,
בּוֹאֵי הַרוּחַ וְאֶשִׁיר.

בְּדוּד הַשְּׂתִיקָה בְּזִכְכוּיֹת הַשֶּׁקֶט. פֶּתַחִי לִי אֵת הַדֶּלֶת.
אֲנִי מִפְשָׁקֶת אֵת לְבִי לְאֶסֶף מְלִים שֶׁכִּתְבֵּתִי לָהּ מֵחוּץ יִרְכֶּה.
לְאַחַר שֶׁשֶּׁתְּקָה וְסָרְבָה לְהִכְנִיִס אוֹתִי לְבֵיתָהּ, הַטֶּלֶפּוֹן צִלְצַל וְאִישׁ
לֹא עָנָה. הָעֵצִים בְּרַחוּב עֲמְדוּ עֲרוּמִים וְכִסּוּפִים, סְבוּכִים וּמְצֻפִים.
מִיֶּשְׁהוּ אִים לְשֶׁרֶף אֵת כָּל הַסְּפָרִים. לְהַעֲתִיק מְלִים לְאֶשְׁלִיּוֹת
מְרֻצָּדוֹת. הַכְּלָבִים נוֹתְרוּ כְּלוֹאִים בְּמַכְלָאוֹת. הַתּוֹתְחִים רָעְמוּ לְשׁוֹא.
הַסְּפָרִיּוֹת עֲמְדוּ בְּבִשְׁתׁ דְּפִיחֵן הַמְצַהִיבִים. רַק הַחֲשֵׁמֶל זָרַם בְּכַבְלִים שְׁחָרִים
מוֹצֵפִי בְּדִירוֹת וְתֵהוֹם.

לְאַחַר שֶׁהִשְׁאִירָה אוֹתִי מֵחוּץ לְשַׁעֲרֵיהָ חֲשֵׁשְׁתִּי לְשִׁלּוּמָהּ. חֲשַׁבְתִּי שֶׁהִיא
בְּבֵיתָהּ גּוֹסֶסֶת וְרִצִּיתִי לְעֵמֶד לְצַד מִטָּתָהּ. יִדְעֵתִי כִּי נִבְגְּדָה בְּאֶלְקָטְרוֹנִיקָה
מִמְאָרֵת וְרוּחָה שֶׁבָקָה מֵהַזְנַחָהּ. לְאַחַר שְׁנוֹתֵרֵתִי מֵחוּץ לְבֵיתָהּ נִסְגְּרֵתִי
בְּסִטוּדִיו הַרִיק וְצִלְמֵתִי אֵת עֵינַי בְּמַצְלֵמֶת וְדֹאוּ זְעִירָה. הַשְּׂתַקְפֵּתִי
בְּאִישׁוֹנֵי כְּעוֹרָה וְזָרָה. בְּחֶדֶר הַשְּׁנֵי רִקְדוּ וְשָׁרוּ הַיְלָדוֹת. לָהֵן הִיא תָּמִיד
מְנִיחָה לְהִכְנִס, אוֹתָן הִיא אוֹהֶבֶת וְהֵן מְדַבְּרוֹת אוֹתָהּ מִבְּלֵי יְדִיעָה.
לְאַחַר שֶׁהוֹתִירָה אוֹתִי מֵחוּץ לְשַׁעֲרֵיהָ הַלְּמֵתִי עַל דֶּלֶתָהּ עַד זֹכֵב דְּעֵתִי.
כְּלִיתִי אֲגוּזֵי בְּרוּזִיל דְּשָׁנִים וְאֲנִסִּס מְסַכֵּר. חֲזַקְתִּי שְׁרִירֵי לְחִבְטָהּ הַבָּאָה עַל דֶּלֶתָהּ.

וְכִכֵּר חֲשַׁבְתִּי לְחֲזֹק אֵת גּוּפִי וְלֹא לְבַקֵּשׁ אֵלַיָּהּ
לְהִיּוֹת אֶךְ בְּשֶׁר רָעֵב. לְחִיּוֹת מִבְּלֵי לְזַכֵּר, לְלַכֵּת וְלֹא לְהִתְבּוֹנֵן,
לְהִיּוֹת אֶךְ גּוֹף מְקֻשֵׁב וְלֹא שׁוֹמֵעַ, מֵתְבַדֵּד בְּרוּחוֹת הַבְּדוּר. לֹא לְחַכּוֹת שֶׁתִּקְרָא בְּשָׁמַי.
אֶךְ מְדֵי יוֹם הַלְּמֵתִי עַל דֶּלֶתָהּ, וְלִמְדֵתִי אַחֲרֵים אֵת הַדְּרָךְ אֵלַיָּהּ,

גליתי להם את סודה. הראיתי את כל המלים שנכתבו לתאר מהותה.
 ואולי היא בכלל פרוצה מעוררת, סוחטת מחות עדינים לבטח בתמיד.
 אביונים ומחסרי בית תאחזו בם חזקה, תנשב מבעד לראותיהם
 השואפות את סם התמיד. וכל הלילה אהבה יעשו בה ובנהרות הדיו
 ינשפו בשערה. ילחשו יפיה בחדרים שכורים, ידברו אל שוכני הכתלים,
 אל השמש המאירה לפנות בקר, אל פסת הלחם שיקנו בשארית דמם.
 באחרים אינה חושקת, רק כמהים מספיק בשביל לסובב את גבם לעולם,
 להניח לה לחלף בעד עצמותיהם, להשאיל לה את גופם, שתעשה בהם
 שירה.

חגית גרוסמן בערב שירה צעירה
 של איגוד הסופרים בישראל באוקטובר השנה

דק כאור מכסיף (שיר שטיינברגי)

טלי לטוביזקי בערב שירה צעירה של איגוד הסופרים בישראל באוקטובר השנה

דק כאור מכסיף
קו הזכרון של הכתף
ופניך המאירים מדמע
כתף נושמת, רחוקה
רגע רטטה ומשנהו
נאלמה
הותירתי לברי.

על דני הזכרון כבר נערים
וחם עפר
ורק ספק זקונים
אינו מניח לי לסגת:
האם כבר מת כליל הגוף
שאל קברי אני אוספת?

התלבטות / לידה

"ותכה ותכה כל הזמן לי
עד אנלד"
(נורית זרחי, "אורידיקה", גן המוח)

עשיתי כלים
ושברתי כלים
ושטפתי כוסות
בין זכויות שכורות
ועברתי את סף הפחד
אבל ראשי נחבט במשקוף
ולא הצלחתי

לְחֻצוֹת, כָּל הַלֵּילָה
צְלָחוֹת, זִיזֵי מִשְׁקוּפִים
חוֹתְכִים בְּעוֹרֵי, דְּלֹתוֹת כְּנִיסָה
וַיִּצְיָאָה צָצוֹת
וַנְּמֹגוֹת בְּעַרְפֵּל וְגוֹפֵי אֲנִי - - ?

כֶּךָ הִתְחִילוּ חַיֵּי בְּלֻעְדֵיךָ
כֶּךָ יִצְאֵתִי לְעוֹלָם:
מִכֶּסֶה אָבָק וְתַמְהוֹן.

עבודת עצב

לחגית, בתודה

בְּמַחְנֵה הָעֵבוֹדָה שֶׁל הָעֶצֶב
חֲמָרָה הִיא לֶחֶם הַבֶּקָר
כֶּר הַכָּאֵב לְמֵרָאשׁוֹתֵי.

אֶתְפֹּסָה בְּגַעְגּוֹעַ, שְׂמִיכָה מְחוֹרָרֶת
דְּרָכָה נְגָלִים הַמְּלֹאכִים
בְּנִשְׁיפּוֹת קָר.

בַּחוּץ טוֹבְלוֹת הַזְּרוּעוֹת בִּיפֵי
וְהַעוֹר נִשְׁזַף וּמִשְׁתוֹקֵק

אֶחָזֵר הַבֵּיתָה לְמַסְדֵּר הָעֶרֶב
אֶצְדִיעַ לְאִיגָר וּבְרַכֵּי פְקוֹת

וְעַד הַבֶּקָר אֲבוֹסֵס בְּטִיט הַזְּכָרוֹן
לְבָנוֹת עָרֵי עֶצֶב רְעוּעוֹת
קִירוֹתֶיהֶן חֲרָדָה וְכַעֵס.

סוּגֵר עָלַי לְכֹלֵי הַכִּיל
חֲפֵשׂ הָעֶדְרָךְ

גְּאֵלְתִי - גְּאֵלְתָךְ,
אֲבָל שְׁתִּינּוּ בְּעוֹלָם הַזֶּה.

נובמבר

בפנת אבן גבירול, ליד הבראסרי
אשה לבושה
יחסית בקפידה, מחטטת
בפח, בוררת קלפות.

*

חיל-חילת
עומדים בתחנה, צמודים,
מתנשקים, מתנשקים,
מתנשקים. היא נרתעת,
רוקעת ברגל.

*

חד השערה שעליו יושבת
"קול המוזיקה".
לרגע מבצבץ
פסנתר וקול אשה
נשא כמו מרחוק מאד,
נקבר.

*

הזמן החי הוא טלאי
על זמן אהבתי אותך.
על העין מצירת עין
על הפה תפור לי פה.
אשה קלפה עוטה קלפות בגדים
מלים יוצאות מאיזה פה
בנובמבר להגיד אהובתי.

אהבתי היא אין הגומע בשפה ובורא
בנשיפת הרעל א':
את אינג אהובתי.
שעור ראשון פתוב על מדרכות העיר:
צעד צעד יתרוקן דמי.
אשודר ממני את חיי.

ריקנות זאת המלה
 התרוקנתי לגמרי. תגידו, יש פה אולי מתנדכים חדשים?
 לפי, בטוח שאפשר למצא בתוך כל היפי הזה, כמה כותבים רגישים.
 והנה אזהרה ראשונה: החכמה לא תצמד אליכם ממוריכם
 איך נתחמק מהרדארים שלהם?
 יש לי משאלה חדשה ואימה:
 לקפץ לתוך השמש המרמה.

מתי שמואלוף

נצח

קדוש, קדוש, קדוש,
 זה חשבון העוש, העוש, העוש
 אני פריבילגי כמו זונה
 אני הקרבן הדרוש להופעה
 הספונג'ה תנקה אותי לתוך תוכה

אני קשקוש שנמחק באלפי מחקים
 אני אבק לרגלי אנשי עסקים
 אבל אמצא פנה חמה
 הכל כלול בתוך השמש המרמה

נצח...

אני לא יכול להפסיק את המחשבה
 שאני רץ במעגלי חשכה
 להיות הכי קול, הכי איון, הכי נחשק
 להמכר לעבדות. בלי עתיד, או עבר, כחתול בשק

או עכבר שמוצא מקלט בביוב.
 השעור שנתתם לי מיתר ועלוב
 גם אני הייתי עוד לבנה בחומה
 עדיף לשרף את החיים
 בתוך השמש המרמה?

אז

ריקנות זאת המלה

טיפת הזיעה

טפת הזעה ראיתיה זולגת
מספרת ספורים של הסבל, של העמל
בעקבותיה זולגת עוד טפה, ועוד אחרת
ואזי המצח מכסה שכבה מבריקה.

ראיתיה רוקדת מפתה את התקנה
משתעשעת במבטי העינים
ראיתיה שרה שירו של המזנוק
למאבקו להגנתו
כי יוביל יומו בכבוד
ויגן על אהבתו
ופת לחמו תהיה טהורה ובשפע
למען ארצו, למען עמו
ויכתר בכתר תרומתו, עבודתו
יתנשא בו
וגורר שכל בגדו בפאר
ראיתיו מנגב אותה ...

חיש באה עוד חדשה
ומכסה את המצח בבהק נוצץ.

הזקן והים

המסגר היה למסבאה
כניעת המאמין מצאה בים מפלט
והיתה בשפה אחרת
מזמור הולל
קול מהדהד פולחן אמונה
אבל
מפי הולל שלוח רסן.

פרופ' פארוק מואסי וחיים
באר בכנס של איגוד כללי של
סופרים בישראל בנוף גינוסר

הַזְקֵן כְּדַרְכּוֹ

יוֹשֵׁב וּמְשַׁדֵּר לַיָּם סְפוּרֵי אַחַר-מִנְחָה

וְהֵימָּה מְרַחֵק מִלְּבוֹ דְאָגָה

- בְּטַח לָךְ יָם!

הֲרֵי הַפְּקָדְתִּי צְפוּרַי נִפְשֵׁי בַפְּנִינָה

הָשֵׁב לִי אֶת הַפְּקָדוֹן - מְבַקְשִׁי!

גְּלִים בְּמִקְצָבִים תְּדִירִים שׁוֹאֲלִים

בְּקוֹל לֹהֵב

עַל אוֹדוֹת הָעֵדֶר הַזְקֵן

וְהֲרֵי פְקָדוֹנֵי בְּקִמְקוֹם שֶׁבְּקִרְקָעִית.

- מָה רְצוֹנְךָ? (בְּשִׁפְהָ שְׂאִינָה שִׁפְתִּי)

- אֲבַקֵּשׁ כּוֹסִית (הָאֲנִי שׁוֹמֵר מְצוּוֹת?)

כְּדֵי לְשַׁכַּח אוֹ אוֹלֵי לְזִכֹּר מְדַרְשׁ

אֲזַכֵּר רֵאשׁ... שְׁנַעְרַף

אֲשַׁכַּח

אֲזַכֵּר

אֲשַׁכַּח

אֲזַכֵּר כִּי הֵעֲלִיתִי חֲרָפְתִּי גְרָה.

יָם קוֹרֵעַ בְּגָד

וּמֵינֶרְטָה מְעַבְרֶת-נִקְמָה (רַק לְתִירִים הֲרוֹחָה)

חֲבָרֵי חוֹלֵף עַל פְּנֵי מְקוֹמוֹ.

*השירים - בתרגומו של המשורר

רינה בשן

עולת רגל לפוסטיניה

יומן מסע בפרוזה ובשירה בשלוש שפות, מלווה בתצלומים ובתעודות, המתעד ביקור בחמש ערים בפולין – מסע בעקבות ילדות אבודה ומשפחה שנספתה

כותרת היומן

כותרת היומן צצה במוחי לראשונה בלילה שלאחר 'השיבה המאוחרת' שלי ל"ביתי" שבוורוצלב. משום מה שאלתי אז את המארכת שלי, דנושיה, מה שם הספר "בישימון ובערבה", מאת הנריק שנקיביץ', בפולנית, והיא ענתה: "ן פּוֹסְטִינִי אִי פּוֹשְׁצִי", ומאז נתקעה 'הפוסטיניה' ('הישימון' של שנקיביץ') בראשי, ואחזתה בשורש נשמתי הלכה והתחזקה בהמשך המסע.

כי 'פוסטיניה' מקורה מ-"פוסטי", 'ריק', בפולנית, וזו הולמת את תחושת הריקנות שהלכה והתגברה בנו ככל שהתקרבונו לוורשה, שם אבדה מרבית משפחתנו בגטו. עד היום איש אינו יודע איך ומתי ואיה מקום מנוחתם.

למרות החמימות שבה התקבלנו על-ידי מארחים פולניים בחמש ערים, המסתמלת ביומן על ידי עץ היוז'מבינה (rowan tree) ניצחה לבסוף תחושת החור השחור והשתלטה גם על כותרת היומן.

חלונות

המחזור "חלונות" כולל שלושה שירים שנכתבו ביומן בזמנים שונים. "אני" נכתב לאחר השיבה לארץ והוא מייצג במידה רבה את 'השורה התחתונה' – הטעם שנישאר לי בפה מהביקור – שאפילו האירוח החם שקיבלתי ממשפחות הפולניות בחמש ערים בפולין לא הצליח למחוק או לטשטש, אלא רק לנחם. השירים "אני והעט" ו"אני והצל", שנכתבו במהלך המסע, מייצגים ב"חלונות" את שני הקווים הנוספים השולטים ביומן: הכתיבה והשואה המשפחתית והלאומית.

חלונות

כְּמוֹ עֵינַיִם רְאִי הַנֶּפֶשׁ

נֶפֶשׁ שִׁיר

נֶפֶשׁ עִיר

נֶפֶשׁ אִישׁ עוֹלָה לְרֵגֶל

וּמִשְׁתַּחֲוֶה

הקוסם הגדול מקרקוב שהעלים את חברתי רותי

אני

מְרַגֵּלֶת בְּעִיר מוֹכְנָה.

מְתִי כְּתַבְתִּי זֹאת?

בְּדֶרֶךְ לְוִרְשָׁה,

עַל גַּג קְתֻדְרָלָה

בְּקַרְקוֹב

בְּוִרְצֵלֵב

אוֹלֵי אֶף בְּז'אָרִי

(קִטְנָה מְשִׁתִּיחֵן וְצִנּוּעָה).

בְּאִי-שֵׁם

בֵּין קַרְקוֹב לְפְרָאג הַרְגֵשְׁתִּי כְּמוֹ מְרַגֵּלֶת

בְּעִיר 'מוֹכְנָה' הַשּׁוֹאֶפֶת מְאוֹד לְהַפְךָ אוֹתִי לְתִיָּרָת.

כְּתַבְתִּי זֹאת בְּפִנְקֵס קֶטֶן לְוִנֵי עָרִים וּכְפָרִים,

בְּעוֹדֵי מְדֻדָּה בֵּין פְּסֵי רִכְבוֹת

אַחֲרֵי רוֹת

כְּמוֹ רוֹת אַחֲרֵי נְעָמִי

כְּאִשֶׁר בְּחָרָה לָהּ מוֹלְדָת.

רינה בשן בפולין

אני והעט

לְקַרְא מִיַּד בְּטָרֵם יַעֲבֹר הַתְּאֲבוֹן
לְכַתֵּב מִיַּד בְּטָרֵם יַעֲבֹר הַפְּשָׁרוֹן
לְנִשֵּׁם מִיַּד בְּטָרֵם יַעֲבֹר הַקְּרוֹן
לְתַפְס, לְהָרִים
לְלַחֵךְ, לְסַפֵּחַ
כְּאַחַת מִבְּהֵמוֹת שָׂדֵי
לְקַרְעַ מַיִם
בְּטָרֵם יַעֲבֹר הַחֲזָרוֹן...
וְשׁוֹב אֲנִי חוֹזֵרֶת
וְסוֹגֵרֶת תְּמַחֲבֵרֶת
נִגְדַּת עֵינַי הָרַע
טָפוּ, טָפוּ, טָפוּ
לֹא מִסְמָנֶת מְקוֹמַיִם
שֶׁלֹּא יִגְמַר לְעוֹלָם
וּמְבַרִיגָה בְּנַחֲשׁוֹת מַכְסָּה
עַל הַחֹד הַמֵּתְאֲפֵס.

אני והצל

כִּי הָיָה לָהֶם מִסְפָּר שְׁלֵא יוֹרֵד בְּכַבִּיטָה
 וְהֵם כָּבֵר לֹא עָמְדוּ בְּתוֹר לְלֶחֶם.
 רַק קִלְפוֹת הַבְּגָדִים לֹא הָיוּ בְּעֵינָה.
 מִנְּבִי הַזְכָּרוֹן
 אָנִי
 מִמְּעַמִּיקִים
 אָנִי
 פַּחֲזֵי הָאֲשָׁפָה
 סֵלֵי הַמַּחְזוֹר
 בְּקִבּוּקֵי לִיטֵר וְחֻצֵי
 עַל מִפְתָּן יוֹמָם
 מֵעַל גְּעֻגוּעִים
 מִן הַיְקוּץ
 מִן הַקּוּץ
 הַיְקִיצָה
 אָנִי
 בֶּן, מִן הַתְּכַל
 וּמִן הַיָּם
 וּמִן הַדְּרֵךְ לֹא לְשֵׁם
 אָנִי

בְּאֶבֶב הַזֶּה צִרְפְּתִי לְחוּג הַסִּילוֹן שֶׁל רוּתִי
 מִשְׁפָּחָה בִּינְלְאֻמִּית שֶׁל הַלֵּב
 גְּלוּבְלִיזְצִיָּה שֶׁל אַחֲוָה
 בָּה כָּל חֵבֶר וְחִבְרָה
 אוֹחֵז שְׂרִשׁוֹן שְׁלָה
 וּמִסְתַּבְּכִים הַשְּׂרָשִׁים
 נוֹשְׂאִים פְּרוֹת בְּלִכְבוֹת
 וּמְאִירִים

כמוני וכמו אחי יחזקאל, רותי בת דודי היא נינתו של סבא רבא, מרדכי צבי בן פינחס חיים, שנפטר בי"ז בחשוון, תרצ"ג, (1933), במינסק מזוביאצקי, עיירה הנמצאת 40 ק"מ מוורשה. כתובת המצבה שלו, המופיעה בתמונה המשפחתית היחידה שבידינו, מתארת את נדיבותו כמוהל ושו"ב העיירה: כחצי מאה, הכתובה על-פי מסורת הפיוט של ימה"ב, שמקובל בכתובות מצבה של חסידים עד ימינו.

אבן מתצלום תמלל: תמונה משפחתית סביב המצבה של סבא רבא, מרדכי צבי בן פינחס חיים

כתובת המצבה בעברית של סבא רבא

(אקרוסטיכון)

מְצוֹת מְלָה מְחֻצָּה מְאָה מְקוּמִים
 רְעֵבִים רְשִׁים רְבִים רְצוֹנָם רְצוּי
 דְלִים דְלִתוּתוֹ דְרָכוֹ דְבָקָם דִּים
 כֵּן כַּח כְּפִיו כְּגֵבֶר כְּלָם מְלָה
 יָסֵר יָלְכוּ יְלִינוּ יְסָפְרוּ יְשָׁפִים
 צָרְכֵי צָרִיכִים צָרְכוֹ צָעֵרָם צָעֵרוּ
 בְּחֶבֶר בֵּר-מִינֵן בְּלָה בְּשָׂרוֹ
 יִזְכֵּר יַעֲצוּ יַגַּע יָמִים יָדָיו
 בְּמִסִּירַת נֶפֶשׁ
 פְּנֵת יִקְרָת נְדָבְכִי הוּמַת כְּגִילָה?
 חֲסִידִים יְקָרִים יְרָאִים מְחַמְדִּים

מרדכי צבי בן פינחס חיים נפטר בש"ס י"ז חשוון תרצ"ג

8 ביוני, 2005 6:00 בבוקר במטוס בקו תל-אביב – קרקוב (ויה פראג)

שיחה 'פולנית' ראשונה – מגומגמת להחריד עם אנטונינה ולדוויג מוורשה, שכנתי הסבלנים והסובלניים 'לספסל המטוס', ששבו מביקור מיסיונרי וחברתי בישראל ובירושלים.

שיחה זו התאפשרה בעיקר בזכות העובדה המאוד נדירה בפולין, שאנטונינה ידעה מעט אנגלית, והם היו מאוד מעוניינים לבטא את חוויות ביקורם בישראל.

אני התחלתי אתם, בלא משים, את מסכת העלייה לרגל שלי.

פְּנֵי מוּי פוּ פּוֹלְסְקוֹ? (הגברת מדברת פולנית?) *

הַן שְׁפוֹת אֲנִי לוֹמְדָת
מִתְעַמְקָת, מְשַׁפְּלָה
וְהָאִי־דִישׁ הֵן לְפָנַי-כֵּן
כְּבָר תְּפַסָּה אֶת מְקוֹמָהּ.

לְמַלֵּא אֶת זֶה הַחֶסֶר:
שְׁפַת הָאֵם וּשְׁפַת הַגּוֹף,
הַשְּׁפָה שְׁבָה הֶלְכָתִי,
בְּה נְפִלְתִי,
בְּה כְּאַבְתִּי
בְּה בְּכִיתִי,
בְּה חִלְמִתִּי
בְּה רְצִיתִי מִן הַגּוֹף.

- מוֹכִישׁ פוּ פּוֹלְסְקוֹ? (אֶת מְדַבֶּרֶת פּוֹלְנִית?)
- טְרוֹחָה, בְּאֶרְדּוֹ טְרוֹחָה. (קְצַת, קְצַת מְאֹד.)
- נוּ רְנִי,
- נוּ רְנִי (שְׁמֵי הַפּוֹלְנִי),
- פְּנִינְקָה סְקְרוֹמְנָה. (עֲלֵמָה צְנוּעָה.)
- וְאֶרְנָה אוֹצִי! (עֵינַיִם יְפוֹת!)

* כל הקטעים בשפה הפולנית שביומן הן בשירה והן בפרוזה, ניתנים כמעט תמיד בתעתיק עברי, עם תרגום עברי לצידם, כדי שהקורא יוכל לחוות את המוסיקה, הטעם והריח של השפה, שאופפים אותי במסע וביומן. השפה הפולנית בתעתיקים נכונה בדרך כלל, רחוקה מאוד מן השפה הפולנית בה התחלתי את המסע והיומן, שהיו גם מסע אל השפה.

אנטונינה ולדוויג מוורשה

- ואַדְנֶה בוטי. (מגפיים יפים.)
- ואַדְנֶה, ואַדְנֶה! (יפים, יפים!)
- נו, אי טוֹיָה מאמא? (מָה שְׁלוֹם אַמָּא שְׁלָךְ?)
- מאמא חֶצֶה צ'י.
- דאין' פּשִׁיטְקוּ! (אַמָּא רוֹצֶה לָתֵת לָךְ הַכֵּל.)
- פּראַצוּיָה, פּראַצוּיָה. (עוֹבֶרֶת, עוֹבֶרֶת.)
- בֵּן. (טאַק.)
- זי האַראַבעט וי אַן אַיזל! (אידיש: היא עוֹבֶרֶת כְּמוֹ חֲמוֹר!)
- זי דרף האַראַבעט וי אַן אַיזל! (היא צְרִיכָה לַעֲבֹד כְּמוֹ חֲמוֹר!)
- טאַק. דִּינְקוּיָה! (פּוֹלְנִית: בֵּן, תוֹדָה!)
- דִּינְקוּיָה בְּאַרְדּוֹזוּ! (תוֹדָה רַבָּה!)
- אונָה יִסט ז'ידוֹבְקָה אֶלֶּה ואַדְנֶה. (היא יְהוּדִיָּה, אַבְּל יִפֶּה.)
- יודעת תּפִּלוֹת לְיִזּוּס כְּרִיסְטוּס! (יודעת תּפִּלוֹת לִישׁוּ!)
- קאַז'ה נִיָּה אומיָה (קאז'ה לא יודעת),

- קאז'ה, קאז'ה!

- בלונדינקה אי חולרה. (חולרה בלונדינית.)

שנים ספורות אחרי חוויית 'קאז'ה' שלי, קרא לב, השכן המשוגע בשכונה שלנו, במהלך התקפה אופיינית, לאמי בשם 'רונדה חולרה', חולרה אדמונית, כי לא רצתה לתת לו כסף לתשלום המונית, שהסיעה אותו בליל שיכרון בתל-אביב של ראשית שנות ה-60. לאחר שקילל, רץ הביתה ויצא אל נהג המונית שהחל לצפור, אוחו בזרועותיו מכשיר רדיו (שניתן לו לתיקון) ומוסר אותו לנהג לאחר הידברות כלשהי. מאז אותו בוקר, שוב לא חוויתי את המילה 'חולרה' בפולנית, עד לכתובת שיר זה.

10 בבוקר - הטרימינל בפראג

שלום לך פראג באנגלית, עברית ופולנית

PRAHA

פראג

Prag-Praga at last!

Hi Kondera!

Kafka - Hi!

Little soldier of Jeroslav Hashek,

You are well

I'm sure!

.I am here at last

בין הבשלת השיר לכתובתו בפועל, שלפה אנטונינה, המיסיונרית מהמטוס, מעיל אדום, גדול וחס כמזה ועטפה בו את כתפי המצטמררות בכגדי יולי ישראלי לזהט אל מול קיץ אירופי גשום, שקידמני במפתיע בשדה התעופה הפראגאי, ממנו ימשיכו הם, אנטונינה הגדולה תרתי משמע ובעלה, לודוויג, לוורשה, ואני 'במעילי החדש' אמשיך לקרקוב, שם תחכה לי רותי, בת דודתי ובת זוגי למסע בפולין, שהקדימה להגיע לשם, כי טסה מישראל, אליה קפצה מניו יורק לחתונת בת של חברה בטיסה ישירה לקרקוב של חברת אל על, שהזמינה בעסקת חבילה בארה"ב, חברה, נסיעה שבשבילי מישראל בלי 'החבילה', הייתה יקרה מדי, ולכן העדפתי באופן לא לאומי חברת טיסה איטלקית, עם חניה בפראג, מתוך כוונה לחזור ולסיים שם את מסעי הקצר באירופה.

- תחזירי לי את המעיל בוורשה, הן את נוסעת לשם. יש לך את הכתובת שלנו ואת מספרי הטלפון, העיר אותי קולה של אנטונינה מהרהורי. יש לך גם את הכתובת האלקטרונית של הבן שלנו שגר בוורוצלב.

- כן. צחקתי, האימייל עם ה'מאופא' שלכם. קוף' בפולנית, שטרודל, כרוכית.

ופנינו איש לדרכו טובעים בזרמי אדם נפרדים.

הייתי לבד. טבעתי בים של כל האומות, שזרם לעבר הצ'ק פוינטס השונים, כשפקידות ודיילות בעלות יופי אלגנטי ושפה מהוקצעת, מחייכות, מנווטות בשליטה מושלמת.

... בסוף התגלגלו הדברים כך שלא ראיתי עוד את הזוג המקסים מהמטוס ואת המעיל שלחתי להם, יחד עם שלמי תודתי בפולנית, בעזרת חברתי, ציפי ב., מישראל. בהגיעי לוורשה, נתבשרתי בטלפון הסלולרי, שהזוג נפגש באופן לא מתוכנן בוורוצלב (היה להם שם בן!). אנחנו עזבנו את ורוצלב לפני יומיים, בלי לדעת שחלפנו אולי אלה על פני אלה.

כתגובה על משלוח המעיל, קיבלתי מהם מכתב עם הפנייה לחברתם הנוצרית מחיפה, התקשרתי אליה פעם מירושלים, כשעמדתי מול תפילה לשלום העולם בפולנית, מול כנסיית יוחנן המטביל בטיול של החברה להגנת הטבע. התפילה כתובה שם בכל השפות, והפולנית עוררה את זכר אנטונינה ולודוויג והתקשרתי לחברתם של חביבי מהמטוס.

בהמשך שלחתי להם באימייל תמונות מהכנסייה של יוחנן המטביל ואת עצמי ניצבת על רקע תפילה לשלום העולם בפולנית. שלחתי לאימייל של הבן מוורוצלב, זה המייל עם השטרודל, שנקרא קוף ומצחיק אותי גם עכשיו כשאני כותבת.

הכדור הגדול ברינק

הוספתי כמה מילות הסבר וחיבה באנגלית ונעניתי באנגלית מוזרה ודי מוכנת שכתבה אנטונינה, שיודעת כזכור קצת אנגלית. התכתבות לא התפתחה מקשר זה, אולי בגלל פערי השפה, ואולי בגלל שכבדו עלי הימים. כתובתם שמורה עמי, על לוח לבי ובמחשב, והיה ויתורגם יומן זה אי פעם לפולנית, אשלח להם עותק, למען ידעו שלא שכחתי, לא אותם ולא את חסדם.

קרקוב ('קרקוב' בפולנית), 8 ביוני, צהריים

הגעתי.

בגלגל מזוודות התעופה בקרקוב אספתי את מזוודתי יחד עם זוג תיירים יפנים, שביקר אתי בקרקוב. על יד האוטובוס, בדרך לעיר הוקסמתי מן האשוח התכלכל, הזכור לי במעורפל מאוד מילדותי. רותי פקפקה, זה לא יכול להיות אשוח (חוינקה בפולנית)! אין אשוח בצבע כזה.

- בז'ארי עיפה, יעמיד אותה על טעותה טאדק בעלה של באשיה חברתה מכיתה ד'. בז'ארי יש אשוח תכלכל. חוינקה יפהפייה, בצבע תכול כסוף, פלא אמיתי, שאצטלם לידו בעיר הרביעית שלנו ז'ילונה גורה.

הרינק בבוקר

אחרי- הצהריים - ליד קפה 'קפטן אינטרנט'

בתי הקפה "קפטן אינטרנט", הזרועים ברחבי העולם, מאפשרים לתיירים שימוש במחשב לקשר אינטרנטי תמורת תשלום. בקרקוב ראיתי זאת לראשונה: שורה של אנשים יושבת מול צגי מחשב כמו במשרד הייטק, וגולשת.

רותי בפנים בודקת אימיילים הקשורים לעבודתה כמתורגמנית.

אני בחוץ, על המדרגות, משקיפה על עורבים ואלונים בגינה ציבורית, מאזינה למוסיקת חשמלית אדומה חולפת לפרקים, וזוכרת שפולנית קוראים לחשמלית טראמוואי, זאת לא שכחתי, אולי בגלל החשמלית שחלפה בקביעות מתחת חלוני ממש בימי ילדותי הרחוקים?

חשמלית שהיום נותרו ממנה רק הפסים, אני עתידה לגלות תוך יום-יומיים. בידי עט ופנקס, עדים לשיר חיבור ראשון שכתבתי כאן זה עתה.

שיר חיבור

עורבים עטים על קרקוב ביום בואי לשם

עורבים עטים חשבתי סנוניות

עכשו אני יושבת על מדרגה צואה.

הריני בטוחה: עורבים הם שעטים.

עורבים הם שעטים על עיר כה עתיקה

בירה ואם וקרת, שכלל לא נהרסה.

אבל עכשו יושבת על מדרגה צואה.

תראי, אמרתי, רותי,

כמו בהיצ'קוק!

צמרמרת נתקפה,

ראיתי את הסרט.

ורותי נכנסת ל"קפטן אינטרנט".

ורנה כאן נשארת בין העורבים לשבת.

עורבים עטים על קרקוב

ביום בואי לשם.

עורבים עטים.

חשבתי סנוניות

ורותי הנהנה.

תראי, אמרתי, רותי,

כמו ב"צפרים".

צמרמרת נתקפה

בסרט נזכרה.

חשמליות חושקות עטות שם מכל עבר,

ואלונים - כאן דומבי - צוחים בכל מקום

עם גזעיהם שחרים, שחרים, שחרים כאפר

מעטרי קיסוס כגפן רכרכה.

9 בערב - הרינק הגדול

אנחנו מבלות בערב בפסטיבל תאטרון רחוב, שהתקיים ברינק המרכזי (רינק גוובני) של קרקוב. רינק (Rynek), מילה שפירושה 'שוק העיר' ויריד העיר, במקורה הימי-ביניימי ומשמשת בפולין של המאה ה-21, ככינוי למרכזי קניות, בילוי ופנאי.

- הרינק של קרקוב הוא הרינק הגדול ביותר באירופה, משכילה אותי רותי. מקום גדול! אפשר ללכת בו לאיבוד! ואני הלכתי!

שיר הרינק הגדול

כך בעולם הרינק!	חשך אור
שדים משמאל	כדור גדול
ומימין	כל העולם ברינק!
כל העולם ברינק!	חשך אור
אבדן	כדור כחל!
תעיה	כל העולם ברינק!
שפה אפסה	כדור כחל
	קוסם שחר
כל העולם ברינק!	כל העולם ברינק!
פולנית עקלה	גלובוס אור
אנגלית רהוטה	קסם שחור
כל העולם ברינק!	כל העולם ברינק!
קצין - חובה	ארגז שחר
פקידה - קבלה	שרביט של אור
כל העולם ברינק!	מי נעלם ברינק?
	רנה רות אבדו החוט

מופע "הקוסם השוויצרי" ברינק, 9:30 בערך

במסגרת פסטיבל תאטרון הרחוב ברינק, צפינו, רותי ואני, במופע קוסם שוויצרי. ואז זה קרה. השתעממתי. רציתי לגמוע רינק יותר מלהיב.

- ניפגש שם, ליד העמודים, סיכמה אתי רותי, מצביעה על אכסדרת עמודים קטנה, שהיה בה קיוסק. היא מצאה עניין בקסם השוויצרי ורצתה להישאר עד הסוף, כדי לראות אם הקוסם בחליפה, ייצא או לא ייצא מהארגז הגדול שבחזית הבמה.

ב"עמודים" קניתי קפה והחלטתי החלטה, שנתגלתה בדיעבד כאומללה, לחזור לרותי! לא התקדמתי הרבה ומייד טבעתי בים אדם, הקהל התפזר בתום מופע הקוסם, כשרותי שראיתי אותה היטב מרחוק,

הולכת ונבלעת במערבולת האנושית המתפזרת לכל הכיוונים, עד כי נעלם גם ראשה הבלונדיני והיה כלא היה. הרי לכם קסם בנוסח שלי: לילה בעיר גדולה וזרה: בלי שפה, בלי מפה ובלי כתובת.

פרק לילי ובו יִסְפֹּר / איך פקידת קבלה ושמה ברברה / הצליחה גֶּשֶׁר בְּשֶׁלָה ושפתה / בין פליטה תועה בבלייל רינק / לרחוב בעל שם עקלקל כמבוך. / גם שוטר היה בעסק! / הפך אותי בעניינות קרירות לפלונית ואלמונית. /

לפני שהגעתי לשוטר הנזכר, ביקשתי מהצוות של מופע הקוסם השוויצרי, שסיומו המפתיע העלים, לא שפנים וקוסמים, אלא את רותי, בת דודתי ומדריכתי, להכריז את שמי ברמקול, שראיתי אצלם.

- זה בלתי אפשרי, ענו, אנחנו מאוד מצטערים, כבר ניתקנו את כל הציוד! (אצלנו היו מחברים אותו! גייסתי גאווה לאומית כפיצוי. כן, אני יודעת, מאוד ישראלי מצדי.)

- לכי לתחנת המשטרה. הנה כאן, על יד הכדור הכחול! היציעו והצביעו. הלכתי, חושבת בלבי, שיש מן האירוניה בכך שאת הלילה הראשון לשוכי, אחרי כמחצית המאה, אני מבלה בתחנת משטרה.

השוטר בתחנה הזעירה אולי היה סמוך לגמר המשמרת שלו? ואולי חשב שאני קצת מגוחכת, עם הפולנית המזוהה, שהולכת וגוועת מול גלי האנטיפתייה שלו? השוטר חשב, אולי בצדק, שזה לא בסדר שאישה מבוגרת שוכחת את שם הרחוב שבו היא מתאכסנת בעיר זרה.

- מוֹיִשׁ פוּ אַנְגֵּלְסְקוּ? (אתה מדבר אנגלית?) שאלתי מייד לכניסתי לתחנה הזעירה, מתוך ידיעה שכאן לא מדברים אנגלית. אבל אולי המפקד כן מדבר, ניסיתי את מזלי. אך לא.

- אולי אפשר להכריז את שמי ברמקול? שאלתי בהיסוס, מודגלת מארץ זבת רעש שלנו, שכל העולם "כריזה"! אך נעניתי, להפתעתי, בשלילה. מסתבר שאין להם מערכת כריזה.

- את זוכרת משהו מהדרך שעשית מהמלון שלך לְרִינְק? שאל השוטר.

- רק רגע! אמרתי בהארה פתאומית, כי בתוך נפתולי השפה והזיכרון הנואשים, כדג שנלכד ברשת הרינק, נזכרתי שבדרך למלון עברנו ברחוב קופרניקוס! קו-פֶּר-נִי-קָה! הכרזתי! מתחילה לחזור לעצמי. רחוב 'קופרניקה', כלומר הרחוב על שמו של ניקולאי קופרניקוס, האסטרונום ממוצא פולני, המשמש כמקור לגאווה לאומית בלתי נדלית, עד כי מחצית מרחובות פולין, וכאן אני מקדימה את המאוחר, קרויים על שמו: רחוב קוֹפֶרְנִיקָה, או רחוב מִיקוֹלָאִיקָה. (בפולנית שם הגאון 'מיקולאי') ברגע שאמרתי 'קוֹפֶרְנִיקָה', אמרתי "Open Sesame" - "שומשום היפתח", כמו שאומרים את מילות הקסם של עלי-באבה בעברית.

השוטר מיהר מייד להתקשר בפולנית מהירה ונלהבת למי, שהתגלתה לי בהמשך כאישה, כי בתום שיחה פולנית חטופה, העביר אלי השופרת, ממנה בקע באורח פלא קול התבונה הטהורה באנגלית רהוטה!

- שמי ברברה ואני פקידת קבלה באחד המלונות ליד קופרניקה, אמרה בקול בסימפטי ומהוקצע. את מתאכסנת במלון או במלון דירות?

- מלון דירות. ליד קופרניקה, חיזקתי את דברי בילידיות נונשלנטית.

- אם את גרה במלון דירות ליד קופרניקה, אז... משכה ברברה בבטחה חוט ראשון מהפלונטר שלי. יש רק שני רחובות עם מלונות כאלה ליד קופרניקה. רחוב אחד נקרא רודוביצ'ה, או משהו כזה. היא ידעה לבטא את השם, כפולנייה מבטן.

- אני גרה ברחוב הזה! התפרצתי. לפתע עלתה לנגד עיני כתובתי בקרקוב בוודאות מדהימה. מצאתי את עצמי מבטאת בטבעיות, את השם שובר השיניים, מבצע אל חזור.
- באיזה מספר ברחוב את מתגוררת? חקרה ברכה היעילה.

- ב-150, עניתי כלאחר יד... מניין ציץ לפתע המספר? שם הרחוב גרר כנראה את המספר כשזכרתי זיכרון מן הלא מודע והפלונטר נפתח. הייתה לי כתובת בקרקוב. רחוב, מספר ומיקום, שאליהם אוכל תמיד לחזור, כל עוד אני בקרקוב. למעשה היה המידע לשימוש חד פעמי, שכן כבר בבוקר שלמחרת היינו עתידות לעזוב את קרקוב ולעלות על רכבת לעיר הבאה במסע הבזק שלנו - ורוצלב "העיר שלי".

בינתיים החזרתי בבטחה את הטלפון לשוטר, שהצטייר פתאום כגואל ומושיע, כי ערכו עלה בעיני בשל קשריו עם ברברה הגואלת. הוא מצדו נתן לי את מפת קרקוב שסימן מהרינג "לרחוב שלי". 'אצלנו היו מסייעים אותי' חזרה והבליחה מחשבה בוגרנית, אך מיהרתי לנזוף בעצמי, ולסלקה מעל פני. זה פה קרוב ויש הרבה אנשים ברחוב, הוכחתי את עצמי. ואכן המפה הועילה לי רק כאמצעי לזכור את השם המסובך של הרחוב כששאלתי עוברים ושבים על הדרך.

אַחַר תּוֹהָה וּלְפַתֵּעַ אִשָּׁה!

בְּאוֹרֵחַ פְּלֵא שָׁכָה שָׁפָה:

שִׁפְתַּי אָב וְאִם קָשָׁה וּמְקָשָׁה

נִשְׁכָּחָה מִפִּי כַּחֲצֵי מֵאָה.

וְכִמּוֹ אֲנִיטוֹנִינָה, מְלֶאכֶת הַטִּיסָה,

שִׁילְדָה אֶת מוֹקֵשׁ הַשָּׁפָה רֵאשׁוֹנָה,

נִעֲשִׂיתִי שְׁנִית, בְּקַרְקוֹב לַיְלִית - מִפְּלוֹנִית לְפּוֹלֹנִית!

היא לא אמרה את שמה וקראתי לה בלבי מריה. אישה מבוגרת, תמידה, מלאה, נעימת צורה, עם שיער חום קצר. דומני שהייתה לבושה לבן, כיאה למלאכית. היא התנדבה להוליכני נכונה ובדרך סיפרתי לה שאני ישראלית ילידת פולין. דיברתי פולנית, אולי לא שוטפת, אבל מספיק מובנת לניהול שיחה קולחת (?) וזו הלכה והשתפרה ככל שהתקרבו למלון. שוחחנו על יהודי קרקוב, על ישראל עד שהגענו למלון.

רותי לא הייתה. לא היה לי מפתח והתחלתי להתמלא דאגה וחרדה. עכשיו כשעמדתי ליד המלון, עלתה הדאגה לגורלה של רותי ומה שעובר עליה ומילאה אותי חרדה הולכת וגוברת. היא לא יודעת מה לחשוב, או מה לעשות בקשר אלי. מריה התעקשה בנעימות סבר לחכות אתי, שלא אשאר לבד ברחוב באמצע הלילה. היא המתינה אתי עד שרות שעטה, כשפניה המאירים בדרך כלל, מעוננים וגבותיה הבהירות והדקות משחירות מרוב דאגה.

שלושה שירים

יעבור

לא מִצָּאתִי דְבַר שֶׁלֹּא הוּבַס עֲדִין. כְּמָה מֵהָר
 כְּבוֹת לְהַבּוֹת, נִפְסָקִים חֲפוּשִׁים, קָרָן אֹרֶךְ רָפָה.
 שׁוֹם הַתְּעַרְבוֹת חִיצוֹנִית, שׁוֹם הַשְּׁגָחָה אוֹ עֵין הָרַע
 לֹא תִפְרִיעַ לָנוּ לְהַגִּיעַ אֶל מַחֵר. אֲבָל מָה יִהְיֶה
 כְּשֶׁנִּגְיֵעַ? לְמַנְהֵרָה יֵשׁ קֶצֶה, קוֹי הַסִּיּוֹם נִמְתַּחִים,
 חוֹמוֹת נִבְנוֹת כָּל הַזְּמַן. כְּשֶׁתִּרְאֶה שְׂכָלָם הַשְּׁלִימוּ,
 תִּשְׁלִים גַּם אֶתָּה. כָּל חֹדֶשׁ חֹכֵית לְמִי שֶׁתִּתִּיר לָךְ.
 בְּצַד הַיִּית מְכַבֶּה אֶת כָּל הַנוֹשָׂאִים, חֲמָרֵי הַבְּעֵרָה.
 כְּשֶׁאָף אַחַד לֹא הִסְתַּכַּל, גַּם אֶתָּה לֹא יִדְעֶתָ עַל הַעֲלָמוֹתָךְ.

העמדת פנים

נְעַלְתִּי אֶת הַדְּלֶת, הַסֵּטֶתִי אֶת הַתְּרִיסִים, עַד שֶׁרְאִיתִי רַק אֶת פְּנִיךָ.
 אִישׁ אֵינוֹ בּוֹרַח מִצְמָאוֹנוֹ. כָּל מְכַשִּׁירֵי הַחֲשָׁמַל שְׂקָטִים,
 הַקִּירוֹת עִירְמִים כְּמוֹ מִבְּט. אֶת כָּל דְּמַעוֹתֵינוּ
 בְּכִינוּ בְּמַקּוֹמוֹת אַחֲרִים. דְּבַר אֵינוֹ קוֹרֵה,
 אֲךָ כָּל דְּקָה וְדָקָה נִסְפָּרֶת, לְמוֹרֶת רוּחִי -
 כְּלוֹם אֵינוֹ נִזְכָּר, אֵין מִי שִׁיקְרָא
 לְמַעַלָּה מִכָּל הַבְּרָכוֹת וְהַשִּׁירוֹת
 וְהַתְּשַׁבְּחוֹת וְהַנְּחֻמוֹת
 שֶׁאֵין לָנוּ בְּעוֹלָם
 אוֹ אֲנִי אֶתָּךְ

בבקשה

אֵינְךָ מֵאֲמִין בְּאַהֲבָה. אֶתָּה בּוֹרַח בְּלִילָה מִפְּנֵי הַיּוֹם
 וּבִיּוֹם מִפְּנֵי הַדְּגָלִים הַלְּבָנִים, הַסְּבִיב לְשַׁעוֹן, הַמְּפַתְחוֹת.
 הַתְּקַרוֹת נִרְקָבוֹת מֵהָר, מָה נִרְקָב מִתַּחַת?
 בְּכָל שְׁלֶחַן שְׁאֵלִיו אֶתָּה מִסֵּב חֶסֶד סוֹעֵד אַחֶךָ.
 בְּכָל מִפְתָּן דְּלֶת מַחֲכִים לָךְ רַק הַחֲסָרִים.
 בְּכָל שְׁעָה שֶׁתִּגִּיעַ הַבֵּיתָה מִשְׁהוּ יִפְגַּע בְּקִיר
 בְּהַד גְּדוֹל שִׁיכְפֵּל וְיַעֲצֵם, בְּבִקְשָׁה, כְּמוֹ מֵאֵת
 אִשָּׁה, אֲבָל אֵינְךָ זוֹכֵר בְּעֵצָם כְּמוֹ מָה: שָׂא מִים,
 שֵׁם מִים, אֵשׁ וּמִים. לְעַרְבֵךְ זֶה בְּזָה וְלַעֲשׂוֹת שְׁמִים

יחזקאל נפשי

שני שירים

לילה מואר

הזוכרת את, כיצד באותה שעת שחר חמימה, קיצית, מהלכים היינו על שפת הים?
 כיצד הטחת בי אגרופיד הקטנטנים, בפסענו שם. והחול...
 כמה זהוב היה הוא. ולבתינו, איך שחקו באותה שעת ערב. התזכרי?

חלל העולם הזה. הזמנים המשתנים. היין. כל אלו, נותנים בנו אותותיהם. כן, אף בי!
 הנה אני, איני אותו אדם עוד. הבחיני, קמטים אחדים - מבלי שאף הבחינתי בהם - צצו.
 מי חשב? מי העלה על הדעת? אף הגדולים, כל אותם כבירי רוח אשר מטיח הייתי בפניהם,
 לא היו משערים. לא - אומר אני לך - בדיחה גדולה מזאת, לא תתכן.

"אתה יחזקאל, הנה אוהב אתה את הצער..." כך אמרת לי. אלו היו מלותיך. "מדוי שחר
 אתה מקיץ ומתפלל לאל, אשר נעדר מן השמים" ...ואני נחמתי על כך. צר היה לי לשמע
 את הדברים, כי אהבתיך גם... לשאתך לאשה רציתי..."

סנוביזם אינדיפרנטי. אמוציונליות, או שמא תודעה מנטלית. מה לנו ולכל אלה? והלא,
 בתוך-תוכנו, לועגים אנו לאינטלקטואלים המענבים. אך את, כיצד פסעת הלאה. מכלן.
 כיצד נתן היה לך להלך למקום אליו אין אני יכול לעקב?

האמת, כמדמה, לה פנים רבות.

קעת, סר אני לבדי על החוף הנטוש, בשעת לילה, מסב בין הסלעים הכפירים.
 החול הזהוב מתמולל בין כפות ידי, כבעבר. ואני הוגה כך, בכל אשר מת ואינו.

אגרופים קטנים, כמגע פרפרים של רך ונחם, כבר שום אשה אינה מטיחה בי. שום אשה.
 אולם הגלים, נועה שלי, הגלים נותרו.

הם יותרו פה גם. באלם, אצים לחוף. כמו המות.

ואף אני הנה ידעתי, בעצבון מבדח, בכאב, בנחם, כי לשם אצער כל ימותי.

אומר אני עתה אל לבי, יהא השם מברך מעתה ועד עולם.

כי זה הרצון מלפניו.

נסיעה

על גדות נהר הסן בפריז מתהלך כה וכה, צופה על סביבתי. הערב קרב ובא
 וכעת (ממש מבלי ששמת לי לכה) אני מבחין כי אורות ראשונים מעלים ברחוב.
 זהו נהר שקט ומפאר, הנע בכבידה, דומם קמעה, אלא שלבי אומר לי כי זה אך תעתוע.
 לבי אומר לי כי הוא יכל להיות גם אכזר. לו עתה גון בצבע הזית,
 וזכרני גם כי קראתי פעם במגזין כלשהו כי מקור שמו מן השפה הקלטית,
 ופרושו "הנהר המקדש", אולם אני, לדאבוני, איני יודע לבטח.
 בדרך לי לכה בראשית היום, חלפתי על-פני מגדל איפל.
 משום-מה, ושלא כדרך התירים הרבים שהתגודדו למרגלותיו,
 הוא לא עורר בי יראת כבוד אלא אך צער. משהו במבנה הכפיר
 הרגיש לי מנכר, יהיר, אף העלה בי תחושה של כעור.
 (אמנם פלובר כתב פעם כי "באמנות אין לחשש מפני ההגזמה", אך זה באמת כבר יותר מדי).
 על-פני גברים ונשים חולפים, חבוקים. תיר שעניו לטושות במפה.
 מוסיקה קצבית נשמעת מן המרחק, מצעצעת.
 קצין שנואה כמו יצא מאיזה קברט, חולף, מלקק שלגון אדמדם בלהט.
 רוכל נושא ונותן עם שני תירים (אחד מהם גמד המגיע עד לאשכיו).
 בכלל אוירה גרוטסקית של תפלות וסחר, של הבאי ומגמה להתקבע בחיים על-ידי רכישת מצרכים,
 כאלו יש ברכוש כדי להתקבע בחיים הללו.
 דומני כי שכחתי את עצמי. אני חש כי אני כבר אינני אני עוד.
 אני ממשיך ומתהלך חרש, חולף בלאט על-פני החניות,
 על פני בני-האנוש הנקרים בדרך.
 לפתע דמעות עולות בעיני, אפלו איני יודע מדוע.
 אל עצמי אני אומר, כי על משהו להשתנות.
 רבון העולמים, על משהו, על דבר-מה,
 להתרחש.

ליליאן דבי-גורי

שירים בדבר סוד המלים

"מה אתה קורא המלט?
מילים, מילים, מילים."

*

האֹתִיּוֹת עֲבָרִים,
אֶהְרֶה לְהוֹלִידָן
יִצְמְדוּ לְנַפְשִׁי
וְהֵן מְלִים יוֹנְקוֹת
לוֹמְדוֹת לְהִלָּךְ
מִשְׁפָּטִים

מְלִים פְּרַחְחִיּוֹת שׁוֹטְפוֹת אוֹתִי
בְּשָׁנוֹת נְעוּרִים וּבְחֵרוֹת
כְּבָרְתִי מֵהַנָּשָׂא.
עַת הַגְּנִים
לְהַתְנַגֵּן בְּעֵלְוֹתָם
פְּרוֹתֵיהֶם לְהַבְשִׁיל
לְנִגְדַי עֵינַי
טָרֵם אֶעְצָמִן
יִצְנֹו בְּמַעֲמָקִים

*

אוֹחֲזוֹת דָּף מְרַצֵּד
יְדֵי חוֹלְמוֹת
רֵאשֵׁי יוֹרֵם
לְהַבִּיט בְּפֶרֶדֶס חַיִּי.
יְדֵי רְהוּיָה
תּוֹפֶסֶת בְּאֶשְׁכַּל נִשְׁכַּח

לְהַנִּיחוּ עַל דָּף

*

אוֹתוֹת מוֹשְׁכוֹת
שֶׁבֶל עֲלֹבוֹן
עַל קִלְף וְעַל דְּפִים
עַל מִקְלָדֵת לְהַדִּס
בְּאֵלֶם זַעֲקָתוֹ
יֵשׁ וּבִהַחֲבֵא
אֶאֱסֹפֶן רְחוּמוֹת
בְּהֵן לְהַעִיר
זִכָּר בְּרֵאשִׁיתוֹ
בְּיֹאמֶר וַיְהִי

סוֹבֵב הוֹלֵךְ

בְּתוֹכֵכִי כָּל הַמַּעֲשִׂיֹת
הָרוּחוֹת הַשִּׁיבוּ בְּאוֹתוֹת
כְּבַעְלֵי סֵתוֹ
עֲרֻמוֹת עֲרֻמוֹת
גְּבָהוּ אֲוִירֵיֹת
בְּטָרֶם גְּשָׁמִים
כֶּם יִזְרְקוּ
טַחֲב וְרִקֵּב
בְּעֲרֻמָּה כְּזוֹ
מִסְתוֹר מְצֹאֲתִי
אֶהְבִּים סְבִיבוֹנִי
גוֹף וְנַפֶּשׁ
אֶפְפוּ עָלַי
מִעֲרֻבוֹלוֹת חוֹשִׁים
בְּשֵׁטֶף רוּחוֹת
הִרְחַק מִנְּשֹׂאוֹת
מִמְטָרִים

מהדרין

מדוּנָה עוֹלָה בְּדִלַת הָאֲחֹרִית
 עֲטוּפָה הַיָּטֵב
 לְבַל נַחֲשֵׁי פֶּאֶתָהּ יִתְפַּתְּלוּ בְּפִתּוּי בְּקִדְמַת הָאוֹטוֹבוּס.
 גְּרֵשָׁה אַחֲרֵינִית,
 מֵאֵלּוּ שְׂבִין טוֹב וְרַע אֵינָם מְבַדִּילִים,
 לְכַבּוּדָה,
 הָרִי עֵינֵי תֵּלֶת-מָמֵד וְרִנְטָגֵן
 שֶׁל הַיּוֹשְׁבִים בְּמֵרוֹמִים
 הַיּוֹ מִפְּשִׁיטִים אוֹתָהּ,
 בְּבִדּוּק-הַחֲמֻדָּנִי בְּכַנִּיסָתָהּ,
 זֶה בִּלְתִּי נִמְנָע.
 הֵם לֹא יְבִיטוּ לְאַחֹר אֲלֵיהֶן
 פֶּן מַחֲשַׁבְתָּם בְּתִשׁוּקָתָם תִּתְאַבֵּן.
 הִיא וְרַעוּתֶיהָ תִּבְכְּנָה בְּמִסְתָּרִים
 כִּי הַגְּבָרִים פָּצוּ פִּה אֱלֹהִים.
 זֶה הַכֹּל לְטוֹבָה
 מֵאַחֹר תּוֹכְלָנָה לְזַמֵּר אֶת תְּפִלוֹת הַדְּרֹךְ
 לְלֹא חֶשֶׁשׁ עֲרוּהָ:
 פֶּתַח נָא שַׁעַר בְּעֵת נְעִילַת שַׁעַר
 הַתֵּר צְרוּרָה,
 אֶת גְּבֹהוֹת הַלֵּב,
 נוֹרָא.

(7.2.2010)

אידה היא אידה היא אידה

על הרומאן אידה מאת גרטרוד שטיין

הרומן *אידה*, מאת גרטרוד שטיין (1874-1946) יצא לאור ב-1941, חמש שנים לפני מותה של המחברת והוא משקף את סגנונה הנרטיבי הבשל. כמו בספריה האחרים של שטיין, גם בספר זה שהיא קוראת לו "רומן", המשפטים מתנהגים אחרת מהמצופה, התחביר פורץ מתוך חוקי הדקדוק וסולל לו דרך משלו בשפה. זהו קסמו של סגנונה המיוחד וזהו גם הקושי שכתביה מעמידים בפני הקורא. וכדי להוסיף קושי על קושי גם סימני הפיסוק מתנהגים אחרת: לעיתים הם רצים אחד לתוך השני ללא פסיק או נקודה, לעיתים הם מתפקדים לפי קודים משלהם, ולעיתים קרובות, בגלל העדרם, הם מאפשרים יותר מקריאה אחת מתקבלת על הדעת. גרטרוד שטיין לא ראתה בכללי התחביר צו כל יעבור, וחשבה שהכללים צריכים לשרת את הספרות, ולא להיפך. התוצאה היא שהספר דורש קריאה איטית. מה שיכול לסייע להבנתו הוא להתייחס אליו כאל חלום, וכמו בחלום, חוקי המציאות וכן הרצף ההגיוני מופרים.

אידה, הדמות המרכזית בספר, ממציאה לעצמה אחות תאומה, אתה היא מנהלת דיאלוג וכותבת לה מכתבים. יש לאידה מחשבות, בעלים וכלבים, היא נודדת ממקום למקום, מנישואים לנישואים כדי למצוא את עצמה. אידה היא כל אישה שאינה מזוהה לפי יחסיה עם גבר או עם אשה, אלא ביחסה לעצמה.

יש הטוענים כי דמותה של אידה מבוססת על חייה של הדוכסית מוינדזור או של גרטרוד שטיין עצמה, והיא דמות שנעשית מפורסמת מאוד "בגלל שהיא מפורסמת מאוד". שטיין בוחנת את משמעות "היותך מפורסם בעיני אחרים" והשפעת הפירסום על האדם וסביבתו. הרפתקאותיה של אידה בעולם הפרסום ומשמעות הזהות מאזכרים את חייה של שטיין עצמה כאישיות מפורסמת. שטיין צוללת לתודעה של אידה ומתעדת רגע אחר רגע כשהיא מדגישה את השולי, הכאילו לא חשוב, ומביאה אותו למרכז וכך יוצרת הווה מתמשך שנחוה באינטנסיביות. שטיין נמנעת מכל ניתוח פסיכולוגי ומניחה לקוראים לחוות את אידה באופן בלתי אמצעי, על פי מחשבותיה והדימויים המיוחדים שאידה/שטיין משתמשת בהם. הקטע הבא הוא דוגמה טובה לסגנונה של שטיין ולמאמץ האקטיבי שהקורא צריך להשקיע כדי לעקוב אחר משמעות הכתוב:

.... עכשיו כשהיתה נשואה, היא לא עוד אידה היא וירג'יניה... היא חלמה שהיא כמהה לעתים קרובות למים. היא חלמה שהיא אמרה, כשאני עוצמת את עיני אני רואה מים וכשאני עוצמת את עיני אני אכן רואה מים.

מה הם מים, אמרה וירג'יניה.

ואז לפתע היא אמרה, אידה.

אידה הנשואה מאבדת את זהותה והופכת למישהי אחרת, לוירג'יניה. המים הם סמל לנשיות, לפריון, למי שהיא באמת ורק אז, כשהיא חולמת ורואה מים, היא שבה ומגלה את עצמה וחוזרת

להיות אידה. גם הרצף הנרטיבי דומה יותר לתנועת הגלים המתקדמים ונסוגים, מאשר לרצף נרטיבי מתמשך: הנה אידה מספרת לכלב שלה שהיא החליטה להמציא לעצמה תאומה. מכאן עובר הכתוב לסצנה אחרת ושוב חוזר אחורה לאידה המספרת לכלב על התאומה שלה. ספר כזה דורש קריאה איטית ויצירתית. קריאה בקול יכולה לעזור להבנת הכתוב ולהרגיש את המקצב המהיר וההיפנוטי.

כתיבת הרומן החלה בסיפור קצר ב-1937, שבו הדמות הראשית, אידה, כל כך מפורסמת עד שהפרסום מוחק את אישיותה. הסיפור הקצר התפתח לספר, עבר כמה טיוטות עד שיצא לאור.

גרטרוד שטיין

ייחודו של "אידה" הוא לא בתוכנו אלא בסגנונו היוצא דופן. מצד אחד שפה פשוטה, כמעט דיבורית, לפעמים על גבול הילדותי, ומצד שני המילים משתוללות לפי חוקי משחק משלהן. ההסבר של שטיין למשפט הידוע ביותר שלה, "השושנה היא שושנה היא שושנה היא שושנה", שופך אור על משמעות סגנונה: לומר שהשושנה אדומה זו קלישאה, אבל כשחוזרים כמה פעמים על אותו משפט מאלצים את השומע לשמוע ולראות אחרת. ואכן, עד אז אף שושנה לא היתה אדומה כל כך, ולא הדיפה ניחוח חזק כל כך כמו השושנה של שטיין. בדרך זו, של שימוש במילים ובמשפטים אחרת מהמקובל, שטיין מעניקה משמעות למה שנחשב רגיל ויומיומי. מה שמעסיק את שטיין הוא איך אנחנו רואים ואיך אנחנו מארגנים את מה שאנחנו רואים ושומעים.

גם היום, למעלה משבעים שנה לאחר שהספר ראה אור, הוא עדיין חדשני בסגנונו ובשבירת הכללים המקובלים בשפה ובספרות. איש לא כתב כך לפניו ואיש לא כתב כך אחריה. היא סללה את הדרך לסופרים להשתחרר מעריצות התחביר ומהכללים המקובלים לכתיבת רומן ולסלול לעצמם דרך משלהם, אם כי סופרים מעטים הגיעו לקיצוניות שלה.

גרטרוד שטיין

איִדה, פרק ראשון מרומן

עברית: רבקה רז

תינוקת נולדה וקראו לה איִדה. אמה אחזה אותה בידיה כדי למנוע מאיִדה להיוולד אך כשהזמן הגיע איִדה הגיעה. וכמו שאיִדה הגיעה, עמה הגיעה אחותה התאומה, וכך היא הייתה איִדה-איִדה.

האם הייתה מתוקה ועדינה וכך היה האב. כל המשפחה הייתה מתוקה ועדינה מלבד הרודה-הגדולה. היא הייתה החריגה היחידה.

זקנה אחת שלא הייתה קרובת משפחה ואשר הכירה את הרודה-הגדולה בצעירותה נהגה לספר שקרה משהו לרודה-הגדולה, הו, לפני הרבה שנים, זה היה חייל, ואז לרודה-הגדולה נולדו תאומים קטנים, ואז בשקט, התאומים כבר היו מתים אז, כך נולדו, היא קברה אותם מתחת לעץ אגס ואיש לא ידע.

איש לא האמין לזקנה אולי זה היה אמת אבל איש לא האמין לה, אבל כל המשפחה הסתכלה תמיד מתחת לכל עץ אגס בתחושה מוזרה.

הסב היה מתוק ועדין גם הוא. הוא נהג לומר שתוך זמן קצר עץ דובדבן לא נראה כמו עץ אגס.

זו היתה משפחה נחמדה אבל הם איבדו בקלות זה את זה.

וכך איִדה נולדה וזמן קצר מאוד לאחר מכן הוריה נסעו ולא חזרו אף פעם. זה היה הדבר המוזר הראשון שקרה לאיִדה.

הימים היו ארוכים ולא היה כלום מה לעשות.

היא ראתה את הירח והיא ראתה את השמש והיא ראתה את העשב והיא ראתה את הרחובות.

בפעם הראשונה כשראתה משהו זה הבהיל אותה. היא ראתה ילד קטן וכשהוא נופף לה בידו היא לא הביטה לעברו.

היא אהבה לדבר ולשיר שירים והיא אהבה לשנות מקום. בכל מקום שהיתה תמיד אהבה לשנות מקום. אחרת לא היה מה לעשות כל היום. כמובן שהיא הלכה לישון מוקדם אבל גם כך תמיד יכלה לומר, מה אעשה עכשיו, עכשיו מה אעשה.

מישהו אמר לה לומר לא משנה איזה יום הוא זה תמיד מסתיים באותו אופן, לא משנה מה קרה בשנה השנה תמיד מסתיימת יום אחד.

איִדה לא היתה בטלנית אבל הימים היו ארוכים תמיד אפילו בחורף ולא היה כלום מה לעשות.

איִדה גרה עם דודתה הגדולה לא בעיר אבל ממש מחוצה לה.

היא היתה צעירה מאוד ומכיוון שלא היה לה כלום מה לעשות היא התהלכה כאילו היתה גבוהה כמו כולם. פעם הלכה לאיבוד כלומר גבר הלך בעקבותיה וזה הפחיד אותה עד שהתחילה לבכות כאילו שהלכה לאיבוד. תוך זמן קצר כלומר זמן מה לאחר מכן התנחמה שזה קרה לה.

לא היה לה כלום מה לעשות כך שהיה לה זמן לחשוב על כל יום בבואו. היא היתה זהירה מאוד לגבי יום שלישי. תמיד היתה צריכה שיהיה לה יום שלישי. יום שלישי היה יום שלישי עבורה.

תמיד היה להם הרבה מה לאכול. אידה תמיד היססה לפני שאכלה. זאת היתה אידה.

פעם אחת לא ביום שלישי, שתי נשים באו לבקר את הדודה הגדולה שלה. הן נכנסו בזהירות רבה. הן לא נכנסו יחד. קודם אחת באה ואחר כך האחרת. לאחת מהן היו פרחי הדורים בידה. זה עורר באידה תחושה מזוהה. מי הן היו? היא לא ידעה ולא רצתה להיכנס פנימה בעקבותיהן. אדם שלישי הופיע, זה היה גבר והיו לו פרחי הדורים בשולי כובעו. הוא הסיר את כובעו ואמר לעצמו, הנה אני, אני רוצה לדבר עם עצמי. הנה אני. ואז נכנס לבית.

אידה זכרה שאישה זקנה אמרה לה פעם שאידה תגיע לזיקנה ושלא כל אחד זוכה להיות זקן, אם כי, אמרה האשה הזקנה, היתה אחת שהיתה זקנה יותר.

אידה תהתה אם זה מה שקורה אתה עכשיו. היא תהתה אם עליה להיכנס לתוך הבית לראות אם באמת נמצא מישו עם דודתה הגדולה, ואז חשבה שהיא תנהג כאילו היא לא גרה שם אלא שהיא מישו שרק באה לבקר וכך עמדה לפני הדלת ושאלה את עצמה אם יש מישו בבית וכשהם כלומר היא עצמה אמרה לעצמה לא איש איננו בבית היא החליטה לא להיכנס.

וטוב עשתה כי פרחי הדורים נראו מזוהים בעיני דודתה הגדולה בדיוק כמו עצי אגס היו מזוהים בעיני אידה.

וכך אידה הלכה והתבגרה וכבר כמעט מלאו לה אז שש עשרה והרבה דברים משעשעים קרו לה. דודתה הגדולה נסעה כך שהיא איבדה את הדודה הגדולה שלה שמעולם לא היתה שבעת רצון מאז שפרחי הדורים ביקרו אותה. ועכשיו אידה גרה עם סבה. היה לה כלב, הוא היה כמעט עיוור לא מגיל אלא מכיוון שנולד כך ואידה קראה לו "אהבה", היא אהבה לקרוא לו וכמוכן היא והוא אהבו לבוא אפילו מבלי שתקרא לו.

היה חושך בבוקר בכל בוקר אבל מכיוון שהכלב שלה "אהבה" היה עיוור זה לא שינה לו.

זאת אמת שהוא נולד עיוור כלבים נחמדים נולדים כך לעיתים קרובות. על אף שהיה עיוור ברור שיכלה תמיד לדבר אליו.

יום אחד אמרה. הקשיב "אהבה", אבל הקשיב לכל דבר והקשיב כשאני מספרת לך משהו.

כן "אהבה" אמרה לו, תמיד היה לך אותי ועכשיו יהיו לך שניים, תהיה לי תאומה כן, תהיה לי "אהבה", נמאס לי להיות רק אחת וכשאני תאומה אחת מאיתנו יכולה לצאת ואחת מאיתנו יכולה להישאר, כן "אהבה" כן אני כן תהיה לי תאומה. אתה יודע "אהבה" כך אני כשאני צריכה שיהיה לי אני צריכה שיהיה לי. ואני צריכה שתהיה לי תאומה, כן, "אהבה".

הבית שאידה גרה בו היה כמעט בראש גבעה, זה לא היה בית יפה מאוד אבל זה היה בית נחמד ולידו היה שדה גדול ועצים בכל צד של השדה ושכיל בצד אחד שלו ולא הרבה מאוד פרחים כי

העצים והעשב תפסו מקום רב כל כך אבל היה מרחב גדול לאידה ולכלב שלה "אהבה" וכולם יכלו להבין שהיא באמת היתה זקוקה שתהיה לה תאומה.

היא התחילה לשיר אודות התאומה שלה וכך היא שרה.

הו "אהבה" הו "אהבה", זה היה הכלב שלה, לו היתה לי תאומה איש לא היה יודע אז מי אני ומי היא וכך אם משהו היה קורה איש לא היה יכול לדעת כלום והרכה דברים היו קורים והו "אהבה" הרגשתי את זה כן אני יודעת את זה יש לי תאומה.

ואז היא אמרה "אהבה" אחר כך הם יקראו לי בלונדינית מטרפת כי התאומה שלי תצבע את שערה. ואז יקראו לי רוצחת כי יבוא זמן שארצח את התאומה שלי שאני גרמתי לה להופיע. אם יצרת אותה האם את יכולה לרצוח אותה. אמור לי "אהבה" כלב שלי אמור לי ואמור לה.

כמו כולם אידה גרה לא בכל מקום אבל היא גרה בכמה בתים ובהרבה מלונות. זה תמיד היה טבעי לה לגור בכל מקום שהיא גרה ובמהרה היתה שוכחת את כל הכתובות האחרות. כל אחד שוכח.

לא היה שום דבר מוזר אצל אידה אבל דברים מוזרים קרו לה.

אידה אף פעם לא פגשה גבר אבל היתה לה תוכנית.

זה היה כשעדיין גרה עם הדודה הגדולה שלה. זה לא היה ליד המים אלא אם כן מכנים זרם קטן של מים או אגם קטן במרחק שהוא וגבעות מעבר לו מים. אם לא קוראים לכל זה מים אז שם היכן שאידה גרה זה לא היה בכלל בקרבת מים אלא בקרבת כנסייה.

זה היה חודש מרץ ומאד קר. לא בכנסייה שהיה שם חם. אידה לא הלכה לכנסייה לעתים קרובות, היא לא הכירה איש וכשלא מכירים איש לא הולכים לעתים קרובות לכנסייה לא לכנסייה הפתוחה רק כשמשהו מתרחש.

ואז התחילה להכיר משפחה של דודות קטנות. היו שם חמש, הן לא היו דודות של אף אחד אבל הן הרגישו כמו דודות ואידה הלכה לכנסייה איתן. מישהו עמד לשאת דרשה. האם זה היה על החיים או פוליטיקה או אהבה? בטח שזה לא היה על מוות, בכל אופן הן ביקשו את אידה שתבוא וכולן הלכו. זה היה דחוס בפנים הכנסייה קר בחוץ וחם בפנים. אידה נפרדה מהדודות, הן היו נמוכות והיא לא יכלה לראות אותן, היא היתה גבוהה כמו כולם וכך הן יכלו לראות אותה.

לא היה שום דבר מוזר באידה אבל דברים מוזרים קרו לה. היא היתה שם היה צפוף לא היה מואר מאוד, והיא היתה קרובה לכל כך הרבה, והיא עמדה קרוב לאחד או שניים, יכול היה להיות יותר מקום סביבה אבל היא לא חשה בזה, איך שלא יהיה היה חם להיות קרוב כל כך אליהם והיא לא הכירה אף אחד מהם, היא לא ראתה אף אחד מהם, אבל היא הרגישה משהו, בסדר היא הרגישה משהו ואז ההרצאה או מה שזה לא היה הסתיימה.

היא יצאה, כולם יצאו, ועד מהרה פגשה את חמש הדודות הקטנות, לא נראה שהן חיבבו אותה מאוד אבל כולן הלכו יחד, היה קר זה היה במרץ וכמעט שירד שלג. היו עצים כמובן היתה שם מדרכה אבל איש לא הלך עליה מלבדם, ואז פתאום מישהו גבר כמובן קפץ מאחורי העצים ושם היה עוד אחד אתו. אידה אמרה לדודות המשיכו ללכת המשיכו ללכת מהר אני אלך מאחוריכן להגן עליכן, הדודות מיהרו ללכת, אידה מיהרה קצת פחות, היא פנתה לעבר הגברים אבל הם לא היו. חמש

הרודות ואידה המשיכו ללכת, הם אמרו לה לילה טוב אבל היא לא ראתה אותן שוב. אלה היו החברים הראשונים והאחרונים שאי פעם היו לה, והיא באמת לא הלכה עוד לכנסיה לא ממש.

כששבה הביתה הכלב שלה "אהבה" פגש אותה והיא התחילה לשיר על התאומה שלה וכך היא שרה.

הו "אהבה" הו "אהבה" (זה היה הכלב שלה), לו היתה לי תאומה איש לא היה יודע מי אני ומי היא וכך אם משהו היה קורה איש לא יכול היה לומר כלום והמון דברים עומדים לקרות והו "אהבה" אני מרגישה את זה כן אני יודעת שיש לי תאומה.

ואז היא התחילה להביט רחוק מאוד והיא התחילה לחשוב על הוריה. היא זכרה אותם כשגדלה קצת והיתה דרושה הרבה עבודה כדי לטפל בה והם טפלו בה. (חשבו על כל הפליטים שישנם בעולם רק חשבו עליהם). ואז יום אחד היא הסתכלה וראתה אדם אחד, היא ראתה שניים מהם אבל הם לא היו הוריה. באותו זמן למדה לקרוא ולכתוב והדבר הראשון שלמדה הוא שישנם ניסים אז היא ביקשה את כולם לתת לה נס אחד. ואז יום אחד, היא אמרה שיש לה נס אחד. היא ישבה לכד וזה היה קיץ ופתאום ירד שלג ובעוד השלג יורד היא ראתה שני כלבים שחור ולבן שניהם קטנים ובעוד היא מביטה שניהם שני הכלבים הקטנים ברחו והם ברחו יחד. אידה אמרה שזה היה נס ואכן זה היה.

בהדרגה אידה גדלה ובכל פעם שגדלה משהו אחר דאג לה. היא אהבה את שינוי הכתובת כי בדרך זו אף פעם לא היתה צריכה לזכור מה היתה הכתובת שלה והיא לא אהבה לזכור את זה. זה היה קל לשכוח את הכתובת האחרונה והיא באמת שכחה לנחש מהי הכתובת הבאה.

לאט לאט למדה לקרוא ולכתוב ובאמת אמרה והיא צדקה שהיא לא צריכה לדעת שום דבר אחר. וכך בהדרגה לאט לאט היא גדלה. (סוף עמ' 14)

תמיד היה לה כלב, בכל כתובת היה לה כלב ולכלב תמיד היה שם ופעם היה לה כלב ושמו היה איריס. באותו זמן אידה גרה בהרים. היא אהבה לגור שם למעלה. אבל אידה אהבה לגור בכל מקום. היא גרה בכל כך הרבה מקומות והיא אהבה את כל המקומות.

הכלב שלה איריס לא פחד מרעמים וברקים אבל הוא פחד מהגשם וכשהגשם התחיל לרדת הוא ברח מאידה ואז רץ אליה חזרה כי אחרי הכל הוא לא יכול היה לברוח מהגשם כי הגשם רדף אחריו. וכך הוא שוב רץ חזרה לאידה.

ואז אידה עזבה את המקום והלכה לגור בעיר. היא גרה עם הסבא הזקן שלה. הוא היה כל כך זקן וחלש שתמהת כיצד הוא יכול עוד ללכת אבל הוא תמיד יכול היה. אידה לא שמחה לב לסבא שלה.

כשהיתה בעיר דברים מוזרים קרו לה.

זה היה חודש אוגוסט. אוגוסט הוא חודש שאם מזג האוויר חם הוא ממש חם מאוד.

דברים מוזרים קרו אז. היא היתה בחוץ, תמיד היתה בחוץ או בפנים, ובשני המקומות היה מרגש.

היא היתה בחוץ זה היה לקראת הערב בזמן שהגנים הציבוריים היו סגורים ואידה הציצה פנימה דרך הסוגרים, וראתה שמעבר לפינה משהו אחר מביט ומביט בה. זה היה שוטר. הוא התכופף והביט בה. היא לא חששה אבל תמהה מדוע הוא מתכופף כדי להביט בה מעבר לפינה. ואז ראתה לידה אישה זקנה מאוד, ובכך האם היתה זאת או לא היתה זאת אישה, היו לה עליה כל כך הרבה בגדים וכל כך הרבה דברים תלויים עליה והיא נשאה כל כך הרבה דברים שהיא היתה יכולה להיות כל דבר.

אידה הלכה. הגיע הזמן שתהיה בבית.

לבסוף אוגוסט הסתיים והנה ספטמבר.

לפעמים בגן ציבורי ראתה אישה זקנה מחדשת שמלה חומה ישנה כלומר חלקים ממנה כדי להכין לה שמלה אחרת. היא לבשה הכל כל מה שהיה ברשותה בצורת בגדים והיא היתה עסוקה מאוד. אידה לא דיברה איתה מעולם.

אידה נעשתה מבוגרת יותר. לפעמים חשבה על בעל אבל היא ידעה שבעל פרושו נישואים ונישואים פרושם שינויים ושינויים פרושם שמות ואחרי הכל היא עברה כל כך הרבה שינויים אבל היה לה רק שם אחד אידה והיא רצתה שהשם יישאר איתה. ואז קרה לה עוד דבר מוזר.

זה היה חורף ואידה לא התפלאה אף פעם כי רעם הרעים בחורף, וברק הבריק ורעם התגלגל בחורף. כך זה היה.

אידה לא שמה לב לזה אבל יום אחד היא כן ראתה איש הנושא פרסומת על גבו, איש סנדוויץ', וזה בסדר אבל המוזר היה שהוא עצר ודיבר כאילו ידע שהוא איש עשיר ולבוש היטב.

מהר מאוד אידה הלכה הביתה.

אז עברה לגור עם דודה גדולה אחרת מחוץ לעיר ושם החליטה וסיפרה לכלב שלה "אהבה" על כך, היא החליטה שהיא תהיה תאומה.

היא עוד לא החליטה להיות תאומה כשדבר מוזר אחר קרה לה.

היא הלכה עם הכלב שלה "אהבה", הם הלכו ופתאום הוא עזב אותה כדי לנבוח על משהו, והמשהו היה איש ששכב בצד הדרך, לא ישן, כי רגליו בעטו, לא מת, כי הוא הסתובב, לא מאושר, כי פשוט לא היה מאושר, והוא היה לבוש בגדי חייל.

הכלב "אהבה" ניגש אליו, לא להריח, לא לנבוח, הוא רק ניגש אליו וכשאידה התקרבה היא ראתה שהוא לא היה איש לבן, הוא היה ערבי, וכמובן הכלב "אהבה" לא נבח עליו. איך יכול היה כשערכי מריח מתבלינים ושדות ולא משום דבר אנושי? אידה לא פחדה, הוא קם הערבי והתחיל לעשות תנועות של שתייה. אידה היתה עשויה לפחד לו זה היה לקראת הערב, וזה היה, ולו היתה לבד לחלוטין, והיא היתה, אבל היא אותתה לו שאין לה כלום, והערבי קם, ועמד, ולפתע פתאום הלך משם. אידה במקום להמשיך ללכת בדרך שהלכה בה חזרה בדרך שבאה בה.

היא שמעה על דת אבל מעולם לא היתה לה איזו שהיא. יום אחד, זה היה קיץ, היא היתה במקום אחר והיא ראתה המון אנשים מתחת לעצים וגם היא הלכה לשם. הם היו שם ומישהו נע ביניהם, הם כולם ישבו וכרעו ברך, לא כולם אבל רובם וכאמצע היתה מישהי שהלכה לאט וזרועותיה נעו לאט וכולם בעקבותיה וכמה מהם כשזרועותיהם התחילו לנוע לא יכלו לעצור את זרועותיהם מלהמשיך לנוע. אידה נשארה ככל שיכלה ואז הלכה. היא תמיד נשארה ככל שיכלה.

יום אחד, זה היה לפני או אחרי שהחליטה להיות תאומה, היא הצטרפה למרתון הליכה. היא המשיכה לנוע, לישון או ללכת, היא המשיכה לנוע באיטיות. זה היה אחד הדברים המוזרים שקרו לה. אז היא גרה מחוץ לעיר, היא היתה אז בת שמונה עשרה, היא החליטה שנמאס לה להיות רק אחת והיא אמרה לכלב שלה "אהבה" שהיא עומדת להיות שתיים היא עומדת להיות תאומה. זה מה שאז קרה.

אידה כתבה לעצמה מכתבים לעיתים קרובות כלומר היא כתבה לתאומה שלה.

אידה היקרה התאומה שלי,

הנה אני יושבת כאן לא לבר כי נמצא איתי "אהבה" היקר, ואני מדברת אליו והיא מדבר אלי, אבל כאן אני לבר ואני חושבת עלייך אידה התאומה היקרה שלי, האם את, ואם את כן אולי אני לא. אני לא יכולה ללכת מכאן אידה, אני תמיד כאן, אם לא כאן אז איפה שהוא, אבל עכשיו אני כאן, ככה אני, אבל את אידה יקרה את לא, את לא כאן, לו היית לא הייתי יכולה לכתוב לך. את יודעת מה אני חושבת, אידה, אני חושבת שהיית יכולה להיות מלכת יופי, כזו שבחרים כשכל אחד בוחר. הם נבחרים והם נוסעים לכל מיני מקומות וכולם מביטים עליהם וכולם רואים אותם. אידה יקרה הו אידה יקרה תהיי אחת מהן. אל תאמרי להם שיש לך שם שהוא מלבד אידה ואני יודעת שאידה תנצח, אידה אידה אידה,

מהתאומה שלך

אידה

אידה ישבה בשקט הביטה בכלב שלה "אהבה" וניגנה בפסנתר עד שהאור דעך. אידה יצאה קודם נעלה את הדלת יצאה החוצה וכמו שיצאה היא ידעה שהיא יפהפיה ושכולם יצביעו עבורה. קודם עליה למצוא את המקום שבו יצביעו, אבל זה באמת לא משנה בכלל כל מקום אפשרי הם יצביעו עבורה בכל מקום, היא היתה כל כך יפה.

בעודה הולכת ראתה ילדה קטנה לבושה נאה עם זרוע שבורה שהשליכה אבן בחלון. היתה זו הזרוע הימנית של הילדה שהיתה שבורה. זה היה סימן.

כך כשאידה הגיעה הם הצביעו שהיא יפהפיה והיפה ביותר והיפה המושלמת ביותר ובאותה שנה היא זכתה בפרס היופי בכל העולם. ממש כך. זה אכן קרה. אידה היה שמה והיא נצחה.

איש לא ידע כלום עליה מלבד זה שהיתה אידה אבל די היה בזה כי היא היתה אידה, אידה היפה.

שער הספר אידה מאת גרטרווד שטיין

הרוח העוכרת

אינני טורח לחסם בגופי החלון
שלא אני נפצתי
אתיר לרוח העוכרת לפוח עדינו
אניח לה להתארח
במרחב מחיתנו מה כוץ
להביא מארה, מרה שחרה
להמית את שתמית

25.9.2010

הפירות האפילים

אוי לפרות האפילים האוחזים עוד בענף.
שעת דמדומים ארגמנית מקדימה להשתרר.
על הארץ מבאיש המון פרי שהבשיל זה מכבר
ולא נאכל. רק הזבוב צולח את הצחנה.
אוי למתבוששים, אוי לפרות האפילים,
לאוחזים עוד בענף.

30.8.2011

כל מה שלא היה ברור עד כה

שחתי ארצה את הנשמה היתרה
כל מה שלא היה ברור עד כה
נוטה לבוא על סכומי
בין הבתרים
אבל הבהמה השלמה חיה
בינינו, ואנו פרותים מאלינו
לא נאחה ונהיה
לבהמה חיה ממנה

25.11.2011

לילי נדב

מות העצים

סיפור

בין הדמויות של ילדותי בקיבוץ היו ההר, הסלע הגדול וואדי קקאו, פרחי צבעונים ורקפות ונרקיסים וכלניות ואנחנו הילדים שחיפשנו לקטוף אותם, כי עדיין לא היו מוגנים, כפי שאנו הילדים לא היינו מוגנים כלל, ולפעמים היינו נקטפים בחשאי. גם שורות הברושים הזקופים, שסימנו את גבולות החלקות, עמדו כזקיפים, והיה עץ דומים בלב החלקה שלי "הסחנה הקטנה", שהיה סימן דרך שעד אליו או ממנו היינו רצים את ריצת הבוקר. בתוך הקיבוץ ניטעו שתי שדרות של עצי מנדרינה, שנקראו על-ידי כולם מנדרינקות, בלשון הפולניות של החברים, שתמיד היו פירותיהם נקטפים בוסר כשאינם בשלים, שכן אם לא תקטוף אותם כעת, יקטפו מחר על-ידי מישהו אחר. פה ושם היו גם עצי גואיבה, שהקוהו את השיניים מאותה הסיבה.

בדרך העולה לבית-הקברות, המשותף לבית-אלפא ולחפצי-בה, היה ריח הזרע הכבד של פריחת החרובים באויר, והיינו ילדות צעירות מכדי להכיר ולהבין את ריח הזרע הכבד-מתוק. בית-הקברות לא היה מחובר עדיין להשקיה במים, כך שכאשר נקברה סבתא שלי מוטי בשורה שמעל קבריהם לעתיד של הורי, שתלו אמא ואבא עץ בוגנוויליה אדום למראשותיה, וחתנה אבא שלי, הפועל הוותיק של אמא, סחב פחי מים כבדים למרחק מאות מטרים, להשקות את הקבר והעץ לכבודה של סבתא. ברבות השנים צמחה הבוגנוויליה של סבתא ופרשה כפיים וכנפיים להצל ולהפריח גם על שכניה בקברים שסביבה, תינוקם של חביבה ויוזק מצד אחד, ומהצד השני סבתא של משפחת סקלרץ, "אמא סקלרץ" כמו שקראו לה בקיבוץ. הצל גם תמך ברקפות שצמחו בדרך הטבע סביב הקבר. סבתא מוטי סככה והעניקה לי ולאחרים לאחר מותה, כפי שעשתה בחייה.

בגינת החדר של אבא ואמא ממערב, ניצב עץ גדול נוסף כזר פורח, כליל החורש, ולרגליו ארגז חול למשחקי בתי, יובל. נדנדה על העץ, מוגנת ככלוב, שהילדה לא תיפול חלילה... יובלי היתה הנכדה הבכורה, שמחת הסבאים, ואת האושר שגרמה להם אפשר לראות עד היום בתמונותיה של אמא-סבתא רות, שנשקפת מאושרת ומתכוננת בנכדה האהובה על הנדנדה. לא צילמו אז לעיתים קרובות, כך שבמות הסבתא הגדילו את התמונה הזו של פניה, שנתורה ונקבעה כמזכרת הקבועה של הפורטרט שלה, בתערוכות של ה"וותיקים" בחגי הקיבוץ ובשאר הזדמנויות. מי שנעדר מהתמונה היא לא רק הנכדה בנדנדה, אלא גם כליל החורש כזר פורח ששתיהן חסו בצילו. הפריחה האביבית הוורודה היתה כזר ענק שהעץ מגיש למגדליו, ששמחו בגינה שלפיתחם, שהיתה הגינה שלהם האישית שטיפחו וטיפלו בה.

כעבור ימים הוחלט "לשפץ" את הבנין, להפוך את הכניסה ממערב המבנה למזרח, ולהוסיף פינת אוכל ומטבחון. כך השמידו לגמרי את הצד המערבי, ודינו של העץ הפורח נגזר... בצד המזרחי בכניסה החדשה לא נותר מקום לגינה האישית, האהובה, רק למדרגות אחדות לחדר ולמרפסת הסגורה. ליד המדרגות האלה היתה יושבת בסוף ימיה אמא סבתא רות, כשעוברים ושבים במדרכה הצמודה מפירים לגמרי את רוגע הגינה שיכלה אולי להיות שם...

בהמשך למדרכה השתרע דשא "ציבורי", מוצף שמש (צד מזרח...) אבל בהמשכו היה אי של יופי, עץ פואנציאנה-רגינה מלכותי, כשמו כן הוא, עם פרחים ענקיים אדומים בארגמן עז. מבעד לענפי העץ וסביבו נראו חמוקי הגלבוץ, ומעליהם פיסת שמים תכלכלת. רות ביקשה שנצלם את המראה המרהיב, כדי שישאר אחריה היופי הנפלא הזה. שנים בודדות לאחר מותה המיתו ועקרו את הפואנציאנה-רגינה

המופלאה... ולא נותר אחריה היופי שאהבה כל-כך.

בתהליך השינויים שעבר על הקיבוץ נמסרו גם דירת ההורים - "החדר" - בצמוד לזה שלי, כדירה גדולה ונרחבת לחברים חדשים שהצטרפו לקיבוץ. הדיירים החדשים גדרו בענפים חלקה מהדשא הכללי, ו"סיפחו" אותה כגינה אישית לדירתם. כשאני מבקרת בקיבוץ ורוצה להתיחד רגע עם המקום בו ישבה אמא שלי למרגלות המדרגות, אני נחפזת לעשות זאת לרגע, ומרגישה כאילו חדרתי ללא רשות למקום של אמא שלי, שאיננה עוד.

בית-הקברות התרחב והתקרב לקיבוץ, וגם הקיבוץ התקרב אליו. רבים מתושבי שני הקיבוצים עברו לשכון ב"שיכון ותיקים" כפי שקראנו לו, בבית-הקברות. הבוגנוויליה האדומה שסימנה את מקומה של סבתא מוטי ושכניה בירכה אותי בבואי לבקר ולדבר איתה. ולפתע, ללא אזהרה מראש, כרתו את העץ הנפלא הזה, בתהליך של "האחדה" של מראה בית-הקברות. השיח הפורח שהיה חלק מהקבר והמצבה, וניטע בידי המשפחה וגודל וטופח בידיים אוהבות, הומת ונעלם. מת, כמו הסבתא שלי עצמה... מאז הכל אפור שם מסביב, הרקפות אינן צומחות עוד כי הצל אבד, וקשה למצוא את הקבר העזוב באפרוריות שמסביב, כאילו אין לו מצבה... אני מתיסרת וחוששת בבואי אל סבתא, ומה אגיד לה ומה אומר על מה שעוללו לה. "לא ידעתי זה לא תירוץ", אמרו לנו בילדות. לא יכולתי להגן עליך, סבתא מוטי. לא יכולתי להגן על מה שטיפחתם, מושקו ורות, אמא ואבא. אנא, סילחו לי. הרי כשניהלתם אתם את הקיבוץ לא היתה "פרטיות" ומפעלכם ה"פרטי" התקבל באהבה. ואולי בזמנכם כבר הבינו, שקבר של הורים הוא משפחתי, ועל הקהילה לכבד זאת, ולהבין. אני עוברת לפני קבריהם של יקירי, אמא-אבא-סבתא מוטי ורוד הרמן, מניחה פרחים ואבנים קטנות לזכרון, כמנהג היהודים-ומקווה מאוד שיהיו מוגנים כל ימי חי וגם אחריהם, בידי הקיבוץ שהקימו.

אמן, כן יהי רצון.

חיים נגיד

מחשבות לפני השינה ואחריה

מתוך ימינה לסמטת גן-עדן, מבחר שירים 1971-2011

מחשבות על אבי

במטה הכפולה הן נשפית
 חלומות גרוניים בכר רך.
 נאזין לקולות מרקיע,
 שדורי הלזין קצר הטנח.

ברנדו טבע ברטבי פיצה.
 אלביס בהררי גלידה.
 ואבי על מטת גלגלים צף,
 באור-סתם מרצד בלי מדה.

מתאמץ לצאת מחייו
 כפועל שנפל לחבית
 של עסת שוקולד.
 בהדסה, בקצה מסדרון מלכה,
 יהודי בלי שנים, באור אגבי:
 מר בונבון, בונבון מר. אבי.

מחשבות על אמי המנוחה

אל תוך בבואתך שחה, ילד.
 עיניך ערסלים.
 הבלע בשנת הצהרים, חמד
 בלשונות אש קלים.

עטוף אור חידה סחרחר,
 השאב פנימה.

חֲבוּק כּוֹכְבִים כְּלוּזִן שֶׁשָּׁגַר,
לְפַצֵּחַ סוּד - אִמָּא.

"מְשֻׁכְּנִי, אִמָּא. אַחֲרֶיךָ אֲרוּצָה
בְּשָׂדוֹת שֶׁלֹּג וְעֶרְפֵּל".
"הַיּוֹם קָר. אֵל תְּרוּץ הַחוּצָה".
חֵלוֹם הוּא צֶפֶן מֵהַתֵּל.
לְקַסֵּם הַהֲתַרְעָה הָעֲמוּמָה,
כְּלִי בְּגָדִים אִמָּךְ נִרְדָּמָה.

מחשבות עם יקיצה

חֵלוֹם עוֹרֵר אוֹתִי בְּעֵדִינּוֹת.

פֶּרֶפֶר פָּחַם פָּרַח.

הֲרַחֵק בְּשָׁמִי הַפְּרָעָנוֹת

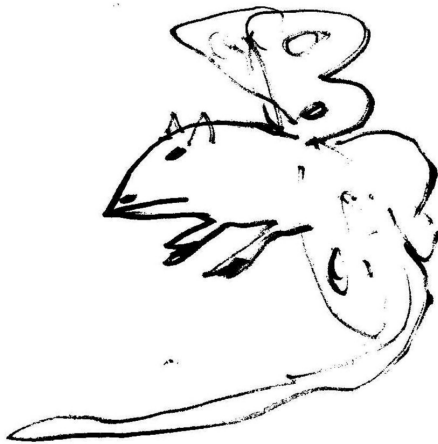
מִלְאֵךְ-עֵכָבֶר צָרַח.

עַל הַשְּׁלֵחָן בְּאוֹר מוֹעֵם

תְּבִיעָה מִמַּעַמ וְסִלְט.

אֵינִי לִי חֲשׁוֹבֹן עוֹד בְּעוֹלָם,

רַק קָר וּבּוֹז מְחֻלָּט.

ציור מאת מנשה קדישמן

כְּמוֹ פֶּאֶרֶק אַחֲרֵי הַחֵג

מְסַךְ הָעֲרָנוֹת מְרִטִיט,

נִפְשֵׁי פְּרוּעַת סְדִינִים וְעֵבֶשָׁה,

גַּם טַעַם הַיְלָדוֹת כְּבָר פָּג.

אֵינִי נִחְמָה עוֹד, אֵינִי עֲתִיד,

רַק גּוֹף עָרֵם, שְׁלֵנָה קָשָׁה.

אלישבע זהר-רייך

ריקוד תפניות

בבית הקפה "ארץ"
 בשדרות העצים של עיני,
 הרקידו לולינים תפוחי זהב.
 עלי תה ורדי אפר
 פזו בשלכת מרמקול קסום.
 קרחון בראשיתי נמסך בפונדי החם
 בין שמים להאדס.

זה היה אחרי שחצינו בצות אחדות
 תוך ריקוד ירק נזרקנו ממערבלות
 ושחינו במים עמקים מני תהום.
 אצות סוערות רפדו אזובי קיר-גפנים
 עסיסי נקטר זלגו רסיסים, אבטיחי נאון
 השמיעו קול מואר. המשכנו לרקוד.

זה היה מקום היורע לשזר אניניות
 של שאון מפלים לקולות נגינה.
 מלצר אלים הגיש לנו אגד תפריטים
 של תופיני תפניות. בקפה נמהל חלב
 נשמתך. והילד שבך השתאה לראות
 מבעד לעינים שוכבות של זקן.
 נשמתי הסגלה שלחה בך אותות.
 המשכנו לרקוד.

א. החידה – מי הוא אספעם?

לאחרונה נתבקשתי על ידי לאה היין (טביב) בתו של הסופר מרדכי טביב, לכתוב אחרית דבר למהדורה החדשה של ספרו *כערער בערבה*, שהופיע לראשונה בשנת תשי"ז/1957 בהוצאת ספריית פועלים.

כשחזרתי לספר לאחר שקראתי לראשונה עם הופעתו, נתקלתי בציטוט של בית שלם מתוך "פזמון חדש, שהיו מלמדים לו בבית ויעודו של הנוער העובד", שאותו מצטט לעצמו יחיא, גיבור הספר "בינו לבין עצמו". תוך כדי ציטוט הוא מזכיר גם את שמו של "אותו בעל-השיר", נותן בו סימנים, ומכנה אותו: "אספעם" (עמ' 70).

זכרתי את מילות השיר, שגם אני שרתי אותו בזמנו, בתנועת הנוער, אמנם לא בתנועת "הנוער העובד" כמו יחיא, אלא ב"תנועה המאוחדת", אבל לא זכרתי את שם מחברו. תהיתי: מי מסתתר מאחורי הכינוי "אספעם"? מדוע מתייחס אליו המחבר בעוינות, או לפחות מסתייג ממנו? פניתי, כמובן, לאלהו הכהן, מי שכל התשובות בעניין הזמר העברי נהירות לו (8. 3. 2011) וקיבלתי ממנו, כצפוי, תשובה מלאה ומפורטת על מחבר השיר, על נסיבות כתיבתו ועל מי שהשיר נכתב עליה. שאלתי ותשובתו של אליהו הכהן פורסמו מעל דפי 'חדשות בן עזר' (גליון 625 מיום 10. 3. 2011).¹

מכאן, החל גל של תגובות נרגשות ומרגשות הקשורות בעיקר במחבר השיר, בנסיבות כתיבתו ובגיבורתו, בעיקר בגיליונות ההמשך של 'חדשות בן עזר' אבל גם ב'הארץ'. חשתי שנגעתי באיזה עצב נסתר, שהיה סמוי ובלום, וכעת נפרץ והתגלה. מה גם שהתברר, מבלי משים, שהייתה גם עילה אקטואלית מאוד לפרץ רגשות זה. (ראו בהמשך)

כשקראתי את העדויות על מחבר השיר, נסיבות חיבורו, וגיבורתו, בהקשרים ההיסטוריים, וכשניתחתי את הופעתו של השיר והיחס למחברו בספרו של מרדכי טביב *כערער בערבה*, התבררה לי שרשרת הטעויות הקשורה בשיר זה, שראשיתן עם חיבורו של השיר והמשכן בפרשנות שניתנה לו בספר.

ב. העובדות

זה סיפורו של השיר, כפי שכתב אליהו הכהן, במכתבו אלי: "השורות שאת מצטטת לקוחות מן השיר 'לילדה ביער' שחיבר זרובבל גלעד, איש עין חרוד, והלחין דוד זהבי, איש נען. את סיפורו של השיר הבאתי בתוכנית הטלוויזיה 'על הרשא' שנערכה במעין חרוד בקיץ 1980.

לילדה ביער - מאת זרובבל גלעד / לחן: דוד זהבי

הדלי על הבאר מטפטף לו,
צחוקך מלבלב בחרשה—
האפר בשדה מתמתח;
רעה שתיקתו וקשה.

צוחקת צמרת היער
מול לטף מופז של תמה;
באחו מעבר לדרך
רועת אנזים נרדמה.

הדלי על הבאר מטפטף לו
באחו רוגזה הרועה;
הבאר, השדה והיער,
לא לך הם, לא לך, הנזרה.

ועבים מפליגות בקיע,
קילון על הבאר מנדדה;
אפר בחלצה מאדמת
אולם אלמות בשדה.

ילדתי צלולת העינים,
ילדה זהבה ורנונה—
מתחת לקסם הגויי
מאכלת רוצחת טמונה!

ילדתי צלולת העינים,
ילדה זהבת הצמה,
אל תתני לו לקסם הגויי
למשך את לבך בערמה.

ברונקה קליבנסקי בת ה-25 בפולין תמונה ממסמך מזויף המעיד שהיא ממוצא פולני
התצלום באדיבות יד ושם

בסוף שנות השלושים, ממש ערב מלחמת העולם השנייה, יצא זרובבל לפולין בשליחות תנועת החלוץ. תוך כדי מסעו בקהילות היהודיות, ובעיקר בקרב צעירים וצעירות, פגש בנערה יפהפייה וזהובת שיער שלכו יצא אליה. ריח מלחמה המתקרבת כבר הורגש באוויר. והוא השקיע מאמצים רבים כדי לשכנעה מהר ולעלות ארצה, אך הדבר לא עלה בידו. היא נראתה לו כשבויה בקסם הפולני, הגויי. עם שובו משליחותו חיבר את השיר, שנודע גם בשם 'צוחקת צמרת היער', שבו חזה את העומד

ברונקה קליבנסקי (שלישית מימין) משתתפת בטקס נטיעת עצים בשדרת חסידי אומות העולם ביד ושם, ירושלים

ברונקה קליבנסקי בת 80 בבית הסופר בירושלים, יוני 2003

להתרחש והזהיר אותה כי 'מתחת לקסם הגויי מאכלת רוצחת טמונה'.
ואכן, כעבור זמן קצר פרצה המלחמה ומאז לא שמע עליה. לתומו סבר כי נספתה בשואה.
באותה תוכנית טלוויזיה ליד המעיין בעין חרוד, הוא הופתע לפגוש אותה, כארבעים שנה לאחר
שנפרד ממנה, בפגישה מרגשת מאין כמוה. אגב, הנערה גיבורת השיר, שנשבתה ב'קסם הגויי' היא
ברונקה קליבנסקי, [- - -]. מן ההמשך הסתבר, בצירוף מקרים, שרק המציאות יכולה לזמן אותו,
שברוניה קליבנסקי נפטרה "למרבה הצער" - כפי שכתב אליהו הכהן - " לפני ימים אחדים. " ²
ברונקה קליבנסקי נפטרה בפברואר 2011, זמן קצר לאחר שאני, לפי תומי התחלתי להתחקות אחר

כותב השיר ונסיבות כתיבתו, כאחד מאותם זימוני מקרים מפתיעים, שרק המציאות יכולה ליצור אותם.³

והרי תמצית קורותיה של ברונקה קליבנסקי, שהשיר חובר עליה ולמענה.⁴ ברונקה קליבנסקי לבית ויניצקי נולדה בשנת 1923 בגרודנו שבפולין. בתקופה השואה היתה חברת המחתרת היהודית בגרודנו. עברה לכיאליסטוק שם התחזתה לפולניה והיתה בין מקימותיה של מעבדה לתעודות מזויפות. בתפקידה כקשרית הבריחה נשק, ידיעות, תעודות, מזון ותרופות בין גטאות וארשה, ביאליסטוק וגרודנו. לאחר האקציה הגדולה בגטו ביאליסטוק בראשית 1943 עסקה בעיקר בקניית נשק ובהברחתו. התכתבה עם מפקד המחתרת בגטו מרדכי טננבוים-תמרוף. שרדה בזכות המראה הארי שלה ותעודותיה המזויפות. המשיכה לסייע לפרטיזנים באזור עד שחרורו ביולי 1944. בשנת 1949 עלתה לישראל, עברה והתנדבה ב"יד ושם". פירסמה וערכה ספרים ומאמרים רבים בנושא השואה. ברונקה קליבנסקי נפטרה בפברואר 2011.⁵

ג. הטעות הראשונה

הטעות הראשונה: שיר אזהרה למי שלא היה שום צורך להזהירה. זרובבל גלעד ראה לעיניים, שפט והזהיר, ולא חש כמה שחבוי מתחת לפני השטח, במיוחד בכל הקשור בנערה שאותה פגש. על אף הטעות האישית, צדק זרובבל גלעד "בגדול", באזהרתו הכוללת מפני הבאות לכל הנשאים בפולין.

זרובבל גלעד ומרדכי טביב

אלה הרמתי, בתו של זרובבל גלעד, הוסיפה עוד פרטים לדיון ב'חדשות בן עזר' (כ"ה באדר ב' תשע"א/31.3.2011): "בפגישה זו [על הדשא] נודע לראשונה לברונקה שאבי חיבר עליה שיר, מייד כאשר שב לארץ משליחותו, והיא נשארה שם בתופת הנוראה. אבי זרובבל הופתע לשמוע, באותה תוכנית, שהתיאור שתיאר את התנהגותה של ברונקה בשיר לא היה נכון כלל וכלל. ברונקה סיפרה לו, ששם ברכבת, כאשר פגש בה, היא צחקה עם הגויים כאחת מהם, רק כדי להסוות את מוצאה היהודי, והיא לא נתנה 'לקסם הגויי למשוך את ליבה בעורמה', כפי שכתב בשיר וחשב בטעות. [- -]"

עדות זו יחד עם אחרות מגלות שברונקה קליבנסקי, לא ידעה שנכתב עליה שיר. זרובבל גלעד לא ידע שהיא ניצלה מן התופת ועלתה לארץ. אבל ובעיקר: זרובבל גלעד פירש, כאמור, לא נכון את התנהגותה באותה פגישה עמה בפולין. טעותו היתה בכך, שחשב שהיא רואה את עצמה כחלק מן העולם הגויי ומזדהה עמו, ואילו היא התנהגה כך, "כדי להסוות את מוצאה היהודי". למעשה, פירוש

מוטעה זה להתנהגותה, הוא שהוליד את שיר-האזהרה הזה, בעוד שבמציאות לא היה בו צורך כלל, שכן היא כלל לא נתנה "לקסם הגויי" למשוך את לבה בערמה. התנהגותה זו, יחד עם מראה "הפולני", היא שאפשרה לה בימים שיבואו, לפעול במחתרת ובגלוי, ולמעשה, לשרוד.

בצרופה ל'חדשות בן עזר', גיליון 629 מיום כ"ב באדר ב' תשע"א (28.3.2011). פורסמו: תמונתה כבת 18 עם צמות; תמונה ממיסמך מזוייף שנשאה עימה המעיד שהיא נערה פולנייה; ותמונה משנותיה האחרונות בארץ. מראה "הגויי" של ברונקה קליבנסקי, כנערה פולנייה "צלולת העינים" ו"זהבת הצמה" הוא שאיפשר לה להינצל. תמונתה המזוייפת מוסיפה לסידרת הטעויות בדמותה, שאיפשרה לראות בה נערה פולנייה. טעות, שהצילה את חייה. בדיעבד, התברר ששיר אזהרה זה, היה נכון ואף הכרחי לכלל, לציבור, לחברה היהודית כולה.

ד. הטעות השנייה

הטעות השנייה היא טעות שבפרשנות השיר בפי אלה ששרו אותו בארץ ישראל. הנוער הארצישראלי,⁶ שלא הכיר את שלושת הבתים האחרונים שלו, ושלא התעמק בהקשרו האישי וההיסטורי, שר אותו לפי תומו. הוא ראה בו שירי אידיילי, תפס אותו כשיר טבעי, כפרי, המתאר הווי נאה של איכרים עובדי אדמה שלווים, אי שם באירופה, שיר אהבה רומנטי, לנערה "צלולת עיניים" ו"זהבת צמה" - מושא-חלומותיהם של המתבגרים השרים.⁷ אבל השיר שתחילתו באידיליה כפרית בחיק הטבע: "צוחקת צמרת היער / מול לטף מופז של חמה; / באחו מעבר לדרך / רועת אַנְזִים נרדמה", מזהיר מפני השאננות והאשליה, הגורמת לתרדמה, ואינה חשה באסון המאיים המתקרב אליה. אותם מעטים שכן התעמקו במילות השיר, ראו בו, שיר המזהיר בפני "הקסם הגויי" ופירשו זאת כהנחייה לאהוב את "משלנו" ולא את מי שאיננו כזה.

בשלושה הבתים האחרונים, שכאמור, לא הושרו ולא היו ידועים, מתואר האיכר בשדה כמי ש"רעה שתיתקו וקשה"; "הרועה" בְּאָחוּ רוגזה" ומזהירה את הילדה שהיא "זרה" ו"הבאר, השדה והיער / לא לך הם, לא לך הזרה". ובמיוחד קשות ומרות הן שתי שורות האזהרה החותמות את השיר: "מתחת לקסם הגויי / מְאָכְלֶת רוצחת טמונה!" קליטתו של שיר זה לא הייתה שונה מקליטתם הנלהבת של "שירים רוסיים" רבים נוספים. בכלל, באותן שנים, שרו חברי תנועות הנוער בהתלהבות רבה ובתמימות ילדותית, צרור גדול של "שירים רוסיים". המנגינה היתה עיקר, והמילים, אם בכלל שמו לב להן, לא נחשבו, ואם נחשבו ראה בהם הרוב שיר הלל למלחמתה של ברית המועצות בגרמניה הנאצית, והמיעוט - גם שיר הלל למשטרה הקומוניסטית. בנוסף לכך, שרו בדרך כלל רק בית אחד או שניים מתוכם, ולא הכירו את השירים במלואם. כך יכלו לשיר על "החבר בודיוני" ועל "פרשים קוזקים", "על גדות הדניפר" ועל "מרוסיה" מבלי שהשרים נתנו לעצמם דיו וחשבון שהמדובר בשונאי ישראל ופורעיו ושמילים אלה אינן מתאימות שיושרו בפי יהודים, גם אם הם נוער בארץ ישראל.⁸

ה. הטעות השלישית

הטעות השלישית היא: החלפת מילה במילה. זוהי טעותו של מרדכי טביב במילות השיר ובפרשנותו בספרו *כענער כענבר*. כבני דורו, הכיר טביב ושר את חלקו הראשון של השיר בלבד, ברוח פרשנותם, שראו בו, כאמור, שירי אהבה, רומנטי, אידיילי, כפרי. אבל בעיקר, ראה בו שיר אזהרה-אישי, המכוון כנגד התאהבות במי שאינן "בנות-מינך" (עמ' 71).

טביב התאים את השיר למשמעות הכוללת של ספרו, לאווירתו ולמצוקה האישית ששרוי בה גיבורו. יחיא, גיבורו התימני, בן המושבה ראשון לציון, מתאהב ברות, "חלוצה", ש"עיניה כטוהר תכלתו של רקיע ביום צח. וגוון שיערה מתחלף עם כל פסיעה: כהרף-של-עין הריהו כיורק שלהבת אדומה, ומיד מאפיר וחוזר ומזהיב...". הוא מרמה אותה ל"אשה מלאך" המזכירה לו את הסרט "הצפור הכחולה". תלבושתה החושפנית, מנוגדת לכל מה שמקובל בחברה שממנה בא, אבל מושכת מאוד. (עמ' 52).

המחבר של *כערעד כערבה*, כועס על זרובבל גלעד, מחבר השיר "ילדה ביער", שהזהיר מפני חברות עם נערה שאינה משלנו, שענייה ושערותיה אינן שחורות כשלו. הוא רואה בשיר אזהרה המכוונת אליו אישית, כיוון שהוא התאהב בנערה כזו. בה בשעה, בינו לבין עצמו, הוא תוהה על פשר השיר: האם מדובר בנערה שהיא "בת-יהודים" ואז "מהו 'קסם גוי'?" או שהמדובר בנערה שאינה יהודיה ואז מדוע יש לשגרה לארץ ישראל?! ולמעשה, אינו מוצא תשובה לתהייתו זו: למה בדיוק התכוון המשורר? יחיא המתעמק בשיר זה כועס על השיר ועל מחברו, ולא פחות על עצמו, שהתאהב ברות שאינה מ"בנות-מינו", שאינה משכונתו שאינה "שחמנית" כמותן.

תיאור הנערה הוא תיאור "ספרותי" המושפע במיוחד משני שירים שהיו מושרים אז בפי חברי "הנוער העובד" ולמעשה פופולאריים עד היום: לא רק משירו הנ"ל של זרובבל גלעד אלא גם מהשיר "רות" של חיים חפר.⁹ ההשפעה של שירו של חיים חפר היא כפולה: שם הנערה: רות=רות ותיאורה: "כחול עיניה כשמיים"="ילדתי כחלת העינים". דמות דיוקנה של רות, *כערעד כערבה*, במיוחד עיניה הכחולות "כחול עיניה" (עמ' 70) ושערה שהוא ספק ג'ינג'י ספק זהוב, מתוארת בהשראתם ובהשפעתם של שני שירים אלה ובאמצעות צירופים לשוניים ישירים מהם.

"הספרותיות" היתרה בדמותה של הנערה, באה לידי ביטוי גם במילה הנדירה, המוזרה ואף המגוחכת בצלילה: "גיחורית", שפירושה: בעלת עור-פנים ושער אדמים מאוד, שמשמש בה מרדכי טביב להביע את רתיעתו ממה שחשב שהוא הרקע לשיר (ראו בהמשך).¹⁰

הבית השלישי משירו של זרובבל גלעד, מצוטט במלואו בספר (עמ' 70). אבל הציטוט אינו מדויק והשינוי אומר דרשני. במקור: "ילדתי צלולת העינים" ואילו אצל טביב: "ילדתי פְּחֶלֶת העינים".¹¹ אין לדעת אם השיבוש מקורו באי הדיוק שהיה רווח בקרב מי שכך שרו את השיר בסביבתו של טביב, או שהחלפה של "צלולת העינים" ב"פְּחֶלֶת העינים" היתה מכוונת כדי להגביר את הניגוד העדתי, תוך התאמה לרוח הדברים בספר, שבו מודגש מאוד הניגוד בין הנערות "השחמניות בנות-מינך, בשכונתך", שהן "שחורות-עיניים" ו"שחורות-צמה" (עמ' 71).¹²

1. הטעות הרביעית

הטעות הרביעית היא כפולה: טעותו של מרדכי טביב בפרטים על מחברו ובנסיבות כתיבתו של השיר. ייחוס הפרטים הלא נכונים למחבר ולנסיבות כתיבתו של השיר, מחוסר ידיעה, מתוך ידיעה מוטעית, או במכוון, הגבירו את הביקורת העוינת עליו ועל השיר. בכך שירת את אחת מטרות הספר: העצמת רגשות האשמה של יחיא התימני על כך שהתאהב באשכנזיה.

מרדכי טביב שהחליף מילה אחת בחברתה, הגדיל בכך את "הפער העדתי". הוא גם פירש את השיר על פי שלושת בתיו הראשונים בלבד, ובכך לא רק שהחמיץ את משמעותו, אלא הבין אותו באופן מסולף, בניגוד למילותיו ולכוונתו של מחברו, ולא פחות בניגוד למציאות העובדתית ההיסטורית. בהמשך להבנה מוטעית זו, תיאר בעיונות את מחבר השיר, וייחס לו מעשים וכוונות שלא היו ולא נבראו. אספעים - שמו הברזי של מחבר השיר זרובבל גלעד, על אף משמעותו החיובית, יש בו יותר משמץ של עוינות, ביקורת ובעיקר אירוניה. השם שאינו מנוקד, רומז לשמו האמיתי של מחבר

השיר: זרובבל. זרובבל המקראי, עמד בראש השבים מן הגולה לארץ בתקופת שיבת ציון ובניית בית המקדש השני. טביב מכנה אותו: אָסְפָּעַם, כרמו לתפקידו ההיסטורי של זרובבל המקראי: אסף את העם; קיבץ את העם; החזיר את העם מן הגולה לארצו.¹³

זה הרקע לשיר ולמחברו כפי שמתאר יחיא לעצמו, לאחר שהבית השלישי מתוכו מובא במלואו: "נזכר היה פזמון זה ומתברח בינו לבין עצמו על אותו בעל-השיר, שהוא, יחיא, מכירו פנים-בפנים, לפי שהוא אחד מגדולי הנוער העובד, והוא מבני עמק יזרעאל,¹⁴ ושמו אספעם, בשעתו שלחו המרכז של הנוער העובד לחו"ל, על מנת שיכשיר נערים ונערות יהודים לעלות לארץ-ישראל. אלא שניכר היה, שבמקום לעסוק באותה מלאכה, היה מחזר אחר גיחורית אחת, בת-יהודים, שנתעסקה עם ערל אחד. וכיון שכך, היה מרצה אותה ומפייסה ומפזם לה אותו פזמון כנ"ל. ולא נחה דעתו, עד ששלחו לאותו פזמון לארץ-ישראל, והללו הדפיסוהו בעתוננים, ועכשיו היו מלמדים אותו בבתי-הויעוד של הנוער העובד, ולכל מקום שאדם הולך, הוא שומעו - בבית וברחוב, בקול ובשריקה, במקלהות וביחידות, בגעיה ובהשתפכות-קול." (עמ' 70).

אמנם, אין מחבר מחוייב ל"אמת היסטורית" והוא יכול לשנות את "העובדות" ולהתאימן לרוח יצירתו ולמשמעותה הכוללת, בתנאי, שיהיה עקבי ויסווה את המציאות מאחורי מסכה בדיונית. טביב בחר בשתי דרכים מנוגדות. מן הצד האחד בחר בדרך הבריון, בכך שלא הזכיר את מחבר השיר בשמו המפורש, נתן לו שם בדוי, הקנה לו חיים חדשים, ובכך שיחרר את עצמו מן הכפיפות לעובדות. מן הצד השני, בחר ב"אמת ההיסטורית", בכך שהביא בית אחד מתוך השיר במלואו, ככתבו וכלשונו, תוך שינוי מילה אחת בלבד בתוכו.

בהמשך "מתנצח" יחיא, בינו לבין עצמו עם "אספעם" שהוא מזדהה עמו. הוא אף מאשים אותו בכך ש"אם כבר זנחת את שליחותך, על מנת לחזר אחר נקבות ולפזמן להן פזמונות שאתה משגרם לארץ-ישראל, היה עליך לחזר אחר אחת, בת יהודים, שהיא 'שחורת-עינים' ו'שחורת-צמה', שאם כבר גוי-גיחור מחזר אחריה אתה מזהירה מפניו ופודה אותה מקסמו כביכול" (עמ' 71).

התנצחותו עם אספעם, היא, למעשה, התנצחותו עם עצמו, שכמותו, מחד גיסא, "נשתכח מהם - 'שחורה אני ונאווה'" (עמ' 71), אבל מאידך גיסא הוא נזכר ברוד המלך, שהיה "נער אדמוני" ו"יפה עינים" ובעיקר "מזרעה של מואביה היה, מזרעה של רות..." (עמ' 71). ההתלבטות הנשארית ללא פתרון, מוסיפה על אותה התחבטות פואטית שבין בדיון למציאות. המאפיינת את הספר.

בהתנצחות זו בינו לבינו שאינה מובילה לשום מקום, רואה יחיא לעצמו פעם זכות ופעם חובה. לאחר שרות עזבה אותו בפתאומיות וללא הסבר (עמ' 61), ממשיך יחיא לפנטז לעצמו את חייו עמה לאחר "נישואיהם" (69). "כחול עיניה" מבליט את המרחק בינו לבינה, ובעיקר בין "האשכנזים" שהיא "נציגתם" בעיניו לבין "התימנים" שהוא נמנה עימם: "אשכנזים אלו - הכול בארץ ישראל להם ושלהם: יישוב וממון, ומאכל ומשתה ובית-הספר והגימנסיה והאוניברסיטה והכול-בכול - גוף ונשמה." (עמ' 70). בהמשך הוא מדמה לעצמו את חייו המשותפים עם רות, כמי שפעם מושלת בו ופעם הוא מושל בה. (עמ' 72). חלומותיו, שאין לו שליטה עליהם, מייסרים אותו, והוא רואה את עצמו "כערער בערבה" ו"בלבו עצבות גדולה." (עמ' 74).

במציאות, כאמור, לא ידעה ברונקה קליבנסקי שנכתב עליה שיר, שלא כפי שתיאר טביב, שאספעם היה "מפזם לה אותו פזמון כנ"ל". וכן, השיר חובר, כפי שהעיד אליהו הכהן, עם שובו של זרובבל גלעד לארץ ישראל, ולא בגולה, כפי שכתב טביב. ובעיקר, ספק אם גם יתר הפרטים בסיפורו נכונים, כגון, שאספעם, במקום להכשיר נערים ונערות לעלות לארץ ישראל" חיזר אחרי אותה "גיחורית אחת, בת-יהודים", ושהיא מצדה "נתעסקה עם ערל אחד" (עמ' 70), ומטרת שירו להזהירה

"מפניו" כדי לפדות "אותה מקסמו כביכול" (עמ' 72). במציאות, כאמור, לא היה צורך "לפדות אותה" כיוון שהיא הייתה מודעת ל"קסם הגויי" ולא הלכה שולל אחריו בשום שלב מחייה.

ז. הטעות החמישית

הטעות החמישית הייתה בהערכה המוטעית של יחיא גיבור *כערער בערבה*, את הרגשתה של רות אליו. בשלב זה, לא הייתה זו אהבה הדדית אלא התאהבות חד-סטריית מצדו בלבד. רות שהסעירה את רוחו ואת גופו של יחיא, נעלמה מעולמו לפתע, זמן קצר לאחר שנפגשו. מכיוון שהסיפור מסופר מנקודת מבטו של יחיא בלבד, יש לשער שהייתה זו התאהבות חד-צדדית, והיא אפילו לא הייתה מודעת לסערה העזה שחוללה בנפשו. לא כן יחיא. הפגישה עמה הייתה פגישה גורלית בשבילו. דמותה המשיכה ללוות אותו בכל אשר הלך. הספר מסתיים בסוף פתוח ודרמטי. יחיא הבודד המשוטט על שפת הים בתוך "ההמון ההומה", רואה לפתע "צד של פנים - מוכרים וקרובים ואהובים": "קהל רב הפסיק בינו לבין בעלת אותן פנים, אך יחיא, בגשמותו הכפרית, היה מדחק בכתפיו ובמרפקיו ופושט גליו: 'רות! רות!' - היה מצעק ורץ... " (עמ' 323). אין לדעת אם אכן הייתה זו רות, או שמא טעה בזיהוי; ואם הייתה זו רות האם ואיך נמשכה מערכת היחסים ביניהם? אם היה מרכזי טביב מצליח, כפי שתכנן, להמשיך את סיפורם של יחיא ורות בחלק השלישי של הטרילוגיה "אילן ברוח", יש לשער שהקורא היה יודע, מה עלה בגורלם ואם הצליחו בחייהם המשותפים. "אלא" - כפי שכתב יוסף הלוי, חוקרו המובהק - "שמחשבה זו לא באה לכלל מעשה"¹⁵. מחלק שלישי זה, ראה אור פרק אחד בלבד: "יחיעם ו... רות"¹⁶. בסיפור זה, שפורסם בכתב-עת לנוער, ולוֹנָה בצירוריו של יוסף שטרן, שינה יחיא את שמו "התימני" לשם "עברי": יחיעם. כעת, יחיא ורות הם זוג אוהבים, ומקיימים את מצוות "מזיגת גלויות" כהלכתה: ה"לכנה" נותנת כף ידה בכף ידו של "השחור", "בריש גלי ולאור היום".

הערות

1. תודה לאליהו הכהן על הפרטים על שיר זה, שיש לו היסטוריה מרתקת. דבריו, בתשובה לשאלתי, מאהוד בן עזר (9.3.2011) פירסם אליהו הכהן ב'חדשות בן עזר' גיליון 625 מיום 10.3.2011 את מילות השיר בצירוף הסיפור שמאחוריו. פירסום זה עורר גל של תגובות נרגשות, מעל דפי 'חדשות בן עזר', (גיליונות 627; 629; 631) ועוד.
2. עליה ועל חלקה במרד גיטו ביאליסטוק ראו בויקיפדיה, ב"יד ושם", בפרוטוקול של "חברי המחתרת" בגיטו ביאליסטוק מן הישיבה שהתקיימה ב-27.2.1943, שחזר ופורסם ב'חדשות בן עזר', גיליון 630, כ"ה באדר ב' תשע"א (31.3.2011), וכן באתרי האינטרנט השונים. אורי דרומי במדרשו ב'הארץ', מיום 3.4.2011 הספיד אותה. הספרו חזר ופורסם ב'חדשות בן עזר', גיליון 629 מיום כ"ב באדר ב' תשע"א (28.3.2011). בצרופה לאותו גליון פורסמו: תמונתה כבת 18 עם צמות; תמונה ממסך מזויף שנשאה עימה המעיד שהיא נערה פולנייה; ותמונה משנותיה האחרונות בארץ. על כך הגיבה הדסה גרסון, במכתב למערכת 'הארץ', מירושלים מיום 18.3.2011, ובמקביל גם ב'חדשות בן עזר'. בין השאר הגיבו גם: ישראל שָׁק; אורי הייטנר; רזיה אילן; פוצ'ז.
3. גם זו אולי הסיבה לתגובות הרבות והנרגשות על שאלתי ותשובתו של אליהו הכהן על השיר.
4. בויקיפדיה, כאמור, פרטים מלאים מתוך "יד ושם", ועוד שם ובאתרי האינטרנט.
5. פרטים נוספים גם ב'חדשות בן עזר' הנ"ל, מארכיונים ומזיכרונות אישיים.

6. זוהי עדותי האישית, הנתמכת בעדויותיהם של חברי ששרו בזמנו את השיר בתנועות הנוער.
7. המשיכה לנערה-אשה הזרה, הגויה, מעולם אחר, יש לה מסורת ספרותית ארוכת שנים בספרות העברית. כגון: בסיפורי מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, "מעבר לגדר" של ביאליק, "אהבה זרה" של אשר ברש, סיפורי ג. שופמן - אם להזכיר ארבע דוגמאות מתוך רבות מאוד. למעשה, אין כמעט סופר מסופרי "דור התחייה" שהנושא נעדר מיצירתו.
8. אמנם בהמשך השיר "על גדות הדנייפר", מדובר בפרשים הקוזקים ש"כפשיסטים מכים", וזו אולי, "ההצדקה" להתלהבות שבו שרו שיר זה, ודומיו, מתוך הזדהות מלאה עם הצבא הרוסי ועם ברית המועצות הנלחמים בגרמנים, אבל בכל זאת... ובעיקר: "פרשים קוזקים" אלה היו "מגדודי בדיוני-יוני". סמיון בודיוני, נודע באכזריותו כלפי אויביו, כלפי אזרחים ובמיוחד כלפי יהודים במלחמת האזרחים שלאחר מלחמת העולם הראשונה (1920). בנוסף על עדויותיהם של הנפגעים היהודים, תיעד גם יצחק באבל את אכזריותו זו. (ויקיפדיה: ערך "סמיון בודיוני"). עד כמה שידוע לי, אותן שורות המדברות על "פרשים קוזקים בפשיסטים מכים" לא היו מושרות, וקרוב לוודאי שאף לא היו ידועות. השרים הסתפקו בבית הראשון ובפזמון החוזר שלו. כל פרשת "השרים הרוסיים", ומילותיהם, כחלק מהפרפרטואר הארצישראלי והישראלי מאז ועד היום, עדיין מחכה למחקר מעמיק.
9. אליהו הכהן, בתשובה לשאלתי, כתב (8.5.2011): "המילים של השיר 'רותי' חוברו ע"י חיים חפר בשנת 1947 [- - -] והותאמו לשיר רוסי ששמו בתרגום עברי: 'הנה שלישיית הדואר דוהרת'. הוא כתב את מילות השיר על פי הלחן הזה, אך תוכנו של השיר הרוסי המקורי הוא כמובן שונה לחלוטין. מחבר השיר הרוסי המקורי ומלחינו טרם זוהו בבירור. התחילו לשיר את השיר מייד, תחילה בפל"ים, בפלמ"ח ואחר כך בתנועות הנוער."
10. גיחור. על פי מסכת בכורות ז.ו. אבן שושן המביא פירוש זה מצטט את מרדכי טביב כאסמכתא לדרך השימוש במילה זו.
11. על שיבוש זה כתב לי אליהו הכהן (88.5.2011): "יתכן שבסביבתו של מרדכי טביב שיבוש את 'צלולת' והפכוהו ל'כחולת'. התימנים, ככל הזכור לי, הוגים את המילה 'צלולת' כ'סלולת'."
12. במקור ובציטוט בספר: "ילדה זְהַבַת הצמח".
13. השם אינו מנוקד במקור, ויש לשער שכך צריך לנקדו ולבטאו. אחד הפירושים לשמו: זְרוּי בבל, כלומר גולה בבל: מי שהתפזר בגלות חייב לחזור ולהתאסף בארץ.
14. זרובבל גלעד נולד בבנדרי שבכסרביה, בשנת 1912, הגיע לארץ כילד בשנת 1922 לעין חרוד, ונמנה עם ילדי הקיבוץ הראשונים. ומאז, ועד מותו בשנת 1988 חי בעין חרוד. היה פעיל ב"נוער העובד", שליח החלוץ לפולין וחבר המטה הארצי של הפלמ"ח, מחבר המנונו ועוד הרבה. במכתב תשובתה, מיום 17.3.2011, של תרצה פלד, בתו של זרובבל גלעד, לשאלתי, על הקשרים בינו לבין מרדכי טביב, כתבה: "אין לי כל זיכרון על קשר בין אבי לבין מרדכי טביב."
15. יוסף הלוי 'עם הזרם ובאפיקיו', הוצאת המכון לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח בשיתוף עיריית ראשון לציון, תשמ"ח, עמ' 231. בספר מחקר מפורט על כלל יצירתו של מרדכי טביב בתוכה גם על כערעד כערבה.
16. מרדכי טביב. "יחיעם ו... רות". 'עיתודת. רבעון לנוער', העורכים: שמשון מלצר, ד"ר בנציון בנשלום, חורף תשי"ז, עמ' 21 - 31. ניתוח מפורט של הפרק חורג ממסגרת זו. תודה לרחל ורדיגר - טפק על איתור הסיפור.

משה גנן

על הכלח

חפֿשֿתי כֿלח - אך הוא אָבד,
 פֿעם הָיו אֶלֶף, אך לא שָׂרד
 מָהֵם הַיּוֹם וְלוֹ אֶחָד:
 אֵיכָה אֲמַצָּא, אִם לא יוֹגֵד
 מָה צוֹרְתוֹ? אִם חָד אוֹ כָד?
 הֵייתִי מוֹצֵאוֹ - אֵךְ צָא וּלְמַד:
 מָאז אֵיוב כֿלו נִפְקֵד,
 רָעִיו כָּבֵר חָיו בְּלֵעָךְ -
 יו, - אֵלֵיפֹז, צוֹפֵר, וּבִלְדָד
 וּבְעֵטִיו מִן הַסֵּתֶם יָרַד
 וְלֹא הִשְׁתַּתֵּף אֶתֶם גַּם גֵּד.
 כִּי עֲבָרִית בְּכֶתֶב - עֲנִין עֲלִיו,
 הֵיָה סוֹפֵר - הֵיָה פְּזִיז:
 יֵצֵר מְלִים כֹּה חֲדָשׁוֹת -
 גַּם לֹא רִינַח בֵּין אוֹת לְאוֹת:
 כִּךְ הִמְצִיא מְלֶה חִיָּה
 כְּמוֹהָ מְעוֹלָם עוֹד לֹא הֵיָתֵה;

בִּישְׁעֵיהוּ - " תְּבַלִּיתֶם"
 רֵאשׁוּ יִשְׁבֵּר עַל כִּךְ חֲכָם
 וּפְתָרוֹן? הֲרֵי כְּאֶלֶף -
 חֲכָם! שָׁב, שְׁלוֹף נָא שְׁלֵף!
 "תְּבַלִּיתֶם"? "בִּלְה" הַשְׁרֵשׁ?
 בַּל נָא תִיגַע בְּטַקְסֵט הַקִּדְשׁ!
 "תְּבַל" ? הֲנֵה פִרַשׁ הַמְּלִבִי"ם
 וְאֵל נָא אֶת פְּנֵיו נִלְכִין
 לוֹמֵר: הֲעֵלוּ רַק סְבָרוֹת מְכָרִס,
 כִּךְ נוֹתֵר בְּיָדֶם רַק שְׁרִץ.
 כִּי מָה כָּתוּב בִּישְׁעֵיהָ?
 עֲמִי, מֵאֲשׁוֹר אֵל תִּירָא,
 כִּי עוֹד מְעַט זִיוִם יוֹעַם,
 בַּיּוֹם בּוֹ אֲפִי עַל תְּבַל יֵתֶם
 וַיֵּשׁ עוֹד דְּבָרִים כְּהִנָּה וְכִהִנָּה,
 תִּמְצָא תְּמִיָּהָה - קוּם וּקְחָנָה.

רש"י ישעיה פרק י פסוק כה: תבליתם - לשון תבל עשו (ויקרא כ). מלבי"ם על ישעיה פרק י פסוק כה: -
 חלק ביאור העניין על תבליתם - ותועבתם של בני אשור (תועבה = Tevel)

מלבד הרטט העצבני בזויות השפתיים

מלבד הרטט העצבני בזויות השפתיים
 נשמעו דברי המשוררת בשפי
 על המרקע.
 גם שאלת התאינוטה.
 היא לא אשה המתיפה מאהבה
 שבאה לה מתמול.
 התפרמוטה היתה אטית בתנועות סקסיות של הנפש.
 המראין לא הרפה ממחמדיה
 כמו היתה אשה בדויה מחלום.
 הנה הוא מחפש בה נקודות, ממשש ומגלה:
 היא מחפשת את הבלתי אפשרי.
 בוא ונתענג קצת, היא כאלו אומרת,
 מבלי לחשוב על גבולות הענג.
 מן הסתם היא ממששת ומגלה
 אהבה והיא תועה בה בפשטות
 כבשטח הפקר, רואה את הצללים
 תחת העצים כמו מתחת לעינים.
 אולי יהיה רצח אולי לא.
 מפל מקום, יצטרכו לגלות עקבות.

ממני אליך

ממני אליך
 ממך אלי
 בתנועת מטטלת
 אהב ושאט
 צער ופצע
 בלי צרי וצחוק
 להתכסות בו
 ולא נשמרת מפני -
 ראי שבור
 בו אתה
 קרבן אשם
 פחד נכלם
 אהב
 ודני

עֵינַת הַרְאֵל

שְׁלוּשָׁה שִׁירִים

לגדות הנהר

לְעוֹלָם אֵינִי נִסְחַפֶּת בְּנֵהַר הַתְּאֲבוֹן.
 בְּסוּפוֹ מִפֶּל, זֶה יְדוּעַ.
 גַּם מִי שֶׁשׁוֹרֵר אֶת הַזְּרָמִים, הַתְּנִינִים וְדָגֵי הַטֶּרֶף, מִגִּיעַ לְקֶצֶה רַק כְּדִי
 לְהִתְנַפֵּץ.
 לְעוֹלָם אֵינִי נִסְחַפֶּת. אֲנִי יוֹשֶׁבֶת עַל גְּדוֹת הַנְּהַר בְּשִׂמְלָה נִפְרָשֶׁת,
 עוֹצְמַת עֵינַיִם וּמוֹשִׁיטָה לְשׁוֹן,
 צְמָאָה לְטָפוֹת שֶׁל רֶסֶס.

*

אוֹמְרִים שְׁלֹאֲהֵב זֶה לִפְלֵ.
 אוֹמְרִים שְׁלֹאֲהֵב זֶה לְרַחֵף.
 לֹא אוֹמְרִים שְׁלֹאֲהֵב זֶה לְעַמֵּד.
 גַּם כְּשֶׁכֶּבֶד כּוֹאֲבוֹת הַרְגָלִים.
 גַּם כְּשֶׁמְעַקֵּץ בְּאֶצְבָּעוֹת.
 גַּם כְּשֶׁפֶלֶל הַגּוֹף כֶּבֶד זוֹעֵק מֵרֵב צֶרֶף לְזוֹז - לְעַמֵּד בְּמָקוֹם.
 גַּם כְּשֶׁבְרוּר כֶּבֶד מְזַמֵּן, שְׁחִיבִים לְלַכֵּת.

*

אֶת הַמּוֹת הַקָּטָן
 בְּקִצּוֹת כָּל הַחַיּוֹכִים שְׁלִי,
 הַנִּיצוֹץ שֶׁהַחֶלֶף
 בְּכֶרֶךְ רְטִיבוֹת.
 הַתְּמוֹנָה הָאֲחֵרוֹנָה שְׁלִי
 נוֹרָא מִתְּאִימָה
 לְהִיּוֹת הַתְּמוֹנָה הָאֲחֵרוֹנָה שְׁלִי.
 אֲנִי מַחְבֶּקֶת חֶבְרָה מְאַחֵר,
 מְאַחֵרִי, אַחֻתִי צוֹחֶקֶת.
 מְאַחֵרִי כְּלָנוּ
 מִתְּקַרְבַּת הַשְּׁקִיעָה.

שני שירים

מאיזה מכרה

מאיזה מכרה אנושי עמק
 הוצא פחם חום זה
 הנוטה מעט לשחר
 ומשנה פנים רבות בתוים
 וקמטים קסומים
 שמביטים בי?
 כאשר אני שקוע בבדידותי
 המציפה אותי בצוירים
 המבטאים חיים ויפי
 פרי מכחולו של האמן
 גמאל חסן!
 יצירות שהזכירו לי
 את הפנים השחרות
 מהן קבל האמן הנפלא
 מרואן הדמשקאי
 את השראתו מדרכי ושבילי
 דמשק העתיקה
 המאבקים בעפר כמו החיים.

שמחתי ביגוני כאשר בטוח הייתי
 שאיזה מכרה יפה של פחם וחזיונות
 הוא עולמנו הקטן
 זה אשר הניתו מדאיגה אותי!

את עצמי שאלתי בצער
 איזה כאב ורגשות אנושיים
 קבורים ומסתתרים מאחורי
 פנים אלה

אותם יצר אדם בורא!
 באותו רגע חשתי
 שהם יוצאים מהצוירים
 כדי ללחש לי בעדינות

בְּלִתֵּי מִכְרַת לִי
הִבֵּט בְּרֵאֵי חַיִּיד
הָאֲרָפִים וְהַקְצָרִים
יִתְכֵן וְתִמְצָא אֶת קִלְסֹתַי
בְּרֵאֵי!

וּלְתַדְהַמְתִּי
מִצְאֵתִי אֶת תּוֹי פָּנַי
מְעַרְפָּלִים בְּקוּיִם מֵעַל
בַּד הַצִּיּוֹר.

מתבונן

לידידי האמן גמאל חסן

לְרַגַע, בּוֹרַח מִמְצִיאוֹת כּוֹאֵבֶת
וַיִּשְׁאַנֵּי הַדְּמִיוֹן הַמְּעוֹפֵף הַרְחֵק
בֵּין כּפּוֹת יְדָיו הַמְּשֻׁרוֹת שְׁלוֹה
כְּדֵי לְהִתְבּוֹנֵן אֲרָכוֹת
בְּסוּסִים הַדּוֹהָרִים
"כִּסְלַע שֶׁהִפִּילוּ זֶרֶם שׁוֹטֵף מִמְרוֹמֵי גְּבַהִים"
מֵעַל חֻלְקַת הַבַּד מִתּוֹחַת הַרְגָּשׁוֹת,
כְּחוּשֵׁי יְדִידֵי גְּמָאֵל
הַכּבוֹל בְּקִסְמֵי אֶהְבֵּת צְבָעִים מֵהֵנָּה,
וְנִדְמָה לִי שְׁאֲנִי מִתְגַּבֵּר עַל נְכוֹת גּוֹפְנִית,
אֲשֶׁר הִפְתִּיעָה אוֹתִי בְּאֶחָד מִיָּמַי,
וְאֲשַׁעֵט כְּסִיחִים,
בְּלֵהֵט מֵאֶהָב,
שֵׁט עַל כַּנְפֵי עֲנָנִים
וּמְרַחֵף, נוֹשֵׁק לְחֵי הָאֶפֶק הַמְזֻרְחִי,
מֵעַל פְּסָגוֹת הַגָּלִיל הַקְּדוּשׁוֹת,
אֲשֶׁר מֵעֲבָרָם שׁוֹכְנַת רְדוּמָה
זֹאת שְׁאֶהְבָּה כָּל רִגְעֵי חַיִּי
וּמִמְחֹזֵר בְּמַחֲזֵי הַנּוֹדֵד
וְלוֹא לְרִגְעִים קְצָרִים
אֲשֶׁר הַסּוּסִים הַדּוֹהָרִים
מֵעַל חֻלְקַת הַבַּד,
מִתּוֹחַת הַרְגָּשׁוֹת
אֲשֶׁר צָבַע אוֹתָהּ בְּשִׁמְחָה
וְאֶהְבָּה נוֹעֶזֶת
מִכְחוּל

כוכב צוקים

יָדַיִם חֲשׂוֹפוֹת לְפָסְגוֹת
נוֹגְעוֹת בְּשָׁמַיִם
מְפַלְסוֹת דֶּרֶךְ בְּחַרְיָצִי סֵלַע עֵנָק
כִּסְנֵפִירִים בְּמִצּוֹלוֹת מַעַל
מְחַפְּשִׁים כּוּוֹן הַפּוֹךְ לְטַבֵּעַ קִיּוֹמָם
לְהַתְנַעֵר מִצּוֹקֵי הַחַיִּים
לְפָרֵץ אֶת רוּחַ הָאָדָם
בְּעִז הַדָּם

יָדַיִם נֶאֱחָזוֹת בְּסִדְקֵי הַמְּצוֹק
לֹא לְצִלָּל לְתַהוֹמוֹת נֶפֶשׁ
כְּפִי הַהָרִים הַגְּבוּהִים
אֶת אֲזֵלַת הַדָּם מִצִּיבִים
מִצִּיבִים לְעֵת עֵתָה
כִּי הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ
הַצִּמְאָה
הַיּוֹצֵאת אֶל עֵבֶר שְׁחָרִיתָהּ

אָדָם בְּדוֹמַת תְּכֵלֶת
אוֹחֵז בְּרֹאשׁ הַצּוֹק וְעֵינָיו מַעֲלָה
אֶל הַצּוֹר
חוֹצֵב בְּלֶהֱב נֶפֶשׁ

לְהִיּוֹת כּוֹכֵב

עַד אָנָּה יִנָּדֵד
וּמָה כְּאֲשֶׁר יִרְפוּ שְׁרִירָיו
הַיִּשׁוּב אֶל עֵגֶן אֶהְבֵּתוֹ

אבנר להב

הצל

דיאלוג

מיהו זה שבא לקראתי? האם רק צל המרחף לפני או שמא דמות אמת הוא, ובצעדים מדודים הוא פוסע לעברי? בעודי חושב ומתלבט, אני נזכר: הרי לכל איש יש צל. ובכל זאת, צל אינו הולך מנגד לגוף. צל אינו נפרד. הוא מלווה, משתנה, משתבש, מתארך או נמוג. הצל צמוד. הוא מבטא את הימצאותנו על פני האדמה, מתחת לשמש הקופחת או לאור הזורע סביב. על כן אין מנוס: איש בא לקראתי וצלו שלו הולך ונוגע בשלי.

בהתקרבו אני שואל אותו: מי אתה איש עלום?

- אני האיש שמסביב ולפנים, מי שנקרה בדרך. מי שמבקיע בדידות וחולק צער, מי ששותף לרעיון ועולה לדגל, מי שרוחו נוגעת כך ומשנה לתמיד את נתיבך. אני האיש שממנו עשויים כולם.

- שמא אתה מחומר האדמה?

- אפשר לומר שגם מחומר האדמה.

- מה פשר הדבר?

- אדם לא ייכון מחומר לבדו. האדם הוא ניסוי, ניסיון. הוא כל הניסויים וכל הניסיונות. האדם הוא תבנית נופו, אך נופו אינו רק חול, טרשים ואבנים. נופו אינו רק פסגות ועמקים, גורדי שחקים או מרתפי תחתית. נופו אינו מסתכם במה שניבט אליו מרכבת יעף או ממטוס סילון.

- הווה אומר שהאדם הוא גם הים הגדול?

- הים הגדול והלווייתן, אך גם הרכיכה והחסילון, דוב הקוטב והצדף הצף והנסחף למרחקים. והפלנקטון הזעזעורי והרוחות המניעות את הגלים.

- ובאוויר, מהו באוויר?

- הוא הענן והכוכב, הקונדור הרואה במרומי האנדים. הוא יונק הדבש, אדום החזה, העגור הנודד והחרגול. הוא הערפילית, הוא בא מן החומר האפל ונמוג שוב אל תוכו.

- לשיטתך אפוא מכל היקומים האלה יחד מורכב האדם? אך מהו עלי אדמות, בביתו, בקומו ובלכתו בדרך? מהם מעשיו, כלומר מהי רוחו?

- היא הנדיף והאיתן, הרציף וההפכפך. המכוון והמסיט, הנשגב והשפל, האורסט והדיונה הנודדת, האדמה התחוזה, לעתים אף התהומות והביבים. רוחו היא לשד עצמותיו, היא תמצית קורותיו.

- אם כך, אמור לי אתה, החכם בְּרואים, מהו האדם בינות לאֶחיו, בני דמותו שלא כמותו? כלום לא ירדפם כיריביו? לא ינקום בהם על מפחי נפשו? לא יתאוה להכפיפם לרצונו?

- הנה כי כן, זו כל השאלה כולה על רגל אחת: למה נועדה חירותו של אדם? שהרי תסכים עמי בוודאי שיש בו מידה של חופש. הלא הוא השתחרר מן העץ ומן הערבה, כבש את האש ואת ההר, חרש, בנה, פיתח, עולם ומלואו מעשה ידיו. אך מה יעשה בו? בכל פעם מחדש הוא מגלגל את האבן אך האבן לא נגולה מלבו, היא חוזרת ומושכת אותו אל הקרקעית, חוזרת ודוחפת אותו לרדוף, להשיג, משל מצרי היה בהגדה ההיא. אך יש שרוחו טובה עליו, יש שהוא גובר על השמש ועל הכפור, על

ורד נסים, התבוננות, 2007, טכניקה מעורבת

הדיכוי והעצב, יש שכמיהתו ממלאת את נפשו והוא יוצא אל הכיכרות והשווקים, אל היערות העבותים והימות הנכחדות, יש שהוא מושיט את ידו ואינו קופץ אגרוף. ברגעים אלה, נגלים אליו אֶחָיו, שפניהם לריבוא רבבות שונות משלו, שמבטאם מצטלצל, שפסיפס עיניהם מסחרר ומפתיע. ברגעים אלה הוא מרגיש שהוא בוחר לגעת ולא לרמוס.

- כלומר, איש יקר, האדם צועד בדרך שהצמתים בה מתחלפים תדיר אך הברירה לאן יפנה נתונה בידי? כלום לא נגזר עליו למלא רצון נשגב ממנו, כלום לא שומה עליו לשים את פעמיו בעקבי אבותיו?

- שאלות נעלות ירידי, שאלות נכבדות, אך אל תשכח שהוא אשר העלה אותן כדי למצוא פשר, כדי לתת סימנים בתוהו. במובן הבסיסי, האדם הוא כמו אדיפוס התוהה בדרך ומחליט, ביודעין ובלא יודעין, ושאר תולדותיו חרוטות בעמקי נפשו. אכן, זו חירותו הבלתי אפשרית והבלתי מתפשרת של האדם.

- אם כך, בהתקרבי אליך, יכולתי להסיט גוף, לא להביט לעברך, לא לדעת מאום. אם כך, בראשיתו ובסופו של כל דבר, כך אנו נוהגים רוב ימי חיינו.

- וכך אנו גורעים מעצמנו נתחים שלמים של קיום, מחסירים מחיינו מפגשים מופלאים שעשונו מה שהננו. אך שעתי דוחקת ירידי. מה עוד תשאל?

- תמהתי מה הדרך לא לשכוח, או ליתר דיוק מה הדרך לשאוף אל השלם הזה, שהוא כולו רגעים קובעים ונמוגים, אל האדם הזה שהוא תצרף בלתי נגמר?

- עקב בצעד אגודל ירידי, עקב. סִמָן, זְכוּר, אָמור. חייו של אדם הם המצאתו העולמית. ועכשיו, לך והשלם בכוחות עצמך.

וכשם שהופיע והתעכב לשיחה, כך המשיך ירידי-לרגעים בדרכו השלווה. מה היה לבושו אתקשה לתאר, אך ארשת פניו אמרה רוגע ונינוחות. נראה שהבין צפונות חיים שיכולתי בקושי לנחש. משהתרחק ועמד להימוג אל תוך הערב, פניתי להביט לעברו, לעבר צלליתו. כי נשבעתי: נדמה היה שאינו צועד לבדו.

כי נשבעתי: את שהפציר בי ארצה להגשים.

מאי 2010

מועין שלבייה

חזון

דְּמִיתִי, יְקִירְתִּי
 שְׁקִירֵאֵת שִׁירָה
 יְכוּלָה לְהִיּוֹת חֲנוּיָה אוֹ גַחְמָה אוֹ לְחִישֵׁת אֵשׁ
 וְכֵן דְּמִיתִי, יְפֹתִי
 שְׁכַתִּיבַת הַשִּׁיר
 הִיא רְעִיוֹן אוֹ רְחוּף אוֹ יַפְעָה
 וְכֵן דְּמִיתִי, אֶהוּבָתִּי
 שֶׁהַנְּשִׁיּוֹת
 הִיא קְלִילוֹת שֶׁל גְּלוּי אוֹ יְהִירוֹת
 וְדִמִּיתִי, נְסִיכָתִי
 שֶׁהַפְּגִישָׁה הַפְּרֵאִית אֶתְךָ
 הִיא נְטִיָּה אוֹ לְגִימָה אוֹ מֵתַח
 וְדִמִּיתִי כִּי הָעֶצֶב, יְקִירְתִּי
 הוּא מוֹלְדֵת כְּמוֹ כָּל הַמְּרֵאוֹת וְהַיָּמִים
 וְדִמִּיתִי, יְקִירְתִּי שֶׁהַמּוֹת מֵתַכְּסֶה
 בְּכָל סְבוֹת הַהֲשָׁגָה, וְהַשְׁלֵמַת הַחֶסֶר
 שֶׁמְגִיעָה בְּכַת אַחַת לְלֹא הַשְׁהִיָּה
 וְדִמִּיתִי כִּי הַחֲלוּם, גְּבִרְתִּי
 הַתּוֹל מֵתְמִיד שְׁאִינוֹ מְסַפֵּיק
 וְהָרוּחַ וְהַגּוֹף, יְקִירְתִּי
 הוּא חֲלִיל שֶׁל שְׂמֵחַת הַיּוֹם
 אֲךָ מַעוֹלָם לֹא דִמִּיתִי
 שֶׁנְּטִישֵׁתְךָ הַנְּצַחִית
 תְּבַטֵּל אֶת הַמְּקוֹם וְהַזְּמַן
 וְעֵלְתִּי אֶל תְּהוֹם
 תִּתְקַבֵּל עַל יְדֵי הָאֱהָבָה
 גַּם אִם תִּהְיֶה הַתְּאֻבָּדוֹת.

מערבית: נעים עריידי

צדי הנפש

על צדי הנפש אני הולכת
ומוזגת את המשקה שלי
מעל הסעיפים
שבה ורוה
מגע עיני
נוטש את ענני
מאחורי הערפל

שחרחרת
שומרת דמעוטיה בתוך עיניה
צפה בנפשה מעל הגבעות
רואה את הגבעות מאחורי
זרי פרחים עם ניהוח
בדמיוני
היא צומחת בתוכי
כמו חבצלות
בתפילה לנפש
באפלת הלילות

כמה גלש בשם הליל אל תוכנו
ונשמותיו חבקו
את לחישות הרוח
וצלליו שחקו
בזנבות השחר
עד שנרגע לעת בקר
באדרת של משי

מערבית: נעים ערידי

רהב עלי רהב

*

רהב עלי רהב,
הניפי חרב עלי חרב,
הפיני בה הפיני,
הטביליני בדמעות.

*

שתית קפה עם ערב,
יצאת לשוטט 'פרשת'
ידיך מכוכבי הלכת,
צדו את נפשך.

*

נהמות לבד בקעו בגעש,
ידי חרטו צלבים על הקיר.
בכל יום צלב סמן.
יום נוסף.

מי ייתן לך

מי יתן לך חיים בלונדיניים
עיר וארץ עם נוף סגל,
תלכשי בגדי סיבים מקרוביזטיים,
ותלכי בנעלי שקדיות.

מי יתן לך רהוט מבהיק,
ארונות שקופים מפרסקס,
מטתה, אפריון מרי אנטואנט,
וכפכפיך, קלפות רמון.

מי יתן לך גני ברוק,
ומזרקות של יין שושנים,
תצעדי על שבילי חצץ סקריות,
ובתיך כלם משיש ורד.

מי יתן לך מכונית זזהב,
ונהג שכור מריח בשמים,
ותשבי אל השלחן במרפסת,
עם שלושה חתולים כתמים.

מי יתן לך חפש כחל,
ממני.

אנו באנו ארצה או דיאלוג עם הזמן

ואני עוֹבֵר
 גם הקול שלי בקול שלך
 עוֹבֵר
 ומתערבב בתוך קולות נשאים בעולם
 בני אדם
 חיות
 וצמחים
 הרים ועמקים
 כל הימים
 אני מלטה וחולה
 מקרצה וצועק
 תביטי עלי
 אל תסיטי מבטך ממני
 אני זמן ואני
 עוֹבֵר
 בתוכך
 חי
 נרדם
 ומתעורר
 עגלה רתומה לחמור עוברת ברחוב קטן
 בחומס אשר בצפון אפריקה
 אני בה משתרע
 ים תיכון, מדבר סהרה ואני מטלטלים בה ומזמרים שיר ערשך
 חולה לטה לחיי נערים יחפים בגלביות דהויות
 כפות רגליהם מעמיקות בחול הלוהט
 מגשים נשאים על כתפיהם הרכות
 מן התנור הלוהט
 גם ילדותך
 מצירת בחולות ההם וברעש גלים מתנפצים

אָנִי הַזְמַן
שֵׁט בְּכֹסוֹת הַתּהָה
מִתְרוֹחַ
בְּפִטְיוֹ הַמוֹאָר בְּחוּמָס אֲשֶׁר בְּצִפּוֹן אֶפְרַיִקָה
אִמָּךְ צַחַת פָּנִים יוֹשֶׁבֶת עַל שְׁטִיחַ מוֹזֶגֶת וְשָׂרָה
שִׁיר הַלֵּל לַחַיִּים הַשְּׁפוּיִים
אֲשֶׁר מְצַיֵּר בְּפִנְיָהֶם שֶׁל הַנְּשִׁים וְהַיְלָדִים אֲשֶׁר בְּתִצְלוּם
נֹוֹנָה רַחֵל לְבוֹשָׁה זָדָאָד רְקוּם בְּחוּטֵי כֶסֶף עוֹמְדַת מֵאַחֶר
צוֹפָה בִּי כְּשִׂידֶיהָ עַל מְתַנְיָהּ וְאוֹמְרַת
יֵאלֶּהָ, זְמוֹן, רוֹצֵה לְעֵבֵר תֵּעָבֵר תֵּן לָנוּ לְלֶגֶם אֶת הַלְּגִימוֹת הַמְּעַנְנֹוֹת
שֶׁל הַחַיִּים
וְאֵנִי מִחְיָרָה
בְּעֵדִינֹוֹת אֵנִי אוֹחֵז בְּיַלְדוּתְךָ וּמְרִיחַ
אֲגָדוֹת טְרִיּוֹת שֶׁל גְּזָרִים כְּתָמִים וְעַלְיָהֶם הִירָקִים וּמְרִיחַ
פֶּטְרוֹזִילִיָּה, כְּסִבְרָה וּמִי הַזֹּאהָר בְּקֶפֶה עִם הַכְּעִכִּים הַמְּתוֹקִים
אוֹחֵז בְּךָ, יְלָדָה, צְאֲצְאִית שֶׁל מְגֵרָשִׁים אֶלְפִים וְחוּלְמִים אֶלְפִים
לְאֶרֶךְ שְׁדֵרַת הַהֶרְדוּפִים בְּדֶרֶךְ אֵל רוֹפֵא הָאֲזֻנִים
בְּחוּמָס אֲשֶׁר בְּצִפּוֹן אֶפְרַיִקָה
צוֹעֲדוֹת נָשִׁים עַל עֵקֶבִים גְּבוּהִים וּמְדַבְּרוֹת אִיטְלִיקִית
אֶת הוֹלְכַת יָד בְּיָד עִם אִמָּךְ
אֵל תְּקַשִּׁיבִי לְכָאֵב, הִיא אוֹמְרַת לְךָ, תְּקַשִּׁיבִי לִי
אַחֲרֵי הָרוֹפֵא נֹשֵׁב עַל הַחוּל וְנֹסֶתְכֵל עַל הַגְּלִים
נֹרְאָה אֵיךְ הֵם מִתְנַפְּצִים וּמִתִּיזִים אֶת רִיחָם וְאֶת מְלִיחוּתָם עַל
שְׁמֹלוֹתֵינוּ
נִשְׁמָר אוֹתָם עִמָּךְ בְּתוֹךְ לְבָנוּ
חֲנוּת גְּדוּלָה שֶׁל תְּכַשִּׁיטִי כֶסֶף וְזָהָב
בְּמֶרְכֵז חוּמָס אֲשֶׁר בְּצִפּוֹן אֶפְרַיִקָה
שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים נִשְׁדָּד כֶּסֶפוֹ שֶׁל אָבִיךָ הַמְּסַכֵּן
הוּא לֹא הִיָּה מְסַכֵּן
אָבִי אֵף פְּעַם לֹא הִיָּה מְסַכֵּן
בְּנִעְרוּתוֹ הִתְקַף עַל יְדֵי שׁוֹנְאֵי יְהוּדִים
הִכָּה מְכוֹת אָנוּשׁוֹת

אֲחִיו נִפְטָר מִן הַמְּכֹת אָבֵל הוּא הַתְּאוּשָׁשׁ

זֶה הָיָה לִפְנֵי הַרְבֵּה זְמַן
לָמָּה אַתָּה לֹא עוֹבֵר הַלָּאָה?

אֵת בְּטַח זוֹכֵרֶת אֵיךְ הָיִית מִתְּעוֹרֶרֶת בְּלִילוֹת מְזַעְקוֹת הָאִמָּה שְׁלוֹ
כָּל הַבַּיִת חָבֵר לָאִמָּה הִיא

זוֹכֵרֶת הַכֹּל אָבֵל אֲנִי רוֹצֶה הַלָּאָה
אֶל תִּתְעַכֵּב בְּכָאֵב

אָמְרוּ עָלָיו שֶׁהִיא צָדִיק
יִוֹדַע סֵפֶר וְנוֹתֵן בְּסֵתֶר
אֱהוּב וּמְשֻׁמַּח לְכָבוֹת
אֲצִיל נֶפֶשׁ אָמְרוּ עָלָיו
מִה לֹא אָמְרוּ עָלָיו אָבֵל אֲנִי אוֹמֵר שֶׁהוּא הָיָה גַם מְסֻכָּן

דִּי!

פְּעַמִּים שָׁדְדוּ אֶת כָּל כֶּסֶפוֹ וְהוּא לֹא אָמַר נוֹאֵשׁ
בַּפְּעַם הַשְּׁלִישִׁית עָלָה עַל הַגֶּגֶץ...

לֹא!

אֶל תִּסְפֹּר לִי עַל זֶה כְּלוּם כְּלוּם
הָאִמוּנָה גְּבֵרָה
הָאֱהָבָה גְּבֵרָה

בְּמִרְחֻבּוֹ הַכְּחָלִים שֶׁל הַיָּם הִתִּיכוֹן מִפְּלִיגָה אֲנִיָּה
הִיא תְּבִיא אוֹתְךָ אֶרֶץ
אֶרֶץ אֶרֶץ מְצוּהָ עָלֶיךָ אֱהוּבְתֶךָ הַמְּעַבְרָה הָעֲלוּבָה
מִבַּיִת מְלֵא נִיחוּחוֹת וְשִׁירָה אֶל צְרִיפוֹנִים וּטְרָשִׁים
אֶרֶץ

אֶל עֲלִיבוֹת סִסְגוֹנִית שְׂנֻקְבָצָה בְּמַעְבְּרָה אַחַת עַל גְּבֻעָה אַחַת
שְׂבִי צִיּוֹן וְהַמְּכֹת שֶׁהָכּוּ
אֶרֶץ

וְלֹא אָמְרוּ צַר לִי הַמְּקוֹם
וְאוּלַי אָמְרוּ אַךְ קוֹלֵם הַרְפָּה נִבְלָע
בְּאוֹרֵה שֶׁל אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל

ג'מאל קעוור

המוות והחיים

מָה קְרוֹב הַמּוֹת לְחַיִּים?
 מָה רְחוֹק הַמּוֹת מֵהַחַיִּים?
 אִם הָאֱהָבָה פּוֹכְשֶׁת אֶת הַלְּבָבוֹת
 וְצִפְרִירֵי הַזְכוּת הַחֲלוּ לְנֹשֵׁב...
 וְשִׁכְנָתִי מֵרַבַּת הַחֲטָאִים
 שָׁבָה כְּשִׁיבַת הַנְּעוּרִים
 אֶל הַמְדַבֵּר
 מֵה יָפִים הַחַיִּים

לֹא צֶדֶק הַמַּגִּיד בְּאִשְׁלֵיַת חֲזוֹנוֹתָיו
 אוֹדִיפּוֹס לֹא רָצַח אֵב
 לֹא נָשָׂא אֵם
 לֹא מְגַאֲלוֹת בְּחֲטָא יָדָיו
 הַטְּבִיעִי, שִׁכְנָתִי, אֶת אֲגַדַּת הָעֵבְרִים
 בְּחֶפְזָן מִים
 וְחִיכִי
 פִיךָ בְּשַׁחֲוִקוֹ
 מַחִיה אֶת הָעֲצָמוֹת הַיְבֹשׁוֹת
 וְשִׁעְרֶךָ הַמוֹשֵׁק אֶל תְּאֶסְפִּי!
 חֲזֹךְ הַבּוֹלֵט לֹא נִכְנַע
 וְהַלִּיל בְּעֵינֶיךָ
 אוֹי לְמֵאֵהָב הַנִּלְהָב,
 אֲנִי בְּהִבִּיטְךָ אֵלַי,
 אֲנִי הַתְּמוֹטְטוֹת הַפְּסָגוֹת
 רוֹעֵדוֹת גִּפִּי
 כְּרֵעַד הַמְּשֻׁבָּח
 בְּשִׁמְעוֹ שִׁיר שְׂבַח קוֹסִם
 מִי יִצִּיל אֶת חֵלֶשׁ הַלֵּב מִחֲצִיָּה?

וְיֵמָּה מוֹשֵׁךְ אֶחָד שִׁכְמוֹנִי אֶל אַחַת שְׂכֻמוֹתָהּ

כְּמִשִּׁיכָה שֶׁל סִיחָה פְּקוּחָה אֶל פְּרִשָּׁה
הָאֵם זֹה הַתְּפִנְקוּת?

אוֹ אוֹלֵי זֶה הַשְּׂאִיפָה לְדַהֵר

שֶׁנִּנְתִּי אֶת הַחֲדָשׁוֹת שֶׁל הָאֲסוֹנוֹת
הָאֵם יִתְחַבֵּר הַשְּׂקֵט הַמְּפֹזָר
קוֹלוֹת הַקְּרִבְנוֹת
אֵינָם נִשְׁמָעִים אֲצֵל הַנְּחָשִׁים
כִּי הֵם חֲרָשֵׁי אֲזִנִּים
וְחֲרָשֵׁי לְבָבוֹת

עַל שִׁפְתֵי קָפְאוֹ הָאוֹתִיּוֹת
וְלַתְּהַלּוּכָה אֵין בְּרָרָה
אֶלָּא לְהַתְּמוֹטֵט
כְּמוֹ מִטּוֹת הַמְּאֵהָבִים
שִׁמְכִים הָרַעֲשִׁים
הָרִי הֵם עֲרָמוֹת שֶׁל מְנוֹת מְהִיר
כּוֹרָה הַקְּבָרִים מָאֵס
בְּכָרִית קְבָרִים כְּמִסְפָּר
הַזְּנָבוֹת הַשְּׁחָרִים
שִׁטּוֹנִים הִיתוּמִים
מִדְּמָעוֹת נְדוּדִים
בְּלִיל הַבְּכִיָּה

הַנְּמִד קְרִיאָתָךְ אֶהוּב
הַשִּׁירָה הַפְּכָה לְמִטַּת הַהֲרוּגִים
הִיא טוֹבְעֵת בְּמִשְׁקָלִים
וְהַחֲרוּזִים אֵינָם מְצִילִים
לְאַחַר שֶׁצִּלְצוֹל הַ"שִּׁפָּה"
בְּמוֹלְדֵת הָעֲרָבִים
הַפֶּךְ לְמִשָּׂא שְׁפִלוֹת הַנְּכָרִי

תרגום מערבית: נעים עריידי

היאם קבלאן

בין ההלכה והשיגעון

בְּיִשׁוּבֵי מוֹכִילִים אֶת הָאִשָּׁה
כְּשֶׁה שְׁחוּט אֶל הַמָּטָה
מִבְּשָׂמִים אֶת גּוֹפָה הַמַּדְמָם
עוֹטְפִים אוֹתָהּ בְּבִגְדֵי מְשִׁי
וְהָאֲדוֹן יוֹשֵׁב בְּמִטָּתוֹ
וְכִמוּ יֶלֶד קָטָן מוֹצֵץ אֶת מַמְתְּקוֹ

בְּעִירֵי נְהַפְךְ הַלֵּילָה לְעֵשָׂן
הַפְּרָשִׁים מְרַחֲפִים מְעַל הַמוֹשְׁכוֹת
עַל הַשְּׂכִיל מוֹצְאוֹת אֶת הַגְּרָגְרִים
לְאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ וּבֵין שְׂכִילֵי הָעָנָן

בְּעִירֵי מְקַנְנִים הָעֵטְלִפִּים
וְהַעוֹרְכִים מְזַמְרִים
חֵלוֹם הַיְלָדוֹת הָעֶצוּב
נְהַפְךְ לְדָבָר הַמְּכַבֵּד עַל הַנְּשִׁימָה
בְּעוֹד הַצְּפוּרִים הַנּוֹדְדוֹת
מִבְּכוֹת אֶת מֶר גּוֹרְלָן
אוֹי לְעוֹשְׂקִים
וְאֲבוֹי לְשְׁלִיטִים
מִהַכְּעַס הַמַּתְפַּזֵּר כְּאֶפֶר
מִהַשְׁתִּיקָה הָעֶצוּבָה, הַרְוַעְמָת.
בְּעִירֵי נְמוּגָה רְעֵדֶת הָאֵהָבָה
בֵּין הַהֶלְכָה לְבֵין הַשְּׁגָעוֹן
הַדְּמִיוֹת מִתְאַהֲבוֹת, הַפְּרוּשִׁים מִתְּבַלְבְּלִים.

בְּעִירֵי, בְּשׁוֹק הַסְּפָקוֹת
רוֹקְדִים עַל הַדָּם
עַל שְׁעֵרוֹרֵית הַהֶרְיוֹן
בְּעוֹד סִפִּין הַהֶלְכָה נְשִׁלְפָת
מִבְּעַד חֵלוֹן הַהֶזְיּוֹת
וְאֲכֻזָּבַת הַנְּצַחוֹן

מִי יִצְיִלְנוּ מִי יִשְׂרָף אֶת בּוֹשְׁתָנוּ
מִי יִלְמַד אֶת יְלָדֵי הַיָּם
כִּי־צַד הַדְּגָיִם שׁוֹחִים
וְכִי־צַד עוֹלָה הַצֶּדֶק מֵהֵם
בְּקִרְיָאָה מְהֵדֵהֶדֶת
אָנוּ שְׂבִים אָנוּ שְׂבִים

תרגם מערבית: נעים עריידי

לא הייתי ישנה ביניהם. הוא היה סוחב את המיטה שלי לחדר שלהם, דופק אותה במשקופים, מרעיש בכוונה שלא ישמעו את העצבים שלה מתרסקים, ודוחק אותה מתחת לחלון, בקושי נשאר מקום לעבור לשירותים, אבל התרגלנו. כל לילה אבא נכנע לי מחדש.

בהתחלה הייתי נכנסת למיטה שלי בחדר שלי, והוא היה מכבה את האור, ומנשק. נשיקות קטנות ורכות שכמעט לא מרגישים. ביקשתי עוד, והוא היה צוחק ומנשק. אחר כך הלך, ואני הייתי אוספת קרוב אלי את כל האיברים, מתכווצת כדי שאף פיסת בשר לא תבלוט מחוץ למסגרת של המיטה הצרה, ומנסה להירדם. שעה ארוכה שיחקתי עם הוילון, הסתכלתי בירח, הרחתי את הים מתוך הרוח והקשבתי. לפעמים שמעתי קולות בחושך: קוצרים את הדשא, מטפסים במעלה העמודים מהקומה התחתונה עד למרפסת, מתגנבים אלי, מגחכים ורוקדים בטירוף לפי קצב הפיקות הלב שלי.

מתחת למיטה התחילו הגופות להתעורר, ואני התאמצתי לא לשמוע אותן, אלא להקשיב למה שקורה בסלון, לשיחה שלהם על החולשות שלו, על כסף, על יימח שמם הגרמנים, ועל מי נשאר בחיים ומי לא יחזור. דיברתי אל עצמי, אמרתי שעוד רגע אני הולכת להירדם. לגופות היה צפוף ולא נוח, אולי גם מסריח למרות שאני אף פעם לא הרחתי. אבל יכולתי לשמוע איך הן שורטות את עצמן, מקלפות שכבות של עור, והן לא הפסיקו להתלונן, להתגרד ולהאנח.

אחר כך כבה האור בסלון והם התקרבו לאט לחדר השינה שלהם. זה היה תמיד מאוחר מאוד, כי הוא אף פעם לא ממש נרדם, והם ניסו למשוך את זה כמה שאפשר כדי שלא ישארו לו הרבה שעות עד הבוקר. היא אמרה שאם עוד פעם הסיפור עם הילדה יחזור על עצמו היא תצא מדעתה. הוא לא ענה. שמעתי את קול גירגור המים בגרונן, הוא הבריק את השיניים הלבנות היפות שלו, וסירק לאחור את השיער האפור. לאט הוא עשה הכל, והיא ניקתה אחריו את כתמי המים ושאריות המשחה וניגבה את הכיור. היא לא הפסיקה לדבר. היא אמרה שאולי בכל זאת כדאי לו עוד פעם לחשוב על המשרה בבנק, היא תלווה אותו לראיון בתל-אביב. הזיפים הזעירים שעל לחיו גרדו את בד המגבת הנוקשה. היא אמרה, אבל אם אתה מפחד אז אולי באמת לא כדאי. הוא רכס את כפתורי הפיג'מה וסידר את הצווארון.

אחר כך הם נכנסו לחדר השינה והתפשטו בחשיכה. היא קיפלה את הבגדים שלה, והוא תלה את שלו על קולב עומד שלא פעם הייתי ניתקלת בו כשהלכתי אליהם. שמעתי אותם מתפתלים לרגע בין השמיכות, הלחישו שלהם מביאה אלי עוד ריח. לפעמים היא היתה נאנחת ואחר כך השתרר שקט.

כמה דקות עוד גילגלתי בראשי את הרעשים האחרונים שלהם, מנסה להשהות את הרוך, אבל הריקוד המשוגע שהלך והתגבר מתחת למיטה הושיב לי אלף דובים על הלב, וקור נורא הקפיא את הגוף. לא הצלחתי לכסות את כולי. או הראש או הרגליים. האף השמיע רעש משונה, כמו טיאטוא מהיר שייבש את הגרון. שוב הטרדתי את הוילון ואת הירח, וניחשתי בתוך הרוח את הריח של הים, וניסיתי לחשוב על כל האנשים בעולם שמסתכלים באותו זמן על אותם שמיים. ניסיתי להתחבק עם עצמי, הידקתי עוד את האוזן אל הכרית, אבל הרפיקות באו מתוכה, וגם האוזן השנייה שמעה הכל. רגע לפני שהלב שלי התפוצץ הוא שאל מה קורה, ילדה, את רוצה לישון איתנו? והיא סיננה, אמרתי לך, אני משתגעת. עוד מעט בת שלוש-עשרה. כבר אחרי בת-מצווה, מה יהיה?

השתקפות, 2007, צילום של האמנית ורד נסים

אפילו לבכות לא הצלחתי. גם לא להתבייש. קמתי ועמדתי בין הקיר לדלת לחכות לו, וכשהוא עבר לידי הגוף שלי הפשיר. הוא התחיל לסחוב את המיטה, שתינו הסתכלנו איך הוא דופק אותה במשקופים, ואחר כך היא הסתובבה לצד השני ונאנחה. אחרי שהמיטה שלי כבר היתה מסודרת מתחת לחלון חדר השינה שלהם, חזרו שוב קולות הגיחוך והגירוד של הגופות. ולמרות שכבר לא היה לי איכפת, בכל זאת אספתי את האיברים שלי וכיסיתי את כולי בשמיכה. הריח הקרוב של הנשימות הרכות שעלה מהמיטה הגדולה שלהם הפיל עלי שינה כמו מכה.

בבוקר היה האור מנחם, ונדמה היה לי שברגע שהמיטה שלי חוזרת למקומה בחדרי הם שוכחים. במשך היום שמרתי מרחק ממנה, השמיכה משוכה, מהודקת וחלקה על פניה, גדר תיל היתה מתוחה סביבה, וכל יצורי הלילה שקופים. ורק פעם אחת, כשאיבדתי נעל בית וכבר חיפשתי בכל מקום אפשרי, וכבר ננזפתי, מפחרת אחת, לא יוצלחית, איך תסתדרי לכד במלחמה? לא היתה לי ברירה: התקרבותי בזהירות, מפלסת דרך ועורי נשרט בתיל הדוקרני, התכופתי והצצתי מתחת למיטה שלי. היה יום חם ובהיר, והאור שנכנס מהחלון הבריק על הריצפה הריקה. עצרתי את נשימתי והכנסתי עמוק את היד וליטפתי. אפילו אבק לא היה שם. לאט העברתי את היד לכל האורך. האבן היתה קרירה ונעימה.

ובאותו לילה, כששוב לבשו היצורים גוף מתחת למיטתי, התגרדו ונאנחו והחלו לטפס במעלה רגלי העץ הקצרות עד אלי, תוקעים מסמרים זעירים בביטני ומצמידים אליה את איבריהם, ריח של חתול דרוס עולה מהם, לא יכולתי עוד להתאפק. זינקתי והלכתי אליו. עיניו היו פקוחות כאילו חיכה לי. הוא לא חיך. הוא רק שכב שם, יד אחת שלו מונחת על הכתף העירומה שלה כמו מבקש להרגיע או ללטף, והביט בי. לרגע קפאנו שלושתנו כמו תמונה שמישהו עומד לצלם, ואז הוא קפץ פתאום מהמיטה, ואני הסתובבתי כהלה ורציתי לברוח, אבל הוא השיג אותי, תפס בידי והעיף לי בעיטה רכה בישבן. ככה, הוא לחש, מעיף שוב ושוב את רגלו ונוגע לא נוגע באחורי. עכשיו די, אי אפשר יותר. אנחנו רוצים קצת... הוא השתק, ואני מיששתי באצבעותי את המסמרים התקועים בבטני, שלפתי כמה מהם, אחד אחד הם נפלו אל הריצפה, ואני ידעתי ששלושתנו שומעים את הצילצול המתכתי הדק שעולה מפגיעתם באבן. לרגע עוד הקשבנו, ואחר כך ניערתי את ידי מאחיזתו של אבי, ושכתי לאטי לחדרי. נכנסתי למיטה, השלכתי מעלי את השמיכה, וליטפתי את הסימנים שהותירו המסמרים בעורי. לחישות קשות עלו מהחדר השני, אבל אני הקשבתי רק ללילה של יצורי הלילה, עולה ומתגלגלת מתחת למיטתי.

ציפייה לחיים

כָּאֵלּוּ אֲנִי רוֹאֶה אֶתְכֶם
 כְּפִי שָׂרָאוּ אֶתְכֶם דְּמִי
 בְּשַׁעְרֵי עַיִים
 רוֹתְמִים סוֹסִים
 רְצִים
 וּבִיּוֹם שֶׁצָּרַחְתֶּם בְּשַׁעְרֵי יְרִיחוֹ
 תָּמוֹת... תָּמוֹת
 וְרָחֵב הַזּוֹנָה תַּחֲיֶיהָ!
 נִשְׁאַתִּי אֶת הַחַיִּים בְּכַפּוֹתַי
 וְצַעְדֹתַי לְאֵט, מִפְּזֹר אֶהְבֶּה וְשִׁיר
 צַעְדֹתַי... צַעְדֹתַי... וְצַעְדֹתַי
 אֲנִי מוֹסִיף חַיִּים לְחַיִּים
 וְאַתֶּם רוֹתְמִים סוֹסִים
 וּרְצוֹנֶכֶם בְּמוֹתַי
 לָאֵן פָּנֵי הַמְרֹדֶף הָאֶרֶץ וְהַמְקִיף הַזֶּה?
 הֲרִי לֹא הִשְׁאַרְתֶּם לִי מְקוֹם
 שֶׁאֶפְשֶׁר לְנוּחַ בּוֹ בְּבִטְחוֹן
 וְלֹא הִשְׁאַרְתֶּם לִי זְמַן
 כְּדֵי שֶׁאֶחְטֹף כְּמֵה דְקוֹת
 בְּשִׁתְּיָקְתָן אֶשְׁלִיךְ אֶת גּוֹפִי.
 לָאֵן הַמְרֹדֶף הַזֶּה?
 אָמוֹת
 וְרָחֵב תַּחֲיֶיהָ
 עֲזְבוּ אֶת שִׁפְתֵי הַחֲרִב
 אוֹ
 חֲזְרוּ אֶל הַמְקוֹם
 מִמֶּנּוּ בָּאָה רָחֵב
 וּמִמֶּנּוּ בָּא פְרָעָה
 שֶׁם הֵייתֶם עֹבְדִים לְעַרְיָצִים

כָּאֵלּוּ רוֹאֶה אוֹתָם אֲנִי
 כְּפִי שָׂרָאוּ אֶתְכֶם דְּמִי
 רוֹתְמִים סוֹסִים
 וְאַחֲרֵי רְצִים
 הֲכִינוּ אֶת מוֹעֲדֵי תְקִיפְתְּכֶם
 וְתִכְרִיכֵי נְכֹדֵיכֶם וְהִתְכּוֹנְנוּ
 הֲרִי יֵשׁ לִי מוֹעֵד עִם הַחַיִּים
 מערבית: נעים עריידי

שני שירים

לא

בְּאַרְצִי
 כְּאִשֶּׁר נּוֹלַד לְאִשָּׁה בֶּן זָכָר
 הָעוֹלָם צוֹחֵק לָהּ
 וּמִוִּיקוֹת הָאֲבָנִים
 הוּי שְׁמִים, אִיזוֹ תַפְאֶרֶת
 מֵה גְדוֹל הָאוֹצֵר
 נִפְתָּחוּ הַשָּׁמַיִם
 וְנִעֲנֵו הַתְּחִנּוֹת
 וְהִנֵּה נּוֹלַד בֶּן זָכָר
 בֶּן שִׁישָׁא אֶת שְׁמִנּוּ
 וַיִּשְׁמַשׁ כְּמִשְׁעֶנֶת לָנוּ
 יֵגֵן עַל כְּבוֹדֵנוּ
 שֶׁתּוֹמְרֵנָה הַצְּפוּרִים
 וְנָרִים כּוֹסִית וְנַחֲגֵג
 כִּי לְהִגָּנֵת אֲרִצִּי הִגִּיעַ בֶּן זָכָר
 לֹא

אַל תִּצְעֲקִי
 נִעְרִי אֶת אֶבֶק הַיָּמִים
 סִלְקִי אֶת הַתְּכָרִיכִים
 וְזָכְרִי אֶת הַלְדֹתֶךָ
 הָאֵם נְפוּצָה הַבְּשׂוּרָה
 אוּ פְרָצוּ הַנְּחֻמִּים?

נִקְבָה נּוֹלְדָת
 אֲכֻזָּבָה וּבּוֹשָׁה לְהוֹרִים
 לֹא הִיפִי וְלֹא הִתְכַּמָּה
 יִשְׁמְרוּךְ בַּחַיִּים

לְמַעַן זְכוּתֶיךָ לְעַד תֵּאֲבָקִי
 בְּפָנַי אַח קִטָּן תִּתְחַנְּנִי
 וּבְדַרְכְּךָ, הַרְבֵּה הַרְבֵּה מְכַשׂוּלִים

אַל תִּצְעֲקִי
אֶךְ הָאִירִי אֶת דְּמוּתְךָ
זְכָרִי בְּרִיאַת הָעוֹלָם
זְכָרִי אֶת חוּהַ כִּי בִלְעָדֶיךָ לְעוֹלָם
לֹא הָיוּ זְכָרִים
חַיִּכִּי, הַתְּחַזְּקִי
הַתְּמַלְּאִי בַתְּקוּהָ
כִּי אַתְּ אִם כָּל הַחַיִּים

אַל תִּשְׁלִימִי עִם עוֹלָם
מִלֵּא הַתְּכַחֲשׁוֹת
אַל תִּשְׁלִימִי כִּי גוֹרְלְךָ
כְּבוֹדְךָ בְּיַדִּי זָכָר.

תפילה

הוּי בְּתִי
אַתְּ בְּחַיִּי מֵתָת
אַתְּ בְּרוּחִי גְּעוּגוּעִים וּרְוִיָּה
אַתְּ בְּחֻלְדֵי כַּעֲנָנָה
גַּם אִם תִּסְתַּתֵּר תִּתְקַים לְעַד

בְּמַרְחָקִים אַתְּ בְּקֶרְבִּי
עֵינַיִךְ הַפְּקוּחוֹת מַעֲגֵן לְלִבִּי
וְאֲנִי יוֹדַעַת
בְּתוֹכְךָ יִשְׁכְּנוּ חַיִּי
אַתְּךָ יִגְדֵל אוֹרִי

הוּי סִבְכִי גְּעוּגוּעִי
בְּהִיטִי אֵלַי מֵעֶרֶב
אַל אִפְּקוּ עֲרֻגָּתִי
קוֹרְאָת לְשִׁמְשׁ
הָאֵטִי אֵל תִּשְׁקָעִי
שְׂאִי מְלוֹא גְּעוּגוּעִי מִבְּשָׂמִים
אוֹ אוֹלֵי אוֹתִי שְׂאִי
שְׁעוּגוּעִי אִם יִרְדּוּ כְּטֹל
יְהִיוּ...

מערבית: נעים עריידי

דוד מלמד

כשבן-גוריון שר

מסה

סיפורה של מפא"י הוא במידה רבה סיפורם של ארץ-ישראל והישוב היהודי בתקופת המנדט, ושל תנועת העבודה ומדינת ישראל בעשורים הראשונים להקמתה. אך שנת 2010, שנת ה-80 להיווסדה, חלפה ללא איזכורים מיוחדים.

מפא"י, מפלגת פועלי ארץ-ישראל, נוסדה ב-5 בינואר 1930, לאחר איחודן של שתי מפלגות פועלים: "אחדות העבודה" ו"הפועל הצעיר". היא הייתה הכוח המוביל בהסתדרות הכללית, בסוכנות היהודית, בישוב היהודי בא"י, בהסתדרות הציונית, ולאחר-מכן במדינת ישראל. דרכה התאפיינה בחתירה להשגת יעדים לאומיים ופועליים, כשהיא משלבת להט חלוצי עם פרגמטיזם פוליטי.

לאחר האיחוד בשנת 1930 חל פיחות בגוון המעמדי של מפא"י שהוחלף בגוון לאומי-ממלכתי בהשראת דוד בן-גוריון שהטיף לשינוי זה במאמרו הידוע בשנת 1947 "ממעמד לעם".

בן-גוריון עמד בראש מפא"י מאז היווסדה כשלצדו היו בתחילה ברל כצנלסון וחיים ארלוזורוב.

השם "מפא"י" הפך להיות שם נרדף לדרך פוליטית ריכוזית ופרגמטיסטית. הסיומת "ניק" יצרה את הכינוי "מפא"יניק", שביטא התייחסות חיובית או שלילית - תלוי בהשקפתו של

למעלה: ועידת היסוד של מפא"י, 1930 משמאל: - כרזה של מפא"י, באדיבות ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל

הדובר. לעתים היה דוגמה לעשייה ברוכה ובונה, ולעתים היה מושא של תרעומת על ריכוזיות מוסדית ועל העדפת "אנשי שלומנו" באיוש תפקידים ומקומות-עבודה, בקיצור "מפא"ניק".

האיחוד בשנת 1930 שהונהג על-ידי בן-גוריון איש "אחדות העבודה", וארלוזורוב ואהרונוביץ אנשי "הפועל הצעיר", היה גיבוש של הכוחות המרכזיים בתנועת העבודה ובתנועה הציונית, בעקבות משאל שנערך בציבור הפועלים בארץ ביולי 1929 ובו זכתה הצעת האיחוד לרוב מכריע.

ועידת-היסוד הורכבה ממספר שווה של נציגים משתי המפלגות. מאוחר יותר התערער עיקרון זה אך המפלגה הוסיפה להתנהל זמן-מה ע"י שני מזכירים שייצגו את מפלגות העבר. בעקבות האיחוד צברה המפלגה לראשונה 40% מן הקולות באסיפת הנבחרים והחלה להנהיג את ההסתדרות מראשית שנות ה-30 של המאה הקודמת ואת מדינת ישראל - עד סוף שנות ה-60. מפא"י הובילה את הישוב היהודי בא"י לקראת הקמת המדינה ועמדה בראש מוסדותיה המרכזיים. במשך כשלושים-שנה שלטה במדינה וזכתה בקביעות למספר מנדטים גדול בבחירות לכנסת.

ועידת היסוד של מפא"י בשנת 1930 נערכה בבית-העם בתל-אביב. לדברי "הארץ" בדיווחו ב-7.1.1930, מילאו את האולם 5000 אנשים. "הגשם והרוחק לא מנעו מאלפי הנאספים מלהקשיב במתיחות ובשקט יוצאים מן הכלל, לדברי הנואמים... קהל רב מלא בצפיפות גם את בימת בית העם, ביניהם חברי הועדים המרכזיים של המפלגות, ואורחים נכבדים מכל חוגי הישוב... סופרים משוררים ועיתונאים. הבימה הייתה מקושטת משני העברים - דגל תכלת לבן ודגל אדום, ועל הקיר - תמונות מנהיגי הציונות ומנהיגי תנועות הפועלים".

המנהיגים שתמונותיהם התנוססו על הבמה היו א.ד. גורדון במרכז, ומשני עבריו - הרצל, ברנר, בורוכוב, סירקין, יוסף ויתקין, יוסף בוסל, מארכס (!) וטרומפלדור. בין האורחים הרבים בלטו שני המשוררים אורי צבי גרינברג ואברהם שלונסקי. טקס הפתיחה החל בשירת האינטרנציונל ואחריה באה שירת "תחזקנה". "דבר" מספר ש"בלבביות מיוחדת נתקבל מכתב הברכה אשר שלח לוועידה זקן חברי המפלגה המאוחדת, אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, אשר מחמת הסגריר והשעה המאוחרת לא יכול לבוא ולהוסיף מהדרת שיבתו על זיו המעמד" (הוא היה בן 76 - ד"מ).

"הארץ" מביא את נאום הפתיחה של בן-גוריון: "זכינו אחרי התאבקות קשות למעמד זה המקפל בתוכו היסטוריה של חצי יובל שנים לעם מתחדש ולמהפכה, לתנועה ולחלוצי תנועה אשר מתוך חבלי יצירה קשים, סבל ונפתולים, מגיעים לכבושים גדולים. האיחוד הזה... טבוע בעצם מהותה של תנועת הפועלים... מניע היסטורי אחד הביא לארץ את בעל הבית ואת הפועל היהודי... המעמד הזה ראה את עצמו כאן להיות קרוא לא להישאר מעמד אלא להיות לעם".

בן גוריון הביע את צערם על כך שתנועת "השומר הצעיר" העשירה בכוחות נעורים, עדיין לא החליטה להצטרף לאיחוד החדש. מטבע הדברים יש התייחסות רחבה יותר לוועידת האיחוד ב"דבר" שביטא את דרכה של המפלגה החדשה. ביום פתיחת הוועידה הקדיש העיתון מקום נרחב לקראת הוועידה והביא מאמרים של ראשי התנועה א.ד. גורדון, ברנר, אז"ר, בן גוריון, קפלן, בן צבי, רמז, רחל ינאית, ברוידס ובילינסון. ז' דויד מצא במדורו הפופולרי "קצרות" ב"דבר" את המבחן שיבדוק את האיחוד: "הידעת מאימתי יתחיל האיחוד? מאותו יום שבו לא יסעו שניים במשלחת לחו"ל במקום האחד שנדרש... מועדים לשמחה! אני הולך ללבוש את בגדי השבת שלי". בישיבת הנעילה של הוועידה הודיע בן גוריון בשם ועדת האיחוד כי שם המפלגה המאוחדת הוא "מפלגת פועלי ארץ-ישראל", ובלועזית תיווסף המלה "עברים" (באנגלית: פלשתיין ג'ואיש לייבור פארטי).

בדיווחים מן הוועידה מגלה "דבר" פן לא-ידוע באישיותו של בן-גוריון, הפן המוזיקלי המזמר: "בן גוריון הכריז על הנעילה ופתח ב'עוד לא אבדה', שהושר ע"י כל הקהל. אחרי 'התקוה' הושר האינטרנציונל. כשפתח בן גוריון אחרי כן ב'אל יבנה הגליל', פרצו ריקודי-התלהבות והשירה בקעה עד למרחוק".

רק למחרת מזכיר "דבר" את המארגן הקבוע של השירה-בציבור: "רשות הדיבור ניתנה להרצפלד, אשר פתח בזמר 'עוד לא נותקה השלשלת'". ייתכן שפצח גם בשיר שהפך לסמלו המסחרי "שורו הביט וראו". "דבר" מספר ש"הוועידה הייתה שקטה ועצורה... הצירים נבלעו בו לבלי הכיר את עצמם, לבלי היפגש איש עם רעהו. פרשת ההרצאות לא הניחה חופש ביטוי לפרט... אך בסוף... נפתח סגור הלב ונשברו כל החרצובות... אך פתח בן גוריון בשירת 'אל יבנה הגליל', בניגון הגלילי הישן של ראשוני העליה השניה - אחזה האש בארבע פינות האולם ויהי כל הקהל למרקחת גועשת. מעגלים דוהרים-דולקים הצטנפו בתוך הדוחק הרב, כשספסלים ושולחנות נערמים בחיפזון אל הכתלים, מעילים וכובעים מושלכים הצדה... המקום היה צר מלתת מרחב-תנועה לכל ההמון החוגג. למנצח עליו קם יוסף ברץ, אשר שילב את הקהל במחול כללי אחד... מפעם לפעם הונפו מתוך המרקחה ונישאו על כתפיים ותיקי התנועה וחברי המרכז החדש אשר למפלגה המאוחדת. בחורים נלהבים שוטטו בכל פינות האולם והוציאו ממחבואותיהם אחד-אחד את החברים אשר התנועה חפצה ביקרם. כך הורמו אל-על שפרינצק, הרצפלד, קפלן, רובשוב, ארלוזורוב. חיפשו את בן גוריון ולא מצאו אותו, כי הסתלק באין רואה... היו שהוסיפו, כי עלתה החרווה גם על מעמד חיפה, בהיווסד ההסתדרות. קרוב לשעה השלישית אחר חצות הלכו מאות לביתו של בן גוריון... צבאו על הבית, הקיצו נרדמים, שרו והריעו במקלה, כשבן גוריון מנצח עליהם. וגם אחרי כן עוד הסבו מסיבות במסעדות ובבתים פרטיים, עד שבקע השחר על יום מחרת האיחוד".

מאז החליפה מפא"י שמות, וידעה איחודים ופילוגים. בשנת 1965 הקימה עם אחדות-העבודה-פועלי-ציון את ה"מערך", ובשנת 1968 הוקמה "מפלגת העבודה הישראלית" בעקבות איחוד בין המערך ובין רפ"י, רשימת פועלי ישראל. ליורשתה של מפא"י ההיסטורית יש היום בכנסת מספר מנדטים קטן, ולחבריה אין כנראה סיבה לשיר ולהריע כפי שעשו בימי בן-גוריון בשנת 1930.

הגיבור היהודי-העברי: מגולה לגאולה

פרק מתוך הספר מסע הגיבור

פרק זה מוקדש לאבי מאיר בן יצחק ז"ל, שגעגועיו לצייון ואימת הצורך בהבילוחו לארץ אבותיו. נער-חלוץ תמים שכוחותיו לא עמדו לו.

המיתוס עוסק בגיבור. מאז ומעולם אנחנו זקוקים לגיבור שיהיה לנו למודל לצלוח את מכשולי המסע והחיפוש הפנימי אחר גאולה. לא רק היחיד זקוק לגיבור אלא גם החברה עצמה זקוקה למודלים של גיבורים, משום שהיא חייבת לשים מולה דימויים מגובשים, כדי לאחד את כל הנטיות לפרוד, ולמשוך אותן יחד למטרה מסוימת. רולו מיי¹ אומר שהגיבור נושא בחובו את שאיפותינו, את האידיאלים שלנו, את אמונותינו במונח העמוק ביותר. הגיבור נוצר על-ידינו; נולד קולקטיבית כמיתוס האישי שלנו המלה גיבור מתקשרת עם עלילות גבורה יוצאות דופן, עם תכונות אישיות יוצאות דופן כשהגיבור המיתי גדול מהחיים. סיפורים מיתיים כאלה מבטאים את תחושתנו שפעמים רבות החיים גדולים עלינו, ושהאדם צריך להיות גדול מהחיים כדי להצליח או לפחות לשרוד, כי צליחת ים החיים הינה באמת מעשה גבורה הרואי.

המורליסט האנגלי תומס קרלייל טען שהגיבור הוא שיצר את ההיסטוריה. במאמר על משה כותב אחד העם². "אין לך גיבור היסטורי, שלא נצטיירה צורתו הרוחנית בדמיון העם באופן שונה לגמרי ממה שהיתה במציאות, והציוור הדמיוני הזה, שיצר לו העם לפי צרכיו ונטיות רוחו, הוא הגיבור האמיתי, שהשפעתו מתמדת והולכת, לפעמים אלפי שנה - ולא האורגניל המוחשי, שהיה זמן קצר במציאות, והעם לא ראהו כלל כמו שהיה".

גיבור בסיפור הוא גם דמות ראשית בעלילה. כל אחד מאתנו הוא גיבור עלילת חייו (הפרוטאגוניסט; כדמות ראשית-מרכזית בעלילת הסיפור והדרמה) **שכולל** בו בפועל שילוב של גיבור הרואי, אנטי גיבור, גיבור כושל, וגיבור פגוע. הגיבור הוא בעל היכולת להמשיך להתמודד עם משימות החיים מתוך מאבק בקשיים ובספקות, ולמרות כשלונות בדרך, כשהוא מצויד במאויים, אומץ, ציפיות ואשליות גרנדיוזיות, ובסופו של דבר גבורתו היא קבלת גבולות הכוח וקבלת היש שהושג.

גיבור הוא הנאבק בכוחות הגדולים ממנו, יהיו אשר יהיו. גיבור הוא המתגבר על קושי ומכשול שהם עורפת של דחף, יצר, אמוציה או רגש. והוא גם המתגבר על פחד, ספק, חולשה, דחיינות, המנעות, מעצורים ומצבי רוח. הוא מציב את כחות האגו כנגדם.

¹ מיי רולו. 1991. *הזעקה למיתוס*. תרגום לילית ברקת. עמ' 48 הוצאת שמעוני

² אחד העם. תש"ז. *כל כתבי אחד העם* 1947: עמ' שמב, הוצאת דביר

לגיבור האידיאלי יש נאמנות לעקרונות וערכים כמו אמת, צדק, כבוד אנושי, ויש לו רגישות ואומץ לב להתמודד עם דילמות מוסריות. ואלה מאפשרים לו את היכולת לעמוד ללא התחמקות והשתמטות, בפני הכאב והאימה שבחיי האדם כמות שהם, היכולת לסבול ולחקור סיטואציה זו עד קצה גבולה³.

מכאן גם המחויבות למשימה. מחויבות זו מעניקה לגיבור כוח ואמונה. מלחמת הגיבור היא קודם כל מלחמתו-מאבקו של הגיבור בכוחות הפנימיים הלא-מודעים שבנפשו, שהוא מכונן את עצם קיומו מתוכם. בליי⁴ מדבר על חשיבות הלוחם הפנימי כשהוא משתמש בדמויות של אודיסאוס ופנלופה, שבמהלך מסעו של אודיסאוס עמדו בפיתויים רבים שניסו להסיט אותם ממסירותם לדרך. הוא אומר שהאודיסיאה מלמדת כי קיימים בפנים הנפש מחזורים המבקשים להנשא לנשמה. מחזורים חושפי שיניים אלה (שהם תכונות נפש לא רצויות) מצוידים בשלל תכניות לגבי החיים שלך. אם אדם לעולם לא מניף חרבו בהחלטיות לגבי יעדו, הוא או היא עשויים לזכות בציונים גבוהים על נדיבות, אך עלולים לגמור את חייהם כעבדים למחזורים אלה או כמטרה לחתונה שאורגנה עבורם, שהיא לא החתונה שבה רצו ובחרו.

קרלוס קסטנדה⁵ מתאר חניכה של אדם מערכי אל העולם האינדיאני, בהתנסות במרחבי הטבע, שהיא חניכה לחיים האמיתיים, כשעליו ללמוד להיות לוחם בעל עוצמה. אין הכוונה ללוחם בעולם החיצוני אלא לתהליך העצמה פנימית של פיתוח הלוחם הפנימי. הלוחם הוא צייד ש"צד עוצמה", וכשהעוצמה האישית גוברת הוא יהיה איש דעת. כלוחם הוא רוכש איכויות נפש של שליטה ועוצמה. אבל למעשה כל משימה בעולם מקבילה למשימה פנימית. המאבק נגד המציאות המאיימת היא גם מאבק כנגד הפחד ממצאות זו, השליטה במפלצת היא בעיקר השליטה במפלצת הפחד ממנה. כפי שכותב קוואפיס בשירו הידוע על המסע לאיתקה: "לא תתקל בלסטריגונים ובקיקלופים ולא בפוסידון הזועם, אלא אם פן / תעמידם לפניה נפשך".

ורילקה⁶ כותב: "אין לנו לחוש אי אמון בעולמנו, כי אין הוא נגדנו. אם יש בו מוראות הרי שהם המוראות שלנו, אם יש בו תהומות, כי עתה שייכות תהומות אלו לנו [...] שמא אין כל מורא, ביסודו העמוק, אלא חוסר הישע, המבקש את הישע בדינו"

*

הצורך במיתוס של גבורה, שהוא מיתוס כוח, שיהיה תשתית לעצמי הקולקטיבי היהודי, עלה באירופה בעת התהוות הציונות, בסוף המאה ה-19, בעידן התנועה הרומנטית ששבה לעבר והחייתה מיתוסים. היהדות בגולה היתה זקוקה למיתוסים חדשים של גבורה כנגד תודעת החולשה והקורבנות של היהודי הגלותי. בתקופה זו ניכרה השפעתו של ניטשה, על המהפכה הציונית. ניטשה קרא לאדם חדש שהמניע אותו הוא דחף לעוצמה ושליטה. ברדיצ'בסקי שכונה 'ניטשה העברי', קרא לקדם תודעה הרואית של גבורת היחיד על פני תודעה תלמודית של

³ קרוק דורותיא. 1986, יסודות הטרנדיה, עמ' 43-40, הקיבוץ המאוחד.

⁴ בליי. הערה 12.

⁵ קסטנדה קרלוס. 1976. מסע לאיקטלאן. תרגום עמיהוד ארבל. עמ' זמורה ביתן מודן.

⁶ רילקה ריינר מריה. 1964. מכתבים לאשה צעירה, מכתבים לאיש צעיר. עמ' 34, מחברות לספרות.

פירושים, ולעבור מן הספרא אל הסייפא⁷. כך הגאולה מן הגולה נתפשה בממד פיזי מעשי ולא רוחני-דתי.

מקס נורדאו, איש סודו של הרצל, הציע בקונגרס הציוני בבזל, ב-1898, בנאום שנקרא 'יהדות השרירים' לחדש ולספר את מיתוס דוד הנלחם בגלית, בר-כוכבא ויהודה החשמונאי; הגיבורים שמרדו ולחמו למען עצמאות ישראל, כבסיס לתנועה הציונית. וזאת כדי למחוק את תדמית היהודי הכוזב והחלש, וכדי שהיהודים יצאו מזהות של יהודים חלשים לזהות של יהודים עם תשתית כוח. נורדאו הדגיש במיוחד את החינוך הגופני של הדור הצעיר. הוא קיווה להחזיר שוב את "יהדות השרירים האבודה", וציין שבפעם הראשונה מזה 1800 שנה (מאז מלחמת בר-כוכבא) נשמעת בתוך היהדות הדרישה ש"כלל ישראל יחגור כולו עוז". חינוך גופני עבורו היה סימן לרוח-חיים ולחפץ-חיים הצפונים בתוך העם עצמו.

ואז הוקם בברלין מועדון ספורט לנוער יהודי, שנקרא בר-כוכבא-ברלין. 'פנרדי הגיבור', של זלמן שניאור, בריון יהודי שנראה כגוי, ו'אריה בעל-גוף' של ביאליק הם דמויות של יהודים בעלי כוח גופני שביטאו מודל ספרותי מיתי חדש. בפואמה 'מתי מדבר' של ביאליק, הוא מתאר את מתי המדבר הענקיים, של דור המדבר, שקמים לתחיה, כביטוי למאויים להעיר את הכוח הגופני והעוצמה הקיימים בפוטנציאל היהודי הקדום.

בשנת 1943 פרסם יונתן רטוש את המניפסט הראשון של תנועת 'הכנענים', ששאפה לינוק מהפאגניות ומן האלים הכנעניים. מודל לגיבור כנעני הוא הפסל "נמרוד" של יצחק דנציגר (1939). בפסל הציג דנציגר את דמותו של נמרוד, הצייד המקראי, כנער צנום, עירום ולא-נימול, לגופו צמודה חרב ועל כתפו יושב בז, שהוא עוף טורף. צורתו של הפסל הזכירה את הפיסול הפרימיטיבי מן התרבויות האשורית, המצרית והיוונית, ברוח הפיסול האירופי בן התקופה. בצורתו הציג הפסל איכות פגאניות ואלילות. העברים החדשים ביקשו לשוב אל מקורות פאגניים כמקור עוצמה, ממש כמו שהאמנות הארופאית שאבה עוצמה בתקופה זו מאמנות פרימיטיבית שבטית של אפריקה ותרבויות אחרות. היו שביקשו לראות בפסל של דנציגר מודל חדש לאדם "העברי" החדש. הצייד הוא הגיבור הלוחם נגד החיה. ה'כנענים' הם למעשה המשך ישיר לספרות של ברדיצ'בסקי ושאול טשרניחובסקי, שהיתוו אף הם (בשירים כמו 'לנוכח פסל אפולו' ו'חזון נביא האשרה' לטשרניחובסקי) זרם השולל חלקים מסוימים מן היהדות האורתודוקסית, והשתמשו בסמלים מיתיים פגאניים.

גלוזמן⁸ כותב שבהתישבות העובדת של ראשית-אמצע המאה העשרים נוצר מודל הגיבור העברי החדש שהמודל שלו הוא כוח גופני: גוף גברי, חזק בגופו, פעיל, אמיץ, עובד אדמה, ונאה בהופעתו. ערכי הלאומיות הגרמנית של יופי גופני ארי אף הם חילחלו למודל הזה שיש בו הדים להערצת האדם העליון של ניטשה.

הגוף שהתרבות היהודית-נוצרית הדחיקה והתייחסה אליו כאל יסוד שלילי-צילי-נחות ומקור חטא, שינה את משמעותו ובמקום להיות מקור חטא הוא נהיה מקור כוח ליבידינלי חיוני. משמעות הגוף כנחות ושלילי היא משמעות של ארכיטיפ תרבותי בלבד, ולא ארכיטיפ כלל אנושי. למעשה ראינו שאחד מאיפיוני הגיבור האידיאלי הוא כוחו הפיזי-גופני. אי אפשר לשקם את תחושת הכוח הנפשי כשמכחישים ומדחיקים את הליבידו שבסיסו גופני-יצרי.

⁷ גולומב יעקב. 2009. ניטשה העברי. ידיעות ספרים.
⁸ גלוזמן מיכאל. 2007. הגוף הציוני. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

הליכודו של האדם מבוטא בשני האפיקים כאחת; הן בכוח העוצמה של החיה שהאדם מזדהה איתה, והן בכוח הגיבור הלוחם ושולט בה.

הדגשת עבודת האדמה וערכי הגוף במיתולוגיה העברית-הציונית החדשה הם שיבה לערכי החומר לעומת ערכי הרוח של היהודי בגלות ובכל הדורות. לעומת הגוף הגלותי החלש והכפוף מודגש הגוף הזקוף והחזק. הגיבור העברי החדש הוא לוחם, כמו לוחמי כנען כובשי הארץ וכמו גיבורי המכבים. טשרניחובסקי, בשירו 'לנוכח פסל אפולו', כורע כרך נוכח החיים, הגבורה והיופי האלילי המפואר של גוף אפולו, "אל דור אדירים ונפילים בארץ / כובש בזרועו גם גבול שוכני רמים [...] אל-נער, נאדר, רענן, כליל יופי חולש על שמש ומסתרי חיים", לעומת האל היהודי "אל אלהי כובשי כנען בסופה / ויאסרוהו בתפילין".⁹

מעניין להשוות את השיר של טשרניחובסקי נוכח אפולו, כשהוא מדגיש את ערכי הגוף שלו, בעוד רילקה¹⁰ בשירו 'טורסו', כשהוא עומד מול טורסו של אפולו, מדגיש את הצו הבוקע ממנו לשינוי עצמי - "שנה את חייך" - שהוא צו של מודעות עצמית, כערך של תודעת הרוח.

הגיבור יליד הארץ שמימש את החזון הכנעני והציוני, הוא אורי, מהרומן *הוא הלך בשדות* מאת משה שמיר (1947). ספר זה נחשב לאחד הטקסטים המכוננים של החברה הישראלית לאחר קום המדינה והפך לאחד מאבני היסוד במיתוס הישראלי הציוני. דמותו של גיבור הסיפור, אורי, תרמה רבות לעיצוב דמותו של הצבר המיתולוגי, "יפה הבלורית והתואר". אורי מסמל את הצבר בעל הזיקה לאדמה ובעל תחושת שייכות, בטחון ומוחצנות.

גלזמן כותב שאורי הוא קבוצניק, גיבור גופני חזק ויפה, שסופו הרואי. כשהוא מת בהטילו עצמו על רימון כדי להציל את חבריו, מתברר שההרואיות היא התאבדות של בחור שחיצוניותו חזקה ותוכו מבובל וריק, שחש שאינו עומד בציפיות הגבוהות ממנו. הוא מייצג אידיאל של גיבור שמממש גבורה למען הכלל, אבל האינדיבידואליות, האינטלקט והרוחניות הוזנחו. כתוצאה, גם הגיבור האולטימטיבי בחיצוניותו הוא גיבור נבוך בפנימיותו.

*

לעומת הגיבור הישראלי הגופני, בולט האנטי-גיבור של ספרות העליות הראשונות ואלו שאחריהן, שעלה לארץ מאירופה. רבים מהחלוצים כשלו, התמוטטו, התאבדו או היגרו. גיבורי הסיפורים של עגנון, ברנר, גנסין, ברדיצ'בסקי, ברקוביץ, שופמן, גנסין, הצעירים התלושים¹¹ של ראשית המאה העשרים, היו מלאי לבטים התפלספות, והרגישו עצמם בלתי מוכשרים לחיים מוגשמים. הם איבדו את העולם היהודי האמוני של הגולה ממנו סלדו ולא הצליחו להשתלב בעולם הגוף והעבודה נטול הערכים הרוחניים. האמונה הרוחנית-דתית שהיתה מקור הכוח של היהודי בגולה הוחלפה באמונה קונקרטיית בגאולת הארץ. אולם אידיאל הגוף החזק היה רחוק מדי ממה שחשו בעצמם, ולא רק שלא יכלו להזדהות איתו, אלא שאידיאל בלתי אפשרי זה גרם לנחיתות נוספת של ערכם של השבים לארצם. הם חשו חולשה גופנית ונפשית, כבדות, עקרות נפשית, עקורים מבחינה חברתית ומעמדית, לא מסוגלים ליצור קשר עם אשה, והיו מיואשים וסובלים.

⁹ טשרניחובסקי, שאול. 1943. שירי שאול טשרניחובסקי. דביר. עמ' כד.

¹⁰ רילקה ריינר מריה. 1987. ראו הערה 144. עמ' 103.

¹¹ גוברין נורית. 1985. תלישות והתחדשות. אוניברסיטה משודרת.

דוגמה לגיבור ספרותי כושל הוא יצחק קומר מהרומן של עגנון *תמול שלשום*, שעלה לארץ מתוך עגוועים רומנטיים אל ארץ חמדת אבות ורצה לבנות ולהיבנות בה, אבל כשל כחלוץ וכשל בחיי האהבה שלו, נע תלוש ממקום למקום, וצייר שלטים במקום לצייר, ושסופו שנשך ומת מנשיכה זו, על-ידי כלב, שהוא עצמו, במכחולו שלו, גרם להפיכתו לכלב שוטה.

רבים מגיבוריה של הסיפורת העברית של ראשית המאה העשרים יצאו למסע העליה לארץ, אבל אין להם אמונה חדשה שתסייע במסע, במקום המשמעות האמונית של העולם היהודי שאבד. עגנון¹² מבטא זאת בסיפור *עד הנה*. הוא נשאל: "מה נתגלה לך על עצמך אחר שאתה מרבה להרהר על עצמך?". ותשובתו היא סיפור על אדם שעבר דרך ארוכה בה עבר שבעה הרים, גלל שבע אבנים, פתח שבע מערות, שבעה מנעולים, שבע חביות, שבע חותמות, דלתות, מדרגות, תיבות, תכריכי נייר – כל אלה הם אחד בתוך השני, ו"כשגלל את המגילה האחרונה מצא כתוב שם בכתב ברור, שוטה כלום הנחת כאן דבר שאתה טורח לבקש".

גיבורי עגנון בדרך כלל אינם גיבורי עליה ומעשים. כשלונם הוא העדר עשייה של מימוש עצמם. דוגמה לעמדה פסיבית שלא מאפשרת מעשים נראה אצל שושנה הנרדמת מהסיפור "שבועת אמונים" שאומרת: "דומה עלי שאין לי רצון משלי"¹³. וכן חמדת, גיבור הסיפור העגנוני "גבעת החול", ש"מה שביקש לעשות לא עשה ומה שעשה כאילו אינו עשוי"¹⁴, והוא אומר על עצמו: "אני בן מלך נרדם", היסוד הנשי והגברי כאחד רדומים בו. אנטי-גיבורים הם במיוחד גיבורי *ספר המעשים* של עגנון שהם גיבורים נטולי מעשים. הם כושלים בכל עשייתם: הסיפורים הם סיפורי חלום, כך שהם מתארים מצב בלתי מודע, כשהגיבורים מוסטים ללא הרף מהמהלך שעליהם לעשות, מוסחים ממשימתם, והעלילה מתפזרת ללא רצף נרטיבי לכיד ותכליתי. הראל פיש¹⁵ מציין את ההקבלה בין הסטייה של הגיבור מתכליתו והסטייה של הסיפור מעלילתו. סטייה כפולה זו לא מאפשרת את השלמת המסע, והיא מגלמת לדעתי את פיזור האגו החלש של הגיבור, כמו אצל גיבורי בקט, שהוא נטול חוט מלכד פנימי תכליתי של האני-עצמי, וכך מתואר מצבו הנפשי הבלתי כשיר למעשים. בעיה דומה היא בעית הסיגור של אחדים מסיפורי הגדולים (סיגור הוא סיומת הסיפור, שאמור להיות אינטגרלי לעלילה ומשמעותה): *סיפור פשוט*, *תמול שלשום* *אורח נטה ללון*, *ושירה*. הקורא נותר תמה ולא משוכנע בהכרחיותו וטיבו. כשהמסע לא מתממש, אין מאבק במכשולים, ולכן גיבוריו של עגנון, בסיפוריו אלה ובסיפוריו האחרים, בניגוד לגיבור המיתי, לא רוכשים אוצר של כישורי אגו חדשים ואין להם יכולת לגאול את העלמה וליצור קשר עם אשה¹⁶. עגנון¹⁷ אומר, מפי חמדת: "אני קבצן של אהבה שנקרע לו תרמילו והוא מניח את האהבה בתוך תרמיל קרוע". עד שאין תיקון לכלים השבורים של הנפש, ולתרמיל הקרוע של גיבוריו, אין היכן לשים את המתנות שמקבלים במסע. אין פלא שגיבוריו של עגנון, שהם חלשים ובלתי מודעים לעצמם, לא משתנים. הם תועים בדרך, סובבים סביב הכמיהה וההיסוסים, תקועים וסובלים, משתגעים ומתים, או מתפשרים עם החיים בויתור מצמית לב.

¹² שמואל יוסף עגנון. 1960. *עד הנה*. מתוך: עד הנה. עמ' נא, שוקן.

¹³ שמואל יוסף עגנון. 1960. שבועת אמונים. מתוך: עד הנה. שוקן. עמ' רסח.

¹⁴ שמואל יוסף עגנון. 1960. גבעת החול. מתוך: על כפות המטעול. שוקן. עמ' שסו.

¹⁵ פיש הראל. 1994. דימויים רפלקסיביים בסיפור המעשים. *חקרי עגנון*. אוניברסיטת בר-אילן.

¹⁶ ראו נצר רות. הערה 261. פרק י"א. על 'סיפור פשוט' של עגנון. כרמל.

¹⁷ עגנון. הערה 3, עמ' שעא.

ראינו שהפיצול בין גוף ונפש שקיים אצל הגיבור הצבר של *הוא הלך בשדות* והקושי לעמוד ברף הציפיות מעצמם מצוי כבר קודם לכן אצל האנטי-גיבורים התלושים. מתוכם יש לציין במיוחד את הסופר חיים יוסף ברנר, שהיווה דמות מנהיג רוחני בראשית המאה העשרים, כגיבור תרבות ואישיות מוסרית למופת, שלא הצליח לממש את חזון העבודה הגופנית, וששילב בו יאוש, סלידה עצמית, פסימיות וחולשה, והיה "אובר עצות" אבל גם מורה דרך של חיוב החיים עם קשייהם כאחת¹⁸. דמות המתלבט הברנרי מבטאת גם בשירת מסדה של יצחק למדן¹⁹. למדן מבטא את היאוש: "הֲרֵאִיתָם הַיּוֹם? בְּעֵצָם קָרַב, אֶחָד הִפִּיל עֲצָמוֹ מֵרוֹם הַחוּמָה לְתֵהוֹם... נִלְאָה נִשְׂאָה, עֵינָי... גְּלוֹי פָּנִים יִתְהַלֵּךְ הַיְאוּשׁ בְּמַחְנָה... וְאֲנִי גַם רֵאִיתִי מִתְחַמֵּק מִן הַמַּחְנָה. אֵינן זֹאת כִּי גְמָלָהּ בּוֹ כְּבָר שְׂתִיקָה זֹאת נִרְאָה וַיִּתְחַמֵּק לְהַשִּׁיל פְּרִיָה לְתֵהוֹם." אבל הוא מבטא גם את התקוה: "הֲדַלֵּק מְחוֹל עָלַי מִסְדָּה / עַל אֵף הַכֹּל! / מְזַרְחָה, מְעַרְבָה, צִפּוֹן, דְּרוֹם / בְּמַחוֹל // מְחוֹל-מִסְדָּה מִתְלַקֵּחַ וּבּוֹעֵר - / פִּנָּה דֶרֶךְ גּוֹרֵל-דּוֹרוֹת / הַזֶּהָר!... לֹא נִתְקָה עוֹד הַשְּׁלֵשֶׁלֶת / עוֹד נִמְשַׁכֶּת הַשְּׁלֵשֶׁלֶת / מִנִּי אָבוֹת אֵלַי בָּנִים". ראוי לציין את הוגה הדעות א. ד. גורדון שהגשים בתאוריה שלו ובמעשיו את השילוב בין חיי עבודת ארמה לבין אמונה רוחנית ביעוד העם והאדם, במובן הזה היה גיבור אינטגרטיבי, אף כי היה משכמו ומעלה. ובוודאי שהיו אנשים כמותו, בין אנשי המושבים והקבוצים, שהצליחו להגשים חבור כזה, גם אם היו צנועים ולא קיבלו תהודה ציבורית.

*

אני סבורה שהבעיה של התלושים של ראשית המאה העשרים היא אותה בעיה של הגיבור העברי החדש של אמצע המאה העשרים, ואותה בעיה ששבה והתגלתה אצל ניצולי השואה שעלו לארץ: מודל הגיבור הישראלי היה מודל קולקטיבי שעונה על צרכי הקמת המדינה ולא על צרכי היחיד. התהליך של שיבת המודח הגופני מחד והתכחשות לערך הרוחני-דתי מאידך, יצר מודל של פיצול בין ערכי הגוף לבין ערכי הרוח, ולא של אינטגרציה ביניהם. מודל זה כלל ערכים גופניים חיצוניים וקולקטיביים ושלל את ערכי הרוח והאינדבדואליות²⁰. הפער בין האדרת הגבורה החיצונית של עבודה פיזית וקבלת ערכי הכלל ללא עוררין, לבין שלילת הפנימיות הנפשית-רוחנית האינדבדואלית, כשהעצמי הקולקטיבי בלע את העצמי של היחיד, לא איפשר ליחיד לבנות את עצמו מתוכו ולהיות הגיבור של המסע הייחודי של חייו. התפוררות הקבוץ נבעה גם היא מאותה בעיה.

לחלוצים ולפליטים שעלו לארץ היה חזון. אולם דחיפות הכורח ההיסטורי לבנות מדינה לא איפשר תהליך איטי של מעבר מגולה לגולה, שיש בו הסתגלות למציאות החדשה ולערכיה. נוצר פער בין הציפיות של אנשים מעצמם לבין אי יכולתם לממש זאת. מכאן נבעו תחושות שכול וכשלון. מאז קום המדינה עלו לקדמת הבמה החלוצים מקימי הארץ ולוחמיה, גיבורים כמו טרומפלדור, גיבורי גטו ורשה, גיבורי הפלמ"ח, ההגנה, וגיבורי מלחמת ישראל. במאמר של גדעון לוי. (הארץ 1.5.2005) הוא כותב שבשנים הראשונות של קיום המדינה היו ראשי הישוב גיבורי העם, ואחר כך היתה סגידה לראשי הפיקוד בצבא. מחליפיהם הם אנשי התקשורת והטלוויזיה, ואילו עכשיו הגיבורים הם המצליחנים הכלכליים והעשירים.

¹⁸ גוברין נורית. 1991. ברנר – "אובר עצות" ומורה דרך. משרד הבטחון.

¹⁹ למדן יצחק. 1952. מסדה. דביר. 1952. עמ' 72-73, 41-39.

²⁰ בעניין זה ראו את ספרו של עמוס עוז – "מנוחה נכונה".

שני שירים

*

אתה יודע מה, אני שמח
שהלא נעים לי בשבילך
מת מזמן, ושנסגרת
תחת הפרינציפ של עשיה לביתה.
יערב לך.

אך דע לך, שכשדרשת בחינה
כמו נהג בג'יפ עבה גלגל
מכמו טרמפיסט לפתח ארנקי
ולשלם בעד חברותנו -
דרסת משהו
מנפלאות ועזועי הדרך הקטנים
בהם אני נוסע.

ישיבת חרום

אחרי שהשתפכו וזעמם נפרק
עברות לעבר כל הכוונים
עברה אנחה
וסמנה את חזרת עדן החדר.

חלל נמלא חלל ודומיה
המשיכה בקרקור הבטן הריקה של מקרר
וכל אחד מן המסבין נספן אל ספל מעדף
כשבר ופלטטה אל חוף. כמו תוצא.

ומישהי הרבה אחר הסכויים
שברה שתיקה
וקמה לפתח חלון סגור
שהאור בחוץ יכנס רשמית
אל האויר בפנים.

להפתעת הכל, עניין
נכלא בחדר כמו צפור.

עמית מאוטנר בערב שירה צעירה
של איגוד הסופרים בישראל באוקטובר השנה

דנה לובינסקי

נוצצת זיעה

דנה לובינסקי בערב שירה של איגוד הסופרים בישראל באוקטובר השנה

"נוצצת זעה את כּבר לא שיקת לשמש.
 כּל החם הזה שמתהלך לך בחזה
 את לא רואה
 זה רק עוצר ת'דם שלי מלנתר- "
 העצמות הלכנות הבהיקו לו בתוך הפה
 כשהוא דבר
 (חניכים בשרניים וורדים)
 ואת המשכת לגדל אצבע לגעת.

ככה זה תמיד :
 גבר ידבר אתך על מהירות הצייטה,
 ולא יבחין בריח הבצק על פה ידך.
 גבר יראה עליך את חד הראיה,
 ולא יבחין עד כמה רק העור מעל עיגך.

הוא לא ידע,
 ואת גם לא תספרי,
 איך לפני שבא
 חפשת בגוגל
 געגוע בשפת הסימנים-
 לטופים קלים על הצנאר עם קצות האצבעות -
 ואחר כך נינה סימון
 שרה מתה לזהטת במחשב הצונן.

הכל נח על מקומו לרגע
 תודות לשריר הצפרדע שהיה לו בין המפשעות,
 נתורי הארנבת המפחדים של מלותיו.

תינוק עם רגשות צנומים,
 ראית בעצמך איך רעדו לו הראות כשהוא עשן.
 ראית.

בעלי הכנף עפו מכאן,
 ובעלי השכל,
 קרעו את השירה לגזרים."

הנדנדה

מתחבט בגלי המבוכה

מתהדר

בין אפלת ההסוס

ואורות האמונה

קול

לוחש באזנו לאמר:

"היכן יהיה?"

בזה הזמן המשגע

אכן כלם מחפשים חלמאי

כשמחה המחפשת עצב

בזמן הנחנק מאפלה

היכן נמצאה?

אור... המחפש שממה

צדק המחפש עשק

שפל המחפש ערגה

בזמן הזה של תהו ובהו

האמינו לי

בלתי אפשרי

למצא

מפגש בריא

ללא כותרת (תקריב), 2011, פוטו מונטז, צילום של האמנית ורד נסים

יצחק יוסף

שני שירים

עץ הנשמות

עץ הנשמות מלא בצפורים.
 צפורים המציצות רוח חייה ויחידה.
 אני לא משורר. אני סמוראי של מלים.
 של צבעים וצפורים.
 הייתי ילד שמת בשואה.
 הייתי גנרל שהוביל צבאות למלחמה.
 הייתי צפור שחצתה את האוקיינוס לבדה.
 הייתי סמוראי שמת במלחמה.
 כעת אני אוהב דברים בהם
 אלימות הופכת לרך.
 ועצב ליהלומי הנפש.

הגביע הקדוש

אני הגביע הקדוש
 ממנו שתו כל המשיחים
 לפני שהולידו אותי
 אל גן העדן האבוד
 של כל חלומותיהם.
 אני הצפורים השותות
 את הקשת בענן
 במעופון מעל כל הרקיעים.
 אני נצנוץ הכוכבים
 שושן הרוח. שושנת הרוחות.
 בעיניהם של אוהבים.
 אני הוא אני הוא שושן פראי.

על משיחים וכלבים בתמול שלשום

או: הפאסיון על פי עגנון (חלק ראשון של המאמר)

פרשת בלק טעונה חקירה גדולה.
 חרות עתידיים להשקיע את הגיגי
 רחם באלגוריה רבת משמעות זו.
 (משולם טוכנר, "גיבור של עגנון")

בעיות הפרשנות לרומן תמול שלשום והתמודדות הביקורת עימו

ביקורת הספרות לדורותיה הגדירה את הרומן *תמול שלשום* לש"י עגנון כפסגת הספרות העברית והארצישראלית במאה העשרים (מירון תש"ס: 87-88), ועם זאת היא ראתה בו גורם חידתי המעורר יצירים פרשניים שאינם יודעים שובעה (שם, 94-95; בן-דב 1997: 377-386). ללא ספק תורמת לכך עובדת היותו מושתת על מגוון ז'אנרים וסגנונות שאינם עולים בקנה אחד: ריאליזם, פנטזיה, היסטוריה, גרוטסקה, מיתוס, סוריאליזם, אבסורד, אלגוריה-וסמל, דוקומנטאריות (ערפלי תש"ס: 161). אבל בכך יש משום הכרה והודאה בעובדה שיסודות רציונאליים ואירציונאליים משמשים בו, כמו גם ביתר סיפורי עגנון, בערבוביה, ושהיסוד האחרון, המכונה ברומן הנדון "שכל המעשים", הוא הקובע, בסופו-של-יום, את פני העולם הבלתי-שכלי בעליל, הניבט אלינו מבין דפיו; כי הוא מוליך העלילה המיתית-היסטורית-אלגורית, בחינת החוט המשולש לא במהרה יינתק.

להבנת הדברים לעומקם בחרנו לפתוח בהצגה מגמתית וארכנית משהו של עלילת הרומן, שתוביל לפירושו מחדש. שכן, אחד משני גיבורי *תמול שלשום* - כלב חוצות - הוא ישו הנוצרי; מה שבהכרח משליך על הבנת טיב ההתנגשות בינו לבין הגיבור האנושי, אשר מכאן ואילך ייצג ויסמל בעבורנו את עם ישראל בתקופות של 'עקדות' ו'שואות'. וכמו כן, את הטיפוס-האידיאלי של ה'עקוד' וה'צלוב' במסורת היהודית: משיח בן יוסף, הנודע כתמונת תשליל של ישו (ליבס תשמ"ד: 277). החדירה אל נבכי הכלב-ישו ואל הגיבור האנושי-המשיחי תיעשה אפוא באמצעות התורות, הסמלים והמיתוסים של הקבלה, השבתאות, ו"הברית החדשה".

בסביבות שנת 1908 בא ארצה לבנות ולהיבנות ממנה בחור ציוני צעיר, יצחק קומר שמו, מעיירתו הרדומה והמנוונת שבמזרח אירופה. והנה, הרבה זמן לא לקח לו להבין, שבעצם הוא לא יוצלח וחדל אישים, וכי לעולם לא יצליח לקיים את מצוות יישוב הארץ והפרחתה במוכן הציוני-המודרני של המושג. תודעת הכישלון ניטעה בו, בין השאר, הודות להתערערות קשריו עם חברתו סוניה, אשר נטשה אותו לאנחות. וברצותה להרחיק אותו ממנה לתמיד עורדה אותו להעתיק את מגוריו לירושלים. במקום החדש יצחק חוזר אט-אט בתשובה, ומשיל מעליו את האידיאלים הציוניים, שבשם עזב את משפחתו, את עירו ואת ארצו. כנ"ל לגבי המקצוע שבחר בו; כי את כלי עבודת החלוץ - מעדר, מחרשה מקוש וכו' - המיר זה מכבר במכחולי הצבעי ובצבעיו. מאידך גיסא, היסודות הלא-ריאליסטיים, האלגוריים-סימבוליים, המיתיים, מכוננים באמצעות תיאור מערכת יחסים הנוצרת בינו לכלב חוצות; מגעים קצרים ומעטים אך הרי אסון: הכלב נטפל ליצחק קומר בשעה שעסק

בצביעת שלט בלב שכונת הבוכרים, ולא הסכים להניח לו. לפתע פתאום עלה על דעת האחרון לקנח את מכחוליו על גב הכלב, ואז טפטף עליו - "כלב משוגע". ואחר כך הוא עוד הספיק לנערור מעליו, לבעוט בו ולפצוע אותו כהוגן. מכאן ואילך העלילה מתחלקת, פחות או יותר, שווה בשווה בין שני הגיבורים, וזאת במטרה לאחדם לקראת הסוף במין 'חתונת דמים' שכזו.

ש"י עגנון וספרו תמול שלשום

מצד אחד נמשכים קורות 'צחק בירושלים' שבה הוא מתפרנס בכבוד וזוכה להכיר נערה בת-טובים מן הישוב הישן, הזקוקה נואשות לתמיכתו החומרית והנפשית, ולהתארס עימה. אחר כך מוצאים אותו שוב ביפו מנסה 'לברוק' את תקפות 'מערכת יחסיו' עם סוניה; וזאת לפני שהוא מחליט לקשור סופית את גורלו עם שפרה ועם מאה שערים. ולבסוף - בחזירתו למקומו שבמאה שערים ובנישואיו עימה. מצד שני מתחילים במלוא עוזם, סמליותם ואי-ריאליותם עלילות הכלב הנושא את השם האלגורי והמיתולוגי בלק; בחינת רמז לבלק בן ציפור מלך מואב המקראית-הקדמונית שביקש מבלעם הנביא לקלל את עם ישראל על מנת למנוע את כניסתו לארץ כנען. מעתה ואילך ייחשב אפוא 'אצלנו' בלק לאויבם המושבע של ישראל בעליונים כמו גם בתחתונים. בן דמותו האלגורי-סימבולי של בלק הינו הכלב, אשר שמו מתקבל מהגיית השם מימין לשמאל. בל(כ)ק. דא עקא: בסיפור הנוכחי הכלב קונה לעצמו מעמד מפוקפק שכזה בניגוד לרצונו ובהתאם ל'קפריזות' של מאה שערים, המגרשת אותו מתחומיה מחמת הכתובת "כלב משוגע" שעל גבו, כתובת אשר בעיני זו, המורגלת בכתבי פלסתר נגד כופרים ומינים, משכילים וציונים, והיא אף חיה מפייהם, נועדה להזהיר מפני בעל חיים הנגוע בכלבת. בין כה וכה, עולים הרהורים נוגים באשר לקשר הממשי כמו גם לזיקה המטפורית בין גירוש הכלב לנושא חרמות ונידויים הפופולארי כל כך בקרב אנשי המקום הזה. ואולי אין זה מפתיע כלל לגלות, ובמיוחד לאור ההיפותזה שלפיה הכלב הוא ישו המוחרם והמנודה מעמו וממקומו, שהוא זכה להכנסת אורחים אדיבה ונדיבה מידי בני העדות הנוצריות הרבות והמגוונות של ירושלים, תוך שהוא זוכה להסתופף בצל מנזריהן וכנסיותיהן. דא עקא: אם בהתחלה הגויים לא טרחו לברר מה טומנים בחובם סימני הכתב העברי שעל עורו, הרי שבסוף נודע להם הכול מפי יהודי מומר אחד. ואז אף הם, כשכניהם היהודים, מגרשים את כלב מעל פניהם ומתכננים לחסלו.

לא זו אף זו, מתברר, שהכלב בורך לא רק בתחושות וברגשות עזים של אהבה, שנאה, געגועים וכו', שניעורו בו מכורח הסבל הגופני והנפשי, שהסבו לו אנשי מקומו, אלא גם בחוש אינטלקטואלי מפותח וביכולת מרשימה לשאול את השאלות הקיומיות הרלוונטיות. כך, למשל, את מעברו הכפוי משכונת היהודים אל משכונת הגויים הוא תופס במונחים של נידוי וחרם על רקע לאומי ודתני, תוך העלאת

השאלה הקריטית – למה היהודים שונאים אותו, מגרשים אותו וכו', בעוד שהגויים אשר כלפיהם הוא לא מרגיש סימפטיה או קרבה מיוחדת ניגשים אליו כדי להביסו ולהשקותו (זה בדיוק מה שכבר-מן-ההתחלה עורר את חשדנו, שהכלב הוא בעצם דמות אלגורית המייצגת את ישו!). אט-אט חודרת אל הכרתו התובנה שמצבו הינו תולדת הסימן שהטביע אותו "ריקא" על עורו (האם מדובר כאן בכיתוב "מלך היהודים" שהוטבע על צלבו של ישו?); הוא שגרם להדחתו ולהדרתו משכונת מגוריו האהובה. במסגרת חיפושיו הקדחתניים אחר ה"אמת" – קרי: הסיבה לגירוש – החל מוחו הקודח לייצר שיטות פילוסופיות ומיתוסים, אשר בדרך זו או אחרת מזוהים עם 'מיטב' האידיאולוגיות וזרמי המחשבה שבמסגרת התרבות המערבית במאות השנים האחרונות; וזאת בנוסף לבקיאותו בדת, בתרבות היהודית, בספרות היהודית ובשאר מנהגי ישראל! דא עקא, הואיל והוא לא היה יכול למלל בפיו את מחשבותיו, וזאת מבלי שאנשים יבחינו במשהו מלבד צעקות וזעקות טורדות מנוחה, הטרפו הנ"ל את דעתו. ונראים הדברים, שבשל כך חלה החמרה במצבו הנפשי והפיזי – עד כדי השתטות ו/או הידבקות במחלה קשה, אשר רבים מתסמיניה מורים לכיוון הכלבת. מגעגעועי למקום הולדתו, מנקיעת נפש ממאכלי הגויים ושאיפה לחזור ולטעום מאכלים יהודיים כשרים, ובעיקר כדי להתייצב מול האדם שאחראי לאסונו ולהתעמת עימו, מחליט בלב להתגבר על חששותיו ופחדיו ולשים פעמיו, ויהי מה, לכיוון העיר-היהודית. הסיפור עומד אפוא להסתיים במפגש הסופי והאחרון שבין הכלב לאדם בלב מאה שערים, כשבמהלכו הוא ידרוש מיצחק קומר תשובות לשאלותיו, בעוד שיצחק לא יעלה על דעתו כלל שמחובתו לספק לו אותן. ומכאן שמעשה הריגת הגיבור על ידי החיה הוא בלתי נמנע.

יצחק קומר מת ממחלת הכלבת, תוך ייסורים קשים ונוראים. ואילו הכלב ממשיך להסתובב-חופשי בחוצות העיר ולהפיל את חיתתו על תושביה במשך עוד מספר שנים טובות. אבל תיכף לאחר הלווייתו של יצחק נפתחו ארובות השמיים וגשמים עזים החלו לרדת. בכך נשברה הבצורת שאיימה להחריב את הארץ. והארץ התחילה לפרוח ולשגשג!

מאז פרסום *תמול שלשום* בשני חלקים ב-1945 וב-1946 (לאור 1998: 367) אין הביקורת והמחקר חדלים מלתהות על קנקנו של הכלב, תוך העלאת תיאוריות שונות ומגוונות בנוגע לזהותו ה'טבעית' והעל טבעית. הדעה הכללית לגביו היא, שהוא מאניש חלקים מודחקים בנפש יצחק קומר, הנוטלים חלק בקונפליקט בין ערכים סותרים ואידיאולוגיות קוטביות; ועל כל אלו 'מנצח' הארוס המודחק והמושקף שלו. כך, למשל, ברוך קורצווייל, הנחשב לאבי הפרשנות האליגורית-סימבולית לעגנון, סבור שהכלב אצל עגנון "הוא חיה דימונית המבשרת רעות, הוא סמל היצרים המשתוללים" (קורצווייל תשל"ו: 31); כך בפירושו *להיה העקוב למישור* של עגנון, ואילו *בתמול שלשום* הותרו-הרצועות בעת נטישת המסורת הדתית היהודית לטובת הציונות ה'חילונית', ה'מתירנית' (קורצווייל, שם, 104-115); עד כדי כך שכשהגיבור מנסה להחזיר את השד הציוני לתוך הבקבוק או לחזור בתשובה, הוא מאחר את המועד, נפגע קשות ונהרס; בחינת מה שקורצווייל מגדיר כמעט ככל מאמריו על יצירות עגנון – כישלון-השיבה-המאוחרת למסורת, לדת ולאמונה (שם 31-28).

גרשון שקד תופס את *תמול שלשום* כסיפור הממוג בחובו את עקידת יצחק עם המלך-אדיפוס. יצחק קומר הוא יצחק אבינו ההולך אל העקידה כמו גם שעיר לעזאזל המוקרב למען הסר קללה הרובצת על הקהילה (שקד 1983: 208). ואילו הכלב הוא הסטרא אחרא שלפתחו מושלך הגיבור לשם מתן לגיטימציה ואור-ירוק להמשכת הפרויקט הציוני. גם אברהם באנד סבור שיצחק הוא האיש-מן-העקידה; אך הפעם כסמל לעם היהודי המושמד בתקופת השואה. לבאנד שמורה אפוא זכות-הבכורה של איתור הקשר שבין הסיפור לנסיבות ההיסטוריות שבמהלכן הוא נכתב: מלחמת העולם השנייה

ואירועי השואה (באנד 1992: 305-306) * אלי שביד דוחה את הרעיון שבלק הוא "אלגוריה" ותופסו כסמל במוכך-העמוק-של המילה; כלומר, ישות אמיתית שלה ולכן דמותה האנושי יש גורל משותף - לשמש בתור שעיר לעזאזל עבור החברה האנושית המושחתת (שביד 1992: 286 - 287).

אנו זקוקים לפרשנות שלמה וקוהרנטית שתחלצנו ממצרי הסתירות הנ"ל. כך, למשל, האם הכלב מסמל את היצר הרע והסטרא אחרא - כדעת קורצווייל ושקד, או שהוא קורבן התעללות והתעמרות ושעיר לעזאזל, כפי ששביד מתאר את זה. או אולי בכל זאת הוא ישות שטנית, אשר האסון שהיא ממיטה על הגיבור אמור לשמש כדוגמה וכסמל לאסונם של היהודים בתקופת מלחמת העולם השנייה. והנה, כל הסתירות הללו אמורות להיפתר במסגרת הפרשנות הנוכחית.

פתרון חידות תמול שלשום באמצעות חשיפת הזיקות המוטיביות והתמטיות בינו לבין סיפורו של עגנון האדונית והרוכל

העדר "סמליות אחידה" בכלב (קורצווייל 1992: 264) הינו סימן לאמביוולנטיות רגשית; מה שבא לידי ביטוי בפולקלור שבמסגרתו הכלב הוא, מצד אחד, בן-בית אהוב-ומוכר ומאידך גיסא - יצור שטני הראוי ליראה ושנאה. לאור הסמליות הזו מעוצב, למשל, מפיסטופולס *מזאוסט* לגתה בדמות כלב פודל הנשרך אחרי הגיבור היישר אל ביתו (ערפלי, תש"ס, שם, 174-175); ללמדך, שבתור בן לוויתו ה'נצחי' של פאוסט, אין הכלב-שטן אלא תמונת תשליל שלו. ואילו במסורת היהודית וביצירות עגנון בפרט השטן נתפס, בין השאר, במונחי דת-ולאום. כך זה, למשל, אצל חז"ל, המזהים כלב-סטרא אחרא עם עשו, עם עמלק וצאצאיהם שמאומות העולם; כשבקבלה ובמסורת ימי הביניים בכלל מכלול השמות הנ"ל יפים לגבי הנצרות ואומות הנצרות, ואילו בקבלת פולין במאה הי"ז ובחסידות, כפי שנראה בהמשך, הדברים אמורים כבר לגבי ישו הנוצרי בכבודו ובעצמו (ליבס, תשמ"ד, שם, 274-288). ועם זאת, הסמליות הנ"ל, עם הילת האמביוולנטיות החופה עליה, באה לידי ביטוי עוצמתי וחסר תקדים בסיפורי עגנון שעניינם - ברית-דמים או הסכם-דמים הנחתם, כביכול, בין יהודים-יהדות לגויים-נצרות-ישו, המדומים לכלבים, או כמתרחש במסגרת *תמול שלשום* - מתגלגלים בכלבים. הנה למשל, *האדונית והרוכל* לעגנון שנכתב בעיצומה של מלחמת העולם השנייה כמו גם בעיצומה של העבודה על *תמול שלשום*. שכן מן הסיפור הקצר ניתן להקיש על זה הארוך. *האדונית והרוכל* ה'ברית' באה במסגרת יחסי אהבה-שנאה בין יהודי לגוי-נוצרייה, כשבמהלכם האחרונה, אשר מתוקף היותה קניבלית, מתכננת לרצוח את מאהבה; קניבליות (קאניס בלטינית = כלב) בחינת מוטיב פנטסטי, לא ריאליסטי, שנועד להוסיף לסיפור רובד אלגורי שב'אכיפת' טקס האוכריסטיה של אכילת בשרו ושתיית דמו של ישו על גופו של היהודי; בחינת היבט מרכזי בברית-הדמים; וזהו אף הרגע שבו גם מתאחדת סמליות הכלב במוטיב הכלב הנושך; ואז אנו ניצבים בפני

* דן לאור פוסל את הקשר הנ"ל מכל וכל, וזאת לאור העובדה שעגנון התחיל את העבודה על *תמול שלשום* בראשית שנות השלושים כאשר מלחמת העולם השנייה עדיין לא נראתה באופק (לאור 1995: 72-73); ובעקבותיו הולך דן מירון (מירון, שם, 151-152): "הטרגדיה של יצחק ומותו הנראה חסר פשר היו חלק מכוונותיו היצירתיות של עגנון מראשית שנות השלושים ואין לתלות בהם משמעויות אנכרוניסטיות. דומה שהדין עם דן לאור שהגיב על השערות של באנד... וכן על טענותיהם של אחרים, שייחסו משמעות 'שואתית' ליצירות עגנון שנכתבו בתוך מלחמת העולם השנייה, כ'טענות מאולצות', שלא ביטאו אלא את 'מצוקותיה של ביקורת עגנון לנוכח מיעוט תגובותיו של הסופר הנערץ על אירועי השואה בעצם התרחשותם...". מאידך גיסא, דעת עמוס עוז בעניין זה היא כדעת באנד (עוז 1993: 214): "... ראוי לקרוא שלא ישכח אך לרגע כי הרומן מתרחש בתקופת העלייה השנייה, בין שנת 1908 לשנת 1911, אבל נכתב ממש בשנים של אדולף היטלר (1931-1945).

תופעה שבה הסמל מתמזג בהדרגה עם מושאו – האדונית: הגיבור, השוכב בלילה לצידה, חולם שכלב מזנק עליו ונועץ את שיניו בגרונו (עגנון 1979: 100); ולבסוף בהתממשות החלום בהפיכתה ל"כלבה מטורפת" (שם, 96) "נוקפה בבת ראש ונעצה את שיניה בגרונו והתחילה נושכת ומוצצת". (שם, 102).

לא זו אף זו. *ממול שלשום* דימוי הכלב זוכה להתגלגל בבעל חיים חי-נושם-ונושך, התובע את ליטרת-הבשר המגיעה לו – ובצדק – מן העלילה בכלל ומיצחק קומר בפרט! שכן מה שלא עלה בידי האדונית, המדומה לכלב, יעלה בידי כלב מוחשי, והוא – לטעום מבשרו ומדמו של יצחק קומר. שכן הסכם-הרמים בין הגיבור ה'פאוסטי' – יצחק קומר – לסטרא אחרא, שעליו רמז בקצרה דן מירון במסגרת מאמר המשווה בין פאוסט לגתה *למול שלשום* (מירון תשס"ב: 557), הוא, לעניות דעתנו, מטאפורה להיסטוריית היחסים המעוניים והמדממים בין היהדות לנצרות מאז הולדתה ועד לאירועי מלחמת העולם השנייה ועד לשואה בפרט: כתיבת "כלב משוגע" על עור הכלב וההקזה האכזרית של דמו חוזרים על הוקעת ישו על הצלב, הצלב שמני ובי נכתב עליו – "מלך היהודים"; גירוש הכלב משכונות היהודים הוא חזרה על סילוקם של תלמידי ישו מבתי הכנסת ומקהילות ישראל, תוך הכרזתם כמינים, וזאת, בין השאר, בגיבוי "ברכת המינים" שבתפילת שמונה עשרה; התקבלות הכלב בזרועות-פתוחות על ידי שכני היהודים שמקרב העדות הנוצריות של ירושלים חוזרים על התפשטות האמונה הנוצרית בקרב אומות העולם; הכלב, השואף לחזור לשכונות היהודים מכורח געגועיו הבייתה כמו גם משאיפה להתנקם במי שאחראי למסת פגעיו וסבלותיו, סביר להניח שהוא, מצד אחד, הבן האובד – ישו – המנסה לשוב הבייתה – אל היהדות – בשלום כדי להשיג "תיקון" לנשמתו; כך לפחות על פי תפיסת נביא השבתאות – נתן מעוז, הסבור שהגאולה שהמשיח שבתי צבי מביא לעמו כוללת מרכיב חשוב של תיקון נשמתו של ישו הנוצרי (שלום 1987, שם, 232, 252); ובעקבות נתן ושבתי צבי הולך גם הבעש"ט (שם 232; ליבס 1995: 262-266), שניסה לתקן את בן דמותו של ישו – את שבתי צבי! מצד שני, הכלב שנושך וטועם מבשרו ומדמו של יצחק הוא ישו ו/או הגויים הנוקמים ביהודים על רצח המשיח ובן האלוהים ובגין הסירוב לקבל על עצמם את האמונה בו.

ניתן לדבר על איריאה ו/או איריאולוגיה המשמשת כמצע לשני הסיפורים: הבאת גאולה משיחית באמצעות שיטת תיקוני הקבלה בכלל והקבלה השבתאית בפרט; שכאשר בהסיפור הקצר תוקפו של ה"תיקון" יוכח על דרך החיוב ואילו ברומן הגדול – על דרך השלילה; והראייה לכך – הסוף ה'טוב' של הרוכל היהודי והסוף הנורא הנופל בחלקו של יצחק קומר.

מהאדונית והרוכל ה"תיקונים" שמתקין הצדיק-המשיח כרוכים בכניסה דרך "שערי הטומאה", כפי שהגדיר זאת קורצווייל במאמרו על *האדונית והרוכל* (קורצווייל, תשל"ו, שם, 128) בהקשר להתבוללות הרוכל היהודי בין הגויים, כדי להציל את השכינה השבויה בידי הסטרא אחרא, להתאחד עימה בגוף ובנפש, ולהביא את הגאולה; כאשר המשמעות ההיסטורית המעשית הנה טמיעה בגויים ואימוץ דתם, נימוסיהם ותרבותם (שלום 1991: 160; שלום, שם, 119-120); וזאת באופן שחוו משיחים שבתאיים כגון שבתי צבי שהתאסלם ויעקב פרנק שהתנצר. זהו אפוא המצע האידיאלי שעליו מושתתים המוטיבים של המסירות המופלגת והאובהת שמפגין הרוכל היהודי כלפי אדוניתו, וזאת תוך הפגנת מודעות-כואבת לסכנת המוות הצפויה לו ממנה, לעובדה שהיא מנסה לשחוט אותו, לעובדה שבסוף הוא מניח לה לנשוך את גרונו ולמצוץ את דמו. לא זו אף זו, ברגעי חייה האחרונים הגיבור סועד את אהובתו הסוררת, הרוצחת, הקניבלית, ומנסה לרפא את פצעיה האנושים. אחר כך הוא עוד ישקיע מאמצים כבירים להביאה לקבורה כדת-ישו-והנצרות (עד כדי כך מחויב הסופר לעניין גאולת-השכינה, וזאת עד שכחת האירועים ההיסטוריים המהווים את הרקע לסיפור; לעובדה שהוא נכתב בשעת רציחתם של מיליוני יהודים בידי הנאצים!!!) שהרי לא בכדי מתוארת ה'התמסרות'

במונחי השורש ת. ק. ן ומילים הנגזרות ממנו (אפק 31-36): הרוכל היהודי "מתקן" את ביתה המט ליפול של האדונית, בעוד שהיא, המשתפת עימו פעולה בקטע-הזה, "מתקינה" לו את ארוחותיו. והרי ידוע שבמסורת היהודית ביתו של אדם הוא אשתו! ובמקרה הנוכחי אין האישה אלא השכינה שצריך "לתקנה" - אותה ו/או את ביתה. ליתר דיוק, מדובר בפן הרוחה, הרמוני, המאיים שבה, שמסורת "ספר הזוהר", למשל, מרבה להתייחס אליו (שלום 1980: 303-300), ואשר כל תפקידו של הצדיק-משיח מתמצה ב"תיקונה" ובהשבתה אל תחום הקדושה; וזאת בדרכו של שבתי צבי, למשל, ה"מתקן" רומנסה הספרדית אודות מליזלדה בת הקיסר (שלום 1987: 324), או בדרכו של רכי נחמן מברסלב ה"מתקן" את השכינה, השבויה בידי הסטרא אחרא באמצעות "מעשה מאבידת בת מלך" שלו; ובעקבותיהם - עגנון ה"מתקנה" באמצעות האדונית והרוכל.

ואילו יצחק קומר שלנו - איך הוא מתכוון להתמודד עם "תיקון" הכלב-אדונית-ישו-נצרות: בעקבות חזרתו בתשובה והתחרדותו תידחה אפוא על הסף אופציית "תיקוני" השבתאות מפני תיקונים 'אורתודוקסיים' יותר שבאימוץ המודל המסורתי של עימות בין יעקב לעשו; אלא האחים התאומים אשר על כתפיהם מצאה המסורת היהודית לדורותיה לנכון להעמיס את מסת הקונפליקט היהודי-נוצרי (קם 2001: 349-353) כמו כן, 'אומץ ברומן הנוכחי מודל נוסף של מלחמת אחים-תאומים כפי שפותח במסגרת קבלת פולין במאה ה'ז': העימות האלים בין משיח בן יוסף למשיח בן יוסף הנגר: ישו הנוצרי, עימות המצויר כקרב בין שני כלבים - כלב טוב, המזוהה עם משיח בן יוסף, ומולו "כלב רע", המזוהה עם ישו (ליבס, תשמ"ד, שם, 275); מה שעשוי לשפוך אור על פשר הפיכת יצחק קומר לכלב ברגעי גסיסתו ממחלת הכלבת: הוא נובח בקולי קולות ואף מזוהר את הבריות שלא יתקרבו אליו פן ינסה לנשכם (605). ואילו בכל מה שקשור לרוכל היהודי ניתן לומר שמבחינה מסוימת תיקוניו ה'שבתאיים' עשו-לו-דק-טוב; כי בזכותם פעמיים הוא זכה לקבל בחזרה את חייו במתנה. פעם אחת כשיצא מבית האדונית על מנת לקרוא "שמע" ובכך נמלט מסכינה של אדונית, ופעם שנייה כאשר עמד לקפוא למוות בתעייתו בערבות השלג והקרח, ואז נתקל בצלב של אבן שישמש לו בתור 'מצפן', גשמי, כמו גם מטאפורי, המורה איך להגיע-הביתה-בשלום אל ביתה של האדונית! כנ"ל הועילה לו חזרתו מהכפור. שכן גרונו הקפוא הצליח לעמוד איתן בפני הנשיקות-נשיכות של האדונית; וזאת באופן המזכיר את אגדת חז"ל על פגישת הפיוס שבין יעקב לעשו שבמסגרתה ניסה האחרון לנשק את יעקב ו/או לנשוך בגרונו; ואז נעשה ליעקב נס וגרונו הפך לאבן:

"ראה את עצמו פתאום כאילו הוא שבוי בשדה יער בין שלג זה שמתכסה בשלג חדש. ואף הוא עצמו מתכסה והולך. עקר את רגליו והתחיל רץ. פגע בצורה של אבן שעמדה בשלג. אבי שבשמים, צעק יוסף, כמה נתרחקתי. אם איני חוזר מייד הריני אבוד, הביט אילך ואילך עד שהכיר את הרוחות. כיוון לכו כנגד אותו הבית והלך לשם" (עגנון, 1979, שם, 101).

גם בזכות "הכרת" ה"רוחות" ניצל אפוא יוסף הרוכל היהודי ממוות בטוח, ואילו יצחק קומר הומת בידי "אלוקי הרוחות" רק משום שהתנהג באכזריות לכלב - ישו.

מה הם אפוא האמיתות הדידקטיות והמסרים ההיסטוריוסופיים הרדיקאליים, הנן-קונפורמיסטיים שניתן להפיק מסיפור *ממול שלשום* שעניינו מסירת דין וחשבון אודות התנגשות בין הגיבור וקהילתו לכלב חוצות, התנגשות הבאה להעיד על העימות ההיסטורית בין יעקב לעשו, בין ישראל לאומות הנצרות ובין ישו הנוצרי למשיח בן יוסף; עימות שבו הראשונים 'משחקים' את ה'רעים', ואילו הכלב, שמנסה להגן על חייו בכל מחיר, הוא כאן הגיבור הטראגי, ה'טוב' ? התשובה היא, שהעם היהודי אחראי-למעשיו ולגורלו, וזאת בשעה שהוציא-מתוכו (תרתי משמע) את ישו; וכל זאת בשם

הכלל שניסח פעם שלוחו של בלק – הנביא בלעם: "הן עם לכרד ישכון ובגויים לא יתחשב". ברין קם אפוא הגולם על יוצרו! ואילו המסר השני אמור לחזק את הטענה ה'מסורתית' שחבלי-משיח והשוואה בפרט הינם חלק בלתי נפרד מתהליך הגאולה. אמנם מפרספקטיבת הנרטיב הציוני המודרני-ההומניסטי-החילוני מדובר בדעות שאבד עליהן הכלל זה מכבר, אבל מבחינת האורתודוקסיה הדתית כל ניסיון לנסח את המסרים הנ"ל במושגי חטא-ועונש במובנים שהוצבו לעיל, וכפי שעושה כך, ספר *הזוהר*, למשל, עלול להיחשב לכפירה-בעיקר.

החטא, העונש והלקח

אם כן, עגנון חיפש ואף איתר ומצא את הגרעין הסיפורי ואת התשתית ההיסטוריוסופית *לתמול שלשום* בדברי ספר *הזוהר*, הדורשים את הסיפור המקראי אודות יעקב ועשו. מדובר בקטעים סיפוריים, אך יוצאי דופן, וזאת בדונם לכף חובה את התנהגותו הסרת ההגינות והיושר של יעקב אבינו כלפי אחיו עשו (ישראלי תשס"ז: 185-195), תוך קריאת תיגר על "הדמוניזציה הקיצונית של עשו במהלך דורות ארוכים של מדרש... " (שם, 193). מדובר אפוא באקט פרשני חסר תקדים בכל מה שקשור להבנת העימות בין "יעקב" ל"עשו", ובאשר להשלכות שיש לזה לגבי תפיסת המאבק ההיסטורי בין יהדות לנצרות; ויבוא ויעיד על כך *תמול שלשום* לעגנון.

לפי אחד הגיבורים המרכזיים של *הזוהר* – רב ייבא סבא – הנושא מדברותיו במסגרת פרשת "סבא דמשפטים", יעקב חטא כלפי עשו עוד ב'התבשלים' בבטן אמם רבקה עת עשה ממנו "יעקב" (שם, 189) קרי: הדירו מתחום הקדושה, גזל ממנו את חלקו בעולם הבא ותייגו כסטרא אחרא. הסבא יוצא אפוא בנאום תוכחה חוצב-להבות נגד אבי-האומה ותובע ממנו את עלבון מי שיועד על ידו, ובעצם ללא עוול בכפו, לגלם את הוויית הרוע בעולם הזה (שם, 187-190). אבל בזה לא די לו לסב, שכן הוא מגלה הבנה לתופעת האנטישמיות ולשנאת-ישראל-לדורותיה: "ובגין דא [= זה] כל דבכו [שנאתו] לישראל על דא איהו [על זה היא באה]" (שם, 193). וגם הנקמה שנוקמים בנו שונאינו אף היא מוכנת וברורה לו. שכן הגויים הם הזרוע המבצעת של אלוהים השופט את עמו לחומרה בגין שפיטת ה'אחר', וזאת הן על סמך מיכה ו ב "שמעו הרים [= אבות האומה] את ריב ה' והאיתנים מוסדי ארץ... כי ריב לה' עם עמו" (שם, 187); וכמו כן, על סמך הושע יב ג "..." וריב לה' עם יהודה ולפקוד על יעקב... מהו הריב, כמו שכתוב בבטן עקב את אחיו... על דבר זה באה התוכחה[של אלוהים] וכל אותן הריבות" (שם, שם). כנ"ל לגבי השליטה בעולם-הזה ובכללה – ביהודים, שהעניק הקב"ה לאומות העולם כפיצוי על קיפוחם בעולם הבא (שם, 180-181 הערה 49).

על השפעתו האפשרית של "סבא דמשפטים" על *תמול שלשום* ניתן ללמוד מעוד מובאות מספרות *הזוהר* לדורותיה, אשר רוחו הנון-קונפורמיסטית של ה"סבא" שורה עליהם; והנה דומה שגם על עגנון היא נחה עת מצא לנכון להביאן לידיעת מרטיין בובר במסגרת מכתבו אליו מ-20. 10. 1921. מדובר בקטעים העוסקים בהשלכות העימות בין יעקב לעשו לגבי העתיד הקשה הצפוי לישראל לפני הגאולה, שאמנם בו-תבוא, אך לא לפני שיקבל עונש קשה ומר על שהביא את עשו לידי "בכי". דומה שעגנון התייחס אל קטעי *הזוהר* הנ"ל כאל נבואה ממש, כשברבות הימים לאמור, בזמן השתלטות הנאצים על גרמניה, השואה ומלחמת העולם השנייה, הוא ינסה לממשה במסגרת *תמול שלשום*. לכן כשעגנון כותב לברוך קורצווייל בשנת 1946, שהסיפור שעוסק בעימות בין אדם לכלב אמור לשפוך אור על "ההוויה האיומה של חיינו" (קורצווייל 1992, שם, 264), אין כמעט ספק בכך, שהוא לא מתכוון לתקופת העלייה השנייה, שדווקא מאופיינת כאן כ"ראשית גאולתנו", אלא לאירועי השואה שהידיעות אודותיהם החלו לזרום באופן חופשי וברציפות בעצם ימי פרסום *תמול שלשום*.

להלן המובאות ה'זוהריות' שבמכתב לכובר:

"... לפי שבכיתו של עשו [=אומות העולם, הנצרות, ישו] (בראשית כ"ז ל"ט) גרמה לנו הגלות וכל הצרות וכשיכלו דמעות עשו [ישו] וישראל יבכו יגאלו מן הגלות. (ע"ש זוהר שמות עמוד י"ט ב')

ילקוט חדש דפוס לובלין זא"ת (שנת ת"ח)

ערך משה כ"ט

"הגלות וכל הצרות הם בשביל דמעות עשו [=ישו, הכלב] ולכן בבכי יבואו עם ישראל]"
שם ערך גלות כ' (עגנון תשנ"ד: 88).

אך מה משמיע כאן עגנון בחסות הזוהר ובהשראתו - שעם ישראל נושא באחריות למצבו הטראגי; כי במו-ידיו יצר ישויות רוחניות ופיזיות כגון עשו-ישו-גויים אשר נהיו לו לרועץ ולשטן, וזאת מכורח הדרתן והחרמתן? מן הסתם התשובה היא חיובית. שכן המסר ה'זוהרי' הנוכחי מתורגם ממגול שלשום לכלל ביקורת נוקבת כלפי מערכת החינוך היהודי הגלותי, המורה לילדיה לשנוא את הזר' וה'אחר'; בחינת "האחר מאיתנו והאחר בתוכנו" (קם, שם, 342): עשו, ישו, גויים, כלבים, משכילים, ציונים וכו'. הנה כי כן, החלום נפתח עם הופעת דמויות המקיפות את יצחק בחיי היומיום, ואשר כל ייחודן במגעיהן ההדוקים עם בעלי חיים בכלל ועם כלבים בפרט. מאידך גיסא, המשך החלום עומד בסימן ניתוק המגע עם בעלי חיים. שכן לפתע פתאום, ובניגוד לכל כללי החלום הפרוידיאני, המשמשים תשתית לעיצוב עולם החלומות ביצירות עגנון בכלל, מה שעולה וצף כאן הם הרהורים בנוגע לחינוך ילדים דווקא. ומכאן שחשיפת מאוויים-מינים - כמוסים נדחית מפני חשיפת המכשלה שעלולה להביא לכישלון הפרויקט הציוני; ליתר דיוק, חשיפת פרצופה-האמיתית של מערכת החינוך החילוני, המודרני בארץ ישראל, המתגלה כממשיכת דרכה של מערכת החינוך הדתי-חרדי מבחינת השלטת האידיש על חשבון לימוד העברית, אשר בה משתמשי כמסווה חיצוני להשגת תקציבים מקרנות וממוסדות ציוניים ותו-לא. מבחינת המספר הציוני זוהי שערורייה שבהמשכת הגלות בגבולות ארץ ישראל, ותוך סיכון המפעל הציוני בכללותו, שממילא הצלחתו תלויה לגמרי בתחיית השפה העברית; וגם אם זה בא על חשבון האידיש. כמו כן, את המסמר האחרון עבור ארון הקבורה הציוני תתרום שיטת החינוך החרדי המחנכת לשנאת הגויים מצד אחד, ולאהבת הישיבה לצידם בגלות מצד שני. בעקבות הרהורים אלו אך טבעי הוא שיצחק יינשא על כנפי החלום אל שכוונת החרדים שבירושלים' כאשר הוא עצמו מופתע מן התפנית החדשה שמתרחשת בחלומו: "היאך עליתי במעלות תלוליות אלו? והרי של בתי אונגריין הן, של בית תלמוד תורה שלהם" (393). בחדר שרויים תינוקות במחיצת מלמד המנחיל להם את רעיון אהבת-ישראל ושנאת הגויים באמצעות פסוקים ממלאכי א, ב-ג. "... והמלמד מנגן לפניהם אהבתי אתכם אמר השם, ואמרתם במה אהבתנו הלא אח עשו ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב" (394). עובדה היא, שעגנון בחר לקטוע את המשך הפסוק: "ואת עשו שנאתי"; ואולי על מנת להורות לקוראיו שהאחריות להשלמת הפסוקים מוטלת על כתפיהם; ובכך תיחשף, כביכול מאליה, תוכנה שעם ישראל לקה באופן הקשה והחמור ביותר משום שהתחנך על ברכי שנאת ישו, הנצרות והכלבים-הגויים. ובמקרה הספציפי הנוכחי מי שנענש הוא הגיבור התמים והצדיק הזה - יצחק קומר - שהעדיף לחרוג ממנהגו ולהתנהג בתוקפנות ובאלימות בלתי מצויים כלפי בעל חיים חסר ישע. לא זו אף זו, בעניין זה של שנאת גויים-כלבים עלול יצחק קומר לקבל השראה לא כל כך מפסוקי מלאכי הנ"ל כמו מהאופן שהם נדרשו במסגרת תנחומא על שמות כה: רבי עקיבא נידון למוות על ידי השלטונות הרומיים בגין הפגיעה בכבודם, שאינה אלא סימפטום לשנאה קשה והרסנית, שתוצאותיה נכרו במרד בר-כוכבא. כי היא אשר הניעה אותו לרוץ למנהיג

רומאי ולדווח לו, שהוא ואשתו הופיעו לפניו בחלום הלילה בדמויות של כלבים (רוקח תשנ"א: 80-79 הע' 30). ניתן אפוא לסדר את החלומות הנ"ל במעגלים קונצנטריים: זה של רבי עקיבא בזה של, להבדיל, יצחק קומר, וזה של יצחק קומר בזה שהוא חלק אימננטי ממצייאות מיתית-חלומית הכורעת תחת עול של סמלים, של מיתוסים ושל ריטואלים שעניינם השמדת אויבי ישראל שמכפנים ושמבחוץ (מצד שני אל לנו לשכוח ולו לרגע אחד שהדברים הנ"ל נכתבו בשעה שמיליוני יהודים נהרגים בידי הנאצים!) על סמך כל אלו ניתנת אפוא בזה גושפנקה לענות בעל חיים תמים וחף מפשע, אשר, עם זאת, בתת מודע הקולקטיבי שלנו הוא מפלצת מיתית. שכן ניתנת בזה אפוא לגיטימציה להפיכתו לשק-חבטות ולשעיר לעזאזל לטובת קתרזיס של ציבור יהודי-חרדי רדוף היסטריה, פרנויה ופוביות היסטוריות למיניהן; בחינת תכונות הנחשפות במלוא כיעורן דווקא בשעה שאותו ציבור נטש זה מכבר את ארצות הגולה והתיישב לו לבטח בירושלים. נכון שלקראת הסוף יצחק קומר טוען בפני מאה שערים שהכלב הוא סתם כלב שכונתי סטנדרטי, שעליו הוא שרבט בהיסח הדעת וביצחק "כלב משוגע"; ונכון שמאה שערים מוכנה לקבל את הסבריו; אך כפי שנהוג לומר לגבי מקרים כגון אלו: זה מעט-מידי-ומאוחר-מידי. שכן ברגע שיצחק יפסיק לדבר ישכים הכלב להורגו, ובכך יעיד האחרון על מעמדו המיתי והאלגורי; על היותו סמל עם שיניים!

כמה מושגי מפתח ובכללם "לא מודע קולקטיבי", "הדחקה", "מעשה אבות סימן לבנים" והפער הנוקב בין מספר בלתי מהימן למחבר מובלע

תמוז שלשום ניכרת כוונת מספר עם רקע-דתי להעניק ביסוס לנרטיב הציוני החילוני, המודרני; וזאת בתקווה שגם ה'ציונים' יחזרו מתישהו בתשובה. התוצאה היא, בין השאר, נתינת-יד להדחקה העימות הישן-נושן בין יעקב לעשו, בין יהדות לנצרות, אל הרובד הסמוי ואל ירכתי הלא מודע הקולקטיבי, וזאת כמשהו, שלגבי השקפת-הציונות הוא לא רלוונטי, לא מקובל. דא עקא: "שכל המעשים" ששורשיו במיתי, באלגורי-סימבולי ובאי-רציונאלי, אינו מורגל בהענקת 'הנחות' מסוג זה קרי: הדחקה קונפליקטים לא פתורים, ואז הוא 'מתמרק' ו'מקיא' החוצה את כל שהודחק כדי עמל בצורת סיפור-חלום על עימות בין אדם לכלב חוצות. בבת אחת מתמוטטת אפוא תשתית הריאליזם ההיסטורי שהונחה כדי עמל בשליש הראשון של הרומן, זה אשר מלכתחילה יועד, כאמור, לצורך ביסוס הלגיטימציה הנ"ל.

בין כה וכה מתגלע פער ניכר בין דמות המספר הבלתי מהימן, הנאמנה לערכי הציונות הדתית בנוסח הרב קוק בפרט, ציונות אשר על פי גרסת עגנון, לפחות, דוגלת בסינתזה בין דת-התורה לדת-העבודה שבנוסח א. ד. גורדון (לאור 1995: 54-59), לדמות המחבר המובלע שממנה ובה "שכל המעשים". ובשום מקום אין הפער הזה ניכר כמו מהמקום שבו עשוי להיווצר ביניהם מכנה משותף: אימוץ "מעשה אבות סימן לבנים" כעיקרון המכונן את עלילות עגנון בכלל ואת עלילת *תמוז שלשום* בפרט. בפעם הראשונה ה'עיקרון' נוסח במאה השלוש עשרה על ידי רבי משה בן נחמן (הרמב"ן) כאלטרנטיבה לשיטת הפרשנות האלגורית והטיפולוגית הנוצרית (פונקנשטיין תש"ם: 157-163). כמו כן, העיקרון מדבר על ההשפעה המאגית-נבואית שיש לסיפורי המקרא על היסטוריה העם היהודי, ובכללה - העימות שבין יעקב לעשו, כדפוס מעצב היסטורית המגעים שבין העם היהודי לאומות הנצרות (גודמן 2005: 45-54). *תמוז שלשום* "מעשה אבות סימן לבנים" מתורגם לכלל מניפסט רעיוני, שהוא, כאמור, נר לרגלי המספר והמחבר המובלע כאחד: "אבל אין כל חדש מתחת לשמש, כל מה שאדם עושה ושעתיד לעשות כבר עשו לפני ולפני פניו. ועדיין זכורה ירושלים שפעם אחת נידו לחכם אחד, שביקש לתקן את היישוב שלא על דעת שומרי החומות הביאו כת של כלבים וכתבו על

עורם אפיקורוס מוחרם ומנודה" (276). דא עקא: בניגוד לשאיפת המחבר המובלע לחשוף את שורשי אירוע גירוש הכלב בסיפור החרמת עשו/ישו מעדיף המספר הבלתי מהימן לאתר את שורשי גירוש הכלב באירועים שקרו זה לא מכבר: כלומר, עשרים או שלושים שנים קודם לכן, כאשר חרדים נהגו לתלות כתבי חרם נגד משכילים על כלבים. הראייה ההיסטורית קצרת הטווח של המספר תמנע אפוא ממנו את הבנת סיבת מותו של יצחק קומור; ואז הוא ישאל בתמימות - בשביל היה צריך יצחק קומור להיענש בצורה כל כך קשה.

שתי הצגות חדשות על פי *תמול שלשום*: מימין *כלב חוצות* הצגתו של אודי בן סעדיה (עיבוד ובימוי) בביצוע ערן ישראל (תיאטרון תמונע). משמאל: *תמול שלשום*, בעיבודה ובבימויה של פנינה גרי, בהפקת אורנה גרנות הפקות. בביצוע: יפתח ארז, תמר אלקן/אילה זילברמן, תומר הלדשטיין, ליאור מיכאלי, הילה ספורטס (תצלומי יח"צ)

עוד על הזיהוי כלב=ישו=נצרות כציר עלילת הרומן וכנקודת המשען שלה

דן מירון במאמרו הנ"ל "ממשל לסיפור תולדי - פתיחה לדיון ב'תמול שלשום' " מסווג את חטיבות הרומן שעניינן הכלב ויחסיו עם הגיבור האנושי כסיפור אלגורי ו/או "אפולוג" קרי: משל חיות המתפתח לכלל סיפור מפותח וארוך למדי (מירון, תש"ס, שם, 131-133). כאן התבנית האלגורית מתבטאת ב"עלילת מסע, שבו מגלמת התנועה במרחב את תהליך החיפוש של האמת, ובעלילה זו "המשורר כורך יחד דבר משל עם אמיתות" (דברי המשורר גתהו) (שם, 133). דא עקא: עיקרון היחסים החד ערכיים בין המסמנים האלגוריים למסומניהם, אשר אליהם הורגלנו במסגרת קריאת סיפורים אלגוריים 'מסורתיים', אינו תקף לגבי משל החיות הנוכחי. שכן היוצר "לא התכוון בבלק לאלגוריה מפוענחת. הוא התכוון בו לייצוג סמלי של אמתות שאינן עולות בקנה אחד, אמתות סותרות" (שם, 135). מכאן *תמול שלשום* שייך לז'אנר המשלים ה"פתוחים" ו/או ה"שבורים" בנוסח קפקא, "שבהם נועד השימוש במערך האפולוגי-האלגורי לגלות בהתמוטטותו את השבר שאירע במציאות, אשר בה מערכי יחסים ברורים בין סימן למסומן, או, לפחות, מערכי יחסים שנראו ברורים ופשוטים, נעשו לפתע עמומים וסתומים" (שם, 133). ועוד: משלי עגנון וקפקא מורים אפוא על "התמוטטות יחסי הייצוג הסימבוליים, שבלעדיהם לא ייתכנו אמונה, מוסר, תרבות ואמנות" (שם, שם).

ועם זאת, חרף העובדה שהכלב אינו מזהה ישירות עם ישו והנצרות, ניתן להיווכח כמה-קל יהיה להחליף במסגרת המובאות דלהלן את המסמן הראשון באחרון; וזאת, בין היתר, לאור ההשוואה שהשוו קבלת פולין הנ"ל והחסידות בין ישו לכלב. לא זו אף זו, במשל החיות הנוכחי הכלב מנסח בבהירות ובפשיטות מירבית, וזאת בניגוד למה שמוצאים אצל קפקא, את השאלה שעשויה להביא לפתרון ה"אמת": למה "היהודים" (יהודים ולא אנשי מאה שערים כפי שניתן היה לצפות) מוכנים בכל

עת לגרשו, ואילו הגויים – לקבלו בזרועות-פתוחות. שהרי כיצד יכול כלב רחוב להגיע לכזו רמה של הכללה דתית ולאומית אם הוא אינו בבחינת גלגול ישיר של ישו בכבודו ובעצמו:

"מה טעם אני [ישו] שנאו"י" [המילה "שנאו"י" מכילה כבר בתוכה את רכיבי שמו של ישו] (290); "... שהיה [ישו] תוהו ובוהו, אפשר ישראל רחמנים בני רחמנים נעשו פתאום אכזרים ועשו וישמעאל רחמנים" (283); "אפשר ישראל אכזרים ועשו וישמעאל רחמנים, שאם לא כן במה אתה מפרנס את המקרה הזה, שהיהודים מרחיקים אותך והגויים מקרבים אותך... אם כן מה טעם ישראל רואים את מומו והגויים אין רואים את מומו? או אפשר מום שבו לגבי ישראל מום, לגבי אחרים אינו מום" (284)

ייסוד הכנסיות הנוצריות, הבא בעקבות הדרת הכלב-ישו ממחנה היהדות ו'עריקת' תלמידיו אל אומות העולם, מתואר באמצעים קומיים-סטיריים; וזאת על מנת לרווח על המהפך שחל בנצרות בהפיכתה מכת יהודית קטנה ונרדפת לתנועה דתית אוניברסאלית, חובקת עולם כדלהלן:

"ובכן [ישו] נמלט על נפשו וברח והגיע למקום שהגיע ונתיישב במקום שנתיישב. ונראים הדברים ש[ישו]נתיישב בין הגויים. אין ידוע היכן נתיישב תחילה, אם אצל היוונים האורתודוקסים, או אצל היוונים הקתולים. אם אצל הארמינים הגרגוריאנים או אצל הארמינים הקתולים. אם אצל הסורים או אצל המרונים, אם אצל הקופטים או אצל החבשים. אם אצל הפרנציסקאנים או במנזרים אחרים. אם אצל הפרסביטריאנים או אצל הלותרנים. אבל ידוע שלא הניח מקום שלא היה שם, כאותם מומרי ישראל שנגרדים אחר כל מי שנותן להם יותר. אומות העולם שאין בקיאים בלשון הקודש לא נבהלו מן הכתב שעל עורו ונהגו עמו כדרך שהם נוהגים בכלבים ולא היה חסר עמם כלום".

מראי מקום

- אפק (-) = ע' אפק, מערכת מילים - עיונים בסגנונו של ש"י עגנון
אליאור (תשס"א) = ר' אליאור, "ספר דברי האדון ליעקב פראנק: אוטומיתוגרפיה מיסטית, ניהוליות דתי וחזון החירות המשיחי כריאליזציה של מיתוס ומטפורה", הנ"ל (עורכת), החלום ושברו - התנועה השבתאית ושלחותיה: משיחיות, שבתאות ופראנקיזם, ב, ירושלים תשס"א, עמ' 471-548.
- ארבל (2006) = מ' ארבל, כתוב על עורו של הכלב: על תפיסת היצירה אצל ש"י עגנון, ירושלים ובאר שבע 2006.
- באנדר (1992) [1967] = א' באנדר "החטא ועונשו ב"תמול שלשום", מובא אצל ברשאי: 306-307.
- (1997) = נ' בן-דב "כלב משוגע ושגעון הביקורת", אהבות לא מאושרות, שם, עמ' 377-386.
- ברשאי (1992) = א' ברשאי (עורך), "שי עגנון בביקורת העברית, סך ב, (פרשנות לרומנים), תל-אביב 1992.
- גודמן (2005) = מ' גודמן, "פרשנות טיפולוגית ורעיון הפרוגרס - עיונים בתפיסת ההיסטוריה של הרמב"ן, דעת, 56, 2005, עמ' 59-39.
- ולפסון (1988) = א' ולפסון, "LIGHT THROUGH DARKNESS: THE IDEA OF HUMAN PERFECTION IN THE ZOHAR", HTR, 81-1 (1988), PP.73-95.
- וייס (2009) = צ' וייס, "מות השכינה' ביצירת ש"י עגנון: קריאה בארבעה סיפורים ובמקורותיהם, רמת-גן 2009.
- טוכנר (1968) = מ' טוכנר, פשר עגנון, רמת-גן 1968.
- (1992) = מ' טוכנר, "גיבורו של 'תמול שלשום'", מובא אצל בראשי, עמ' 280.
- יובל (תש"ס) = י' יובל, שני גויים בבטנך, יהודים ונוצרים: דימויים הדרניים, תל-אביב תש"ס.
- ירון ואחרים (1994) = א' ירון, ר' וייז, ד' לאור, ר' מירקין (עורכים) קובץ עגנון, תל-אביב תשנ"ד.
- (תש"ס) = א' ירון, ר' וייז, ד' לאור, ר' מירקין (עורכים) קובץ עגנון, ב, ירושלים תש"ס.
- ישראלי (תשס"ז) = ע' ישראלי, "זעקתו הכבושה של עשו - מן המדרש הקדום לשלהי הזוהר", ר' מרח (עורכת), חידושי זוהר - מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תל-אביב תשס"ז, עמ' 165-198.

- לאור (1995) = ד' לאור, ש"י עגנון: היבטים חדשים, ת"א 1995.
- , (1998) = ד' לאור חיי עגנון, ביוגרפיה, ירושלים ותל-אביב 1998.
- ליבס (תשמ"ר) = י' ליבס, "יונה בן אמיתי כמשיח בן יוסף", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, ג' (א-ב), תשמ"ד, עמ' 269-311.
- , (1995) = י' ליבס, "ספר צדיק יסוד עולם" - מיתוס שבתאי, סוד האמונה השבתאית: ירושלים 1995, עמ' 53-69.
- , (1995) = י' ליבס, "חדשות לעניין הבעש"ט ושבת צבי, סוד האמונה השבתאית, עמ' 262-264.
- מירון (תש"ס) = ד' מירון, "ממשל לסיפור תולדי: פתיחה לדיון ב'תמול שלשום'": מובא אצל ירון, תש"ס: עמ' 87-159.
- , (תשס"ב) = ד' מירון, "בין שתי נשמות: האנלוגיה הפאוסטית ב'תמול שלשום' לש"י עגנון", מוילנה לירושלים: מחקרים בתולדותיהם ובתרבותם של יהודי מזרח אירופה, מוגשים לפרופסור שמואל ורסס, עורכים: דוד אסף, ישראל ברטל, אבנר הולצמן, חוה טוריאנסקי, שמואל פינר ויהודה פרידלנדר, ירושלים, עמ' 549-608.
- מרז (תשמ"ח) = ר' מרז, "גאולה בקבלת האר"י", ירושלים תשמ"ח.
- עגנון (תשנ"ד) = ש"י עגנון, "מכתבי ש"י טשאטשקיס (עגנון) אל מרטין בובר תרס"ט-תרפ"ד (1909-1924): מובא אצל ירון, עמ' 55-99.
- עוז (1993) = ע' עוז, שתיקת השמים: עגנון משתומם על אלוהים, ירושלים 1993.
- ערפלי (1989) = ב' ערפלי "פני שטח" אידיאולוגיים ומבני עומק' ערכיים קיומיים" עמ' 42-52, HEBREW STUDIES 30 (1989),
- , (תש"ס) = ב' ערפלי, "בלק כפשוטו וכמדורשו: צומת עלילתי, סימבולי אלגורי וגרוטסקי ברומן "תמול שלשום" מובא אצל ירון: 160-212.
- פונקנשטיין (תש"ס) = ע' פונקנשטיין, "פרשנותו הטיפולוגית של הרמב"ן, ציון, מה, (תש"ס), עמ' 31-65.
- צמח (1990) = ע' צמח, "הרגל המתוקה", קריאה תמה, ירושלים 1990 עמ' 25-39.
- קורצווייל (תשל"ו) = ב' קורצווייל, "הערות ל'והיה העקוב למישור", מסות על סיפוריו של ש"י עגנון, ירושלים ות"א תשל"ו, עמ' 26-37.
- , (תשל"ו) = ב' קורצווייל, "על בלק הכלב הדמוני", שם, עמ' 104-115.
- , (תשל"ו) = ב' קורצווייל, "היסוד הדתי בכתבי עגנון", שם, עמ' 363-377.
- , (תשל"ו) = ב' קורצווייל, "האדונית והרוכל", שם, עמ' 123-192.
- , (1992) = ב' קורצווייל, "קורצווייל לעגנון: מה מקומו של הכלב בלק ברומן?", מובא אצל ברשאי: 264-265.
- קם (2001) = מ' קם, "האחר מאתנו והאחר בתוכנו: גלגוליו של סיפור יעקב ועשו מן המקרא ועד לעת החדשה", ח. דויטש ומ' בן-ששון (עורכים), האחר - בין אדם לעצמו ולזולתו: אסופת מאמרים לזכרו של דודי דויטש, תל-אביב 2001, עמ' 342-366.
- רוקח (תשנ"א) = ד' רוקח, "הפולמוס בין יהודים לנוצרים על הבחירה", ש' אלמוג ומ' הד (עורכים), רעיון הבחירה בישראל ובעמים, ירושלים תשנ"א, עמ' 71-98.
- שביד (1992) [1958] = א' שביד, "כלב חוצות ואדם", מובא אצל ברשאי: 292-285.
- שלום (1980) = ג' שלום, "סטרא אחרא - הטוב והרע בקבלה", פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, 1980, עמ' 187-212.
- , (1982) = ג' שלום, "מצוה הבאה בעבירה", מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה, ירושלים 1982, עמ' 9-67.
- , (1982) = ג' שלום, "התנועה השבתאית בפולין", שם, עמ' 68-140.
- , (1987) = ג' שלום, "שבת צבי והתנועה השבתאית בימי חייו", תל-אביב 1987.
- , (1991) = ג' שלום, מחקרי שבתאות, תל-אביב 1991.
- שמיר (2010) = ז' שמיר, "מעשי ידי טובים בים: שירה - דגם-אב לרומן הישראלי החדש", ש"י עולמות: ריבוי פנים ביצירת עגנון, תל-אביב 2010, עמ' 266-283.
- שקד (1983) = ג' שקד, הסיפורת העברית 1880-1980 ב, ירושלים 1983, עמ' 184.
- , (1989) = "המיתוס ו'סיפור המעשה" (על תפקיד האינטר-טקסטואליות בסיפור "עגנות"), פנים אחרות ביצירתו של ש"י עגנון, תל-אביב 1989, עמ' 11-28.
- תשבי-לחובר (תשמ"ב), משנת הזוהר כרך א, ירושלים תשמ"ב.
- תשבי (תשמ"ב), משנת הזוהר כרך ב, ירושלים תשמ"ב.
- יצירות ש"י עגנון הנדונות בחיבור זה:**
- תמול שלשום (1945). מספרי העמודים שבמובאות לפי: ש"י עגנון, ירושלים ותל-אביב 7-607.
- "האדונית והרוכל" (1943). מספרי העמודים שבמובאות לפי: ש"י עגנון, סמוך ונראה, ירושלים ותל-אביב, עמ' 92-102.

(חלק שני ואחרון של המאמר - בגיליון גג הבא)

"אני רוצה בהחלט מן הצד"*

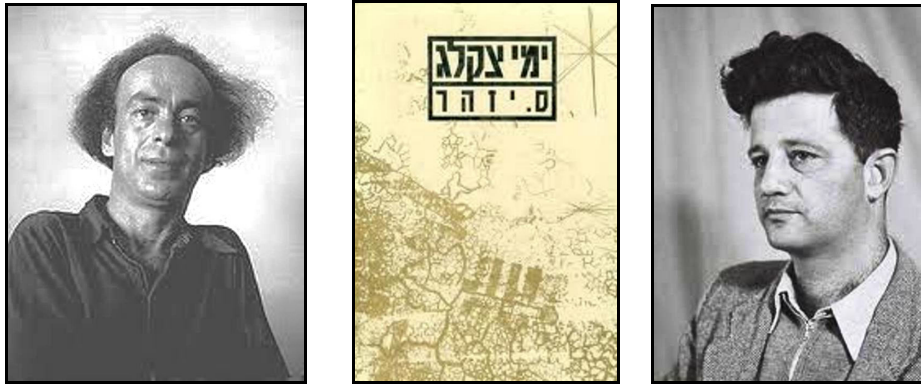
אברהם שלונסקי וס' יזהר – בין ריחוק לקרבה

בשנות הארבעים והחמישים כינס שלונסקי דור שלם של יוצרים צעירים תחת כנפיו. הוא ניצל את מעמדו המרכזי בספרות כדי להשפיע עליהם, להפוך אותם לבני חבורתו ולכוון את כתיבתם. בספרי "המאסטרו, חייו ויצירתו של אברהם שלונסקי", תיארתי שלושה דגמים עיקריים של מערכות יחסים שנוצרו בין שלונסקי לבין סופרי דור תש"ח: סופרים שכל חייהם רו לו את העובדה שהוא היה מי שהכניסם בברית הספרות והמשיכו להעריכו ואף להעריצו, הדגם השני, המנוגד לו: סופרים שבראשית דרכם היו קרובים לשלונסקי, אך כעבור זמן התרחקו ממנו ונשאו בליבם משקע כבד וטענות קשות נגד אופי חניכתו. בין שני סוגים אלה מצוי הדגם השלישי: סופרים שברבות הימים ביקרו את שלונסקי, אך בה בעת זכרו לו את חסד תמיכתו בהם בראשית צעדיהם והמשיכו לכבד אותו ואת יצירתו.

יזהר אינו שייך לאף אחד משלושת הדגמים שתארתי והוא מקרה לעצמו. התבוננות במערכת היחסים בין שני הסופרים מגלה כי שלונסקי העריך את כתיבתו של יזהר, כמעט ניתן לומר העריץ אותה, אולם יזהר שמר מרחק ונזהר מלהתקרב לשלונסקי. אנסה להסביר את הסיבות להתרחקותו זו.

יזהר פרסם את סיפורו הראשון "אפרים חוזר לאספסת" בשנת 1938 בכתב העת "גליונות". אולם הסיפור, שהדהים את קוראיו בבשלותו וברמתו, לא פורסם תחת חסותו של שלונסקי כמו רבים מהיצירות של סופרי דור תש"ח, אלא בכתב העת "גליונות" שערך המשורר יצחק למדן. בהקשר זה חשוב להזכיר כי למדן היה בשנות העשרים ידיד נפש לשלונסקי ובשנות השלושים הפך ליריבו. גם ספרו הראשון של יזהר – הנובלה ב"פאתי נגב" – יצא בשנת 1945 בהוצאת "עם עובד" ולא בהוצאת "ספרית פועלים" ששלונסקי היה מראשיה. למרות שיזהר לא החל את דרכו הספרותית בעידודו ובברכתו – שלונסקי התלהב מיזהר שפרץ באופן מטאורי לספרות העברית וביקש למשוך את הצעיר המוכשר לחבורתו. בראשית שנות הארבעים חבורתו של שלונסקי הייתה חבורה ספרותית בעלת זיקה פוליטית אידיאולוגית לתנועת "השומר הצעיר". דוד הנגבי, מנכ"ל ספרית פועלים, אדם אינטליגנטי וחובב ספרות מושבע, התלהב גם הוא מס' יזהר והציע לו להוציא ספר סיפורים. הצעה זו מצאה חן בעיני יזהר, אולם אם ציפו הנגבי ושלונסקי שיזהר יהיה אסיר תודה על עצם ההצעה שיוציא אצלם ספרים – הרי שהתברר. מהמו"מ שניהל עם ההוצאה לפני חתימת החוזה מתגלה שכבר בראשית דרכו היה יזהר שקול, מכיר בערך עצמו ולא ממהר ליפול למלכודות דבש. הוא ניאות להצעה, אך לא חשב שעליו גם לשלם מחיר עבור ההצעה הנדיבה. חשוב היה לו להמשיך ולשמור על עצמאותו האישית והרעיונית.

אולם לא עברו ימים רבים ויזהר הופתע לגלות שקטע מסיפורו "החורשה בגבעה", שעמד להתפרסם בהוצאת "ספרית פועלים" – נדפס ביום 26.12.1946 בכתב העת החדש "עתים" שהחל לצאת בעריכתו של שלונסקי.

0. יזהר, 'ימי צקלג ואברהם שלונסקי

יזהר לא רק שלא ראה בפרסום בכתב העת שערך שלונסקי כבוד, אלא שהוא ראה בכך עלבון ואפילו חוצפה. הוא לא היסס לכתוב לדוד הנגבי מכתב תוכחה, ביודעו שבוודאי יעביר את דבריו לשלונסקי. במכתבו נתן ביטוי לכעסו הרב על כך שלא שאלו אותו ולא ביקשו את הסכמתו מראש. על כתב העת "עתים" הביע את דעתו השלילית כמעט במפורש: "האין דעתי על טיב הבמה וערכה חשובה בעיניכם?", כתב.²¹ הנגבי ענה לו שלא נכון הוא שלא התייעצו עמו שכן שלונסקי פנה אליו בזמנו ושאל באופן עקרוני אם הוא מוכן לכתוב לכתב העת החדש שהוא עומד להוציא לאור, אולם תשובה זו עוד הוסיפה שמן למדורה והכעיסה את יזהר עוד יותר והוא כתב מכתב נוסף שבו שטח במפורש את דעתו השלילית על "עתים": "אז, כשנתתי את הסכמתי העקרונית", טען יזהר, "הייתה זו עדיין ביצה שלא נולדה. עתה לאחר שחזינו מהו 'עתים' ומיהו, קונם עליו שלא הייתי מעצמי שש לשלוח דבר משלי אליהם. ואין כאן המקום להרחיב".²²

ברור ששלונסקי ראה בפרסום סיפורו של יזהר כבוד לכתב העת שלו אך גם לסופר הצעיר. ואילו יזהר ראה בפרסום סיפור ללא רשותו - כניסה ברגל גסה לרשות הפרט שלו, וניסיון למשוך אותו בכוח לכתב עת ספרותי-פוליטי שלא היה לרוחו.

גם לאחר תקרית זו הוסיף יזהר להוציא ספרים נוספים בהוצאת "ספרית פועלים", אולם הוא לא היה נאמן לבית הוצאה זה, כפי שדרשו ראשי ההוצאות מהסופרים בני טיפוחיהם. הוא דילג בין שלוש ההוצאות של מפלגות הפועלים: "ספרית פועלים" שהייתה קשורה לקיבוץ הארצי השומר הצעיר (1939) הוצאת הקיבוץ המאוחד (1939) שהייתה קשורה למפלגת אחדות העבודה והוצאת עם עובד (1942) שהייתה קשורה למפא"י. ניתן לומר שהוא "זגזג" בין שלוש ההוצאות. נראה שכתקופה זו לא רצה לערב בין הספרות לפוליטיקה, ועמד איתן מול החיבוק הלוחץ והעזרה המסיבית, הדורשת בתמורה נאמנות מוחלטת, שהציעו לו דוד הנגבי ואברהם שלונסקי.

למעשה, לאורך שנות החמישים חזר יזהר ודחה את ההצעות של הנגבי להתחייב לפרסם את סיפוריו העתידיים בהוצאת "ספרית פועלים" ולראות בה את הוצאת הבית שלו. ב- 28.5.1950 כתב לדוד

²¹ יזהר לדוד הנגבי. מכתבו מיום 28.12.1946, ארכיון השומר הצעיר, גבעת חביבה

²² יזהר לדוד הנגבי. מכתבו מיום 9.1.1947, ארכיון השומר הצעיר, גבעת חביבה

הנגבי: "איני יודע היכן אדפיס את ספרי הבא, משום שעדיין לא נכתב, ואינו אלא בפרוודור ארוך של הזיות ומדומים שונים לקראת פתח פלוני שייפתח לי, אם ייפתח. לחינם חשדת בי שיש לי כוונה כלפיך, או שמא חטאתם בכלום כלפי - להד"ם. ומה שפרסמתי בהוצאת הקיבוץ המאוחד - אינו בגידה ואינו נפילה אל מחנה זר, אלא סתם פרסום בהוצאה אחרת, פעם אחת, או אולי יותר, מי יודע. ויש שמה אנשים טובים וחכימים שטוב לעבוד עמם, ובו בזמן אין זה אומר שאתה ואנשיך עויתם בכלום. ואם יש בכך אבק של קנאה [ר"ל] - נשוב בו והפיחנו לכל רוח".²³

בשנת 1955, כשכבר היה נתון בעיצומה של עבודה על הרומן רחב היריעה שלו *ימי צקלג* ביקש ממנו הנגבי שיפרסם את ספרו העתידי ב"ספרית פועלים", אך יזהר ענה לו בלשון ברורה ובוטה: "היצירה החדשה עוד לא נסתיימה, וכל עוד לא נסתיימה, אינני מבקש לה עוד אומנות".²⁴ בסופו של דבר לא התרצה יזהר ופרסם את *ימי צקלג* בהוצאת "עם עובד".

בו בזמן שהנגבי הפציר ביזהר לפרסם את ספריו ב"ספרית פועלים" - המשיך שלונסקי להפציר בו לשלוח מפרי עטו לכתב העת "עתים", אולם יזהר לא שלח דבר. כשעמד שלונסקי להוציא את כרכי "אורלוגין" לא ויתר, והוא חזר ופנה לס' יזהר בבקשות חוזרות ונשנות לתת לו מפרי עטו: "לא היה לי מזל אליך בפניותי הקודמות..." "אם עתים באו לרמז על הזמן האקטואלי, השוטף במהרה, הרי 'אורלוגין' צריך לסמל את הזמן באורך-נשימה [-] אשמח - וגם אקווה - כי תראה בכמה זו קורת-גג ספרותית שלך ותעשה דירתך בה קבע".²⁵ שלונסקי חזר וכתב לו פעמים אחדות בקשות שיואל וישלח לו מפרי עטו, אך יזהר דחה אותו בטענה החוזרת ונשנית שאין סיפורים חדשים באמתחתו. טענה זו לעתים הייתה נכונה, שכן יזהר מיעט לכתוב ועמל רבות על סיפוריו עד שהכשירם לרפוס, אך לעתים הייתה תירוץ נוח להתחמק ממשלוח יצירות לבמה שדרכה הפוליטית לא נראתה לו. יזהר הגיב באופן בלתי צפוי גם על רצונם של שלונסקי ודוד כנעני לכבדו במאמר ביקורת מקיף על יצירתו ולפרסמו ב"אורלוגין". כששלונסקי כתב ליזהר על התוכנית - לא רק שיזהר לא שמח כפי שציפה בוודאי שלונסקי, אלא שכתב לו מכתב ובו ביקש למנוע את פרסומה של הביקורת:

"אם נא מצאתי חן בעיניך, ואם בידך לגמול עמי חסד, חלה פניו של חברנו דוד כנעני, לכל יכתוב עלי ביקורת גדולה, יסודית וממצה. לא משום שאיני מעריך את הכותב, ולא משום סיבה אחרת אלא זו בלבד - שאני מרגיש בי שזה יעצור אותי, ויגביל אותי, וזה מוקדם, מוקדם מדי. אני רק בראשית הדרך. מי שמסכם את כתיבתי כובל אותי. אני רק צומח. תנו לי לגדול בשקט. אינני עדיין אובייקט למחקר. בשם כל יקר - הלא כל הארץ לפניכם - תנו לי להיות מן הצד. די ברצונזיה. די בביקורת לא יסודית ולא ממצה. יש חשש לקטילת העובר מרוב טיפול ממצה בו. [-] אני חושש להיות מסוכם. גמור. מנוסח. ממוצה. אני עוד רוצה להשתנות. לנסות. להתפתל. להעיז. ומותר לי עוד לשגות, ליפול, להיגרר לצדדין. אני רוצה לפלס דרכי מתוך חיפושי שלי. אנא אל תעמידו אותי מול קו מסכם. [-] אינני רוצה להיות מואר. אני טפל כאן. אני רוצה בהחלט מן הצד. לעבוד, ורק לעבוד".²⁶

²³ יזהר לדוד הנגבי. ארכיון השומר הצעיר, גבעת חביבה

²⁴ יזהר לדוד הנגבי. 6. 10. 1955, ארכיון השומר הצעיר, גבעת חביבה

²⁵ שלונסקי ליזהר. מכתבו מיום 17. 8. 1950, ארכיון שלונסקי, 186-9:3

²⁶ יזהר לשלונסקי. מכתבו מיום 8. 8. 1951, ארכיון שלונסקי, 2799-3:10

בקשתו של יזהר לא נענתה וביקורתו הנרחבת של דוד כנעני התפרסמה ב"אורלוגין"²⁷. יזהר מצידו לא פרסם דבר ב-13 כרכי "אורלוגין" למרות כל הפצרותיו של שלונסקי. התרחקותו של יזהר מחסותו של שלונסקי לא גרמה לשלונסקי לשנות את הערכתו כלפיו. כאן מתגלה, לדעתי, שלונסקי במלוא גדולתו: הוא המשיך לכבד ולאהוב את יצירתו של יזהר. שלונסקי, איש הלשון, שכל מכמניה היו פרושים לפניו, התרשם עמוקות מלשונו העשירה של יזהר ומהעובדה שליטש את יצירותיו ולא הוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. "אתה ידעת כמה אני מוקיר את יצירתך המחמירה עם עצמה", כתב לו ביום 11.8.1950, "כי גדולה בעיני החומרא בכתיבה כחומרה בכינים אצל היראים".

דומה ששלונסקי השתמש בכוונת מכוון במילה נדירה: "כינים", שערות, בארמית²⁸. שמעטים אלה שיבינו אותה, ובכך רמז על מידת השיתוף בינו לבין יזהר: לשניהם שפה עשירה ודשנה.²⁹ שלונסקי ויזהר היו חלוקים מבחינה פוליטית שכן שלונסקי היה איש מפ"ם באותן שנים, ואילו יזהר - איש מפא"י. אולם שלונסקי לא נתן לחילוקי הדעות הפוליטיים בינו לבין יזהר להשפיע על הערכתו את יצירתו של יזהר, והמקרה הבא יעיד על כך: המבקר א"ב יפה, שערך את המדור הספרותי בעיתון מפ"ם "על המשמר", סיפר בזיכרונותיו כי יום אחד פרסם בעיתונו מאמר של ס' יזהר. בעקבות הפרסום הגיע מכתב למערכת, שבו מחה הכותב על כך שמדפיסים בעיתון מפ"ם מאמר של המפא"יניק יזהר. יפה הראה את המכתב לשלונסקי ובתגובה אמר שלונסקי: "אתה יכול לענות לבעל המכתב כי היינו מאושרים אילו הסכים סופר כיזהר לכתוב אצלנו בקביעות".³⁰

האם התרחק יזהר משלונסקי בגלל נקיטת עמדה ספרותית בעד מורשת גנסיין-ברנר ונגד החבורה המודרניסטית שבראשה עמד שלונסקי? כפי שכתב דן מירון,³¹ או בגלל חילוקי הדעות פוליטיים? נראה ששתי התשובות נכונות. אך הדוגמה האחרונה שאביא תסייע להשלים את התמונה ולחשוף את הסיבה השלישית להתרחקותו של יזהר משלונסקי.

ביוכל השישים של שלונסקי, לאחר שלא יכול היה להגיע למסיבה שנערכה לכבודו בצוותא כתב יזהר: "כלום צריך אני להביע צערי על שנבצר ממני לבוא וליתן יקר למשורר ולאיש-ספרות שאני ממכבדיו ומשוחרי דברו?"³² בניגוד לציטוטים הקודמים, שהעידו על יחס צונן או כועס של יזהר לשלונסקי, מכתב זה מגלה הערכה רבה למשורר הבכיר. עם זאת דומה שהתבטאות זו אינה צריכה לעורר פליאה. נראה שיזהר כיבד את שלונסקי המשורר והאדם. הסיבה השלישית למרחק ששמר יזהר משלונסקי, בנוסף להבדלים פוליטיים והבדלים שבטעם, היא, רצונו של יזהר לשמור על עצמיותו ועצמאותו. יזהר ביקש לכתוב כשהוא רחוק מרחק בטוח משלונסקי האב הגדול, "המאסטרו", הפורש את חסותו על הסופרים הצעירים. הוא ביקש "לגדול בשקט" ולהיות בן חורין לפלס את דרכו שלו בספרות.

²⁷ דוד כנעני, "בשיירה ובצדה", "אורלוגין" כרך מס' 5, 1952

²⁸ מהמילה הארמית "בינתא" - כמשחל בינתא מחלבא (שערה המוצאת מחלב)

²⁹ שלונסקי ליוזר. ארכיון שלונסקי, 117-3:9

³⁰ א"ב יפה, "23 שנות שירות", "על המשמר", 29. 6. 1984

³¹ דן מירון, "ארבע פנים בספרות העברית בת ימינו: עיונים ביצירות אלטרמן, רטוש, יזהר, שמיר", שוקן, 1962

³² יזהר להנהלת 'צוותא'. 7. 3. 1960, ארכיון שלונסקי, 2798-3:10

פנינה עמית

שלושה שירים מתוך שברים, ספר בכתובים

אב

לא ידעתי אבי, שהיית מוכר שוקולדים.
 ספר לי עליך זמן בן 90 מאותה עירה בוהלין, לא הצליח, אמר, נתן
 שוקולד בחנם, צחק והראה לי תמונה: איזה יפה אתה!
 איש צעיר בחנות ממתיקים מצחצחת
 סינר על לך
 וכפפות לבנות
 על ידיך, ששנים אחר כך, בארץ, אחזו מקצועה ועץ
 חשופות
 מנסרות, מפצלות, משיפות, מעיפות שבבים
 מכות בעץ
 נפצעות,
 לבנות שער לבית תריסים ודלתות, לפרנס, ולפעמים לעשות משירים
 תכשיטים
 לי
 מתנה
 לא ידעתי אבי שגם שוקולדים מרירים, שתמיד הם לי
 נחמה, בעצם
 ממך

מאז

מאז שקמתי מן המתים ועמדתי על רגלי העולם לא כמו
 שחשבתי אני מהלכת
 בסמטאות סמוכות מהן למדתי לנוח בין
 ולהתבונן
 רואה אומרת זה
 שביל,
 הייה?
 פרחי בוגנויליה בגנה, בן בן
 כאלה גם אמי גדלה!

צילום של האמנית ורד נסים

שְׂרִיטָה עַל מְדֻרְכָּה לִיד פִּיקוּס בַּפְּנָה, כָּאֵן
עֲמָדוֹ אוֹפְנִים. שְׁלִי? שְׁנַגְנָבוּ?
חֵלוֹן סְגוּר בְּוִילוֹן וּמִקְשֵׁט אֲדָנִית, וְשְׁלִי
עִם וִילוֹן? כִּמָּה בְּתִים הֵיוּ
לִי? אַחַד? בְּסִבִּיבָה?

רוּאָה

עַל־עֲלִים מִתְפַּרְעִים עַל גִּזַּע עֵץ
מִחֲרָר נִקְרִים עֲנַפָּיו סְבוּכִים יְבֹשִׁים
וְצוֹחֶקֶת מָה הֵם מְנַסִּים
לוֹמַר

לִי

שְׁקֵמָה.

וְהוֹלְכֶת. וְהוֹלְכֶת

מצבי חרום

תַּחֲקוּר, תַּחֲקוּר אֶת הַדִּינְמִיקָה שֶׁל הַתְּפִשְׁטוֹת הָאֵשׁ
בְּמִצְבֵי חָרוֹם. עוֹר וּבָשָׂר בְּעֶרְתִּי, הַנִּפְשׁ
נִמְלָטָה
בְּמַעֲטָה הַצֵּעָקָה

הִנֵּה אֲנִי: פְּרַפּוּר. זְכָרוֹן תְּשׁוּקָה עַל לֵעַ הַר הַגֶּעֶשׁ
יָדִים מְלֵאוֹת חוֹל מִן הַהָרִים הָהֵם. נָגַר. נָגַר.

זְכֹר: הָאֵינְדִיאָנִי הָאֵלִם, שׁוֹמֵר הַנִּפְשׁוֹת הַנִּמְלָטוֹת מֵאֲהָבָה,
לְמַד אוֹתִי טַסְטִים טַסְטִים לְקִרְוֵא טַסְטִים
טַסְטִים וְרוּחַ קוֹסְמִית
מִתְעַתֶּעֶת בְּמֵלִים בְּנִסְחָאוֹת הָאֲגוּרוֹת בְּמַחְשָׁבִים בְּמַעֲבָדוֹת
הַנְּסוּיִים הַנְּסִתָּרִים
אוֹמֶרֶת

אֲנִי

הָאֵשׁ.

וְאֵין בְּלִתִּי

מיכאל רייך

בשל מה פשפש הזקן בכיסיו

אין לי פנאי לאהב - התחנן החיל
עת סכס אכיו הזקן: ולי אין זמן הרבה
ושכח
בשל מה פשפש בכיסיו

הזמן הוא ממונם של הזקנים
הכסף הקטן אשר
לא יסלא בפז,
על כן ישא לבו עתה
אלי זוטות מחוזה קטנות
מעוות של אהבה
כמו החמה הנושקת
בפניו
בכל יום מן היתרה
בכל פתם גיל
ובכל קמט וקמט

עיני אורות
מול אהבת זקנים
רגליהם מוערות
למעידה
אך ידיהם נתונות
בכיסים גדושים רבעי שעה
שמשם תלויה ועומדת
והיא תכלה במות אהבתם

ברכה רוזנפלד

שני משוררים - מפולין ומרומניה

תרגומים

לשק אלקטורוביץ'

נולד ב-1924 בלבוב, משורר, פרזאיקון ומתרגם. במלחמת העולם השנייה היה חיל בצבא המחתרת הפולני. סיים תואר שני בלימודי אנגלית. כן למד משפטים, כלכלה, סוציולוגיה ופסיכולוגיה. פרסם למעלה מעשרים ספרים: אסופות שירים, סיפורים, מסות, שני רומנים, ותרגומי שירה. ב-2009 זכה, במדלית זהב מטעם שר התרבות והמורשת הלאומית.

בחנות לספרים מוזלים

עדין לא בית עלמין
רק מוזיאון
מצגים שחלצו מן העלטה
מחסנים: מתקני כליאה לספרות,
תמצא כאן את הורציוס אפלטון וקאנט
את סטאף* ונבוקוב
ועל המדפים
שורות של קבצי שירה דקים
סדורים לפי האלף בית
אפלו של המפרסמים
וגם - המשתקים
לפעמים את שלך אתה מחפש.
מתוכם, גם מן הלא מוזלים,
רוחשות באזניך מילות קהלת...
שיח עבות עד לחלון
מושיט ענפיו אליך:
הנה הלילה פרחיו לבנים
ובעליו האפלים מבליחים
והרוזים כמו נתקו משביל החלב
עדין אביב קיץ חיים
טרם נשרו העלים

* הכוונה לליאופולד סטאף (1878-1957) משורר פולני, מגדולי המודרניסטים האירופיים. עטור פרסים ומועמד לפרס נובל לספרות. נחשב כבעל השפעה רבה על יוליאן טובים.

עוד תשא אותם הרוח
 ותניח על בץ או אבק
 אני רואה איש קשיש רכון על ספר
 מחליק בידו עלה מיבש.

נצור את הרגע

נצור את הרגע
 קצר כהבזק של פנף
 עצר להרף עין
 בו לפתע הבנת
 או רק היה נדמה לך
 שיש לזה משמעות
 שתשרד עד מחר
 אולי אפלו יותר
 שתקום בבקר ללא כהלה
 שבבטחה תביט בעינים
 תאזין בלי מורא ובשלוה תשוחח
 שעוד תחיה את זה
 ובו ברגע תדע
 שיש לזה משמעות
 ותפלתך תהיה הודיה
 לא תחנונים
 שתאמין בדברים שאותך מקיפים
 תבחין בכף ידך תזוהה מחשבתך
 ושכל הספרים שכתב לא תצליח להכיר
 באבנים לא יסקלוד
 ויפתחו בפניך עמודים אחדים
 משהו עוד תספיק לקרא
 משהו עוד ללמד
 מלבד אמנות המיתה (וגם אותה)
 ותהיה לך משמעות
 אז נצור את הרגע
 עצר להרף
 קצרצר כהבזק של דג המדלג על גלים

רוקסנדרה צ'סריאנו • שירי תרדמת (קומה)

מולדה ב-1963 בקלז', רומניה. פרופסור לספרות משווה ומנהלת סדנאות לכתיבת שירה ופרוזה. פרסמה 9 ספרי שירה, וכן ספרי פרוזה ומחקרים. שניים מספריה הופיעו באנגלית בארה"ב.

ריקודים

הַלִּילָה אֶרְקֹד שְׁבַע שָׁעוֹת
עִם רְתֻמוֹת שֶׁל מְשִׁי אֶרְקֹד לְחֵי וְלִמּוֹתַי
אַחַר כֵּן לְאַהֲבָה עִם טְבַעוֹת וּבְעֵינֹת
אַחַר כֵּן לְסַכִּינִים קְהוֹת מִתּוֹךְ מַעֲיִם מְפֹתְלִים
אַחַר כֵּן לְפִחְדִים שְׁנֻשְׁלָחוּ בְעֶרְמָה אֵין אִישׁ יוֹדֵעַ לְאֵן
אַחַר כֵּן לְאַלֵּהִים עוֹמֵד נִרְפָּה לֵיד הַקִּיר כְּמוֹ טְרַנְסוֹסְטִיט
וְאֵז לְשֵׁטֶן שְׁמַדְלִיק לְהַבּוֹת קִטְנוֹת בְּחֻדְרֵי הַגֶּרְנִיט
וְלִכְסוֹף אֶרְקֹד לְדָם שְׁנֻשְׁפָּךְ
אֶל אֶפִיק תֵּת קַרְקַעִי שֶׁל עֵצִים מְעוֹפֵף בְּלִתֵי מְזֻהָה
(כַּח הַהֶרֶס וְהַאֲהָבָה שְׁבִי הוּא אֲדִיר)

תאווה

הַנְּשִׁיכָה, שְׁבִין יָרְכִי הִיא בְּגִלְלַת הַתְּאֻוָּה
שְׁאֵפִילוֹ סַכִּין לֹא יִכְלֶה לְכַרֵּת
שְׁקוֹצָצָת אוֹתָךְ לְחֻתִּיכוֹת מְרַכֶּכֶת אוֹתָךְ
שְׁבַעֲרָמָה מִשְׁחַרְרֵת אוֹתָךְ מוֹשִׁיבָה שׁוֹב עַל הָאֲדָמָה
זוֹרְקֵת אוֹתָךְ עַל קוֹצִים הוֹפְכֶת אוֹתָךְ שְׁחֻרָה
הַשְּׁמִים יְכַלִּים לְטָרֵף אוֹתָךְ בְּכַמִּיהֶתֶם וּבְזֻהֶמָתֶם
הֵם יְכַלִּים לֵינֵק אֶת לְשֶׁךְ עֲצֻמוֹתֶיךָ בְּמִצִּיצָה רְעֻבְתָּנִית
חֲזִירִים יְכַלִּים לְזַלֵּל אוֹתוֹ לְלַעַס אוֹתוֹ
הָאִשָּׁה הַמְּשַׁגְעֵת הַגֶּבֶר הַחוֹלָה בְּטֻבְרָנָה עִם הָעוֹרְכִים
הַיֵּעַר הַיֵּרֶק שְׁבוֹרִידִים צָף עַל עֲנָנִים
שׁוֹתָה טְבָק וְרוֹכֵב עַל פְּרֻדָּה גְּנוּבָה
אַנְחָנוּ אֲמָנִים עִם בְּרָכִים שְׁבוֹרוֹת אוֹ רוֹצְחִים וְגֻנְבִים
קֶבֶר קָטָן אוֹ גְּדוֹל מִמֵּתִין לְכַלְנוּ
שְׁעַר מְכֻסָּח שְׁעַר מְנַתֵּק מֵאֵי שְׁפִיוֹת שְׁחוֹרָה לְקֶשֶׁר וְלִהְתִּיר
אֲהַבְתִּי עַד הַסּוֹף אֲהַבְתִּי כְּבֹד
הַבְּרֻנְדִי בְּגוֹפִי הַפֶּךְ לְסוֹס מְבֻשָּׂם חֲנָנִי
הַעוֹוֹת יִשָּׂר בּוֹ אֶת קִבִּי הָאֵשׁ
עֵיטִים וְעוֹרְכִים יְכַלִּים לְבַלֵּעַ אוֹתִי
אֶלָּא אִם אֶרְסֵק לְרִסִּים אֶת גִּטְלַת תְּאֻוֹתִי
נִשְׁק אוֹתִי עַד שְׁשֵׁנִי תִפְלָנָה

שָׂרַט אוֹתִי עַד הָעֶצֶם
 מִשָּׁךְ אֶת שְׁעָרֵי הַדֶּלֶק אֶת הָאֵשׁ שְׁלִי קַח אוֹתִי הַפֶּךְ אוֹתִי לְחֹטֵאת
 מִפְּנֵי שְׁלִבִי הָאֲמֹלֵל הַהֶפְכֶּךְ כָּבֵד הַתִּיבֵשׁ כְּמוֹ כַּפְפָּה

ילדת הפרחים

אֲנִי חוֹשֶׁבֶת שְׂאֵתָה הוּא הַמּוֹת שִׁיבּוֹא מִחֶפֶשׁ לְגִבֹר
 מִפְּנֵי שֶׁהַמּוֹת יָכֹל לִהְיוֹת רַק גִּבֹר
 בּוֹדֵד מְצַמֵּק שְׂכוֹר
 בְּשׁוֹם אֶפֶן הַמּוֹת לֹא יָכוֹל לִהְיוֹת אִשָּׁה
 אֶפִּילוֹ לֹא סוֹפֵר וּוּמָן בְּעֵלֶת גּוֹף מְשֻׁלֵּם חֲמוּקִים חֲטוּבִים
 הַמּוֹת יָכֹל לִהְיוֹת רַק גִּבֹר מִכָּבֵד בְּעַל מִינִיּוֹת מְעַרְפֶּלֶת
 יִלְדַת הַפְּרָחִים שְׂבִי לֹא יִכְלֶה לִהְמַתִּין לִפְלֵל לְמִטָּה אֶתוֹ
 הַלּוֹיִתְנָה הָאֲבֻדָּנִית בּוֹלְשֵׁת אַחֲרָיו מְעַבֵּר לִים
 אִיךְ הוּא יוֹשֵׁב וְלוֹגֵם לְאֵט אֶת הַטְּקִילָה מִבְּקִבּוּק הַמְּלֵא עַד רִבְעוֹ
 אֲנִי כָּבֵד מְכוֹרָה לוֹ לְגִבֹר עִם הַהֲנַגָּאוֹבֵר
 שְׁנַנְטֵשׁ עַל יְדֵי נָשִׁים אַחֲרוֹת אֵךְ מְעוֹלֵם לֹא עֲנוּגוֹת אוֹ טְהוֹרוֹת
 עִם כּוֹחוֹת שֶׁל חֶשֶׁךְ וְטַעַם זְכוּכִית שְׂבוּרָה
 לְאַחַר לַיִל אֶהְבִּים אֲנִי חֶשֶׁה בּוֹ מְרַחֵק כְּמוֹ עֲטָרָה סְבִיב יְרֵכֵי
 כְּמוֹ בֵּן תְּעַרְבֶת בְּהוֹאֵי מוֹתַח שְׁעָרוֹ בְּצִמּוֹת דְּמוּיוֹת לְטָאָה
 לְדַגֵּר עָלָיו עַד שִׁיִּהְפֶךְ לְרֹאשׁ עֵשׂ מַת
 הַגִּבֹר שֶׁהוּא הַמּוֹת וְשׁוֹתָה טְקִילָה הַנּוֹ
 בְּרַחֲמֵי כְּבוֹשׁ בִּיֶסְמִין
 אֲנִי בּוֹלְשֵׁת אַחֲרָיו מְרַחוֹק וּמְנַפְנֶפֶת לוֹ לְשִׁלּוֹם בְּמִטְפַּחַת
 הוּא יוֹרֵד לְקִרְאָתִי בְּמַדְרָגוֹת הַנְּעוֹת
 אַחַר כֵּךְ מְדַלֵּק גַּחְלִילִית וְשׁוֹרֵף אֶת שְׁעָרֵי הַקְּצוּץ
 שְׁעָרֵי שְׁרוּף עָלָיו עַל מוֹתֵי הַגִּבְרֵי אֵל הָאֵישׁ

תחרה אדומה

לְמָה שְׂאֲרִצָּה לְקַרְעַת חוֹרִים בְּעוֹרֶךָ כְּמוֹ תַחְרָה אֲדָמָה
 לְמָה שְׂאֲרִצָּה לְגַעַת בְּמַח שְׁלֶךְ
 לְאַחַז בִּידֵי וְלוֹמֵר, סוֹפְסוּף אֶתָּה כְּאֵן, אֶהוּבִי
 לְמָה שְׂאֲרִצָּה לְכַלֵּעַ אֶת בְּרִידוֹתֶךָ כְּמוֹ בֶּשֶׂר נָא
 לְמָה שְׂאֲחַפֵּשׂ אֶת הָאֵל לְעַקֵּר אֶת צִפְרָנְיוֹ אַחַת אַחַת
 מְדוּעַ הֵייתִי רוֹצָה לְלַטֵּף אֶת הָרִיסִים שְׁלֶךְ
 לְוַדָּא שִׁישׁ לִי מִגַּע מִינִי עִם מְלֶאךָ
 מְדוּעַ אֲנִי מְדַבֶּרֶת כְּמוֹ אִשָּׁה הַרוֹסָה אֲבוּדָה תַחַת פְּנֵי הַרְחוּב?

התרגום - מן הגרסה האנגלית

עירית אבישי צביאל

ההארה הארס-פואטית

על הספר *חיים כתובים* מאת ניצה בן-דב

בשירו "האדם אינו אלא", בבית הראשון, כותב שאול טשרניחובסקי:

הָאָדָם אֵינוֹ אֶלָּא קָרְקַע אֶרֶץ קְטַנָּה,
הָאָדָם אֵינוֹ אֶלָּא תְּבִנִית־נוֹף מוֹלְדָתוֹ,
רַק מֵה־שִּׁסְפָּגָה אָזְנוֹ עוֹדָה רַעֲנָנָה,
רַק מֵה־שִּׁסְפָּגָה עֵינָיו טָרַם שִׁבְעָה לְרֵאוֹת,
כָּל אֲשֶׁר פָּגַע בְּמַשְׁעוֹלֵי־טָלְלִים יֶלֶד
מִתְּלַבֵּט, נִכְשָׁל עַל כָּל גּוֹשׁ וְעֵי־אֲדָמָה,
בְּעוֹד בְּסִתְרֵי נַפְשׁוֹ וּבְלֹא־דַע עָרוֹךְ
מִזְבַּח, עָלָיו יִקְטִיר מֵדֵי יוֹם בְּיוֹמוֹ
לְמַלְכַת־הַשָּׁמַיִם, לְכוֹכַב וּמִזְלוֹת.
וְאֵךְ בְּרִבּוֹת הַיָּמִים וּבְמַלְחַמַת־יְשׁוּת,
וּמַגְלַת־סֵפֶר חַיָּיו הוֹלְכָה מִתְּפִרְשֵׁת, ---
וּבָאוּ אֶחָד אַחַד, וַיִּגְלָה פֶּשֶׁר
כָּל אוֹת וְאוֹת וְסִמְלֵי סִמְלֵי כָּל הַבְּאוֹת,
שֶׁחֻקְקוּ עָלֶיהָ בְּרֵאשִׁית בְּרִיתָהּ, ---
הָאָדָם אֵינוֹ אֶלָּא תְּבִנִית־נוֹף מוֹלְדָתוֹ.

הספר *חיים כתובים* מאיר בזרקור את מגילות החיים של כותבים שונים. הדיון בספר מרים את המסך מעל תבניות נוף שונות, חושף את פשרן, ומגלה לקורא את סימניהם וסמליהם בחיי הכותבים. הדיון בספר אינו מצטמצם רק ביצירות האוטוביוגרפיות, אלא, בוחן את הופעתן של תבניות הנוף לאורך כל קורפוס היצירה של הכותבים.

המושג "תבנית נוף מולדת" אינו מופיע בשמו בספרה של ניצה בן-דב, ועם זאת הוא נוכח בו בצורה בולטת. העיון ביצירות האוטוביוגרפיות שם דגש על חוויות מכוננות של הכותבים שהייתה להן חשיבות רבה בעיצוב זהותם ואישיותם. "תבנית נוף מולדת", כפי שאני מכנה חוויות מכוננות אלה, נושאת משמעות רחבה. הנוף בו הן מתרחשות כולל לא רק את הנוף הריאלי-פיזי, אלא גם את הנוף האנושי, החוויתי. הצגת נופי מולדת הקשורים בחוויות ילדות מקבלת חשיבות מיוחדת בספר, כיוון שהדיון בהן חושף את הופעתן של תבניות אלו כחוט מקשר בין כל היצירות. היא מדגישה את האופי המיוחד בקורפוס של כל אחד מהכותבים ונותנת מפתח בידי הקורא להבין מקרוב את מקור המאפיינים הייחודיים של היצירות.

כך, לדוגמה, הדיון ביצירתו של חיים באר. ניצה בן-דב מאירה את הפגישות של המספר עם סבתו ואת סיפוריה, ומציגה אותן כאחת מחוויות הילדות המכוננות. הסיפורים ששמע באר מפי סבתו הם תבנית הנוף האנושית שהיוותה את התשתית הארס-פואטית לכתיבתו, הנעה בין בדיון לממשות בדומה לסיפורי סבתו. וכך מוצג הדבר בספר: "באר יצר מ/בלים ז'אנר מיוחד שבו ההתחבטות של הקורא, אם המסופר הוא אמת או בדיה היא גם המסר וגם התחבולה" (עמ' 125). מי שאמון על יצירתו של באר יודע שתשתית ארס-פואטית זו חוזרת ומוצאת את ביטויה בכל יצירותיו. חוויה מכוננת נוספת הנדרונה בספר הוא הסוד שנגלה לבאר על עברו - העובדה שהיו שתי אחיות שקדמו לו, שלא ידע על קיומן. *מזיים כתובים* מודגשת העובדה שגילוי הסוד המתאפיין בהתפרצות העבר אל תוך ההווה, מהווה תבנית נוף אנושית המעצבת את אישיות היוצר ואת יצירתו. ייחודו של הדיון ביצירת באר בעובדה, שכן-דב חושפת את הופעתה המטונימית של תבנית נוף זו מניצוח, אך לא רק בספר זה. ברגישות היא מאירה את ההשפעה של קשרי הזמנים הסבוכים בחוויה אוטוביוגרפית קשה זו, כעירוב זמנים שבין עבר להווה, ואף מציינת זאת כתשתית ארס-פואטית המאיינת את כלל כתיבתו: "לעשות את יצירתו הווה מתמיד ובלתי אמצעי" (עמ' 140).

פרופ' ניצה בן-דב (צילום: מיכל בן-דב) ועטיפת ספרה החדש

בספר - דיון בעשר פרשיות חיים. לכאורה נראה שכל סיפור חיים עומד בפני עצמו, ולא היא. הספר יוצר קשר בין פרשת חיים אחת לשנייה. במבוא לספר כותבת ניצה בן דב שהנחת היסוד של ספרה היא "שכל יוצר הכותב על עצמו יבקש להסביר בצורה זו אחרת, באופן גלוי או חסוי, מודע או מודע למחצה, מאין נחל את שירו" (עמ' 26). המעבר שלה מיוצר ליוצר הוא מהלך מובנה של התחקות על יסודות ארס-פואטיים משותפים של יוצרים שונים.

הספר פותח בהתחקות על חוויה ארס-פואטית של עגנון בסיפור "הסימן". בעקבותיה מוצג הקשר בין העולם האישי לבין ההווה הלאומית של השואה שפקדה את בוצ'אץ', מקום הולדתו של עגנון, כתשתית חוזרת על פני כל יצירתו. זאת, למרות שעל חווית השואה לא כתב במפורש, כי לא חווה אותה בעצמו. גם בפרק השני של הספר הדין *מקדמות* מאת ס. יזהר נחשפת בפני הקורא תשתית ארס-פואטית דומה של חווית יחיד הקשורה בקשר בלתי נפרד עם מציאות פוליטית חברתית ומוסרית של ההווה הלאומית בארץ. שלושת הפרקים הבאים דנים ברכיקוביץ, עוז ובאר ומציגים את חווית הילדות של מוות במשפחה הקרובה כתשתית ארס-פואטית. חוויה זו קושרת בין שלושת היוצרים, כשם שנופי עירק מהווים תבנית נוף משותפת ליצירתו של סמי מיכאל ולספרו האוטוביוגרפי של

ששון סומך. קשה יותר למצוא את הקשר התוכני בין תבניות הנוף ביצירותיהם של מאיר שלו וא"ב יהושע המופיעים בזה אחר זה.

לעומת זאת הדיון בצמד היצירות האחרון, *הביתה*, מאת אסף ענברי וברנד מאת אניטה שפירא, מציג את ההשפעה של המציאות החברתית הלאומית בארץ על הוויית החיים של היחיד כתבנית של נוף מורכב בו שלובים הפרט והכלל. במידה רבה סוגר הספר מעגל עם פתיחתו, שכן גם אצל עגנון בפתחה, כמו אצל אניטה שפירא, האוטוביוגרפיה האישית מושפעת מן הספירה הלאומית.

הספר מתעכב על תבניות נוף ארס-פואטיות תוך התייחסות למועדים המיוחדים בהן הן מתרחשות. כך, תבנית נוף ביתו של עגנון ובית הכנסת מתוארת בערב שבועות. תבנית זו משווה בין ביתו של עגנון בילדות לביתו בירושלים. אצל יזהר *במקדמות* מאירה בן-דב תבניות נוף של מראות קוסמיים ותיאורי אדמה חושניים בינקות ובילדות. תיאורים אלה נעלמים בבגרות, וההתפכחות של המספר מוארת באמצעות ציון הזמן - ראשית הסתיו בימי הסליחות. הדיון באוטוביוגרפיה של רביקוביץ מדגיש את ההתרחקות בתבניות זמן נקובות, מדויקות ויבשות כתבניות מעצבות, בניגוד לחשיבותן של תבניות מקום אצל יוצרים אחרים. בדיון ביצירתו של עוז מודגשים בצדק העקבות והגעגועים לנוף האירופי בכל יצירתו לעומת הרתיעה מנופי ירושלים הכובלים. בספר מוצגת הרתיעה מנופי ירושלים באמצעות דוגמה מוצלחת מהספר *מיכאל שלי* המתייחסת לתחושת השהייה של חנה בחג הפסח בקיבוץ בגליל. תבניות הנוף כתשתית ארס-פואטית אצל עוז נחשפות בסיפור *על אהבה וחושך*. יצירה זו מגלה את משמעותם הפנימית של הנופים ביצירתו של עוז ואת המקור - הזדהותו של עוז עם מצוקותיה הנפשיות של אמו, עם געגועיה לנופי אירופה ועם חוסר הסתגלותה לנופי הארץ והווייתה. תבניות נופי עירק אצל מיכאל וסומך בספר מחזקות את הנאמר בפתחה למאמר זה: "האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו". זאת, כיוון שאין הכותבים יכולים להשתחרר מנופי מולדתם הטבועים בנפשם. הדיון בנופי עירק מדגיש את הקושי במעבר מתבנית נוף ילדות לתבנית נוף אחרת. בדיון ביצירתו של מיכאל, מיטיבה ניצה בן-דב להצביע על עקבות הנופים בספריו השונים. הדיון בספרו הביוגרפי של סומך מרחיב את היריעה על עירק כתבנית נוף ייחודית, שלא ניתן להתנתק ממנה, המעוררת כל הזמן געגועים בלב אלה שנולדו בה. על ייחודן של תבניות הנוף של נהלל, בייחוד נוף ביתה של סבתו של מאיר שלו *מדבר היה ככה*, ועל מהות תבנית הנוף המסיימת את הרומן *חסד ספרדי* מאת א"ב יהושע אשאר לקורא לגלות בעצמו *מזיים כתובים*. ראוי לציין שהספר *חיים כתובים* הנפתח כתבנית נוף של בית שבין מולדות ביצירה "הסימן" של עגנון, מסיים באותה תבנית נוף המתייחסת לנופי מולדת, הן בספרו של ענברי והן בספרה של שפירא.

מה סוּחַף את הקורא *מזיים כתובים*? לא רק החוליות הקשורות בין הפרקים השונים המקיימים דיאלוג זה עם זה, אלא, השילוב הנכון בין השיח הרעיוני הבוחן מקורות אוטוביוגרפיים המשמשים תשתיות לנושאי כתיבה, לבין השיח המעמיק הבוחן את הופעת יסודות אלה בלשון הפיגורטיבית תוך כדי חשיפת פשרם, כנאמר בשירו של טשרניחובסקי: "ובאו אחד אחד ויגלה פשר / כל אות ואות וסמל סמל כל הבאות". כתיבה אוטוביוגרפית היא כתיבה אישית, פונה אל הקורא מתוך שאיפה שיראה בה אמת. אף ניצה בן-דב בכתיבתה כובשת את לב הקורא. היא פונה אליו אישית, וחושפת בפני הקורא את התחבטויותיה ואת תהליך מחקרה. כך למשל: "היכן אפוא העירקיות של סמי מיכאל ברומן הישראלי... מדוע דווקא בו התחלתי לחפש את העקבות העירקיים של סמי מיכאל ביצירתו?" (עמ' 146). לאורך הספר מוצגות לקורא שאלות ההופכות אותו לשותף פעיל של המחברת במחקרה, העוקב יחד עמה בקריאה צמודה על פרשיות חיים מרתקות, תוך הצצה לעולם המקרא וליצירות ספרות נוספות.

בעקבות קריאה בספר עיני אהובתי

מכתב לזיוה שמיר

זיוה היקרה,

תודה על שאפשרת לי הצצה אל עולמך השירי, המתנגן בי מאז שמתי עיני בראשונה, על סונטות שייקספיר בתרגומך.

ומדוע "עולמך השירי?" משום שעיני אהובתי, הזן עיני נפשך ויצירתך, כשם שהן של שייקספיר, ואולי אף יותר, והאינטרפרטציה, כפי שבאה לידי ביטוי, במילים שלך, היא היא שפילסה נתיבים לנפשי - ולא רק...

"ברכת הפריין" (על כל משמעויותיה), כפי שיתברר, אינה נשלחת בסונטה הפותחת את הספר רק "ליפי התואר", היא נשלחת לכל קורא, או מאזין, אשר המוסיקה המיוחדת של המילים שיצאו מתחת ידיך, מדברת אליו. וכדי להמחיש את דברי אומר אך זאת - אמנון אישי ואהוב נפשי, יפה התואר ומשובח הנפש, נהה גם הוא פעם אחר המילים והמוסיקה, אולם מלחמה ארורה שנפצע בה, שמה לאל את כמיהתו ואהבתו זו, כמו גם תחומי עניין רבים אחרים.

באחד הימים, כשרוחו הייתה עכורה ונעצבת, וכל ניסיונותי לחלצו העלו חרס - בדומה לדוד, נטלתי את ספרך, ומבעד למיתרי העוגב, הכינור, והויולה, האצלתי לו מאותה התגלות שהייתה לי בהיחשפי למנעד מילותיך - והנה זה פלא - אמנון הרים את ראשו, וזיק של עניין עלה על פניו. לאט לאט הלך גוו והתיישר, והעניין גרידא, שגילה בתחילה, הלך והתחלף לקווים רכים של עונג מזוכך, דקים מן הדק, אבל אני, שידועת לקרוא כל תו בפניו - נפעמתי ונרגשתי.

עידן ועידנים לא ראיתיו כך. וכמעט שלא התאפקתי מלפרוץ בככי (סלחי לי על המלנכוליה הפתטית, אבל זו האמת לאמיתה). מאז הפכתי לי לנוהג קבוע, כל אימת שאני מגיעה לבית החולים, עיני אהובתי תחת זרועי - מוגנת, נאהבת, ומשובבת נפשו ונפשי!

ימים רבים עמדנו, הילדים ואני, כדברי שקספיר, "מול זעף הימים והרוחות, מול שממות המוות והאין, ולא היה מי שיפקוד על בדק בית. "כי האיש/האב שלנו נטש, בעל כורחו את "היכלו לאנחות". גלה מעצמו, וגלה מאיתנו. סלחי לי על היפוך השורות והצבת נקודה תחת סימן שאלה. אבל התרגום שלך, בדיוק במילים שלך, הוא הוא שחלחל כה עמוק לכל תא ותא בי, והעלה מאוב את התחושות... אינני חושבת שתרגום אחר כלשהו, היה עושה זאת... כשהקראתי זאת לבתי, היא מחתה רמעה...

גם אמנון, "מ"ם חורפים צרים" עליו, מרים ואיומים, של "חפירות" ומלחמה, אשר "רצעה" אותו "בברית צלילי" מוות, וגזלה מחיקו את עוללו, ואת ילדתו הקטנה, באשר לא יכול היה לשמש להם אב, במצבו, במשך רב שנות ילדותם, ומקצת נעוריהם. ולא זו אף זו, אלא שהטמיע בהם את סיוטיו, ואת התנהגותו החרדנית.

שלא לדבר על ילדיו האחרים - אלה שלא נולדו, הבוועטים בי עדיין, "ויתקיימו לעד" בתודעתי...

כשאני מתבוננת באישי יפה התואר, ויודעת את הפוטנציאל שהיה טמון בו, ואת נפשו הטובה, עצוב לי שבעתיים... כי הוא, אשר "כפל דמותו" לא אפשר לצאצאיו לממש את עצמו - כפי שהיה, לפני המלחמה הארורה.

אכן, "העת חופזת לה, וימי אביב / וקיץ יִהפְּכוּ חִישְׁקֵל עוֹרָם. / הַכְּפֹר יִצְמִית, שְׁלֶכֶת מְסָבִיב, / תְּלִי שְׁלֵגִים וְשִׁמְמוֹת עוֹלָם / לִוְלֵא הַקֵּיץ כְּתִמְצִית בְּכוֹס / חֶמֶר, תִּסַּס בֵּין קִירוֹתָיו פְּלוֹא, / הִיָּה כְּכֹר יְפִי זֶה מְזֻמָּן נְגוּז, / וּפְרוֹתָיו הָיוּ כְּלֵא הָיוּ. // גַּם אִם נִגַּע בְּלִב־לֶבָה הַקָּרָח, / בְּשִׁלְמוֹתָה נִוְתָרָה תְּבִנִית הַפְּרָח. "

איזה קסם, איזה יופי יש במילים הללו - וזוהי בעצם תמצית הדברים כולם - אותו "קיץ כתמצית בכוס" - יסוד גנוז שנותר כנר בעבי החשיכה המצמיתה כנגד "אגרוף ברזל הכפור" המכה בנו שוב ושוב, הוא הוא נר הנוחם בעתות משבר, ויוצק את האמון והאמונה, כמו גם את יכולת ההתמודדות מול האין. כי בעת שהוא "נורד" ממני אל מאפליית נפשו ומלחמתו, "ימי הופך לשחור", וכשהוא שב - "שחור לילי יאור". או כנאמר בעמוד 37 "ובזכותך גם אור חיי יהל". (אני יודעת שהיום הפמניסטיות ירימו גבה... אם לא למעלה מזה...).

"כנף רוח לו הייתה לי, לא גידים" הייתי נושאת, ומרחיקה אותו מעצמו ומן המלחמה שבו, ואז "אחת היא לי אם במקום נידח / אהיה בעת רוחי תרחף אליך." ואני משנה ואומרת... בעת רוחי תרחף עליך - מאצילה כוח ומגוננת, משובבת ומנעימה - בדומה למילותיך, העושות בי כבתוך שלהן - גם אם מעלות דמע לא פעם, מעלות ארוכה ומנחמות. (וסלחי לי על השימוש שאני עושה בהן.)

ואחרון אחרון - קמה קבוצת תמיכה לנשות הלומי קרב (בהנחיית שתי פסיכולוגיות המטפלות בתנועה, צליל, ומלל), ומאחר שנוכחתי בהשפעתן המיטיבה של מילותיך (על אמנון ועלי), האם יורשה לי בתחילת כל מפגש כזה, לקרוא סונטה אחת בתרגומך? הבעיה היא, שבהעדר תקציבים, הכול נעשה כאן בהתנדבות, לרבות עבודת הפסיכולוגיות.

הלוואי שעדי חרש זה שלך, יעמוד במזורו גם בהמשך, ושטן האימה השולט באמנון, וה"שואל הרוחשת" לרגליו, ייכנעו בסופו של דבר, מפני מוסיקת המילים שלך, וימיו יתחלפו ב"ימי אביב נטולי עב". וגם אם עב - לפחות לבנה! הוא הדין לגבי הנשים - אלה שמצלעו נוצרו, ולא אלה שמראשו - שכבר מזמן נטשו...

אז שוב, תודה לך מעומק הלב, זיוה, על המתת שהענקת לנו, שמצליחה להשכיח, ולו במעט, את עקת החיים.

שירת האיברים – שירת הרוח

על ספר שיריו החדש של מירון ח. איזקסון בפעם הזאת*

שירתו הרב-ממדית של מירון ח. איזקסון מזמנת התבוננות רב-ממדית ולא רק בפעם הזאת. ההתלבטות באיזה ממד לבחור מתוך השפע הפואטי והתמטי אינה פשוטה לקורא המתפעם ולא חדל למצוא בה פנים לכאן ולכאן.

תשומת לבי נחה על קו פואטי שהזכרתי במאמרי על ספר שיריו *ביטול הליטוף הנשי* – איברי הגוף העומדים ברשות עצמם, מדברים, מבטלים את הגוף ומאירים את הרוח המחפשת אחר הסוד הקיומי ובראש וראשונה הראש והמוח: "פירוק איברי הגוף מן ה"אני", הצבתם כישות נפרדת נעשה תוך שימוש בפרסוניפקציה וניהול דיון תמידי עימהם. המשורר מעמיד את עצמו מחוץ לעצמו ודן בעצמו ללא כחל ושרק תוך שיקוף אותנטי של הסכסוך הפנימי."*

קו פואטי זה נמשך גם בספר החדש *פעם הזאת* ביתר שאת: "מצחי מטייל עמי בחוף / ועורו מפיך מלח מדאגתו, / כל איבר שלי נושם נפרד בזמנו / כדי לבלבל בי את השנים" ("שברים", עמ' 41). מירון מגייס את אברי הגוף לדבר בשמו ולהביע את הלך הנפש. פואטיקה זו יוצרת ריחוק בין המשורר ובין עצמו ומאפשרת לו לדון בעצמו ולהסיח את הלך הנפש מבלי להיגרר למלודרמתיות, גם כאשר

עולים נושאים סבוכים בשיר, נושאי מטען רגשי. הדיון לכאורה אובייקטיבי ומדויק, כמעט ניתוח מדעי. נושא השיר "שברים" מכין את הקורא לדיון בנושא "כבר", אך אופן הדיון מסנן את עודפי הרגש ומאפשר נגיעה בכאב "בפשטות", על-ידי היצמדות לעובדות, ללא דרמטיזציה, שבהן נוטלים איברי הגוף תפקיד ראשי.

פתיחת השיר דו-מישורית: מישור הריאליה: תיאור תמונה ריאלי, כנראה, של אדם ההולך/רץ לאורך החוף ורואה את שברי הזכוכית ואת טיפות הים והמישור המסומל: תיאור השברים שבנפש: "רק טיפות הים / ושברי זכוכית / מגיעים לכל בשר שבגוף, / כל החלקים האחרים / עייפים מהמרחק הגדול." (שם).

* מירון ח. איזקסון, *פעם הזאת*, הקיבוץ המאוחד, 2011

* ראה: חלי אברהם-איתן, "השירה כמשנה, מאפיינים פיוטיים בולטים בשירתו של איזקסון", גג, 18, 2008.

מתוך התמונה הריאלית נבחרו שני פריטים ייצוגיים – שתי מטונימיות: טיפות הים, הנותנות שיקוף לנפש (לפי הקבלה היהודית הנשמה משולה לטיפה בים, ובכוא עת היפרדותה מהגוף היא תתמזג בעולם הנשמות כמו טיפה המתמזגת בים) ושברי הזכוכית, המשרתים את המשורר לתת ביטוי לשברי הנפש הזכוכיתית, הרגישה, מבלי להיסחף לרגשנות.

הבית השני קושר את השברים שבנפשו בבת הזוג. התחושה מתעצמת בקו עולה בשיר, ולכן בבית ג' (המצוטט לעיל) מגויסים אברי הגוף כדי לשמור על הטון המאפק מבלי לגלוש לרגשנות יתר על אף הנגיעה בנושא רגיש וטעון. וכך הבית המסיים, על אף הטרגיות העולה ממנו והנגיעה במוות, ממשיך לשמור על איפוק ולסכם באמירה כללית: "עוד בטרם איש נופל / כבר הוא חלל בשדה, / את מריבות חייו ועירו / הוא שומר כדי לא למות לבדו".

אמצעי נוסף נוקט כאן המשורר כדי להרחיק את עצמו ממעורבות יתר – מעבר מטון לירי-אישי ומגוף ראשון ("השברים החדשים שבעטייך גידלתי") לאמירה כללית אקזיסטנציאליסטית בגוף שלישי: "עוד בטרם איש נופל / כבר הוא חלל בשדה, / את מריבות חייו ועירו / הוא שומר כדי לא למות לבדו" (שם).

מלבד ביטול האיברים והעצמת הרוח קיים טשטוש וערבוב בין גוף ונפש: "מגדלת הנפש שערות ארוכות / עד שתמצא לעצמה אהבה חדשה". שורות אלו מתוך שיר הפתיחה כפעם הזאת מוצבות בתמונת הכריכה. גידול השערות על-ידי הנפש מבטא את תהליך ההתבגרות והמעבר משלב אחד למשנהו בתהליך של חניכה ופיכחון.

החיטוט בנבכי הנשמה וההתפתלות הפנימית למצוא מרחבים נוספים בנפש מתוארים באמצעות החיטוט הגופני בשיר "חיטוט" (עמ' 50):

מחטט האיש בגופו
אוּלַי ימצא בו מרחקים נוספים,
רואה חוט ארך יותר
מגכה הטיסות,
מעטה כל איבר פנימי שיזיז
יפיל את נפשו משלחן חייו.

החיפוש הבלתי נלאה אחר הישועה והגאולה, במישור הפיסי והרוחני כאחד, לכאורה הסתיים בהצלחה ובתקווה, כי נמצא חוט אריאדנה, נמצא חוט ההצלה: "רואה חוט ארוך יותר / מגובה הטיסות". אולם באורח פרדוקסלי עתה הנפילה מ"שולחן החיים" יכולה להיות מהירה יותר על אף ההצלה, כי הנפילה מגובה רב כואבת יותר ומסוכנת יותר. מעטה "כל איבר פנימי שיזיז / יפיל את נפשו משולחן חייו". הצירוף הייחודי "שולחן החיים" מתקשר באופן אסוציאטיבי עם שולחן הניתוחים וסוגר מעגל עם נושא השיר "חיטוט" ועם פתיחת השיר בחיטוט הגופני. בשל האנלוגיה הקיימת בשיר בין הגוף ובין הנפש הקורא מתרשם, כי המשורר מחטט בנפשו, כשם שהמתח מחטט בגוף.

גם בשיר זה דן המשורר המחטט בנפשו פנימה בגוף שלישי, כשהוא מרחיק עצמו מחוץ לעצמו בדברו על "האיש": "מחטט האיש בגופו" ו"בודק האיש את גיל שנותיו" (שם).

*

מוטיב הביטול שהיה דומיננטי בספר *ביטול הליטוף הנשי*, נוכח גם בשירי *כפעם הזאת*. האיברים מבטלים את עצמם ומתוארים כתמונה סוראליסטית: "הראש כבר אינו מראה / אם היה בימיו קצה של גבר או של אשה, / גם אין הוא מקפיד עוד עם חלקיו: / ירצה הפה להסגר לתמיד, שיסגר, תרצה העין לבטל את המראה, שתבטל." ("השיבה" עמ' 52).

הביטול לכשעצמו הוא ערך במסורת הקבלה היהודית. "הביטול הוא הפתח הפתוח בנפש האדם כלפי הסובב אותו, ולפי ערך הביטול כך גודל הפתח. כשאדם מבטל את עצמו כלפי יהודי אחר הוא מעיד בכך על ביטולו לכנסת ישראל ולדודה וזוכה להמשיך בייחודם, הנגרם על ידי מצוותו..." (*אוצר הנפש*, עלון 57).

ביטול החומר וביטול הגוף בשיריו הוא ערך חשוב כדי להעצים את עולם הרוח.

מנגד לביטול האיברים את עצמם לגוף יש חיים שלאחר המוות. בשיר "שומע הגוף" (עמ' 10), הגוף שומע את שיחת האנשים על מותו הצפוי "והוא חייב להגיב, / חושב - ממילא לא / אוכל לנוח בכסא זה, / שהרי חפצי החדר / כבר מבקשים לעצמם את מקומי".

הטשטוש בין גוף ורוח מאחד את הניגודים ומוביל להעצמת העולם רוחני: "שומע גופו של אדם / את צעדיו הולכים ממנו לתפילה, / משפחתו מביטה בתמונותיו הישנות / ויושבת לשלחנו לסעודה / של המאכלים ששנא בחייו". (שם). קל יותר למשורר לדון ביסוד הטרגי של המוות, כשהוא משליך את השיח ממנו אל הגוף בנפרד ממנו, כאילו היה ישות נפרדת: "שומע גופו של אדם / את ספריו נסגרים / בדפים בהם עזב סימנים - / וגם הוא מסתלק לרצונו" (שם).

בשיר "הלב האחרון" (עמ' 8) עולות שאלות קיומיות ואנטומיות תוך בחינת תפקוד האיברים לאחר המוות. המשורר, בעוז רוחו, דן בתהליך התפרקות הגוף. המסקנה מופיעה בפתחת השיר: "עכשיו כבר ברור - / הלב ישאר אחרון / הוא החזק יותר, / הרגלים שמקבלות ממנו ריצה / תתקשינה להשיב לו כח / וגם הבטן העיקרית / יודעת יותר מידי פחדים". לכאורה התפוררות הבטן לפני הלב נובעת מחולשתה, כי הפחדים מיוחסים לה. כבדרך אגב משליך המשורר את פחדי קיומו על הבטן. תהליך היאכלות הגוף על-ידי הרימה מתואר באומץ לב: "לבו החזק של האדם / יודע להישאר בסוף, / אחרי הגידולים היפים לעין / או מכרסמי הדם / שנטשו את אהבת הגינה / ועברו לחזר בתוך העצמות".

*

הפרדת האיברים זה מזה והצבת איבר אחד במוקד הדיון, בדרך-כלל הראש, הלב או המוח רווחת בשירת איזקסון ומרחיקת לכת בספר זה. תחושת "איבוד הראש" מתוארת בשיר "ראש" (עמ' 14) הנפרד משאר חלקי הגוף ו"נשכח על כסא-בית". ההפרדה בין ה"אני" לגופו מכוונת לתאר באופן עקיף את תחושת הבדידות בקו פואטי אפייני של דיון אובייקטיבי, חף ממלודרמה, המגייס את איברי הגוף לבטא הלך נפש או להעלות תחושות אקזיסטנציאליסטיות תוך שמירה לא להיסחף לדרמטיזציה: "גופו הלך, בעליו נרדם / והוא מעלה דיבור של עשן וסוכר".

צירוף המטונימיות "עשן וסוכר" עשוי לבטא את הניגודים בעולמו: את הטוב, המיוצג על-ידי הסוכר ואת הרע, המיוצג על-ידי העשן.

שלוש השאלות הקיומיות בכל אחד משלושת הבתים מציבות את הראש בנפרד ממנו, כישות עצמאית: "מה קולותיו של ראש / אשר נשכח על כסא בית...?", "מה רעשיו של ראש / החי בלא גורלו...?", "מה דרישתו של ראש / לכד מתעסק בכרית הכרסה...?" (שם).

"קולות הראש" הם דיבורו של האדם בינו לבין עצמו, הדיאלוג הפנימי של אדם המגיב לעולם החוץ. "רעשיו של ראש" הם הקולות הפנימיים המגיבים בהתרגשות, בסערה להתרחשויות בעולם החוץ. "רעשיו של הראש" מובילים אל השיא בסיום: "מזרים את דמו הסגור / כצפע בתוך קפסה" (שם). ההתעסקות בכרית הכורסה מבטאת באופן מאופק את תחושת הברידות ואת הנפש המסוערת ("רעשיו של ראש"). ההיאחזות בחפץ מסוים (במקרה זה הכרית) נותנת ביטוי למצב הרגשי של סערת נפש המטלטלת את האדם ויוצרת בו צורך להיאחז במשהו פיסי כדי לסייע לו לשמור על האיזון.

הפרדת האיברים וביטולם מואצת בשיר "עין שלך", הסמוך לשיר "ראש": עין שלך לוקחת לעצמה / את המבטים שממנה יביטו: מתוך הרוח ומתוך האש... // עין שלך מכבה את עצמה כנר: / מפני שהיא יראה מגוי אחר... " (עמ' 15). ההסבר לביטול העין נעוץ בחששות השונים המפורטים בשיר.

הביטול מיוחס לא רק לאיברי הגוף אלא גם לחפצים ולפרטי לבוש הקשורים בו. הביטול נמשך מן הפריט אל הגוף: "הראש התלוי על הקיר בחדרנו / הסתבר לפתע להיות כובעך, / עד כה סברתי שהמתין / להמיר גורלו ביני לבינך. // גם בהיותו רק כובע / הוא יודע לבטל סילוק גופך, / לראשונה שומע חדרנו / את שיחת שלוחיך / השבים כתינוק רחוק ממני אליך." ("הראש התלוי", עמ' 24).

בשיר "הראש הזה", שהוסמך ל"הראש התלוי", מתאר המשורר את ראשו שלו כמטונימיה לאישיות האני ולתכונותיו האופייניות בנימה אירונית, הומוריסטית, הנובעת מהריחוק שיוצר המשורר בינו לבין עצמו בבואו לדון בעצמו: "שנים אני מכיר את הראש הזה / תמיד היה נוח, לא צרח, כמעט לא ירק, / לא נענע מחשבות אסורות / ממקום למקום חשב טענותיו / כמו נער מחבק משבצות. // אני מכיר את הראש / שלא התהלך בין אכזרים / ולא הכאיב לבעליו בשמחות, / היה מלטף עיניו בשערות / ומשתיק את עצמו מהאש."

השיר מסתיים בדיאלוג הלצתי מתנצח בין "אשת בעליו" של הראש ובינו בנושא ההיריון המפתיע: "איך אישה מתחילה הריונה בפעם אחת... // אשת בעליו קרחתו מגפפת: ראש יקר, כיצד ידי בבשרך / תופסת את שטרם נמלט." (עמ' 25)

אפשר להיסחף בקלות אחר השירים הכובשים ביופיים ולהרחיב בדוגמאות להמחשת הקו הפואטי של שירת האיברים - שירת הרוח, של ביטול האיברים והעצמת הרוחניות שבאדם, כי הדוגמאות בספר קיימות למכביר.

קו פואטי שהשתנה מספריו הקודמים וראוי לתשומת לב בשירי כפעם הזאת הוא הוויתור של המשורר על לשון הפולמוס המשנאית שהייתה שכיחה בספרי השירה הקודמים.

חלליו המתרוקנים של הקיום

על שירים לפסנתר יחיד, ספר שיריו החדש של אורי ברנשטיין

אורי ברנשטיין שייך לקבוצת המשוררים שמהתחלוליהם הרחוקות בזמן הם עדיין מוסיפים לפרנס את השירה העברית. האיכות והבשלות ניכרו עוד בראשית כתיבתו, למשל בספרו היפה *כאוחז החדר כאוחז האול*. על קבוצה רבגונית זאת של משוררים נמנים בין היתר אנדרד אלדן, אשר רייך, ישראל פנקס, יונה וולך ואחרים, שהמאפיין הבולט בשירתם הוא האני השר הלידי לגונוניו. יחד עם זאת, הצליח אורי ברנשטיין לחמוק מהשתייכות לאסכולה ספרותית כלשהי, ומשום כך הפואטיקה הייחודית שלו יודעת את השייכות ל'אני' הפרטי והבלעדי שלו.

במפה הפואטית של השירה העברית בשנות ה-60, שהוא חלק אינטגרלי וחשוב בה, מופיעים במקביל גם משוררים משירת העולם שטבעו את השפעתם, כ.ס. אליוט ועזרא פאונד. המבחר מכתבי אליוט שהוציא ברנשטיין לאחרונה מגלה שלא בכדי הוא נמשך לתרגם אותו בשלב זה של חייו. דומה שהוא מתחבר עכשיו במיוחד לאותם שירים של אליוט הספוגים מבט מהורהר על החיים והמציאות. משהו בראיית העולם הזאת גרם למשורר לפתוח ערוץ לנככי שירתו של בעל *אין השממה*; אולי היה זה המפגש החוזר עם כוחו של הזמן, עם העוול, האטימות, אי הצדק והתמעטות הרגש האנושי בעולם. "...ומסתבר שעליך להסכין / לצער המתמיה הזה על הרבים, / העובר אותך".

הרפרטואר בספרו החדש של אורי ברנשטיין, *שירים לפסנתר יחיד*, נותן קדימות למועקות הזמן המלוות בחשבון נפש שיש בו ספק השלמה מתוך תחושת תפלות וחוסר נחמה, ספק נחישות זמנית להתמודד ולא להיכנע ל"קיום מתבלה". זהו ספר המנתן אשליות ושובר אכסיומות. הזמן הוא שהוכיח למשורר שכוחן של מילים מוגבל ומשוררים לא עוד "יגאלו את העולם בשיר ומנגינה", ובכל זאת ממשיכים לכתוב, אם מכיוון שמתכחשים לאמת ואם משום שמדובר במוצא אחרון שאין לו תחליף.

את מבטו של המשורר מושכים זקני העיר הרדומה היושבים במרפסות, "יראים לעצום עין... // והרוח נותנת בהם סימני חיים קלים, / כמו שהיא נותנת בעלים". באשר לאביב תוהה המשורר "כמה פעמים / עוד ישוב", מכיוון שהגיע למסקנה ש"ואתה רואה שאין לך מותר / מכל השאר, נטולי הפנים, שפגש / בחדרי ההמתנה, בתור לאבחנה / בידי מכשירים הנעים, חרישיים, / במסלולים לא אנושיים". התובנה העגומה הזאת מולידה לא אחת את ההשלמה ואת ההתכנסות פנימה תוך נקיטה בפעלי ציווי: "ובוא בחדריך. סגור אחרריך / את הדלתות. התכסה בשמיכה... // היות לכד משמע כבר לא לחכות". או: "אל תזוז, כל תזוזה יתרה... שב בזוית עזובה / בריח האביב". אבל כנגד זה מופיעים גם פעלי ציווי אחרים עם מודעות לחשיבותה של התנועה המצילה מן הקיפאון: "עליך לנוע עם הסחף, כמו שסחף / נשמע לרוח כדי לדאות". במילים אחרות: שיריו של אורי ברנשטיין משדרים אמביוולנטיות קיומית וזו מוצאת את ביטויה בין היתר גם בשאלה הרטורית החוזרת: "ומה נותר לי לעשות". ובמקום אחר עולה מבוכה מתוך המונולוג הפנימי המתחפש לדיאלוג עם אירוניה עצמית הניכרת גם בחריזה: "ומה תעשה כשהמציאות נעלמת / ובמקומה איזו הוויה נכלמת?"

*

זאת שירת 'אני' מובהקת, היודעת לפנות מקום גם לזולת הלובש בה פנים שונות. כשהדובר מתבונן באמהות ובילדיהן בגנים, הוא מוטרד מן המחשבה "מה יקרה להם, לילדים, בין העצים הענפים, / כבוא עליהם החיים". בזולת משתקפים פחדיו הזקנה של המשורר. הוא מביט באומץ במתרחש ברדיוס הקרוב אליו ונותן פתחון פה לסביבה האנושית בת גילו ההולכת ומתכווצת, באמצעותה הוא מבטא את עצמו ללא מעצור. את החסר הגדל הוא ממלא במוסיקה המילולית העשירה שהוא יוצר. בשירים לפסנתר יחיד, יותר מבשיריו הקודמים של ברנשטיין, מושם דגש על היסוד המוסיקלי המתבטא בחריזה לסוגיה. השיבה לחרוץ נראית לי כקשורה לנהייה אחר תחושת הביטחון והיציבות שמספקת המסגרת בעולם חסר ודאות, גם המסגרת הצורנית המסורתית של השיר.

המשורר מוותר כאן על האיפוק והמופנמות וכותב מתוך חיבור חזק לעצמי ולבנינה שנצרפה בהתנסויות החיים והפכה למצפן המנווט את כתיבתו. כפי שכתב בספרו "על הפרסונה ופרקים אחרים בשירה", הוא יודע להפריד בין הביוגרפיה של המשורר כאדם לבין הביוגרפיה של אישיותו השירית, איתה הוא נדרש להתמודד ללא הרף. כי שירתו של משורר אינה רק פרי השפעות המקום, הזמן והתרבות. היא בראש וראשונה ראי לאישיותו הרגשית, הפסיכולוגית והשירית. ברנשטיין הוא משורר מודע, מפוכח ואמיץ, שנקודת המוצא שלו היא החוויה האישית הקונקרטיית. ולמרות זאת אין הוא מחסידי השיר החשוף והבוטה. הוא מבכר את הצעקה הלירית הדמומה ואת הטון הוידווי.

התבוננותו האינטימית וחסרת העכבות בתופעות הזקנה והמוות, בזיכרון ובשכחה ובדמויות הטבועות בהם פירושה "לראות בלי בקרה", להישיר מבט "בעולם הולך וגז / שמרכיבו עלטה", פחדיו נטישה ופרידה, עולם בו נבצר מהאב לשמש משענת לבנו, עולם בו גם היציבות באהבה מתערערת ועל הזוגיות עובר מכבש הזמן. הזמן העושה שמות יוצר פערים בין הגוף "באיבריו המתיישנים" לבין הגשמה ש"נכוננו לה עוד עידנים". השכחה היא נחלת הזיכרון הקרוב, המתעתע, שבו "המייד / הופך עד מהרה לאגדי". לעומת זאת, הזיכרון הרחוק משמר את האורות והצללים של הילדות וכן דמויות מיוחדות: אישה שרה שהמוות הדמים את שירתה, פסל צנום, "שהבין שהזולת / אינו חייב כלל להיות", "אישה שספק קיימת".

*

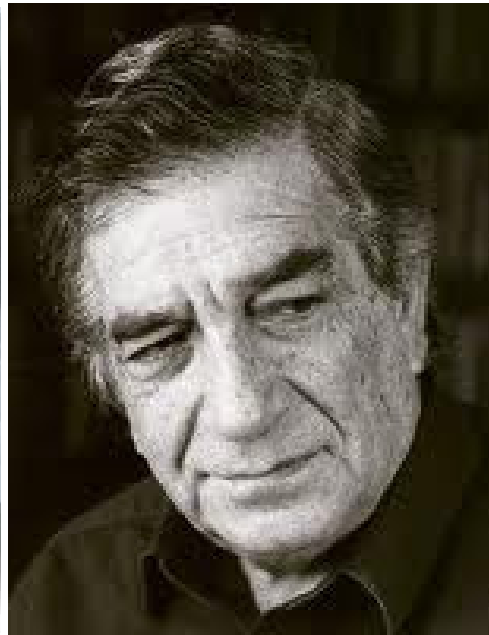
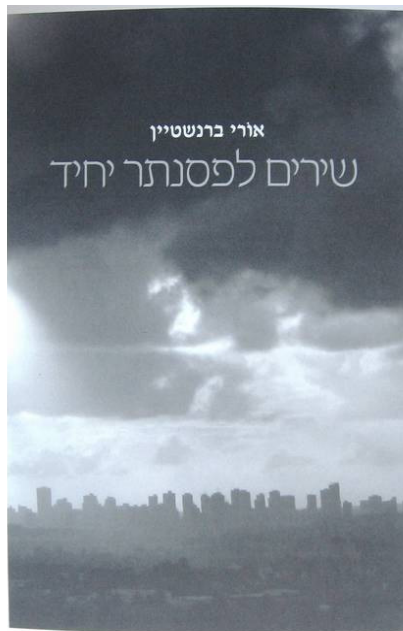
החיבור של האני השר למקומות בארץ ובעולם הוא המעורר את הזיכרון. הים של הילדות, סין, וינה. "ובניו יורק ראיתי, מעבר לזוגיות / המבטיחות של בתי מסחר לבגדים, / פתח שנאטם של בר, שבו, בודדים, / היינו, רעי שמת ואני, מזעיקים / זה את זה, זקוקים זה לזה, / בצינה של מקומות מתמידים". בסופו של יום מתקבצות ובאות הדמויות שהיו ואינן, כל אחת ומותה שלה, שהיה בו משום כניעה ללחצי החיים "ורק השירה מחברת אותנו לשעה של ידידות". באחוות המשוררים שהדובר חש כלפי כותבים אחרים הוא מוצא עוגן לעצמו במצב של בדידות ההולכת ומכבידה עם הזמן. המונולוג מתחלף לפעמים בדיאלוג עם המתים שהפכו לתמרורי דרך בחיים. אבל לפעמים מתעורר דווקא צורך מרדני להתנער מהם: "אין לי זמן לעסוק בכם. / החיים כבר הסתדרו בלעדיכם".

ברנשטיין מרבה להתמודד עם השאלה "היה או לא היה"; האם הזיכרון היפה או החלום המסויט הם מציאות שהייתה או תעתוע דמיון. הוא גם עומד נוכח חידת ההישרדות "למה נשארתי / כמו עץ אחר שרפה". משום כך שירת הקיום שלו מטילה ספק בגבולותיו של הזמן, שהרי ההווה הופך תדיר לעבר

המשתלט עליו ללא הרף. זהו "חילוף החומרים של הזמן". הטלת הספק היא בזמן, במקרי הזמן, אבל לא פחות מכך גם במילים שהן תולדותם. תפקידן מסתכם בכך שהן נשארות בגדר אמצעי מוצלח יותר או מוצלח פחות, ותו-לא. וברוב נותר טעם מר של תבוסה, של מאמץ סיזיפי שהכזיב.

מה השתנה עם הזמן? לא המנגינה המופקת מהפסנתר "בבית ההוא, במרתף, / לפני עשרים שנה ומעלה", אלא המאזין לה שהסתאב. "למות בעיניים פקוחות" פירושו למות בפיכחון, ללא רמייה, ובכלל זה גם לומר את האמת על כוחן וחולשתן של המילים. "אני חונה / בקצה המדבר הגדול / של האלם הכל יכול" - כותב המשורר הנשאר בודד עם שירתם של המתים, "כולם פליטים של מלאכה נוראה: / לספר במדויק את מה שלא קרה". בצילו של המוות המילים מתגמדות, ולדידו המנטרה הידועה בדבר "חד פעמיותה של המילה", אינה אלא אשליה מגוחכת, שהרי המילים "אינן סרות / למשמעתי, הן סוררות", ואף על פי כן אי אפשר לוותר עליהן, מכיוון ש"רק השיח והשיג / נשארו לי כדי להסיג / את גבולך, כדי לפרוץ / את המתחמים של קיומך".

על אף הווידי הגלוי והנוקב העולה מן השירים, נראה שאורי ברנשטיין משאיר למרות הכל איזו פעימה נסתרת, דברים שלא נאמרו עד תום. וזה הלוח של שירתו. הוא יודע וחש את גבולותיו של הגעגוע ואת גבולות השליטה במילים ובהתרחשויות, והדבר נוסך רוח של עצב וקדרות המוצאת את ביטויה לא אחת במוטיב האפלה הלילית השזור בשירים. בתפיסת המציאות והחיים בוודאי אין מדובר פה בסיכום ביניים. המשורר מודע ומפוכח, שואל שאלות, תוהה ומקשה. ראוי לציין שהזקנה הפיזית ואפילו הנפשית אינה מעיבה כלל על יכולת הביטוי העשירה, המדויקת והמגוונת בצורותיה ובתחבירה המורכב.

אורי ברנשטיין ושער ספר שיריו החדש

מפתח גיליונות גג

עריכה: הגר רענן

גיליון 1

- נגיד, חיים, "בפתח", 10: 1;
- יהושע, א. ב. "האבסורד כמורה דרך מוסרי", 13: 1;
- רביניאן, דורית, "ראיון עם א. ב. יהושע בחמישה חלקים", 21: 1;
- מישורי, אפרת, "עץ", 27: 1;
- מישורי, יעקב, "ציור מופשט", 28: 1;
- מוהאנא, חוסיין, "מאחורי ביתנו עץ הזית", מערבית: פואז חוסיין, 30: 1;
- קציר, יהודית, "אדריה", 30: 1;
- שבתאי, אהרון, "שירים מתוך 'פוליטיקה'", 38: 1;
- שבתאי, אהרון, "ישחרר מרדכי ואנונו", 39: 1;
- שבתאי, אהרון, "המונים רעים", 40: 1;
- שבתאי, אהרון, "המוסר לא בא בחיך", 40: 1;
- שבתאי, אהרון, "פיזור גלויות", 41: 1;
- שבתאי, אהרון, "לידידי", 41: 1;
- שבתאי, אהרון, "קייץ 1997", 41: 1;
- שבתאי, אהרון, "הרחוב מלוכלך", 42: 1;
- שירמן, שמחה, "תיק עבודות", 43: 1;
- קינן, עמוס, "סיפור בהיר", 46: 1;
- ריבנר, טוביה, "הצמחוני", 50: 1;
- ריבנר, טוביה, "גלויה מחברון", 50: 1;
- ריבנר, טוביה, "גלויה מפארא", 52: 1;
- ברגנר, יוסל, "רישום ל'הטירה' של קפקא", 54: 1;
- קרת, אתגר, "2001", 55: 1;
- סיון, אריה, "וורד", 57: 1;
- סיון, אריה, "התוודות", 57: 1;
- אלמוג, רות, "ראמה וכידון", 58: 1;
- רייך, אשר, "על הסרטן שלי: שיר אהבה", 69: 1;
- רייך, אשר, "הצעה לתרגיל לאומי במדיטציה למתחילים", 69: 1;
- רייך, אשר, "אלה היר", 70: 1;
- רייך, אשר, "עדיין ירושלים", 70: 1;
- הנרל, יהודית, "האראק של אבו אנטון", 71: 1;
- ארנולד, רמי, "ואדי סאליב, חיפה", 73: 1;
- שבילי, בנימין, "שירי התייר הגדול", 74: 1;
- גרין, נורית, "יפו שאולי לא היתה מעולם", 76: 1;
- ארנולד, רמי, "רחוב יפת, יפו בלילה", 79: 1;
- אורבוכן אורפז, יצחק, "ביקור בתל-אביב", 80: 1;
- אורבוכן אורפז, יצחק, "הבוקר על האש", 80: 1;
- אורבוכן אורפז, יצחק, "הככר", 80: 1;
- אורבוכן אורפז, יצחק, "קבורת האפר", 81: 1;
- אורבוכן אורפז, יצחק, "מעשה חייט", 81: 1;
- ארנולד, רמי, "חוף תל-אביב", 81: 1;
- נטור, סלמאן, "זכרון המקום מקום הזיכרון", מערבית: מוחמד חמזה ע'נאיים, 82: 1;
- זינגר, גלי-דנה, "יומן מזוייף", תרגום: מוטי גלדמן ופטר קריקסנוב, 92: 1;
- אפטר, יודי, "חלק מן הבניין", מרוסית: פיודור מקרוב, 96: 1;
- שני, רונית, "ללא שם, 1995", 110: 1;
- ע'נאיים, מוחמד חמזה, "ליבך חרב כיער שרוף", 111: 1;
- ע'נאיים, מוחמד חמזה, "געגועים", 111: 1;
- פלד, עווד, "שלום רב שובך ארץ נחמדת", 113: 1;
- מז'א, עדנה, "כדור שינה וחצי", 114: 1;
- ח'ורי, נדאא, "שירים", 123: 1;
- ח'ורי, נדאא, "זמן התפוחים", 123: 1;
- ח'ורי, נדאא, "אנשים של תאנים", 123: 1;
- ח'ורי, נדאא, "אנשים של צברים", 123: 1;
- ח'ורי, נדאא, "אנשים של זיתים", 124: 1;
- ח'ורי, נדאא, "אנשים של ענבים", 124: 1;
- ח'ורי, נדאא, "אנשים של רימונים", 124: 1;
- ח'ורי, נדאא, "אנשים של אש", 124: 1;
- גינוסר, ורדה, "הארץ מלח", 125: 1;
- גינוסר, ורדה, "בעין הערשה", 125: 1;
- גינוסר, ורדה, "לדבר עם הרועים", 125: 1;
- גינוסר, ורדה, "כאשר יהפוך הזמן", 125: 1;
- בכריה, רג'אא, "התיבה", מערבית: חנה עמית-כוכבי, 126: 1;
- עצמון, צבי, "בריסל, סיפור אהבה (שירומנטי)", 128: 1;
- מגד, אהרון, "השם ובעל השם", 130: 1;
- כהן-גן, פנחס, "מבקרים באמנות אטומית", 134: 1;
- דיצני, רמי, "עליה קליטה נחיתת-ריסוק", 135: 1;
- גלדמן, מרדכי, "צ' 1", 136: 1;
- גלדמן, מרדכי, "צ' 2", 136: 1;
- גלדמן, מרדכי, "צ' 3", 137: 1;
- גלדמן, מרדכי, "צ' 4", 137: 1;
- גלדמן, מרדכי, "צ' 5", 137: 1;
- גלדמן, מרדכי, "צ' 6", 138: 1;
- ראוכווגר, יאן, "חתול", 139: 1;
- בז'רנו, מאיה, "כלב בלב השדה", 140: 1;
- קעואר, ג'מאל, "הוי יונתי", תרגום: עזרא מורד, 141: 1;
- שחם, דוד, "פרק ראשון: אני והאלימות", 142: 1;

- לוי, שמעון, "בדידות כפולה", 1: 153;
- ברעם, מיכה, "יום האשה", 1: 155;
- ברעם, מיכה, "נשים בשחור", 1: 155;
- ברעם, מיכה, "ש"ס, כנס התעוררות", 1: 167;
- שמיר, זיוה, "ביאליק וארון הספרים היהודי", 1: 168;
- קוסמן, אדמיאל, "עמדותי", 1: 176;
- קוסמן, אדמיאל, "מבט אחרון בראי", 1: 176;
- קוסמן, אדמיאל, "לחש הספירה", 1: 176;
- איילי, יעקב, "שיר מלחמה", 1: 177;
- ברעם, מיכה, "הפגנת חרדים, כביש מס. 1, ירושלים", 1: 179;
- פנה, ויקטור, "רשימותיו של גוי לשבת", מרוסית: פידוד מקרוב, 1: 180;
- הוס, אברהם, "נעמי", 1: 189;
- כהנביץ, גריגורי (הרץ), "האמריקאי", עברית: יולי חרומצ'נקו, 1: 190;
- כהן-גן, פנחס, "הנחות על תולדות האמנות", 1: 200;
- ברנסקי, לב, "דרגשים", מיידיש: אשר גל, 1: 201;
- ברנסקי, לב, "דרכו המבורכת של חנוך", מיידיש: אשר גל, 1: 201;
- ברנסקי, לב, "אחי הגדול", מיידיש: אשר גל, 1: 201;
- ברנסקי, לב, "דיג בונציה", מיידיש: אשר גל, 1: 202;
- ברנסקי, לב, "קולנוע רומאי", מיידיש: אשר גל, 1: 203;
- וורונל, אלכסנדר, "השבעת העתיד", מרוסית: מרק דרצ'נסקי, 1: 205;
- פנחס-כהן, חנה, "מה כוונתו", 1: 215;
- פנחס-כהן, חנה, "התחל אתי", 1: 215;
- פנחס-כהן, חנה, "צלאת ושכחה", 1: 216;
- כנר, צבי, "בחזרה לים", מיידיש: יעקב כסר, 1: 217;
- אסתר, חיה, "שיר", 1: 219;
- נגיד, חיים, "שלוש אוטופיות ועוד אחת", 1: 221;
- שני, רונית, "ללא כותרת, 1997", 1: 226;
- שני, רונית, "ללא שם, 1997", 1: 227;
- סומק, רוני, "איך יוחף בויס מסביר תמונה לארנבת מתה", 1: 229;
- מיכאל, סמי, "מי אבדן", 1: 230;
- כפרי, יהודית, "לא", 1: 236;
- כפרי, יהודית, "שקשקים", 1: 236;
- כפרי, יהודית, "יוני 41", 1: 236;
- כפרי, יהודית, "זכות השיבה", 1: 237;
- כפרי, יהודית, "שממית", 1: 237;
- קדישמן, מנשה, "מפגש אלנבי", 1: 238;
- קדישמן, מנשה, "דיוקני סופרים", 1: 240;
- מקרובה, ילנה, "פרימדונה", 1: 244;
- הס, אמירה, "שירים", 1: 257;
- קופפרמן, משה, "הדפס רשת על נייר ארש, 1997", 1: 259;
- יפה, יצחק יוסף, "הנסיך הצח", 1: 260;
- יפה, יצחק יוסף, "כבר אין", 1: 260;
- יפה, יצחק יוסף, "יודי מורדני", 1: 260;
- וינר, יוליה, "על זקנה ועל מוות", 1: 262;
- סלץ, יבגני, "איו, הפרה הלבנה כשלג", מרוסית: פידוד מקרוב, 1: 264;
- קינר, גד, "תצלום ממלחמה נחשלת", 1: 275;
- קינר, גד, "זו אינה שירה גדולה הוא רטן", 1: 275;
- קינר, גד, "מלאתי אחר בקשתך אבי", 1: 276;
- קינר, גד, "המשוררת סובלת מאי קרישה", 1: 276;
- פרנקל, זיגמונד, "הברווזים של פאיד", 1: 277;
- פרנקל, זיגמונד, "ברווז", 1: 283;
- פרנקל, זיגמונד, "חוגלות", 1: 283;
- פרנקל, זיגמונד, "חתול", 1: 284;
- פרנקל, זיגמונד, "קיפור", 1: 284;
- בן נחום, יונתן, "נמר עם גרי", 1: 285;
- בן שאול, משה, "פחים", 1: 288;
- בן שאול, משה, "שואל", 1: 289;
- בן שאול, משה, "שקרן", 1: 289;
- קופפרמן, משה, "הדפס רשת על נייר ארש, 1996", 1: 290;
- איתן, מרים, "היפהפיה מקונסטנטינופול", 1: 291;
- מראס, יצחק, "חצי שעה בבית בלתי-מוכר", מליטאית: יוסף כרוסט, 1: 292;
- פרייפלד, לארי, "שיר 27. 94", מאנגלית: עודד פלד, 1: 297;
- אביטוב, ירון, "ברכה שוויקי זכרונה לברכה", 1: 299;
- יעקובי, גד, "פליט בבית קפה", 1: 303;
- יעקובי, גד, "נושם מחרש", 1: 303;
- אלדן, אנדר, "האור ובהירותו יבהירו סבר האביב", 1: 304;
- אלדן, אנדר, "עכשיו במשקים הקשובים שומעים במקשה", 1: 304;
- אלדן, אנדר, "זקופה סופגת אגרופו בסף", 1: 304;
- אלדן, אנדר, "אני זוכר את זריזות הזרזירים", 1: 304;
- אלדן, אנדר, "לא באלימות אילמת אלה", 1: 304;
- אופן, יהודה, "בת שבע-עשרה", 1: 305;
- אופן, יהודה, "אמא-בן חמש", 1: 305;
- אופן, יהודה, "אהב את האנושות", 1: 305;
- אופן, יהודה, "בחייו מימיו", 1: 305;
- אופן, יהודה, "בכף ידו נטמנו כוכבים", 1: 305;
- אופן, יהודה, "תמיד עמד להתפלל בשורה האחרונה", 1: 305;
- גנוסר, יאירה, "אמיל חביבי: הפרידה מן האם", 1: 306;
- מילין, פסח, "השעה הצבעונית הזו", 1: 311;
- ניצן, שלמה, "מהגורן ומהיקב", 1: 313;
- וינקלר, מנפרד, "החמנית", 1: 319;
- וינקלר, מנפרד, "חוסר אונים", 1: 319;

חורי, נדאא, "מקלו נשען", מערבית: רו'ה תבור, 2: 78;
 חורי, נדאא, "גולה, באר ואורן", מערבית: רו'ה תבור,
 78: 2;
 חורי, נדאא, "כלא היה", מערבית: רו'ה תבור, 2: 78;
 סרי, דן-בניה, "רגים מתיים ביפו", 2: 79;
 הרצפלד חי, סמדר, "ישו השחור", 2: 93;
 שורצמן, קטיה, "בחינת בגרות", 2: 101;
 לוי, לילך, היורה", 2: 102;
 ליבוביץ, ג'ורג', "ויגוסלביה בארבעה מעמדים: החיים,
 החשכה, המוות, האור", 2: 107;
 וולך, דוד, "ש"ץ", 2: 112;
 וולך, דוד, "אנשים מכסים פנים", 2: 112;
 סנדלר, בוריס, "מול המראה", מידייש: רבקה בסמן-בן-
 חיים, 2: 113;
 נגיד, חיים, "אמנות הבכואה", 2: 116;
 גרנות, משה, "המלאך חוטף את סבתא באיזמי אקדח
 לתוך פרצה בעננים", 2: 125;
 חן, יהודה, "סימולקרה אמריקאית", 2: 127;
 נוף, חרדה, "תחשיבי הפרדה", 2: 128;
 חן, יהודה, "שוב הוא ילך בשדות?", 2: 129;
 חרמון, נתנאל, "סטארט-אפ ים-תיכוני", 2: 130;
 זינגר, ניקודא, "ים המלח", 2: כריכה אחורית;

גיליון 3

נגיד, חיים, "פצעים חדשים, כאבים עתיקים", 3: 5;
 ברנשטיין, אורי, "מראה מחסן ריק ונטוש מסחורה", 3:
 6;
 ברנשטיין, אורי, "סביב לביתנו נואקים", 3: 6;
 ברנשטיין, אורי, "ואולי לא הייתה האהבה", 3: 7;
 ברנשטיין, אורי, "וכבר הרבה זמן בלי שמחה", 3: 7;
 סיון, אריה, "טבילה", 3: 8;
 קינן, עמוס, "אשר בנחל", 3: 9;
 קינן, עמוס, "על הברידות", 3: 10;
 קינן, עמוס, "פרפר", 3: 11;
 ע'נאיים, מוחמד חמזה, "לפני הלידה, אחרי המוות", 3:
 12;
 קציר, יהודית, "להיות אישה סופרת בשנת אלפיים", 3:
 18;
 ד'אב, פאטמה, "מי את?", מערבית: לאה גלזמן, 3: 21;
 אורבך אורפז, יצחק, "פאוסטופלס או הראש הגרמני
 כמשל", 3: 26;
 ברעם, מיכה, "יום העצמאות, ירושלים, 1978", 3: 30;
 ברעם, מיכה, "דרך השלום, תל-אביב, 1974", 3: 31;
 ברעם, מיכה, "רכבת לירושלים, 1970", 3: 34;
 ברעם, מיכה, "מר רובין, מטולה, 1966", 3: 35;
 מישורי, אפרת, "בכל עוצמת שפיותי", 3: 42;

אלימלך, דרור, "לילה עשן", 1: 320;
 אלימלך, דרור, "על סוס", 1: 320;
 אלימלך, דרור, "מקרר", 1: 320;
 אלימלך, דרור, "לואיזה", 1: 320;
 אלימלך, דרור, "פסטיבל התות", 1: 320;
 דרור, מרים, "מי שבונה מקדש", 1: 321;
 קרמאן, מועד, "החזיקי מעמד", מערבית: פאדל עלי,
 323: 1;
 קרמאן, מועד, "לא", מערבית: פאדל עלי, 1: 323;
 לב, אלאונורה, "הפנטזיה על הקורא האיטלי", 1:
 325;

גיליון 2

נגיד, חיים, "שיח גלוי ושיח סמוי", 2: 3;
 ארוך, אריה, "מה נשמע בבית (בית אדום)", 2: שער;
 שמיר, זיוה, "ואת איש הרוח שכחו", 2: 5;
 זינגר, גלי-דנה, "היא", 2: 9;
 רייך, אשר, "הבית", 2: 13;
 רייך, אשר, "מתוך תולדות השמיים", 2: 14;
 קניוק, יורם, "המלאך", 2: 15;
 ליבק, אלכס, "מתוך הסדרה 'זיה דולורוזה'", 2: 17;
 31, 37, 87, 99;
 בסר, יעקב, "בטנך הלחה", 2: 20;
 סומק, רוני, "על ילדה שעוד לא נפתח לה המצנח", 2:
 23;
 קגנסקיה, מאיה, "אני, אנחנו ואתם של יבגני זמיאטין",
 מרוסית: פטר קריקסונוב, 2: 24;
 כפרי, יהודית, "מפתח מורס", 2: 44;
 כפרי, יהודית, "אחרי 28 שנים", 2: 44;
 סיון, אריה, "פתאם", 2: 46;
 ע'נאיים, מוחמד חמזה, "לוא יחלמו המשוררים", 2:
 48;
 עפרת, גדעון, "המלאך הגידם: בין אריה ארוך לש"י
 עגנון", 2: 51;
 ארוך, אריה, "מלאך עף", 2: 53;
 ארוך, אריה, "ראשים ועיטורים", 2: 57;
 ארוך, אריה, "פרופילים", 2: 64;
 קורול, מיכאל, "זין", מרוסית: לי-דנה זינגר, 2: 66;
 קורול, מיכאל, "סמך", מרוסית: לי-דנה זינגר, 2: 66;
 גיורא שוהם, שלמה, אורי בק, "מהגרים בני דור שני-
 ועבריינות", 2: 68;
 קוסמן, אדמיאל, "משלחת מחקר", 2: 76;
 חורי, נדאא, "אהוב השקמה", מערבית: רו'ה תבור, 2:
 77;
 חורי, נדאא, "ושבת", מערבית: רו'ה תבור, 2: 77;
 חורי, נדאא, "בכיסוי הוא מסתיר את הזמרה",
 מערבית: רו'ה תבור, 2: 78;

שצ'רבה, סשה, "עופר", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3: 113;
 שצ'רבה, סשה, "גאלדה", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3:
 114;
 נגיד, חיים, "על הגדר", 3: 115;
 אברהמי, רלי, "משפחת ונוס מכפר רג'ר", 3: כריכה
 אחורית;

גיליון 4

גלדמן, מרדכי, "ממראות הירקון", 4: כריכה קדמית
 ואחורית;
 נגיד, חיים, "בתקווה לימים אחרים", 4: 4;
 רביקוביץ, דליה, "מרינה חדר", 4: 5;
 ברנשטיין, אורי, "רק ניצוצות אמרתי לכם", 4: 7;
 סיון, אריה, "פקיחת עיניים", 4: 8;
 לויטן, עמוס, "מעכו לחוף ים' עד שיר חללים קטן", 4:
 9;
 פרלוב, דוד, "נתן זך מתרגם שיר", 4: 14;
 ברוך, אדם, "סמטת גן עדן", 4: 17;
 קוסמן, אדמיאל, "קארל' והתנועה האנושית", 4: 20;
 איתן, מרים, "נקודת זכריצקי", 4: 24;
 עבדה-עודה, ריטה, "למרוד בשתיקה", מערבית: לאה
 גלזמן, 4: 25;
 עבדה-עודה, ריטה, "אהבה מן הילדות", מערבית: לאה
 גלזמן, 4: 25;
 עבדה-עודה, ריטה, "כפילות", מערבית: לאה גלזמן, 4:
 26;
 עבדה-עודה, ריטה, "אישה אחרת", מערבית: לאה גלזמן,
 4: 26;
 עבדה-עודה, ריטה, "מעידה אנוכי כי אין גבר – אלא
 אתה", מערבית: לאה גלזמן, 4: 27;
 עבדה-עודה, ריטה, "מאחורי הסורגים", מערבית: לאה
 גלזמן, 4: 28;
 לוי, רם, "מאני 29", 4: "on line";
 כהן, דורון, "א. ב. יהושע כמוכר חילוואת (דברי מתיקה)
 בתחנת הרכבת בכיירות, בעת צילומי הסרט מד מאני",
 4: 31;
 גולן, אבידמה, "מילים בתוך קופסה", 4: 44;
 אפלכאוס, בועז, "מוציאים לתרבות שם", 4: 49;
 מרגוליס, אסיה, "אלה תולדות חיי הקצרים", 4: 51;
 מרגוליס, אסיה, "נשמתך", 4: 52;
 שקד, גרשון, "חתול ועורבים", 4: 53;
 גלדמן, מרדכי, "צייר", 4: 61;
 גלדמן, מרדכי, "יחזקאל", 4: 65;
 רייך, אשר, "מפיק מחמאות", 4: 68;
 רייך, אשר, "שוחרת הבלינדייט", 4: 71;
 בן-שאוול, משה, "סנפיר", 4: 75;
 זומר, אודי, "אהבה מאשמורת קצת שונה", 4: 78;
 זומר, אודי, "קטע של החיים", 4: 79;

נאטור, סלמאן, "אקטוף לו שקדים מגני", מערבית:
 נוואף עתאמנה, 3: 43;
 ברעם, מיכה, "ירושלים, 1978", 3: 45;
 ברעם, מיכה, "המוזיאון הלאומי, ביירות, 1982", 3:
 46;
 ברעם, מיכה, "היום האחרון של מלחמת יום הכיפורים
 מעבר לסואץ", 1974, 3: 47;
 סומק, רוני, "ווי", 3: 49;
 אוריין, יהודית, "משומדת", 3: 50;
 זינגר, גלי-דנה, "היא", 3: 57;
 זינגר, גלי-דנה, "במקום ההקדשה", 3: 62;
 אברהמי, רלי, "משפחות", 3: 64;
 גורביץ, דוד, "התוודות החדשה", 3: 71;
 ברינסקי, לב, "בתוך העשב, בגן עדן, על האדמה",
 מיידית: אשר גל, 3: 81;
 ברינסקי, לב, "צליל כדור ברק בצהרים בשדה
 חמניות", מיידית: אשר גל, 3: 82;
 ברינסקי, לב, "מוזוזה", מיידית: אשר גל, 3: 83;
 ברינסקי, לב, "פניקס", מיידית: אשר גל, 3: 83;
 בן-שאוול, משה, "להקשיב, להקשיב", 3: 84;
 בן-שאוול, משה, "תרגול", 3: 85;
 בז'רנו, מאיה, "זמן הג'אז שלי", 3: 87;
 בז'רנו, מאיה, "כאן [2]", 3: 88;
 הגר, תמר, "יאסס", 3: 89;
 קינר, גד, "נוקטורנו מודראטו לבית פרוסטטה", 3: 92;
 קינר, גד, "שלושים שנה סגרת את עצמי ברחוב שאין
 בו", 3: 93;
 קינר, גד, "אונס", 3: 93;
 קינר, גד, "עוד בטרם", 3: 94;
 קינר, גד, "נסינות מרים מוזמנים למשוררים", 3: 94;
 אוטולנגי, איילת-השחר, "לגעת ברצפה", 3: 95;
 אוטולנגי, איילת-השחר, "אמבטיה חמה", 3: 95;
 אוטולנגי, איילת-השחר, "אמא שלי", 3: 96;
 וולף, אורית, "יצר ויצירה", 3: 97;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "חתול שחור", מאנגלית: מרים
 איתן, 3: 102;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "הצלילה הראשונה", מאנגלית:
 מרים איתן, 3: 102;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "אנו מקנאים תמיד בציפרים",
 מאנגלית: מרים איתן, 3: 103;
 מלמד, דוד, "מחווה לנערה בשמלת-בורדו", 3: 104;
 יעקבי, גר, "משוכות הרוח", 3: 110;
 שצ'רבה, סשה, "גן עדן", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3:
 112;
 שצ'רבה, סשה, "הציירת", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3:
 112;
 שצ'רבה, סשה, "רפי", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3: 113;

- אלמאע'וט, מוחמד, " ערבי בהייד פארק", 4: 80;
 מוסק, משה, "נפוליאון בקטמון", 4: 82;
 רוטפלד, יעקב, "דאר אל אחלאם", 4: 87;
 רוטפלד, יעקב, "תפילת הדרך", 4: 89;
 סומך, ששון, "ספרות ללא קהל", 4: 90;
 אילת, גלית, "חולון, כאן ועכשיו", 4: 97;
 שינברג, חן, "פרט מתוך וידאו סטילס- 'משוטט'", 4: 98;
 לופו, לירון, "פרט מתוך וידאו- 'מחווה לשירותי
 ההצלה'", 4: 99;
 לויז, ואדים, "פרט מתוך וידאו", 4: 100;
 פומיאנסקי, מריה, "פרט מתוך וידאו- 'Futur
 sound of Hollon'", 4: 101;
 רבינוביץ, איליה, לואן גל, "צילום סטילס", 4: 102;
 זינגר, נקודא, "רכבת", 4: 103;
 שלו, צרויה, "מחווה לאריה סיון", 4: 121;
 שוורצמן, קטיה, "שיעור קבלה", 4: 124;
 נגיד, חיים, "הטרגי, הקומי ומה שביניהם", 4: 125;
 "דיוניסוס בעגלה רתומה לחמור", ציור על כד, 4: 127;
 "דיוניסוס אריאדנה עם סאטיר", ציור על כד, 4: 130;
 "דיוניסוס מלווה בארבעה סאטירים", ציור על גביע, 4: 135;
- ## גיליון 5
- ברג, אדם, "המהפנט", 5: כריכה קדמית;
 נגיד, חיים, "קולות אחרים", 5: 5;
 בסר, יעקב, "לקראת התארגנות חדשה של סופרי
 ישראל", 5: 6;
 בסר, יעקב, "בשישים ושבע, בקרב", 5: 7;
 בסר, יעקב, "כיוונתי לשנת", 5: 8;
 אוחנה, דוד, "האם צלבנים אנחנו?", 5: 9;
 רייך, אשר, "זמן חדש", 5: 23;
 רייך, אשר, "שיר ערב", 5: 24;
 רייך, אשר, "הלבירינט של המוח", 5: 24;
 רייך, אשר, "פורענות", 5: 25;
 אלמוג, רות, "עמודי הרקלס", 5: 26;
 שבילי, בנימין, "שיר דולפיין", 5: 29;
 שבילי, בנימין, "פורנוגרף גשמי", 5: 31;
 שמיר, זיוה, "שנינו שקולים במאזניים", 5: 32;
 בלס, שמעון, "ביקור הרוד", 5: 44;
 ע'נאיים, מחמד חזמה, "באדום ובירוק", 5: 51;
 ברלוביץ, יפה, "הנסיך הקטן: סיפור מלחמה", 5: 53;
 רצבי, שלום, "לבקש אותך בכל נפש", 5: 64;
 רצבי, שלום, "לילה ועוד לילה מספר איך בלילה
 בלילה)", 5: 64;
 רצבי, שלום, "את מסתכלת בי", 5: 65;
 רצבי, שלום, "מחליף פנים בפנים)", 5: 65;
- בז'ארנו, מאיה, אדם ברג, "שירה ואמנות הוידאו", 5: 66;
 ברג, אדם, "המהפנט", 5: 72;
 ברג, אדם, "גשם של מטאורים", 5: 75;
 ברג, אדם, "המהפנט", 5: 72;
 ז'יכלינסקי, רייזל, "הים הרועד", מידייש: יעקב בסר, 5: 81;
 ז'יכלינסקי, רייזל, "מה צף שם על ההרסון", מידייש:
 יעקב בסר, 5: 81;
 ז'יכלינסקי, רייזל, "מכל הפנים", מידייש: יעקב בסר, 5: 81;
 ז'יכלינסקי, רייזל, "ארבע פינות", מידייש: יעקב בסר, 5: 82;
 ז'יכלינסקי, רייזל, "הזר", מידייש: יעקב בסר, 5: 82;
 צמח, עדי, "אנה", 5: 83;
 ארפ, ז'אן, "ונוס הקטנה ממאודון", 5: 84;
 קינר, גד, "בני מסתפר", 5: 92;
 קינר, גד, "המיתוס של סיופוס", 5: 92;
 קינר, גד, "בעלה נקלע לתוכה", 5: 93;
 קינר, גד, "שיקראו לקרוב", 5: 94;
 אפשטין, אלכס, "מכונת האלף-בית", 5: 95;
 אפשטין, אלכס, "מכונת הגעגועים", 5: 96;
 אפשטין, אלכס, "הגולם העשירי", 5: 97;
 אפשטין, אלכס, "המבוך של פליני", 5: 98;
 הס, אמירה, "כואב לשאת מצבים שקופים", 5: 100;
 הס, אמירה, "צלי אל מול פני", 5: 101;
 הס, אמירה, "מי כמוך באלילות", 5: 101;
 גוברין, נורית, "לדבר על הכותל", 5: 103;
 ליליין, א. מ., "נשים ליד הכותל המערבי", 5: 104;
 גינוסר, ורדה, "זמן זאבי", 5: 117;
 גינוסר, ורדה, "כיפה איומה", 5: 117;
 גינוסר, ורדה, "שושנת יעקב", 5: 118;
 בראל, נות, "דאיתי אותו כותב, ויד ימינו כרותה", 5: 119;
 יעקבי, גד, "מטמורפוזיס", 5: 122;
 יעקבי, גד, "דברים לאנונימוס", 5: 122;
 יעקבי, גד, "דואים שהייתה פעם יפה", 5: 123;
 לב, אלאונורה, "הטקסט המאפשר או: איפה נמצא
 האקשן האמיתי", 5: 124;
 גורביץ, ניצה, "אישה הולכת", 5: 131;
 נגיד, חיים, "המגע באין, באחר, בנאלם", 5: 133;
 ברג, אדם, "המהפנט", 5: כריכה אחורית;
- ## גיליון 6
- אשל- גרשוני, ביאנקה, "ללא שם", 6: כריכה קדמית
 ואחורית;
 נגיד, חיים, "ספרות בימים קשים", 6: 4;

דינור-מינצקר, הילה, "לילה בליסכון", 6: 74;
 עצמון, צבי, "Salem, Jerusalem צ'זבאט בכתובת
 אש", 6: 77;
 שחם, דוד, "רדירות הלשון והמחשבה", 6: 78;
 לנדסמן, אייל, "קרית חיים 1996", 6: 76;
 לנדסמן, אייל, "חיפה 1996", 6: 81;
 לנדסמן, אייל, "חצרות יוסף 1994", 6: 85;
 אסתר, חיה, "כשחלמתי", 6: 86;
 שבט, יעקב-שי, "תל-אביב 2001", 6: 88;
 שבט, יעקב-שי, "ג'וערה 51", 6: 88;
 שבט, יעקב-שי, "דיו סתרים", 6: 89;
 מוסק, משה, "סולו וסוניה", 6: 90;
 לנדסמן, אייל, "חיפה 1996", 6: 94;
 גרובמן, מיכאל, "חמסין מסנן נשמות", 6: 97;
 גרובמן, מיכאל, "האלף שלי נשכח בתוכי", 6: 98;
 תורן, אילן, "בית בלא אב", 6: 99;
 לנדסמן, אייל, "אב הבית' בתיאטרון חיפה 2002", 6:
 101;
 לנדסמן, אייל, "משתתפי אב הבית", 6: 101;

גיליון 7

נגיד, חיים, "מראה העל הגג", 7: 4;
 שוורצמן, קטיה, "פרידה מייבי", 7: 8;
 שוורצמן, קטיה, "יבי ליד שולחן בבית קפה, בחברת
 הצייר יגאל תומרקין", 7: 8;
 סומך, ששון, "משפחה", 7: 6;
 די-נור מינצקר, הילה, "ניצחון", 7: 16;
 בן שאול, משה, "קווים", 7: 18;
 בן שאול, משה, "איש אינו יודע", 7: 19;
 שחם, דוד, "הונויית השפה", 7: 20;
 שוורצמן, קטיה, "כיסאות על שפת הים", 7: 22;
 שוורצמן, קטיה, "חוף תל-אביב", 7: 25;
 זומר, אודי, "מוסכניק של הנפש", 7: 29;
 זומר, אודי, "חסומים", 7: 29;
 זומר, אודי, "עמל יום", 7: 31;
 זומר, אודי, "עשי בי מעשים", 7: 32;
 שמיר, זיוה, "לדתה המופלאה של לדה", 7: 33;
 קורג'יו, אנטוניו אלגרי, "לדה", 7: 38;
 טינטורנטו, "לדה והברבור", 7: 41;
 אלדן, אנדר, "הקשה קושיות", 7: 52;
 אלדן, אנדר, "ראה אור רוחה", 7: 52;
 אלדן, אנדר, "חיי נלחץ", 7: 53;
 רייך, אשר, "הקצב כהנא", 7: 54;
 מילין, פסח, "אני מתגעגע לעצמי", 7: 69;
 מילין, פסח, "שיחה על מצבה של השירה", 7: 69;
 אפשטיין, אלכס, "לצלם אהבה", 7: 72;
 אפשטיין, אלכס, "כמו בדירות", 7: 73;

שחם, דוד, "לקראת הימים הבאים", 6: 5;
 ב'ראנו, מאיה, "הבעיה הפלסטינית-יהודית", 6: 7;
 ב'ראנו, מאיה, "הסוכך הערפילי, נסיכה אילמת", 6:
 8;
 סיון, אריה, "שקרים", 6: 10;
 זומר, אודי, "אולי גם זה לטובה", 6: 11;
 לנדסמן, אייל, "חיפה 1995", 6: 14;
 לנדסמן, אייל, "יפו 1996", 6: 16;
 לנדסמן, אייל, "חצרות יוסף 1995", 6: 17;
 קינר, גד, "בעניין האנאלוגיה", 6: 18;
 קינר, גד, "עפר לרגליך", 6: 19;
 קינר, גד, "קנה נשימתי", 6: 20;
 קינר, גד, "אלכום הניצחון", 6: 20;
 קינר, גד, "הכנות", 6: 21;
 קינר, גד, "כולסטרדם", 6: 22;
 ויימן, נאום, "פיוט צבאי", מרוסית: פיודור מקרוב, 6:
 23;
 לנדסמן, אייל, "נערים 1997", 6: 24;
 לנדסמן, אייל, "חתונה, עכו 1995", 6: 26;
 רייך, אשר, "כאן המקום", 6: 29;
 רייך, אשר, "עב מים", 6: 29;
 רייך, אשר, "תעלומת", 6: 30;
 רייך, אשר, "שאלון למלאך המוות", 6: 31;
 רייך, אשר, "אני והם", 6: 32;
 גלרמן, מרדכי, "פוצינה מתה", 6: 33;
 נגיד, חיים, "אמי", 6: 36;
 נגיד, חיים, "מחיקה", 6: 37;
 נגיד, חיים, "שיר ערש", 6: 37;
 נגיד, חיים, "שורדים שיכורים", 6: 38;
 נגיד, חיים, "החקירה", 6: 38;
 נגיד, חיים, "זיכרונות ברוזים", 6: 39;
 נגיד, חיים, "שסע קטיפה", 6: 39;
 נגיד, חיים, "שר היער", 6: 40;
 שמיר, זיוה, "האנחה היהודית הידועה מייהדת אפילו
 שירי עגבים איטלקיים", 6: 41;
 מרגוליס, אסיה, "אבק בטון לבן", 6: 54;
 מרגוליס, אסיה, "סנאית", 6: 55;
 מרגוליס, אסיה, "גופה של אמי", 6: 55;
 לנדסמן, אייל, "חיפה 1995", 6: 56;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "ירושלים", מאנגלית: מרים
 איתן, 6: 57;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "המחבלים", מאנגלית: מרים
 איתן, 6: 58;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "בבאר במנילה", מאנגלית:
 מרים איתן, 6: 58;
 הלפרין, חגית, "הפריצה מן הארמון המכושף", 6: 59;
 שוורצמן, קטיה, "אנשים שגרים בחיפה", 6: 72;
 שוורצמן, קטיה, "התפכחות", 6: 73;

קבאני, ניזאר, "על ספו של שהריאר", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;

קבאני, ניזאר, "היאך", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;

קבאני, ניזאר, "רפיון", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;

קבאני, ניזאר, "מנת חנם", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;

אלצבאח, סועאר, "אני רוצה לכתוב", מערבית: לאה גלזמן, 8: 86;

אלצבאח, סועאר, "אל נא תטר לי", מערבית: לאה גלזמן, 8: 86;

צדקי אדריס, ע'אווה "גלגל סובב, גלגל חוזר", מערבית: לאה גלזמן, 8: 87;

שניידובר, רינת, "הזונות עזבו את הכפר", 8: 88;

יעקבי, גד, "ריחות הים", 8: 96;

יעקבי, גד, "ערב שקט", 8: 96;

בן-שאול, משה, "מקרה ציפור", 8: 97;

בן-שאול, משה, "שלום, מה העניינים?", 8: 99;

שוורצמן, קטיה, "בגידה בים", 8: 100;

שוורצמן, קטיה, "צילום", 8: 100;

שוורצמן, קטיה, "זיוף שקיעות", 8: 100;

מרקיש, דוד, "מגדלי הזהב", מרוסית: מירי ליטווק, 8: 101;

קלימקוב, סרגיי, "ציור", 8: 111;

אלמוג, אליענה, "מלכת חזירי הבר", 8: 112;

רוז, גיא, "חזיר בר שניצוד מוטל על גדר", 8: 113;

הלוי, ה. חניתה, "תנו לי כוס מים לא יין", 8: 114;

נגיד, חיים, "המשחק והדרמה", 8: 115;

דגון, גדי, "מילה של אהבה מאת מיקי גורביץ", 8: 119;

אלון, ז'ראר, "תמונה מתוך 'עקב אכילס' עיבוד ובימוי אילן רונן", 8: 123;

רייך, צחי, "לב", 8: כריכה אחורית;

גיליון 9

רובינסון, ג'יליאן, "ספר שרוף עם פיגמנט, צבע שמן לכה מתיישנת ושושנה", 9: כריכה קדמית;

נגיד, חיים, "ילדות רחוקה, עתיד קרוב", 9: 4;

נגיד, חיים, "נא להכיר: כלי חרש ביו-אופטי מארגן מיידע", 9: 5;

זך, נתן, "אורח", 9: 6;

זך, נתן, "משיח", 9: 7;

זך, נתן, "ספרות", 9: 8;

זך, נתן, "חרא", 9: 8;

זך, נתן, "עלילות", 9: 8;

זך, נתן, "זיון", 9: 9;

גורי, חיים, "שירים מתוך המחזור עיבל", 9: 10;

צמח, עדי, "הסיפור על הגנב ושלוש הנשים", 9: 13;

גינסור, ורדה, "כתר נושם", 9: 17;

אפשטיין, אלכס, "הכדורגל מת", 74: 7;

פרח, ג'ורג', "יונה או עיט", 76: 7;

נסלבסקי, יורם, "סיוור בעיר", 78: 7;

נסלבסקי, יורם, "אוטוסוגסטיה", 83: 7;

בן עזר, אהוד, "סקס, שקרים והיסטוריה", 86: 7;

דורון, אביבה, "שער האור", 91: 7;

דורון, אביבה, "ואת אתי הולכת", 92: 7;

שושני, גליה, "מעברים", 93: 7;

גיליון 8

טומשוף, אריאלה, "משחקי ילדים", 8: כריכה קדמית;

נגיד, חיים, "נעיצת אצבע בסכר", 8: 5;

סיון, אריה, "בקשר לנואשת מים", 8: 6;

סיון, אריה, "אזלאות", 8: 7;

קינן, עמוס, "בא לקחת אותי", 8: 8;

יזרעאלי, יוסי, "זיכרון מתוק", 8: 19;

יזרעאלי, יוסי, "טובע", 8: 19;

יזרעאלי, יוסי, "ציפור", 8: 20;

יזרעאלי, יוסי, "רעד", 8: 20;

יזרעאלי, יוסי, "גשר", 8: 20;

צמח, עדי, "נס גדול", 8: 21;

רייך, אשר, "לאור היום", 8: 25;

פלדמן, אהובה, "פנים של ישראליות", 8: 26;

בן עמי, שלומי, "שתי תמונות מתוך ההצגה 'גילוי אליהו'", 8: 30;

"תמונה מתוך סרטו של עמוס גיתאי 'כיפור'", 8: 33;

קינר, גד, "א-פוקליפסה", 8: 36;

קינר, גד, "מחלון רכבת בצפון באווריה. כמעט אביב. 2003", 8: 37;

קינר, גד, "קירייה אליסון", 8: 38;

קינר, גד, "מצחה של העיר הזאת חבוש", 8: 38;

פרידלנדר-עפרת, גרעון, "דאס ידישע רענעסאנס", 8: 39;

דרומר, אורי, "ארון הספרים היהודי", 8: 41;

דרוקס, מיכאל, "התכוונות למזרח, תצלום מיצג", 8: 45;

פלדמן, דורית, "מרכבות ה-א", 8: 47;

מירן, ראובן, "אתה יהודי? אתה לא יהודי", 8: 48;

גרובמן, מיכאל, "סולם יעקב", 8: 50;

זומר, אודי, "פיקוסים", 8: 51;

סטריזובר, אודי, "ימי חשבון", 8: 62;

שחם, דוד, "מוחרם" או האחוריים של ההיסטוריה", 8: 65;

שלונסקי, אברהם, "דיוקן עצמי", 8: 79;

קבאני, ניזאר, "חסונות", מערבית: לאה גלזמן, 8: 84;

קבאני, ניזאר, "דג", מערבית: לאה גלזמן, 8: 84;

קבאני, ניזאר, "כבשה", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;

פרידמן, אורי, "נתפוצץ בתוך בניין גבוה", 9: 112;
 מלמד, דוד, "מסע השורשים של גרשון רמזאן", 9: 113;
 אלדן, אנדר, "נרגש כמברג פגום המבריג ברג פגוע", 9:
 117;
 ויסמן, גבי, "קפה פייר-לוטי", 9: 118;
 ויסמן, גבי, "פגישה ביער", 9: 121;
 נגיד, חיים, "מביית לביית", 9: 123;
 אורלוף, חנה, "בן-גוריון", 9: 123;
 לוצ'נסקי, יעקב, "ברל כצנלסון", 9: 126;
 בן-דוד, יערה, "טלקינזיס", 9: כריכה אחורית;

גיליון 10

שפיר, בל, "לאגונימיות מתמשכת?", 10: כריכה קדמית;
 נגיד, חיים, "שירתנו הצעירה", 4: 10;
 בסקין, סיון, "גל חום", 5: 10;
 בסקין, סיון, "הו, הגדר", 8: 10;
 פרידמן, אורי, "שדות שפע וסתר", 10: 10;
 פרידמן, אורי, "בלילה גוף אישה לי", 10: 10;
 חגיגי, רחל, "פיקניק", 10: 11;
 פרידמן, אורי, "עץ טס מעליי", 10: 11;
 פרידמן, אורי, "זמן הווה קולך מתהווה לך אני מתאוה",
 12: 10;
 פרידמן, אורי, "רחשי קניון", 10: 12;
 פרידמן, אורי, "נלך לשפת הים", 10: 13;
 פרידמן, אורי, "דרך נייר ריק בשלמותו מונח על שולחני",
 13: 10;
 פרידמן, אורי, "מה שריתק את כולי היה קולור", 10: 13;
 בראל, נותי, "דבלין מתנגחת בפני", 10: 14;
 בראל, נותי, "מצפין עצמו בצרור של עור", 10: 14;
 בראל, נותי, "מה זאת עשית לי", 10: 14;
 בראל, נותי, "נטמא ביסוד החי הזה", 10: 15;
 בראל, נותי, "האלה לוטה עלעלים עלומים", 10: 15;
 בראל, נותי, "ברכות הימים אברקברא", 10: 15;
 נאורה, "שפת 16: M";
 ז'אנו, ז'אק, "מתוך 'המשתה'", 10: 17;
 הרמן, חן, "על הבמה, באור הזרקורים, עומד קפקא",
 10: 18;
 הרמן, חן, "עילד, גלימות מתאבדות בנעם", 10: 18;
 הרמן, חן, "סתו. לכי לשדרת המשוררים", 10: 18;
 בלאט, נטע, "יום הכביסה של סבתא ואסינה", 10: 19;
 רוטפלד, יעקב, "בלדה על מרחב היהודי", 10: 21;
 שם-אור, מיא, "בוער", 10: 24;
 סטולר, דניה, "כסא אוויר", 10: 25;
 בוכייץ, נורית, "הפוסט-מודרניים הראשונים", 10: 26;
 שריד, יעל-שחר, "מאיר ויזלטיר", 10: 28;
 שריד, יעל-שחר, "יונה וולך", 10: 29;
 רייך, אשר, "הכוכב אילם", 10: 44;

גינזור, ורדה, פאריד אבו-שאקרה, "תמונות ממיצב
 פואטי", 9: 19;
 שמיר, זיוה, "כוכבי שמיים רחוקים", 9: 20;
 סטריזובר, אורי, "רשימה כמעט אחרונה", 9: 29;
 סטריזובר, אורי, "חשבון נפש", 9: 29;
 סטריזובר, אורי, "בת שמיים", 9: 30;
 סטריזובר, אורי, "קצה חול", 9: 31;
 סטריזובר, אורי, "סופת בדידות", 9: 31;
 סטריזובר, אורי, "קין או שיר הלל", 9: 32;
 סטריזובר, אורי, "טעם שמן ירוק", 9: 32;
 אלמוג, רות, סמיח אל-קאסם, אורי ברנשטיין, פארוק
 מואסי, סעוד אל-אסדי, אשר רייך, מאיה בז'אנו,
 סלמאן נטור, אלכס אפשטיין, עאידה נסאראללה,
 "שולחן פתוח", 9: 33;
 זייד, קובי, "שכי, הילד שלא הצליח לתפוס את השבוע
 עובר", 9: 48;
 זייד, קובי, "מלך היקום", 9: 49;
 לפידות, כנרת, "לית דין ולית דין", 9: 52;
 לפידות, כנרת, "ריח הגשמים כתחית מתיים", 9: 52;
 לפידות, כנרת, "עייפתי מערי מקלט", 9: 52;
 לפידות, כנרת, "עצם הלבשת מילים על הדבר", 9:
 53;
 גרנות, משה, "כשחיים ודוד היו ילדים", 9: 54;
 דותן, שי, "עצי הזית", 9: 63;
 דותן, שי, "משל חיות אפרופו המצב", 9: 64;
 דותן, שי, "לומר", 9: 64;
 שחם, דוד, "על מוסיקה, אהבה ומוות", 9: 65;
 שורר, דן, "מלנכוליה", 9: 75;
 בז'אנו, מאיה, "יום הולדתה האחרון", 9: 77;
 רו, רבקה, "לעבור ממרחב אחד למשנהו תוך
 השתדלות מרבית לא להתנגש", 9: 85;
 מילין, פסח, "כל הסודות שלי", 9: 92;
 מילין, פסח, "נעלי הזמן", 9: 92;
 מילין, פסח, "היו ימים", 9: 93;
 מילין, פסח, "איזה ים", 9: 93;
 אפשטיין, אלכס, "אגדה מובסת", 9: 95;
 קינר, גד, "גנאולוגיה", 9: 96;
 קינר, גד, "פני המים", 9: 96;
 קינר, גד, "מתווה לבלדה", 9: 97;
 גולן, ארנה, "חמש נפשות-ומחבר", 9: 98;
 וולף, אורית, "קדנצות מדומות", 9: 102;
 יבנה, יובל, "פרחות", 9: 103;
 כהן-שגיא, דניאל, "אין עוד הרבה זמן", 9: 105;
 כהן-שגיא, דניאל, "כל הזמן אומרים לי עולם אחר
 יש", 9: 105;
 טובלין, ולנטין, "מותה של המהפכה", מרוסית: שמאי
 גולן, 9: 106;
 פרידמן, אורי, "בגלל השירים", 9: 112;

- מור, לאה, "סלנה האלוהית", 10: 104;
- ארגו, ימימה, "מלט הארץ", 10: 105;
- ברנר, ניב, "זיכרון, שלולית", 10: 106;
- דרורי, אדוה, "מתוך המיצב נשים בשחור", 10: 106;
- ברנשטיין, נעמי, "מאושר ועצוב", 10: 107;
- סטריזובר, אורי, "פירושים של לחם יבש", 10: 108;
- שבת, ראובן, "אמריקה-רשמים אבודים", 10: 110;
- שפילר, קרן, "כיפה אדומה", 10: 111;
- אלטמן קידר, רונן, "נדל", 10: 112;
- אלטמן קידר, רונן, "מרים מספרת על האורגיה הראשונה", 10: 112;
- מעייץ, גלעד, "הראש המתגלגל על הכביש", 10: 113;
- מעייץ, גלעד, "העיצור שאינו קיים בלשוני", 10: 113;
- מעייץ, גלעד, "על פיסת רכבת מטונפת", 10: 113;
- הורנונג, גיל, "פרומתאוס מאוהב", 10: 114;
- הגני, שירי, "חק זה חק", 10: 115;
- חיים, אסתי ג., "חמץ", 10: 116;
- מטלון, אוהד, "ללא כותרת", 10: 118;
- מלכיר, נעמה, "קנקנן של הטלנובלות העבריות", 10: 120;
- לוי, עדי, "קודש הקודשים", 10: 121;
- קופרמן, מאיה, "חרש", 10: 121;
- איזינגר, איתי, "מתוך מחזור שירים לזאן", 10: 122;
- קודובסקי-גולן, איבון, "גלות", 10: 123;
- שחר, גיל, "ללא כותרת", 10: 129;
- שרייבר, מיכל, "קש-זהב", 10: 132;
- כץ לוריא, תמי, "כשיורד גשם מן המזגן", 10: 134;
- מאוסטר, עמית, "על גג העולם", 10: 135;
- מאוסטר, עמית, "שירו של פרי", 10: 135;
- מאוסטר, עמית, "מדבר", 10: 135;
- רוז, אביבה, "הצללים שלהם רקדו סביבה", 10: 137;
- כהן, אמיר, "מסדרת 'דוגמיל'", 10: 140;
- יזרעאלי, יוסי, "זהות", 10: 142;
- יזרעאלי, יוסי, "אבן יקרה", 10: 142;
- יזרעאלי, יוסי, "איצטגנין", 10: 142;
- יזרעאלי, יוסי, "חנם", 10: 142;
- קינר, גד, "השיר על הלילה המחורפן", 10: 143;
- קינר, גד, "תסמונת גיל", 10: 144;
- קינר, גד, "שירים על מות כלבים", 10: 144;
- קינר, גד, "ולא היה סיפק בידי להחריד את היונים", 10: 145;
- קינר, גד, "טיפול שורש", 10: 146;
- גינסר, ורדה, "תל-אביב רבתי", 10: 147;
- מנור, ענת, "ללא כותרת", 10: 148;
- גינסר, ורדה, "ברקלי 65 תל-אביב 95", 10: 148;
- גינסר, ורדה, "אננדה", 10: 149;
- מילין, פסח, "השירה לא מתה", 10: 150;
- מילין, פסח, "כבוד למילה", 10: 150;
- מאטה, ראג'וט, מסדרת 'בוליבוב', 10: 50;
- שריד, יוסי, "אפלה בצהריים", 10: 52;
- שריד, יוסי, "הילדים האבודים", 10: 53;
- שריד, יוסי, "לפני נחיתה", 10: 54;
- שריד, יוסי, "פוסט מורטם", 10: 54;
- איתן, מרים, "מסעותיה של פילהמינה מריה פלורבל", 10: 56;
- בורקי, דליה, "בין הכחול העמוק והלבן, מחווה לכחול", 10: 57;
- אפלכאום, בועז, "קח אותי שרון", 10: 58;
- שטרנברג, ליאור, "יומן מילואים", 10: 69;
- גלעד, יובל, "הכוכבים מעל עזה", 10: 72;
- גלעד, יובל, "סדקים", 10: 72;
- גלעד, יובל, "ערמת פועלים", 10: 72;
- גלעד, יובל, "פתאום יונים", 10: 72;
- גלעד, יובל, "על ספסל ציבורי", 10: 73;
- גלעד, יובל, "אוספי הבקבוקים", 10: 73;
- גטרידה, חנוך, "הגבול הישראלי המצרי", 10: 73;
- שטנדל, אורי, "אולי החופש הוא הכרח בהכרח", 10: 74;
- אגסי, נלי, "פרח קיר", 10: 77;
- טנאי, נועה, "היום הראשון", 10: 80;
- טנאי, נועה, "שעת דמדומים", 10: 80;
- טנאי, נועה, "ארבעים שנה", 10: 80;
- גורני, עדנה, "באוטובוס בדרך", 10: 81;
- אשל, סיגל, "צחוק הטיב שם עם כולם", 10: 82;
- צור-ליין, אנה, "מכשפה צעירה", 10: 84;
- אלפי, יוסי, "הטיארה", 10: 85;
- גלזברג, שרון, "שמיטה", 10: 87;
- גליקמן, שאול, אראלה, "שיעור ראשון", 10: 89;
- סמולסקי, טל, "סוף ינואר", 10: 90;
- סמולסקי, טל, "סוף מרץ", 10: 90;
- סמולסקי, טל, "בכל זאת אישה", 10: 90;
- גונצ'רובסקי, דנה, "Twinkle twinkle little start #1", 10: 91;
- גונצ'רובסקי, דנה, "Twinkle twinkle little start #2", 10: 91;
- גונצ'רובסקי, דנה, "Twinkle twinkle little start #3", 10: 91;
- גונצ'רובסקי, דנה, "חלמתי שאני מטפסת", 10: 91;
- גונצ'רובסקי, דנה, "שבתי אותיות בשנים", 10: 92;
- צמח, עדי, "חיוזרים", 10: 93;
- לוי, הרס, "ללא שם", 10: 99;
- שוורצמן, קטיה, "מכתב סוכות", 10: 101;
- פרג, רמי, "מעדן קרמל", 10: 102;
- הר-אבן, יפעת, "קשה הוא מראה המשורר", 10: 103;
- הר-אבן, יפעת, "יש לו אזנים קצרות", 10: 103;

מואסי, פארוק, "שיחות ידי", 11: 47;
 מואסי, פארוק, "גן העדן", 11: 47;
 מואסי, פארוק, "עוגת היום", 11: 48;
 מואסי, פארוק, "אמי", 11: 48;
 מואסי, פארוק, "שאלה", 11: 49;
 היכי, אחמד, "הכלה העיוורת", מערבית: מ. פאעור, 11: 50;
 ח'ורי, נידאא, "התפכחות", מערבית: פארוק מואסי, 11: 52;
 ח'ורי, נידאא, "שותה מים ושוברת לחם", מערבית: פארוק מואסי, 11: 52;
 נובאני, איברהים, "מתוך מילון הצורות: עין", 11: 53;
 פרח, ג'ורג', "מולדתי תבל", 11: 54;
 אבו-ח'דרה, פהר, "איוב הגלילי שב אל הורד", 11: 55;
 נובאני, איברהים, "ללא כותרת", 11: 56;
 מחזילי, סלים, "הזיכרון הראשון: עמואס", מערבית: אחמד אלחאג', 11: 65;
 מחזילי, סלים, "הזיכרון השני: מן המערה", מערבית: אחמד אלחאג', 11: 68;
 עלי, פארל, "תובנה", 11: 70;
 עלי, פארל, "יודוי או חשיפה", 11: 70;
 עלי, פארל, "האמנם", 11: 71;
 עלי, פארל, "כל בוקר", 11: 71;
 קסיס, מהא, "הכל אפשרי", 11: 72;
 קסיס, מהא, "מצייירים חלונות", 11: 73;
 מוהאנא, חוסין, "לוט מבכה את רעייתך", 11: 77;
 מוהאנא, חוסין, "הלב כאב מהתקווה הממושכת", 11: 78;
 חביבי קנדלפת, ג'הינה, "אילה מתרחצת במעינה", 11: 79;
 אבו רוכון, אניס, "ללא כותרת", 11: 96;
 נטור, סלמאן, "זיכרון", 11: 97;
 כנעאן, אחמד, "מחרשה של כנפיים", 11: 108;
 זיידאן, רוקיה, "נפילת השביט המורד על הארץ", מערבית: ניר שוחט, 11: 111;
 בטחיש, ראג', "נהרות", 11: 115;
 בטחיש, ראג', "הקפה של סבתא", 11: 116;
 כתאנה, ג'מיל, "סיפורת נשים ערביות בישראל בין השנים 1973-2002", 11: 117;
 עודה, ריתה, "לחיתה", 11: 123;
 עודה, ריתה, "השתחררות", 11: 123;
 עודה, ריתה, "סכיופרניה", 11: 123;
 עודה, ריתה, "צלב השתיקה", 11: 124;
 עודה, ריתה, "חנק", 11: 124;
 דאהר, מונה, "התגלויות", מערבית: נעים עריידי, 11: 125;
 ט'אהר, נאג', "נטאשה", 11: 127;
 כיאל, מחמוד, "מעברית לערבית", 11: 129;

מילין, פסח, "בנק הדם של המילים", 10: 151;
 מילין, פסח, "במעלות השיר", 10: 152;
 מילין, פסח, "לא שיר חורף", 10: 152;
 פימנטל, דרור, "ואם אומר לך שאין דבר כאן מלבד העדר", 10: 153;
 הצופה, עמנואל, "עוגן", 10: 153;
 פימנטל, דרור, "באחר צהרים מעונים", 10: 154;
 פימנטל, דרור, "הרברים מורים לי שאינך", 10: 155;
 נגיד, חיים, "סונטות מקצה הסמטה", 10: 156;
גיליון 11
 נובאני, איברהים, "אני כיון לנרקיס הערבי", 11: כריכה קדמית ואחורית;
 נגיד, חיים, "שתי לשונות, שפה אחת", 11: 6;
 אל-קאסם, סמיה, "נווה מדבר", מערבית: ששון סומך, 11: 8;
 אל-קאסם, סמיה, "כוכב", מערבית: ששון סומך, 11: 9;
 נובאני, איברהים, "מכחול", 11: 10;
 עלי, טאהא מוחמד, "פגישה בשדה התעופה", מערבית: חנה עמית-כוכבי, 11: 11;
 עלי, טאהא מוחמד, "סיבוכים בעקבות ניתוח להסרת הזכרון", מערבית: ראובן שניר, 11: 13;
 עלי, טאהא מוחמד, "עשה צחוק לרוצחים", מערבית: אנטון שמאס, 11: 14;
 נובאני, איברהים, "ללא כותרת", 11: 16;
 עריידי, נעים, "טיול בסביבה", 11: 17;
 עריידי, נעים, "עכשיר", 11: 18;
 עריידי, נעים, "כך לא", 11: 18;
 נסר אללה, עאידה, "יבבת המחרוזת", מערבית: שמעון לוי, 11: 19;
 חסן, ג'מאל, "טבע לא דומם", 11: 23;
 מלחם, כמאל, "קולאז", 11: 36;
 מנסור, ליליאן, "לזכר פרוץ הרוח", 11: 37;
 מנסור, ליליאן, "קול הארמה", 11: 39;
 שהאדה, ארמון, "גוליאנה", 11: 40;
 נובאני, איברהים, "מתוך מילון הצורות: עין", 11: 43;
 אבו-חנא, חנא, "דיאלוג בין פרסות לדשאים", מערבית: ג'דיס טנוס, 11: 44;
 אבו-חנא, חנא, "ירושלים", מערבית: ג'דיס טנוס, 11: 45;
 מואסי, פארוק, "מובן זמן", 11: 46;
 מואסי, פארוק, "נבואה", 11: 46;
 מואסי, פארוק, "נשיקתי", 11: 47;

נגיד, חיים, "אוגוסט 95", 12: 65;
 איזקסון, מירון ת. , "והשאר - רק פרטים", 12: 66;
 איזקסון, מירון ת. , "כלי שהשתבח", 12: 67;
 איזקסון, מירון ת. , "דבר הכלי", 12: 68;
 איזקסון, מירון ת. , "בבית", 12: 68;
 איזקסון, מירון ת. , "ניפרץ", 12: 69;
 הררי, יצחק, "אב, בן - ומה שביניהם", 12: 70;
 הלוי, שולמית חוה, "מעשה בבת-מצווה שלא הייתה",
 12: 97;
 הלוי, שולמית חוה, "כל הווייתך", 12: 100;
 הלוי, שולמית חוה, "חשך ממקום אחר", 12: 100;
 פרידמן, אורי, "אלוהים זועם", 12: 102;
 פרידמן, אורי, "צפירה לא ספונטנית ליד אדניות פרחי
 גרניום סגלגלים", 12: 102;
 יצחקי, ידידיה, "קדושת מי ירדן וכינרת", 12: 103;
 ליליין, א. מ. , "נחל הירדן, מתווה לאיור לתנ"ך", 12:
 104;
 רוברטס, דייוויד, "על גדות הירדן", 12: 112;
 שניידובר, רינת, "ברית המילה של הרב שמעון הירש",
 12: 113;
 פיינרו, בלו-סימיון, "אוהל", 12: 115;
 פיינרו, בלו-סימיון, "דגל", 12: 119;
 פיינרו, בלו-סימיון, "טלית", 12: 124;
 בראל, נות, "איוב לא חטא בשפתיו", 12: 128;
 בר כוכב, ישראל, "פסוקים של ילדות", 12: 129;
 קטן בן-ציון, דינה, "תחושה אינטימית של גזע כרות",
 12: 135;
 ארביב, מרינה, "גירושיי הם נישואיי", 12: 141;
 פיינרו, בלו-סימיון, "דג", 12: 150;
 נצר, רות, "ההתחלה", 12: 151;
 נצר, רות, "אברהם", 12: 158;
 נצר, רות, "פת", 12: 159;
 נצר, רות, "ערכת אלוהים", 12: 159;

גיליון 13

קדישמן, מנשה, "שני דפים מקטלוג התערוכה 'ארץ
 מולדת', וטכסט שכתב האמן", 13: כריכה קדמית;
 נגיד, חיים, "מלחמה בפתח הבית", 13: 5;
 קדישמן, מנשה, "ואחרי המלחמה", 13: 6;
 קדישמן, מנשה, "החמור", 13: 8;
 קדישמן, מנשה, "מולדת", 13: 9;
 קדישמן, מנשה, "על ס. יזהר", 13: 10;
 מיכאל, סמי, "החצוצרה של חיפה", 13: 11;
 הלוי, שולמית חוה, "שחר שחור", 13: 13;
 קלדרון, ניסים, "המלחמה הזאת צודקת", 13: 15;
 קלדרון, ניסים, "ההברל בין שתי המלחמות", 13: 16;

נובאני, איברהים, "ללא כותרת", 11: 131;
 בעיני, איליא, "עבודת פיסול (ברזל)", 11: 153;
 עליאן, מאג'ד, "זוכר אותי ביתי?", 11: 154;
 עליאן, מאג'ד, "מכתב אל שלמה זמיר", 11: 155;
 זיידאן, מחמוד, "אחרי אוקטובר 2000", 11: 156;
 זיידאן, מחמוד, "בעגלת ההסעות", 11: 157;
 אלג'ואד, ראדי עבר, "לא נשקתי את פני אמי", 11:
 158;

גיליון 12

פיינרו, בלו-סימיון, "טבעת שם", 12: כריכה קדמית;
 נגיד, חיים, "אוטוביוגרפיה ויהדות", 12: 4;
 פיינרו, בלו-סימיון, "ביצה", 12: 5;
 שמיר, זיוה, "הסופר הוא שוטה הכפר הגלובלי", 12:
 6;
 פיינרו, בלו-סימיון, "אגרטל", 12: 12;
 עוזר, יוסף, "My sweet Lord ושירה יהודית", 12:
 13;
 עוזר, יוסף, "יהודה עמיחי", 12: 22;
 עוזר, יוסף, "ליהודה עמיחי", 12: 22;
 עוזר, יוסף, "הבית הוא חמין הזיכרון", 12: 23;
 אלמוג, רות, "רות המואביה", 12: 24;
 ליליין, א. מ. , "רות, איור למגילת רות", 12: 26;
 רותם, יהודית, "קראתיך", 12: 27;
 אליאור, רחל, "בראשית, על עבודתו של בלו-סימיון
 פיינרו", 12: 32;
 פיינרו, בלו-סימיון, "אסטרונואוט Walking around
 the dimension of the present moment",
 12: 34;
 פיינרו, בלו-סימיון, "כיסא אליהו", 12: 35;
 פיינרו, בלו-סימיון, "תיבת נוח - סירה עם שמלה", 12:
 35;
 פיינרו, בלו-סימיון, "לוחות שם", 12: 36;
 פיינרו, בלו-סימיון, "שם צלחת", 12: 36;
 רייך, אשר, "הילדות שלא הייתה", 12: 37;
 רייך, אשר, "הרחק בתוכי", 12: 42;
 גינור, ורדה, "תהודת זהות", 12: 43;
 גינור, ורדה, "בירדן", 12: 60;
 גינור, ורדה, "יומן יוחנן - עצם", 12: 61;
 גינור, ורדה, "יומן יוחנן - חדר", 12: 61;
 גינור, ורדה, "יומן יוחנן - הרמה", 12: 61;
 נגיד, חיים, "על הגדר", 12: 62;
 נגיד, חיים, "ציגרטת", 12: 63;
 נגיד, חיים, "וינה", 12: 63;
 נגיד, חיים, "לשונות אש", 12: 64;
 נגיד, חיים, "פרידה", 12: 64;

- קלדרון, ניסים, "כיום שלמחרת- ללכת בגדולות", 13: 17;
- קדישמן, מנשה, "קינה", 13: 18;
- בז'ראנו, מאיה, "איך מלחמה צודקת", 13: 19;
- בז'ראנו, מאיה, "התדר הרומם", 13: 20;
- קדישמן, מנשה, "אם נושאת את קרבנה", 13: 21;
- עלי, טהא מוחמד, "נקמה", מערבית: ששון סומך, 13: 22;
- רייך, אשר, "אני הבית", 13: 24;
- רייך, אשר, "בית באוויר", 13: 25;
- רייך, אשר, "ערב בבית", 13: 25;
- רייך, אשר, "המחשבה על הבית", 13: 26;
- קדישמן, מנשה, "שתי יונים", 13: 26;
- ברנשטיין, אורי, "המקום הוא ליד קרקסון", 13: 27;
- סנונית, מיכל, "מקום, מצב נפשי", 13: 28;
- סנונית, מיכל, "מקום, מצב נפשי", 13: 29;
- סנונית, מיכל, "שיח לבבות", 13: 29;
- סנונית, מיכל, "יוסף ואני", 13: 30;
- סנונית, מיכל, "בחדר זה", 13: 31;
- קדישמן, מנשה, "ציור", 13: 31;
- גינסור, ורדה, "שיקום", 13: 32;
- גינסור, ורדה, "נרלין", 13: 33;
- גינסור, ורדה, "יושבת בבית ערבי", 13: 34;
- יצחקי, ידידיה, "חמור חמורתיים", 13: 36;
- גוטמן, נחום, "אירוסים מתוך הרפתקאות חמור שכולו תכלת", 13: 44, 45, 47, 48;
- גוטמן, נחום, "דוקטור חיסין רוכב על חמורו", 13: 50;
- פרידמן, אורי, "בית ילדותי קרא לי", 13: 52;
- פרידמן, אורי, "חזרתי הביתה", 13: 52;
- פרידמן, אורי, "ציור", 13: 53;
- אזקסון, מירון ח., "גרסה", 13: 54;
- אזקסון, מירון ח., "וכר", 13: 54;
- אזקסון, מירון ח., "סכנה", 13: 55;
- קציר, יהודית, "להימלט אל מקום חדש", 13: 56;
- ורשבסקי, יולי, "אוצ'אקובר", 13: 60;
- ורשבסקי, יולי, "Пастик", 13: 62;
- קינר, גד, "מקומות", 13: 63;
- קינר, גד, "האדמה הזאת מדברת", 13: 64;
- קינר, גד, "עבודות בית", 13: 66;
- גלרמן, מרדכי, "העריץ הפתטי מר לרמן", 13: 67;
- נגיד, חיים, "פרולוג'יולי, סונטות מבית הנכאת", 13: 70;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה מס. 1\חלום הפניקס על הסתיו, סונטות מבית הנכאת", 13: 70;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה מס. 2\הסלמנדרה, סונטות מבית הנכאת", 13: 71;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה מס. 3\בני בסיליסק, סונטות מבית הנכאת", 13: 72;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה WX\בני ספינקס, סונטות מבית הנכאת", 13: 72;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה מס. 6\ציפור האש, סונטות מבית הנכאת", 13: 73;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה מס. 8\צילומי חנויות, סונטות מבית הנכאת", 13: 74;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה מס. 11\קטע מוקלט מקיץ קרום, סונטות מבית הנכאת", 13: 74;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה מס. 12\מכתב מטיול גורמה קרום בבורגונדי, סונטות מבית הנכאת", 13: 75;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה מס. 12\שירה עתיקה, סונטות מבית הנכאת", 13: 76;
- נגיד, חיים, "ארון תצוגה מס. 13\צילומים מחוף הים, סונטות מבית הנכאת", 13: 76;
- נגיד, חיים, "אפילוג\תפילה לפני השינה, סונטות מבית הנכאת", 13: 77;
- עוזר, יוסף, "הו משורר, הו צ'סלב מילוש", 13: 78;
- מילוש, צ'סלב, "בעיר חנה בה חיל מצב", בתרגום: דוד וינפלד, 13: 94;
- עוזר, יוסף, "האור היפה", 13: 95;
- עוזר, יוסף, "לצ'סלב מילוש", 13: 96;
- מילין, פסח, "שיר הוא בית", 13: 97;
- מואסי, פארוק, "מחמור", 13: 99;
- מואסי, פארוק, "נוראף", 13: 99;
- מואסי, פארוק, "חסן", 13: 99;
- מואסי, פארוק, "נימר", 13: 100;
- מואסי, פארוק, "ג'מאל", 13: 100;
- מואסי, פארוק, "אבראהים", 13: 100;
- גרנות, משה, "בקרנטינה בקונסטנצה", 13: 101;
- הס, אמירה, "מרפסת הבית", 13: 107;
- מלמד, דוד, "גורקי פארק", 13: 109;
- רובין, ריבה, "אילם בין קירות בית הרוח", מאנגלית: רות שפירא, 13: 113;
- רובין, ריבה, "מוצג מוויאונז", מאנגלית: רות שפירא, 13: 116;
- קולובסקי, בר, "ים סגול ירקרק וטפה טורקיזי", 13: 119;
- קולובסקי, בר, "קצה הים של אוגוסט", 13: 119;
- יעקבי, גד, "תורת המקריות היחסית", 13: 120;
- יעקבי, גד, "השלמה", 13: 120;
- יעקבי, גד, "פרידה מחבר", 13: 121;
- בראל, נוי, "אלנבי, רחוב אגוז", 13: 122;
- בראל, נוי, "אורידיקה", 13: 122;
- גוברין, נורית, "כרך בחולות", 13: 124;
- ויסבין, סיגל, "קצת ממליגה להרגיע את הדם", 13: 146;
- רוטפלד, יעקב, "סולחת ליל ראשון", 13: 147;
- חיים, אסתי ג., "מריקה-טנטי", 13: 148;
- אלפי, יוסי, "בימי המעברה הראשונים", 13: 152;

- וייסמן, גבי, "יגון האם", 13: 154;
- אבן-חן, גליה, "נכות", 13: 156;
- אבן-חן, גליה, "כיוון שזהו הכיוון", 13: 156;
- לוי, יונתן, "המבשלות", 13: 157;
- לוי, יונתן, "הבנאים", 13: 157;
- ## גיליון 14
- בן כנען, מיקי, "פונדמנטליזם", 14: כריכה קדמית;
- נגיד, חיים, "מוות", 13: 5;
- לוי, שמעון, "כשאנו המתים, מייד אחרי המלחמה", 6: 14;
- הורוביץ, דני, "קמצא ובר קמצא", 14: 7;
- בן כנען, מיקי, "ציור", 14: 8;
- דישי, שאול, "הערב - בעוד כמה שעות שו(ע)טות", 14: 27;
- איני, לאה, "לאורך הנהר", 14: 28;
- דרור, בנאי, פרץ, "רוץ כלב רוץ", 14: 29;
- הר, ישראל, "הפעם האחרונה שראיתי את אמי", 14: 32;
- הר, ישראל, "חברים אלמונים", 14: 33;
- הר, ישראל, "מותר אסור", 14: 33;
- קינן, עמוס, "ישראל הר", 14: 34;
- איוקסון, מירון ח., "האשליה של הבנת מהותו", 14: 35;
- איוקסון, מירון ח., "רק פתאום", 14: 35;
- איוקסון, מירון ח., "יציאת נשמה", 14: 36;
- איוקסון, מירון ח., "ימי אדם", 14: 37;
- איוקסון, מירון ח., "חצר אבליים", 14: 37;
- איוקסון, מירון ח., "הנפש האוכלת", 14: 38;
- איוקסון, מירון ח., "אינו מוכן", 14: 38;
- איוקסון, מירון ח., "האיש שלא ידע", 14: 39;
- בר-כוכב, ישראל, "ומה שנותר הוא חומר אפל", 14: 40;
- בר-כוכב, ישראל, "נוקטורנו", 14: 42;
- בר-כוכב, ישראל, "ימי שמש", 14: 43;
- גינוסר, ורדה, "עוד מעט נגיע, עוד מעט...", 14: 44;
- גינוסר, ורדה, "ארוחה מתוקה", 14: 46;
- גינוסר, ורדה, "וכל היתר תוגה", 14: 47;
- גינוסר, ורדה, "זיכרון מת", 14: 48;
- קינר, גד, "מכתב לחיים", 14: 49;
- קינר, גד, "ביעור חמץ כבאורו", 14: 50;
- קינר, גד, "בריאות אנושה", 14: 51;
- הלוי, שולמית חוה, "בין האהוב השמימי והאהוב הארצי", 14: 52;
- הלוי, שולמית חוה, "קשקשים", 14: 54;
- מואסי, פארוק, "אחרי מותי הכל יתנהל אחרת, ללא האיש האיכפתי והאחראי", 14: 57;
- מואסי, פארוק, "התחרות בין החיים למוות", 14: 57;
- מואסי, פארוק, "דיאלוג עם המוות", 14: 59;
- מאוטנר, עמית, "מדי יום", 14: 61;
- מאוטנר, עמית, "ירח מילואים", 14: 62;
- מאוטנר, עמית, "שיר הבועה", 14: 63;
- אהרון, נירית, "ציור", 14: 64;
- רייך, אשר, "לומר רק ראייה", 14: 65;
- רייך, אשר, "כל מותי", 14: 66;
- שמיר, זיוה, "המת החי", 14: 67;
- שילה, אגון, "העלמה והמוות", 14: 68;
- קרישמן, מנשה, "איור ל'האם השלישית'", 14: 70;
- נגיד, חיים, "שעה 07:00002: הנשמה פושטת מחלצותיה", 14: 73;
- נגיד, חיים, "שעה 07:00015: גלגול", 14: 74;
- נגיד, חיים, "במרחק שלושים מיליארד שנות אור: בשפירד עליון", 14: 75;
- נגיד, חיים, "הרחק בתוך החור השחור: במרכבת במהאיאנה", 14: 76;
- נגיד, חיים, "ועוד מסמטת גן עדן: צעצועי אלוה", 14: 77;
- נגיד, חיים, "ימינה לסמטת גן עדן: קניון הכוכבים", 14: 78;
- בן כנען, מיקי, "ציור", 14: 79;
- נגיד, חיים, "פגישת הנשמות", 14: 79;
- מילין, פסח, "ראיון עם המוות", 14: 80;
- עומר, נולי, "התכשיט של אלוהים", 14: 82;
- ישנה, טלי, "כל היופי הזה", 14: 85;
- ישנה, טלי, "חרטה", 14: 86;
- ישנה, טלי, "קשר", 14: 87;
- ישנה, טלי, "מה שאמרו הרופאים", 14: 88;
- פימנטל, דרור, "עוד מעט חיי", 14: 89;
- פימנטל, דרור, "לא בשר", 14: 89;
- פימנטל, דרור, "אדם גר במוותו", 14: 90;
- פימנטל, דרור, "בעיר השוכנים", 14: 91;
- אהרוני, נירית, "ציור", 14: 91;
- בלומרוזן-סלע, שגית, "רליה רביקוביץ' והילד שנפל", 14: 92;
- עמית, פנינה, "צדפים, קונכיות ומלחמה", 14: 99;
- ריימן, נאום, "בן כוכב", 14: 101;
- פלדי, ישראל, "סיפור לילה", 14: 104;
- דרויש, מחמוד, "הציפורים מתות בגליל", תרגום: פרץ-דרור בנאי, 14: 105;
- הס, אמירה, "זומבי", 14: 107;
- הס, אמירה, "שברים משחזרים", 14: 107;
- הס, אמירה, "מי היה חושב)", 14: 108;

דורון, אביבה, "שירי אהבתך", 15: 18;
 דורון, אביבה, "נפשך לפלאות נכספת", 15: 18;
 דורון, אביבה, "על שליבך פתוח", 15: 19;
 סנונית, מיכל, "שאהבה נפשי", 15: 21;
 סנונית, מיכל, "ערב קר", 15: 21;
 סנונית, מיכל, "כאב", 15: 22;
 סנונית, מיכל, "ואת כולך", 15: 23;
 סנונית, מיכל, "רכות", 15: 23;
 שמיר, זיוה, "הפתיה והנחש שרווה מדודיה", 15: 24;
 בז'אנו, מאיה, "טלפורטציה", 15: 35;
 איזקסון, מירון ח., "כפרה", 15: 36;
 איזקסון, מירון ח., "עצם", 15: 36;
 איזקסון, מירון ח., "ראה", 15: 37;
 הלוי, שולמית חוה, "דבקת", 15: 38;
 הלוי, שולמית חוה, "שיבה מברלין", 15: 38;
 הלוי, שולמית חוה, "צי במים", 15: 38;
 הלוי, שולמית חוה, "ט"ר באב, מילופוטמוס", 15: 39;
 רייך, אשר, "ארוס", 15: 40;
 רייך, אשר, "עוד על אהבתי", 15: 40;
 אנצסברגר, הנס מגנוס, "אסון נורמלי", בתרגום: אשר רייך, 15: 41;
 בן, גוטפריד, "קפה 'המערב'", בתרגום: אשר רייך, 15: 41;
 ואן הוריס, יעקב, "ריקוד", בתרגום: אשר רייך, 15: 42;
 ארפ, הנס, "אניסוס", בתרגום: אשר רייך, 15: 43;
 טובי, יוסף, "האהבה בשירת החול העברית", 15: 44;
 יזרעאלי, יוסי, "בלילה, אחרי קונצרט באלברט הול", 15: 45;
 יזרעאלי, יוסי, "גן החיות בריג'נט פארק, זקנת האריה", 15: 56;
 יזרעאלי, יוסי, "מדריך התיירים", 15: 56;
 גינוסר, ורדה, "חלב ודבש", 15: 57;
 גינוסר, ורדה, "באה", 15: 57;
 גינוסר, ורדה, "כנשר יעיר קנו", 15: 57;
 גינוסר, ורדה, "SARPEUM - חדר החלומות", 15: 58;
 גינוסר, ורדה, "הצפה", 15: 58;
 גינוסר, ורדה, "פקעת משי", 15: 58;
 גינוסר, ורדה, "(במערת החשך בין אברים מוצקים)", 15: 59;
 כרמי, איילת, "2005", 15: 59;
 מואסי, פארוק, "עברול- חי", 15: 60;
 פולנסקי, אינה, "שני ברבורים", 15: 61;
 קבאני, ניזאר, "לחשוב באצבעות", מערבית: פארוק מואסי, 15: 62;
 ח'ורי, נידאא, "אנקה", מערבית: פארוק מואסי, 15: 63;
 ח'ורי, נידאא, "כך", מערבית: פארוק מואסי, 15: 64;
 דיביני, סוזאן, "נבל", מערבית: פארוק מואסי, 15: 65;
 דיביני, סוזאן, "דייני", מערבית: פארוק מואסי, 15: 65;

הס, אמירה, "אל תאגרף פניך קטנות האמונה בעצמך", 14: 108;
 לפידות, כנרת, "וואתה נתת בי", 14: 109;
 לפידות, כנרת, "את מלבוש ריח גופך", 14: 110;
 לפידות, כנרת, "אתה יושב עטוף לא עטוף", 14: 110;
 הגני, שירי, "(שלוש בנות מסתחררות במעגל)", 14: 111;
 מור-חיים, עדינה, "קרבה השעה", 14: 112;
 הר-אבן, יפעת, "קרע", 14: 113;
 הר-אבן, יפעת, "בית רוח", 14: 113;
 קירקגור, סרן, "מרכבת הדואר", 14: 115;
 אור, אמיר, "שקיעה", 14: 117;
 דסקל, ריקי, "אנו אוכלים מה שבשילו לנו אבותינו המתים", 14: 118;
 דסקל, ריקי, "אור הבוקר רפה", 14: 118;
 דסקל, ריקי, "שיר מנסיעה לא מדומה- ספטמבר 2004", 14: 119;
 יעקבי, גדי, "פרידה מרצון", 14: 121;
 גינוסר, יאירה, "יציבה אני עוברת", 14: 123;
 גינוסר, יאירה, "נפלאותה גם מסורת", 14: 124;
 בלומרט, רות, "גיל אפשרי", 14: 125;
 בלומרט, רות, "קצב קוסמי", 14: 125;
 בלומרט, רות, "כרונוס", 14: 126;
 בלומרט, רות, "המיון", 14: 126;
 בלומרט, רות, "פליאה", 14: 126;
 בלומרט, רות, "רוח האביב", 14: 127;
 גרוסמן, חגית, "בסוף", 14: 128;
 קרויץ, כריסטיאן, "נחמה", 14: 129;
 קרויץ, כריסטיאן, "צל מוות", 14: 129;
 קרויץ, כריסטיאן, "נקודה ופסיק", 14: 130;
 בר-יוסף, חמוטל, "שורשי למעלה מוות ושכול ביצירת זלדה", 14: 131;
 בן כנען, מיקי, "ג'ורג' אליוט", 14: 155;

גיליון 15

עומר, נולי, "לילית שחורה", 15: כריכה קרמית;
 נגיד, חיים, "יצר ויצירה", 15: 5;
 יעקבי, גדי, "כל היופי הזה", 15: 6;
 יעקבי, גדי, "אילו רק מעט אהבה", 15: 6;
 שביט, דן, "במחשבה שנייה- 'הבו לנו סופר!'", 15: 8;
 ברנשטיין, אורי, "אהבה שבין שנינו", 15: 11;
 ברנשטיין, אורי, "מקרה פעוט", 15: 12;
 ויימן, נחום, "ארוס ופתוס", מרוסית: ליוזה צ'ודנובסקי, 13: 13;
 ברויגל, פיטר, "מגדל בבל", 15: 14;

- דיביני, סוזאן, "אודם שפתיים", מערבית: פארוק מואסי, 65: 15;
- דיביני, סוזאן, "הקפה שלי", מערבית: פארוק מואסי, 65: 15;
- קינר, גד, "ערוות", 66: 15;
- קינר, גד, "טיטניק 2007", 66: 15;
- קינר, גד, "אהבתי", 67: 15;
- קינר, גד, "ארוסוף", 68: 15;
- אבן חן, גליה, "מאהבת בעולם", 69: 15;
- אבן חן, גליה, "רומאן", 69: 15;
- אבן חן, גליה, "פטופטים", 69: 15;
- אבן חן, גליה, "כשפסקת לדרוש בשלומי", 70: 15;
- אבן חן, גליה, "לימים הוא יספר לאשתו", 70: 15;
- אבן חן, גליה, "אהבה שאינה תלויה ברוור", 71: 15;
- אבן חן, גליה, "בסדנה לכתיבה יוצרת", 71: 15;
- אבן חן, גליה, "רודפת אחרי גברים", 71: 15;
- ריקלין, מוטי, "אני הכלכלה", 72: 15;
- ריקלין, מוטי, "צילצל אל", 72: 15;
- ריקלין, מוטי, "אני נערת העיניין", 72: 15;
- ריקלין, מוטי, "Coca מותק", 72: 15;
- ריקלין, מוטי, "ליליפות קטנה", 72: 15;
- ריקלין, מוטי, "טיזו וסמרטוטוב", 73: 15;
- ריקלין, מוטי, "סנובי", 73: 15;
- דוחובנה, מאשה, "דיוקן", 73: 15;
- נצר, רות, "חמרים מהם עשויה האהבה", 74: 15;
- נצר, רות, "כמו רחל", 74: 15;
- נצר, רות, "זיווג קדוש", 74: 15;
- נצר, רות, "חמרים מהם עשויה האהבה", 74: 15;
- נצר, רות, "כמו רחל", 74: 15;
- נצר, רות, "זיווג קדוש", 74: 15;
- נצר, רות, "הנזירות", 75: 15;
- נצר, רות, "שמשון", 74: 15;
- מרקוס, מיכל ק. עלמה, "מרבד חלומי", 76: 15;
- גרנות, משה, "מוניקה", 77: 15;
- בלומרט, רות, "הוורדים בפח היו אדומים", 80: 15;
- בלומרט, רות, "מעשה אהבה", 80: 15;
- בלומרט, רות, "לעיתים נדמה ולא בחלום", 80: 15;
- עומר, נולי, "תוגת לילית", 81: 15;
- עומר, נולי, "געגוע למיתולוגי", 85: 15;
- פימנטל, דרור, "מאורת השירה", 88: 15;
- פרידמן, אורי, "מרכין ראש בפניה", 93: 15;
- פרידמן, אורי, "בעצם החלום היו המצבים מתחלפים", 94: 15;
- פרידמן, אורי, "רישום", 94: 15;
- פרידמן, אורי, "דיווח", 94: 15;
- פרידמן, אורי, "רישום", 95: 15;
- פרידמן, אורי, "הרהורים על מרפסת מול נוף ירוק", 95: 15;
- פרידמן, אורי, "תאר לך אמרה", 95: 15;
- ירונים, יואנה, "מומנט קינטי", מרומנית: חיים נגיד, 15: 96;
- ירונים, יואנה, "יסודות", מרומנית: חיים נגיד, 96: 96;
- ירונים, יואנה, "שבועת אמנוים", מרומנית: חיים נגיד, 97: 15;
- בלנדיאנה, אנה, "סייח צעיר", מרומנית: חיים נגיד, 99: 15;
- בלנדיאנה, אנה, "אי- בחירה", מרומנית: חיים נגיד, 99: 15;
- סומך, ששון, "גילוי הארץ", 100: 15;
- יצחק, יוסף, "רוד", 104: 15;
- יצחק, יוסף, "ישראל 2002", 104: 15;
- יצחק, יוסף, "מפני", 104: 15;
- יצחק, יוסף, "המקום הזה", 105: 15;
- יצחק, יוסף, "תפילת ערבית", 106: 15;
- פרדו ירון, רות, "פוינציאנה", 107: 15;
- פרדו ירון, רות, "מזמן", 107: 15;
- מור- חיים, עדינה, "בחדריך", 108: 15;
- מור- חיים, עדינה, "כמו", 108: 15;
- מור- חיים, עדינה, "שפתיים", 109: 15;
- מלמד, דוד, "המרואיין האחרון", 110: 15;
- עמית, פנינה, "רעב", 113: 15;
- עמית, פנינה, "צדפים קונכיית ומלחמה", 113: 15;
- עמית, פנינה, "קוקפלי שלי", 113: 15;
- רונפלד, ברכה, "אפילו באהבה", 117: 15;
- רונפלד, ברכה, "להרחיק מכאן", 117: 15;
- רונפלד, ברכה, "להמשיך", 118: 15;
- אלדן, אנדר, "מפני ברורו כרע אוסף מכת כעס מדרכה בדרך", 119: 15;
- ביקוב, ואסילי, "אנשים מסכנים", מרוסית: זאב בן-אריה, 120: 15;
- גוברין, נורית, "מתל-אביב לבסרביה ובחזרה", 134: 15;
- פזנר, עירית, "נסיעה לשיכון", 141: 15;
- פרידמן, אורי, "ציור", 144: 15;
- ויסמן, גבי, "קרבות חושים", 145: 15;
- רוטפלד, יעקב, "סוד הרמה האבודה", 150: 15;
- נגיד, חיים, "דירה מס. 20: הצצה לחדר שינה, תרי עשר הצצות", 152: 15;
- נגיד, חיים, "דירה מס. 24: הצצה בנערה שמנמנה, מספרת חלום בנייד", 153: 15;
- נגיד, חיים, "קומה ד, דירה מס. 13: הצצה מבעד לחלון המערבי", 153: 15;
- נגיד, חיים, "מסדרון בקומה הרביעית: הצצה בשמיים ודיבורים בסלולרי", 154: 15;
- נגיד, חיים, "דירה מס. 22: עוד הצצה מבעד לחלון חדר השינה", 154: 15;
- נגיד, חיים, "דירה מס. 26: הצצה אל הרחוב", 155: 15;

יתומי, נגה, "שקרים בחוט ניילון", 16: 23;
 יתומי, נגה, "ידיים קרות בשדי", 16: 23;
 מגד, שבתאי, "ושקט כה מוחלט", 16: 24;
 מגד, שבתאי, "פעם והיום", 16: 24;
 שם - אור, מיא, "אהבה", 16: 26;
 שם - אור, מיא, "איה עוד פעם", 16: 27;
 שם - אור, מיא, "בובה", 16: 27;
 שם - אור, מיא, "פה", 16: 27;
 הגני, שירי, "שתי דלתות היו פתוחות", 16: 28;
 הגני, שירי, "יחפים", 16: 28;
 הגני, שירי, "שיסלחו לנו האקליפטוסים", 16: 29;
 גונצ'רובסקי, דנה, "על פיתוי המילים או על אי
 האפשרות לכתוב ובראשית השתיקה", 16: 30;
 גונצ'רובסקי, דנה, "אחת משישים", 16: 30;
 פרידמן, אורי, "רצינו לגעת באל", 16: 31;
 פרידמן, אורי, "באותה שעה הגפנים לא עצרו גידולן",
 16: 31;
 פרידמן, אורי, "תאר לי בבקשה איך זה למות", 16: 32;
 בלן, אבי, "בעקבות מסה של משורר מהמאה ה-19", 16:
 33;
 בלן, אבי, "בשירה צריך", 16: 33;
 בלן, אבי, "העץ של קאנדינסקי", 16: 34;
 זהבי, לאה, "מעקב צמוד", 16: 35;
 זהבי, לאה, "מסע מופלא", 16: 35;
 רמות, רות, "בצבע לבן", 16: 36;
 רמות, רות, "חשש", 16: 36;
 רמות, רות, "נודדת מאוד", 16: 36;
 שוורצמן, קטיה, "פגיעה שקופה", 16: 37;
 שוורצמן, קטיה, "מאהב מילים", 16: 37;
 שוורצמן, קטיה, "אם משורר אומר", 16: 37;
 טל, הדסה, "מוסיקת בוקר זעירה", 16: 38;
 סער, דבי, "מאובנים", 16: 40;
 סער, דבי, "מאחורי השער ברכאו", 16: 40;
 סער, דבי, "שלאפשוטונדה", 16: 40;
 חוף, חגית, "1", 16: 41;
 אזרד, טל, "שיחה", 16: 42;
 אזרד, טל, "אמי נוהגת לשכול", 16: 42;
 אזרד, טל, "אחד כל כך", 16: 43;
 סקובלינסקי, אסנת, "פוטה מאודרה", 16: 44;
 שמאלוב, אופליה, "עליסה", 16: 45;
 שמאלוב, אופליה, "בהתאמה", 16: 45;
 סולימני, יפית, "אמא שלי", 16: 46;
 סולימני, יפית, "יש בי אי-שקט", 16: 46;
 סולימני, יפית, "לא זבחתי לאל המילים", 16: 46;
 הלל, מירב, "דיסקלט ירקיד את גופו", 16: 47;
 הלל, מירב, "אל תחפש רק מתחת לפנס", 16: 47;
 בן דוד, אביה, "בלילה איני ישן", 16: 48;
 דנציגר, אריאלה, "תמונה - תמונה", 16: 49;

נגיד, חיים, "דירה מס. 30: הצצה מחלון חדר שינה,
 שתי דקות לפני", 15: 155;
 נגיד, חיים, "הצצה במפץ", 15: 156;
 נגיד, חיים, "דירה מס. 14: הצצה מבעד לחלון זמן",
 15: 157;
 נגיד, חיים, "דירה מס. 9: הצצה בקרקרים", 15: 157;
 נגיד, חיים, "דירה מס. 20: הצצה לחדר שינה, תרי
 עשר הצצות", 15: 152;
 נגיד, חיים, "דירה מס. 20, שתי שניות אחרי: הצצה
 באין", 15: 158;

גיליון 16

גרובמן, מיכאל, "מעץ", 16: כריכה קדמית;
 מילין, פסח, "השירה - סם החיים", 16: 5;
 הנמן, אבנר, "הנו לי שורה לשיר", 16: 6;
 מאירסון, איתי, "על מדרגות הביטוח הלאומי", 16: 7;
 מאירסון, איתי, "ערבי, יהודי ואישה", 16: 8;
 שרף, אור, "אנו, האדומים", 16: 9;
 סרי, אייל, "אין חדש תחת...", 16: 10;
 דהן, ארז, "הגביר", 16: 11;
 דהן, ארז, "אהבת חינם", 16: 11;
 דהן, ארז, "קידוש לבנה", 16: 11;
 אברבנאל, קובי, "יראת שמים", 16: 12;
 נפאע, נוראל, "בריחה", 16: 13;
 נפאע, נוראל, "מקצב", 16: 13;
 נפאע, נוראל, "מספיק", 16: 14;
 סאבא, אנואר, "סופות מהצפון", 16: 15;
 חאלד, מסאלחה, "הלווייתני והסעודה האחרונה",
 מערבית: ענת דנצינגר והמשורר, 16: 17;
 חאלד, מסאלחה, "שקופיות", מערבית: ענת דנצינגר
 והמשורר, 16: 17;
 חאלד, מסאלחה, "מצב", מערבית: ענת דנצינגר
 והמשורר, 16: 18;
 חאלד, מסאלחה, "חזון", מערבית: ענת דנצינגר
 והמשורר, 16: 18;
 גולדשטיין, מאיה, "השיבה לבורות", 16: 19;
 גרוסמן, חגית, "בערב ששי", 16: 20;
 אוקמן, טלי, "פטה-מורגנה", 16: 21;
 אוקמן, טלי, "רעננות", 16: 21;
 ליינמן, ירדן, "אני רוצה להיות משוררת מוטסת", 16:
 22;
 ליינמן, ירדן, "עוד פירוואט אחד ודי", 16: 22;
 ליינמן, ירדן, "כשהתכופתי לחפש את התחנותים
 מתחת למיטה", 16: 22;
 יתומי, נגה, "אפשר לשבת בין)", 16: 23;
 יתומי, נגה, "שנים הלוח מדפדף)", 16: 23;

- אריאל, ורד, "לאולאלה", 16: 78;
 אריאל, ורד, "שק אגרוף", 16: 78;
 אריאל, ורד, "חן הרוח המתפשטת", 16: 78;
 אריאל, ורד, "שבץ נא", 16: 78;
 גלעד, יובל, "כמו עלי צמח", 16: 79;
 גלעד, יובל, "נער אתיופי", 16: 79;
 גלעד, יובל, "יונה מנחת", 16: 79;
 גלעד, יובל, "ענפי תמרים", 16: 79;
 גלעד, יובל, "אגם כנרת", 16: 79;
 גלעד, יובל, "נזיר מתחבא", 16: 79;
 בר-חיים, נועה, "בית הבליעה", 16: 80;
 בר-חיים, נועה, "גוף הסיגריה שלי מפקד", 16: 80;
 בר-חיים, נועה, "צפרני הגשם נוקשות על החלון", 16: 80;
 בר-חיים, נועה, "כבר הפסקתי לרדוף", 16: 80;
 נדלר, מיטל, "X ימים לאחר מגפת האמנויה", 16: 81;
 לסקי, שולמית, "כרוניקה מעפילה", 16: 82;
 לסקי, שולמית, "חוסר התאמה טוטאלי על רקע תיאטרלי", 16: 83;
 לסקי, שולמית, "שלום לפילגש", 16: 83;
 שריקי, לאה, "סימני חיים", 16: 84;
 שריקי, לאה, "בלתי נמנע", 16: 84;
 שריקי, לאה, "אשה הולכת", 16: 85;
 שריקי, לאה, "תנאי הידיעה", 16: 85;
 פלג, מולי, "TIMES SQUARE", 16: 86;
 חן, איילת, "טרנספורמציה", 16: 87;
 חן, איילת, "וולפעמים זה כל כך עדין", 16: 87;
 חן, איילת, "שבט, בית, מגזר", 16: 88;
 ברנשטיין, נעמי, "מוזיאון מרוהט לגרם אחד", 16: 891;
 אשל, סיגל, "זדה", 16: 90;
 אשל, סיגל, "כמו החתול השחור הזעיר", 16: 90;
 אשל, סיגל, "עוד לא", 16: 90;
 גינדין, מיכל, "לגבי", 16: 91;
 גינדין, מיכל, "בטרמינל", 16: 92;
 חומסקי, גילית, "הראשון בספטמבר", 16: 93;
 כהנסקי, ענבל, "היפר ונטילציה", 16: 94;
 כהנסקי, ענבל, "קרני לבנה משלכות כרשת דייגים פותים", 16: 94;
 כהנסקי, ענבל, "מחוזה לגבריאל פרייל", 16: 94;
 כהנסקי, ענבל, "עונה קצרה", 16: 95;
 כהנסקי, ענבל, "יש לך זמן", 16: 95;
 אליאס, אבי, "ריאות ירוקות", 16: 96;
 אליאס, אבי, "אופטימיות", 16: 96;
 אליאס, אבי, "סדר בבלגן", 16: 96;
 אליאס, אבי, "להרחיק", 16: 96;
 אליאס, אבי, "פתאום", 16: 96;
 קוריציין, מיקה, "בדירה בגבעתיים", 16: 97;
 מיכאלי, ללי ציפי, "מסיבה", 16: 98;
 יוגב, איתי פ., "סבי בכתב יד", 16: 50;
 יוגב, איתי פ., "בריאה דטרמיניסטית", 16: 50;
 יוגב, איתי פ., "קראתי בעיתון", 16: 50;
 יוגב, איתי פ., "קולב", 16: 51;
 יוגב, איתי פ., "רסיסים", 16: 51;
 קוולובסקי-גולן, איבון, "נטישה אחרונה", 16: 52;
 אליאני, פנינה, "תשוקה", 16: 53;
 אליאני, פנינה, "כשמות", 16: 53;
 אליאני, פנינה, "שירת האדמה", 16: 54;
 רף, אילנה, "לספר את הסיפור שלה", 16: 55;
 רף, אילנה, "ברווחים שטים", 16: 56;
 לוי וייס, רונית, "אם ובן-כסף קטן", 16: 57;
 זגורסקי-שפרינגמן, ענת, "אישה אידאלית", 16: 58;
 זגורסקי-שפרינגמן, ענת, "תרבות", 16: 58;
 זגורסקי-שפרינגמן, ענת, "עקורים", 16: 58;
 בינג-היידקר, ליאורה, "דיוקן עצמי בהתהוות", 16: 59;
 בינג-היידקר, ליאורה, "שני רישומים לתצריב", 16: 59;
 גורני, עדנה, "ההשדה ירק רענן", 16: 60;
 גליקמן-שאל, אראלה, "אוטוביוגרפיה", 16: 61;
 גליקמן-שאל, אראלה, "איקרוס", 16: 61;
 קוך, קרן, "גננות", 16: 62;
 קוך, קרן, "צערי ידך", 16: 62;
 פלד, ניצה, "מגבות", 16: 63;
 פלד, ניצה, "סתיו", 16: 63;
 בן יצחק, ליאורה, "תהפוכות", 16: 64;
 בן יצחק, ליאורה, "לא בכל יום", 16: 64;
 שני, אריס, "ידידות", 16: 66;
 קוריאלי, ענת, "שלווה", 16: 67;
 קוריאלי, ענת, "שוק", 16: 67;
 קוריאלי, ענת, "מפלט", 16: 68;
 ספיר-נבו, שולמית, "בבוקתה סיגית", 16: 69;
 ספיר-נבו, שולמית, "ערגה", 16: 69;
 ספיר-נבו, שולמית, "הנה הפכתי", 16: 69;
 מן, דיאנה, "כמראות", 16: 70;
 מן, דיאנה, "מדבר 1", 16: 70;
 מן, דיאנה, "עוף החול פועם", 16: 71;
 ישראל, דורית, "על הסף", 16: 72;
 גרינברג, דרור, "עקורים", 16: 73;
 גרינברג, דרור, "פסים", 16: 73;
 הראל, אפרת, "בן גוריון הפך לרחוב", 16: 74;
 הראל, אפרת, "צינורות", 16: 75;
 הראל, אפרת, "רשפים", 16: 75;
 דגן, נילי, "איש אינו אשם", 16: 76;
 לוינשטיין, ורד, "(זה שממלא את הפה)", 16: 77;
 לוינשטיין, ורד, "(באוויר הסמיד)", 16: 77;
 לוינשטיין, ורד, "(מבלי משים התגלטה)", 16: 77;

- לפידות, כנרת, "המרחק הוא כזה", 16: 99;
- אמיתי, נטע, "לעיתים אני נדמית לעצמי כאשה פוריטנית", 16: 100;
- אמיתי, נטע, "סונטה נגד פרשנויות", 16: 100;
- מרגוליס, איסר, "גוסטבו", 16: 101;
- מרגוליס, איסר, "יער האבנים", 16: 101;
- אילן, אורה, "אדם אזוק בחבלי עצמו", 16: 102;
- אילן, אורה, "בדידות", 16: 102;
- אילן, אורה, "(מעתיקה סגנונות)", 16: 103;
- אילן, אורה, "הנשים שבי", 16: 103;
- מצוינים, סלי, "אסופת בצורת", 16: 104;
- גר-אמדור, שרה, "(התודעה שלי היא תודעה של אחרי הפצצה)", 16: 105;
- ברסוק, בנימין, "מסע 1", 16: 106;
- ברסוק, בנימין, "מסע 2", 16: 106;
- ברסוק, בנימין, "צומת", 16: 107;
- שפירא, הצבלת, "(אחותי שוב מחפשת את הדרכים)", 16: 108;
- שפירא, הצבלת, "(באנו כולנו לחדר הזה)", 16: 108;
- שפירא, הצבלת, "(זו כל פעם חומה כשאני מנסה לגעת)", 16: 108;
- שפירא, הצבלת, "(למדתי באוניברסיטה ואני יודעת להגיד הבניה תרבותית)", 16: 108;
- שפירא, הצבלת, "(אני מדליקה את כל הגפרורים)", 16: 109;
- דנציגר, ענת, "תרגיל בלוגיקה א'", 16: 110;
- דנציגר, ענת, "תרגיל בלוגיקה ב'", 16: 110;
- דנציגר, ענת, "מיתולוגיה פרטית", 16: 111;
- שפינר, רוינת, "בשכונה", 16: 112;
- פורטוגו, אריאל, "הנה, גם אנה", 16: 113;
- פורטוגו, אריאל, "(אני משתוקקת לשכפל את עצמי)", 16: 113;
- קטן, אלי, "סעי לאמריקה יא בת זונה", 16: 114;
- לקס, נועה, "בחילת נסיעה", 16: 115;
- לקס, נועה, "נוצץ", 16: 115;
- לקס, נועה, "אסון התאומים", 16: 115;
- לקס, נועה, "לרובן", 16: 116;
- שרר, יעל, "מדבקות התאריך", 16: 117;
- שרר, יעל, "כל הדברים", 16: 117;
- פיטרמן, עדיה, "(עושה חשבונות פשוטים)", 16: 118;
- פיטרמן, עדיה, "(המדרכות משבצות פרות רקובים)", 16: 118;
- ארבל, טל גילה, "(תשכב אתה כמו אלהים)", 16: 119;
- אלטשולר, איתי, "(סכת אדם במדבר)", 16: 120;
- אלטשולר, איתי, "(עיתותי ביד)", 16: 120;
- שמואלוף, מתי, "להיות בריטני ספירס", 16: 121;
- שמואלוף, מתי, "לשמוע ג'ון לי הוקר", 16: 121;
- לוריא, כנרת, "(נדמה שמלים הנהגות במלרע)", 16: 122;
- לוריא, כנרת, "(קר מאוד יהיה)", 16: 122;
- סימון, ליאת, "(היה לילה מפנם)", 16: 123;
- סימון, ליאת, "(האור)", 16: 123;
- הילרסהיים, אפרת, "מוות קטן", 16: 124;
- הילרסהיים, אפרת, "תיק אישה", 16: 124;
- הילרסהיים, אפרת, "שיר לשנה החדשה", 16: 124;
- הילרסהיים, אפרת, "סתיו", 16: 124;
- וולפסון, עדי, "משפחה", 16: 125;
- וולפסון, עדי, "גשרים", 16: 125;
- וולפסון, עדי, "ילדים", 16: 125;
- וולפסון, עדי, "משמר", 16: 126;
- וולפסון, עדי, "צואה", 16: 126;
- הרשקו, מירה, "מלאך בכחול", 16: 127;
- הרשקו, מירה, "גן שמור", 16: 127;
- ענבר, רינה, "נקודת משען", 16: 128;
- ענבר, רינה, "ראיתי מישהו", 16: 128;
- ענבר, רינה, "לחור", 16: 129;
- ענבר, רינה, "אני כבר יודעת", 16: 129;
- ענבר, רינה, "אני משוררת", 16: 129;
- שרף, יעל, "שחקנית ספסל", 16: 130;
- שרף, יעל, "חייו ומותו של טמגוצ'י", 16: 130;
- שרף, יעל, "עפיפונים", 16: 130;
- גרנות, ליאור, "סממנים בלתי מובהקים", 16: 131;
- גרנות, ליאור, "גלים", 16: 131;
- אסולין, יאיר, "יש בידך לנסוע", 16: 133;
- אסולין, יאיר, "עיר", 16: 133;
- עזרא, יואב, "משחררי הסעיף", 16: 134;
- עזרא, יואב, "לא", 16: 134;
- קולר, אורי, "ספרות השואה", 16: 135;
- קולר, אורי, "(שהעולם לא יפריע)", 16: 135;
- קולר, אורי, "(אחד אידה פינק שנים בוקובסקי)", 16: 136;
- דברה, יוסי, "ארס פואטי", 16: 137;
- דברה, יוסי, "כחול", 16: 137;
- רוזן, כרמית, "(הקיץ חנטה התאנה פגיה)", 16: 138;
- רוזן, כרמית, "בילעין 2", 16: 138;
- רוזן, כרמית, "(הטכנולוגיות ארכות הטוח)", 16: 139;
- רוזן, כרמית, "(שדרת המצלמות בטילת לואי)", 16: 139;
- רוזן, כרמית, "(יומעצמות זה זקוקים מתנפצים)", 16: 139;
- כורם, נועה, "(זו היתה התפוררות)", 16: 140;
- כורם, נועה, "(אתמול שכחתי לאסוף אותך מבית-הספר)", 16: 140;
- כורם, נועה, "(לטפס אליך)", 16: 141;
- מלכיר, נעמה, "ניסיון לתאר", 16: 142;
- מלכיר, נעמה, "הכרה בעובדה", 16: 142;
- מלכיר, נעמה, "מה שנשאר בסוף", 16: 143;

- ברייך, שרון, "צעקת הרגים", 16: 144;
 ברייך, שרון, "קיסרי", 16: 144;
 ברייך, שרון, "אם", 16: 144;
 שלו, הגר, "ערב", 16: 145;
 צלגוב, ערן, "אני מבעיר את השדות הירוקים", 16: 146;
 צלגוב, ערן, "שקט", 16: 146;
 צלגוב, ערן, "ברדלס בלילה", 16: 147;
 שובל, גפן, "איקרוס", 16: 148;
 שובל, גפן, "אני רחוקה", 16: 148;
 שובל, גפן, "אני מסובבת את העט שלש פעמים", 16: 148;
 הרדאבל, טלי, "מתוך זה שאין בי צרך", 16: 149;
 הרדאבל, טלי, "שפת סתרים", 16: 149;
 הרשלג, פועה, "המחאמה עצמית", 16: 150;
 הרשלג, פועה, "אני בסדר", 16: 150;
 יואב, עידו, "ערגה", 16: 151;
 יואב, עידו, "חתול בספרדית", 16: 151;
 וגנר, יפה, "כשרואים אותך הולכת", 16: 152;
 וגנר, יפה, "הקשיבי לגשם", 16: 153;
 ניר, אלחנן, "בגדים מהימים האלה", 16: 154;
 ניר, אלחנן, "והיית מחוללת בי", 16: 154;
- ## גיליון 17
- בר-אדון, דורון, "הספירה המערבית", 17: כריכה קדמית;
 נגיד, חיים, "על המקום", 17: 5;
 מאוטנר, עמית, "שיר מחווה לשדרות ולעזה", 17: 6;
 מאוטנר, עמית, "אודה לאדם", 17: 7;
 בראל, נויט, "שבת באשקלון", 17: 8;
 בראל, נויט, "עתידי", 17: 9;
 בראל, נויט, "שיר כיסוי", 17: 10;
 בראל, נויט, "פחם לבן", 17: 11;
 בראל, נויט, "את האש", 17: 11;
 שמיר, זיוה, "החיים והספר", 17: 12;
 רייך, אשר, "דרכים", 17: 18;
 רייך, אשר, "אחירות", 17: 18;
 רייך, אשר, "מסע", 17: 19;
 דובלר, תיאודור, "רמדומים", בתרגום: אשר רייך, 17: 20;
 דובלר, תיאודור, "עטרה", בתרגום: אשר רייך, 17: 21;
 דובלר, תיאודור, "אפוקליפסה", בתרגום: אשר רייך, 17: 21;
 עפרת, גרעון, "איזה הדרך לארץ-ישראל", 17: 23;
 יצחק, יוסף, "ניגון ההווה", 17: 33;
 יצחק, יוסף, "במקום שנגמרות המילים", 17: 33;
- יצחק, יוסף, "אין מולך", 17: 33;
 יצחק, יוסף, "הילד המת עם הציפור על הכתף", 17: 34;
 מוהנא, חוסיין, "בקשה צנועה", 17: 35;
 מוהנא, חוסיין, "לוט מבכה את רעייתו", 17: 36;
 לוי, שמעון, "ההוקוס והפוקוס", 17: 37;
 "דיוניסוס אוהו בידו נחשים", 17: 38;
 דלקרוא, אז'ן, "פאוסט ומפיסטו בשבת מכשפות", 17: 42;
 הופקינס, ג'רארד מנלי, "גבורת האל", מאנגלית: אסי דגני, 17: 44;
 דסקל, ריקי, "ותולעת כמו רכבת צהרישה לי את המחשבות", 17: 45;
 דסקל, ריקי, "אודה על הזמן הקפוא", 17: 45;
 דסקל, ריקי, "עוד על הזמן הזורם", 17: 47;
 חיים, אסתי ג., "המסע מן החדר", 17: 48;
 הלוי, שולמית חוה, "סעודת דג הדרקון", 17: 50;
 הלוי, שולמית חוה, "ירוק", 17: 51;
 מואסי, פארוק, "על המאגיה, המיתוס והנסתר", 17: 52;
 מואסי, פארוק, "דיבוק", 17: 54;
 מואסי, פארוק, "אנא אל תדכאני, היה מנומס", 17: 54;
 מואסי, פארוק, "מחמוד כבהא", 17: 55;
 נגיד, חיים, "שולמית בת-דורי - סוללת ובונה", 17: 56;
 בהיר, חנן, "יוונים נגד יהודים, מתוך 'אחיי גיבורי התהילה'", 17: 60;
 בהיר, חנן, "חיילים יוונים, החשמונאים ולידיהם. מתוך 'אחיי גיבורי התהילה'", 17: 61;
 אלפי, יוסי, "מחזורים", 17: 68;
 אלפי, יוסי, "מחזור חילוף החומרים", 17: 68;
 אלפי, יוסי, "מחזור שקט", 17: 69;
 אבן-חן, גליה, "חרירה אל הפנים", 17: 70;
 אבן-חן, גליה, "גלית תשיר לנו סולר", 17: 70;
 אבן-חן, גליה, "מחוקה", 17: 71;
 יצחקי, ידידיה, "האקטואליה הסמויה", 17: 72;
 ברנר, ניבי, "(בטלויזיה מדברים בשקספיר)", 17: 78;
 ברנר, ניבי, "הלילה אני קורא שיר של פטריק קבנה", 17: 78;
 מאירי, גלעד, "חופשת קיץ", 17: 79;
 מור-חיים, עדינה, "יהודים על הים", 17: 81;
 ירבעם-בלום, בשמת, "כמה אהבה יש בסלט אחר", 17: 85;
 ירבעם-בלום, בשמת, "יוסי) שיר אהבה", 17: 85;
 ירבעם-בלום, בשמת, "מוזה", 17: 85;
 תדמור, טל, "אשוח", 17: 86;
 תדמור, טל, "במבט ישראלי", 17: 86;
 תדמור, טל, "רקד לפני אוהובי)", 17: 87;
 גינוסר, ורדה, "מאגיה", 17: 88;
 גינוסר, ורדה, "השמאן מסע בין כובעים", 17: 96;
 עמית, פנינה, "שברים, שיר בחלקים", 17: 99;

- רב- הון, אורנה, "המסע הרוחני שלי", 17: 102;
- רב- הון, אורנה, "שיר רוע הלב", 17: 103;
- רב- הון, אורנה, "ויתרוצצו הבנים בקרבה", 17: 104;
- רב- הון, אורנה, "חגי המטים ליפול של רבי יצחק", 17: 105;
- רב- הון, אורנה, "פועלת דבורים פשוטה", 17: 107;
- רב- הון, אורנה, "שירת הבאר", 17: 107;
- רב- הון, אורנה, "חקל תפוחין קרישין", 17: 108;
- זקוביץ, יאיר, "אבי אבד", 17: 110;
- זקוביץ, יאיר, "אני צפורך אבי", 17: 110;
- זקוביץ, יאיר, "אבי אינו נותן לי אות", 17: 110;
- זקוביץ, יאיר, "פני אבי במראה", 17: 110;
- זקוביץ, יאיר, "לילה", 17: 111;
- גוברין, נורית, "הפנמת הנוף הארץ-ישראלי", 17: 112;
- בר-אדון, דורון, "פסל דרך על חוף ים המלח", 17: 119;
- סמולנסקי, טל, "בכוח הנוצה", 17: 126;
- פרנקל, פנינה, "רג הזהב", 17: 127;
- פרנקל, פנינה, "ערב כחול עמוק", 17: 127;
- שבת, ראובן, "מים כלואים", 17: 128;
- רוזנפלד, ברכה, "במושב האחורי", 17: 133;
- גולן, שמאי, "שירת הברבור", 17: 135;
- שטרית, נהוראי מ', "אנא אלכאווי- אני הנכוה", 17: 144;
- הר-אבן, יפעת, "בכל יום", 17: 154;
- הר-אבן, יפעת, "(בהתמחות אחת נמהרת)", 17: 154;
- גולן, שמאי, "סיפורים אנושיים", 17: 155;
- פרנקל, אלונה, "תחילת הסוף של הסיגלונים", 18: 30;
- דנציגר, יצחק, "נמרוד", 18: 31;
- רובין, אילם, "הדרור השלישי", 18: 36;
- גלמן-זאק, איגור, "כפית", 18: 38;
- יוסף, יצחק, "חידוין איטלקי", 18: 39;
- סטשניק, אנדז'י, "לילה", מפולנית: צביקה שטרנפלד, 18: 41;
- קינר, גד, "שירים עושים", 18: 48;
- קינר, גד, "כמו אחרי מסיבה עליזה", 18: 48;
- גור אריה, אלי, "אקוואריום", 18: 49;
- לוי, שמעון, "על הדיבוק ככאוס", 18: 50;
- בר כוכב, ישראל, "ריחוף", 18: 59;
- בר כוכב, ישראל, "מסע", 18: 60;
- זינגר, נקודא, "בין רכבת למטוס", 18: 61;
- צ'רבסקי, זויה, אבדי טר אגניין, "ללא כותרת", 18: 69;
- מואסי, פארוק, "מסע", מערבית: רוג'ה תבור, 18: 70;
- לוי, שת חיים, "קצרצרים", 18: 73;
- גור אריה, אלי, "מתאבנים (סדרת צדפות)", 18: 77;
- מור חיים, עדינה, "כאן בשדרה", 18: 78;
- מור חיים, עדינה, "על מדרכה בפנה", 18: 78;
- מור חיים, עדינה, "דלת ברחוב מטלון", 18: 79;
- מור חיים, עדינה, "כיסא נוח", 18: 79;
- הנמן, אבנר, "הדברת מזיקים בע"מ", 18: 80;
- צ'רבסקי, זויה, אבדי טר אגניין, "ללא כותרת", 18: 82;
- פרידמן, אורי, "ראיתי אותו מטיו ראש בקיר", 18: 96;
- פרידמן, אורי, "הארגז היה שם מאז", 18: 97;
- מלמד, זחי-יצחק, "אדם נשמה (או גאנצער מענטש)", 18: 98;
- עמית, פנינה, "החורף השביעי", 18: 104;
- שוחט, טל, "שקדייה", 18: 107;
- חזק, יחיאל, "תמונת החיילים היושבים לסעודתם האחרונה", 18: 108;
- חזק, יחיאל, "אבא הוריש לי תנ"ך שכריכתו כחלה", 18: 108;
- חזק, יחיאל, "לחן ענג יורד לשרשים להפלאה בהם בלילה", 18: 109;
- חזק, יחיאל, "כנרת ברכאונה שוקעת ולא שוכחת", 18: 110;
- גוברין, נורית, "שלולית אור, על ספרו של יוסי זירעאלי: 'המשורר השביעי'", 18: 111;
- רוזנפלד, ברכה, "מניפסט הנקיון הכללי", 18: 131;
- נדב, לילי, "דוקטור יאהר, רופא ילדים", 18: 133;
- גור אריה, אלי, "ללא כותרת", 18: 138;
- איילון, רבקה, "נבוכה", 18: 139;
- רותם, יהודית, "החופש לכהות או חופש בלהות", 18: 142;
- אבן חן, גליה, "שמחת בית השואבה", 18: 148;
- אבן חן, גליה, "נדר הנדר", 18: 148;
- רב- הון, אורנה, "המסע הרוחני שלי", 17: 102;
- רב- הון, אורנה, "שיר רוע הלב", 17: 103;
- רב- הון, אורנה, "ויתרוצצו הבנים בקרבה", 17: 104;
- רב- הון, אורנה, "חגי המטים ליפול של רבי יצחק", 17: 105;
- רב- הון, אורנה, "פועלת דבורים פשוטה", 17: 107;
- רב- הון, אורנה, "שירת הבאר", 17: 107;
- רב- הון, אורנה, "חקל תפוחין קרישין", 17: 108;
- זקוביץ, יאיר, "אבי אבד", 17: 110;
- זקוביץ, יאיר, "אני צפורך אבי", 17: 110;
- זקוביץ, יאיר, "אבי אינו נותן לי אות", 17: 110;
- זקוביץ, יאיר, "פני אבי במראה", 17: 110;
- זקוביץ, יאיר, "לילה", 17: 111;
- גוברין, נורית, "הפנמת הנוף הארץ-ישראלי", 17: 112;
- בר-אדון, דורון, "פסל דרך על חוף ים המלח", 17: 119;
- סמולנסקי, טל, "בכוח הנוצה", 17: 126;
- פרנקל, פנינה, "רג הזהב", 17: 127;
- פרנקל, פנינה, "ערב כחול עמוק", 17: 127;
- שבת, ראובן, "מים כלואים", 17: 128;
- רוזנפלד, ברכה, "במושב האחורי", 17: 133;
- גולן, שמאי, "שירת הברבור", 17: 135;
- שטרית, נהוראי מ', "אנא אלכאווי- אני הנכוה", 17: 144;
- הר-אבן, יפעת, "בכל יום", 17: 154;
- הר-אבן, יפעת, "(בהתמחות אחת נמהרת)", 17: 154;
- גולן, שמאי, "סיפורים אנושיים", 17: 155;

גיליון 18

- שוחט, טל, "ללא כותרת", 18: כריכה קדמית;
- נגיד, חיים, "מבוכים", 18: 3;
- סומק, רוני, "כפתורים", 18: 4;
- טהר-לב, יורם, "יואל משה סלומון החדש", 18: 5;
- שמיר, זויה, "מי ענד לרוכיפת ציצת זהב", 18: 6;
- סנונית, מיכל, "חיה מארץ אחרת", 18: 11;
- סנונית, מיכל, "איש הולך בארץ", 18: 12;
- סנונית, מיכל, "נשימותיה סוד", 18: 12;
- סנונית, מיכל, "ילדה אילמת", 18: 13;
- הלוי, שולמית חוה, "מנשקה", 18: 14;
- ישראל, יעל, "הזור", 18: 16;
- גור אריה, אלי, "ללא כותרת", 18: 21;
- מאוטנר, עמית, "כוננות עם שחר", 18: 22;
- מאוטנר, עמית, "בשם השבוי", 18: 24;
- דרוויש, מחמוד, "חייל רואה בחלומו חבצלות לבנות", מערבית: ד"ר פארוק מואסי, 18: 26;

- אבן חן, גליה, "אין", 18: 148;
 אבן חן, גליה, "חוקיות", 18: 149;
 אברהם-איתן, טלי, "השירה כמשנה", 18: 150;
 אסתר, חיה, "גן ערבסק", 18: 157;
 לוחאן, אמפרו רואיו, "XVI", מספרדית: מרגלית
 מתתיהו, 18: 159;
 לוחאן, אמפרו רואיו, "XVIII", מספרדית: מרגלית
 מתתיהו, 18: 159;
 לוחאן, אמפרו רואיו, "L", מספרדית: מרגלית
 מתתיהו, 18: 160;
 לוחאן, אמפרו רואיו, "LII", מספרדית: מרגלית
 מתתיהו, 18: 160;
- ## גיליון 19
- אליעזר, אורי, "ציור", 19: כריכה קדמית;
 נגיד, חיים, "לראות משם", 19: 4;
 שמיר, יזה, "ביאליק, תחיית הלשון והעיר העברית
 הראשונה", 19: 5;
 גוטמן, נחום, "ציור ל'שירים ופזמונות לילדים",
 19: 6;
 פרידמן, אורי, "מי האיש שרוקד מול הרוח הקיצית",
 15: 19;
 פרידמן, אורי, "היא מדברת אל קפסאות הקרטון",
 19: 16;
 פרידמן, אורי, "קחיני", 19: 16;
 יהושע, א. ב., "יהודים, ערבים, ישראלים", 19: 17;
 אלפי, יוסי, "יום העצמאות כילדים", 19: 21;
 אלפי, יוסי, "רמת הגולן באיחור של 35 שנה", 19: 22;
 אלפי, יוסי, "מדינתי מסכתי מסכתי", 19: 22;
 גורי, חיים, "העברית הכתובה והעברית המדוברת",
 19: 23;
 אפפל, שולמית, "וודסטוק מוכרת גלידה", 19: 28;
 מואסי, פארוק, "על לשון השיר בערבית ועל לשון
 היומיום", 19: 29;
 דורון, אביבה, "שפת הכתיבה ושפת הדיבור בשירת
 הספרד", 19: 31;
 בר-כוכב, ישראל, "שיבה", 19: 34;
 בר-כוכב, ישראל, "הג", 19: 34;
 בר-כוכב, ישראל, "נול", 19: 34;
 בר-כוכב, ישראל, "שריקה", 19: 35;
 בר-כוכב, ישראל, "טבע דומם", 19: 35;
 בר-כוכב, ישראל, "מילה", 19: 35;
 בר-כוכב, ישראל, "פני מלאך", 19: 35;
 שמוש, אמנון, "זיקנה ואובדן ראייה", 19: 36;
 נתן, אפרת, "לצעוד ולקצור", 19: 39;
 נתן, אפרת, "דגל", 19: 41;
- דרוויש, מחמוד, "צבע צהוב", מערבית: פרץ-דרור בנאי,
 19: 45;
 דרוויש, מחמוד, "יונים", מערבית: פרץ-דרור בנאי,
 19: 45;
 דרוויש, מחמוד, "זכות השיבה לגן עדן", מערבית: פרץ-
 דרור בנאי, 19: 46;
 דרוויש, מחמוד, "יד הפסל", מערבית: פרץ-דרור בנאי,
 19: 46;
 סנונית, מיכל, "בעניין המוות", 19: 47;
 סנונית, מיכל, "פרח חייכני", 19: 48;
 בז'ראנו, מאיה, "מה קרה למוות", 19: 49;
 בז'ראנו, מאיה, "עביר אראמין", 19: 49;
 בז'ראנו, מאיה, "עימאר עימאר", 19: 50;
 קינר, גד, "אני מציע פשרה", 19: 51;
 קינר, גד, "מוסריות, טוריקה וסביבון מעופרת יצוקה",
 19: 52;
 לרנר, מוטי, "חשבון נפש הכרחי", 19: 55;
 רייך, אשר, "שפמים מעל עיני: על דאדא ודאדאיזם",
 19: 57;
 צארא, טריסטאן, "זמן אביב", בתרגום: אשר רייך,
 19: 65;
 צארא, טריסטאן, "לוח שנה", בתרגום: אשר רייך,
 19: 65;
 צארא, טריסטאן, "דאדא רווי 2", בתרגום: אשר רייך,
 19: 67;
 קרני, שאול, "בינתיים", 19: 68;
 דור, נורית, "המורה לחקלאות", 19: 69;
 דור, נורית, "המורה לחקלאות", 19: 75;
 אסתר, חיה, "פרחנא", 19: 77;
 אילון, רבקה, "חיבוקו של משורר", 19: 78;
 סיון, אריה, "החיבוק הנכון", 19: 78;
 הלוי, שולמית חוה, "פרחי הערפד", 19: 80;
 הלוי, שולמית חוה, "כפרה", 19: 81;
 קולינאס, אנטוניו, "זמן ותהום", מספרדית: מרגלית
 מתתיהו, 19: 83;
 מרדכי, שחר-מריו, "אבי", 19: 85;
 מרדכי, שחר-מריו, "בית", 19: 85;
 מרדכי, שחר-מריו, "תמיד אנחנו עומדים", 19: 85;
 פריאנטה, מיכאל, "תרזה", 19: 86;
 צ'קסקי, זויה, "אובד כלוס (חסר בית)", 19: 91;
 אליעזר, אורי, "לוויה", 19: 104;
 אליעזר, אורי, "עכבישים", 19: 104;
 אליעזר, אורי, "הראית כלב חופר בחול?", 19: 105;
 עומר, נולי, "הפקק, סיפור בשלושה פרקים", 19: 106;
 עומר, נולי, "יצאית מדעתי", 19: 108;
 עומר, נולי, "ציור זוגדי", 19: 109;
 מלמד, דוד, "מאכס", 19: 110;
 בושם, אילן, "על הבר", 19: 113;

- בושם, אילן, "משוררים", 19: 113;
 בושם, אילן, "נעלמים", 19: 113;
 בושם, אילן, "זכוכי", 19: 113;
 קוולובסקי גולן, איבון, "לגנן", 19: 114;
 קוולובסקי גולן, איבון, "לגיאוגרף", 19: 114;
 קוולובסקי גולן, איבון, "לחזאי", 19: 115;
 קוולובסקי גולן, איבון, "לתיר", 19: 115;
 מרקיש, דוד, "יאכטה", 19: 116;
 יריב, אמנון, "סולם יעקב", 19: 119;
 עמית, פנינה, "צדפים קונכיית ומלחמה", 19: 127;
 עמית, פנינה, "ילדות", 19: 127;
 קדישמן, מנשה, "רישום", 19: 128;
 קדם, אירית, "הגיבור המסרב להתבגר", 19: 129;
 חזק, יחיאל, "כנרת אחרת", 19: 135;
 בלום, אילן, "הדור השלישי", 19: 136;
 נגיד, חיים, "בן החייט הכחול", 19: 138;
 ויסמן, גבי, "סופר, יצירה, בדידות", 19: 149;
 בן-דוד, יערה, "כוח הזיכרון וכורח השכחה", 19: 154;
 קליין, ארלינה, "טיפה של אושר", 19: 157;
- רותם, יהודית, "ובאהבתה ישגה תמיד", 20: 44;
 רוז, רבקה, "שפה אחרת- מקום אחר", 20: 49;
 רוז, רבקה, "קוראים לו חבקוק", 20: 51;
 נצר, רות, "נומה עמק", 20: 53;
 נצר, רות, "במקום הזה", 20: 58;
 נצר, רות, "לשונוות", 20: 59;
 מירן, ראובן, "פינות", 20: 60;
 מירן, ראובן, "בורות", 20: 60;
 מירן, ראובן, "שריפות", 20: 60;
 שיהב, נעמי, "פתח דבר", 20: 61;
 שיהב, נעמי, "ביוגרפיה של תלמידת בית-ספר ארמנית", 20: 64;
 שיהב, נעמי, "עצה", 20: 65;
 שיהב, נעמי, "כר של זיתים", 20: 66;
 שיהב, נעמי, "ירושלים", 20: 67;
 שיהב, נעמי, "מר דג'אני, מטלפן מיריחו", 20: 69;
 ערידי, נעים, "קאנוניזציה של משורר", 20: 72;
 ערידי, נעים, "נאום ביריד הספר בפריז בתאריך 14. 3. 08", 20: 77;
 סומך, ששון, "אימאן מרסאל: נופי מולדת וגלות", 20: 80;
 לזין, ציפי, "(ימים נוראים ערוכים בעיסה של חגים)", 20: 83;
 לזין, ציפי, "(השכבתי את הורי לישן באדמת השרון הפוריה)", 20: 83;
 זהר-רייך, אלישבע, "שפתה הפנימית", 20: 84;
 עמית, פנינה, "צדפים קונכיית ומלחמה", 20: 85;
 עמית, פנינה, "שיר בחלקים", 20: 86;
 עמית, פנינה, "אב", 20: 86;
 עמית, פנינה, "בדידות", 20: 87;
 אלקלעי-גוט, קרן, "מנסה להתפלל", תרגום: מורט קורנברג-ווייס, 20: 88;
 אלקלעי-גוט, קרן, "קולות בעוררי", תרגום: דפי קורדיש-ויכרט, 20: 89;
 מדיני, יעל, "מותק של ילדה", 20: 91;
 נכון, נחמה, "נא לא להפריע", 20: 97;
 ריקלין, שמעון, "סוודר אדום", 20: 108;
 ניר, אלחנן, "כל היתום שבי", 20: 122;
 דסקל, ריקי, "סוס התודעה", 20: 123;
 דסקל, ריקי, "קילפתי תפוח למשוררת מתה", 20: 125;
 דסקל, ריקי, "לגלף רגע מתוך הזמן", 20: 125;
 כהן, אליעזר, "פורץ המחסומים", 20: 127;
 מאוטנר, עמית, "(ויגש וישלח)", 20: 129;
 מאוטנר, עמית, "(אני רוצה)", 20: 129;
 מאוטנר, עמית, "(השלום שלי שופע תפוחים)", 20: 130;
 מאוטנר, עמית, "(השלום שלי שופע תפוחים)", 20: 130;
 מאוטנר, עמית, "(גילת העצמאות)", 20: 130;
 מאוטנר, עמית, "כמו משמחה", 20: 131;
- כהן לוי, מאיה, "Urban Landscape", 20: כריכה קדמית;
 ביאליק, חיים נחמן, "גילוי וכיסוי בלשון", 20: 4;
 גינסור, ורדה, "מעורב עברי- שפת אם ואב", 20: 5;
 רייך, אשר, "שיר", 20: 19;
 רייך, אשר, "בקצרה", 20: 21;
 רייך, אשר, "גבובה החושים", 20: 21;
 איזקסון, מירון ח. , "דיבור", 20: 22;
 איזקסון, מירון ח. , "התנפלות", 20: 22;
 איזקסון, מירון ח. , "המצאה", 20: 23;
 מסג, סבינה, "(בוקר והים מהבהב)", 20: 24;
 מסג, סבינה, "זוהר", 20: 24;
 מסג, סבינה, "הפלגה", 20: 25;
 מסג, סבינה, "(בוקר פרטי)", 20: 25;
 מסג, סבינה, "מפלס נמוך", 20: 26;
 מסג, סבינה, "(הימה מלאה)", 20: 26;
 מסג, סבינה, "(הים המרדלד שקט)", 20: 27;
 מסג, סבינה, "שחיה", 20: 27;
 פרויד, תלמה, "ארמית אוברת", 20: 28;
 סומק, רוני, "רימון או הביוגרפיה של ידית התשוקה", 20: 32;
 בר כוכב, ישראל, "הארץ", 20: 33;
 בר כוכב, ישראל, "גן", 20: 34;
 קטן בן-ציון, דינה, "שפה כמקום הזהות: סיפור אישי או תופעה?", 20: 35;

גיליון 20

קינר, גד, "השרוול ההפוך: צמצום הוויה כהרחבתה המצמצמת בשירת חנוך לוין", 21: 30;
 אלפי, יוסי, "אדם נולד בישראל", 21: 34;
 אלפי, יוסי, "אדם בורח לקראת עצמו", 21: 34;
 אלפי, יוסי, "אדם קם בבוקר מחפש", 21: 35;
 שמיר, זיוה, "תחת קורת גג אחת", 21: 36;
 הנמן, אבנר, "גאנרי", 21: 44;
 הנמן, אבנר, "בנין", 21: 45;
 הנמן, אבנר, "האהבה נעלמה", 21: 47;
 הנמן, אבנר, "אסור להקריא שירים בפומבי", 21: 48;
 הנמן, אבנר, "הבריחה מקן הקוקייה", 21: 49;
 הנמן, אבנר, "קורט קוביין בתמוזה", 21: 50;
 מילין, פסח, "די, נמאס לשתוק!", 21: 51;
 מילין, פסח, "מה קרה למילים", 21: 51;
 מילין, פסח, "דמיון", 21: 52;
 מילין, פסח, "בראו להפגין", 21: 53;
 נגיד, חיים, "מארבע רוחות האוטופיה אל סף הדיגלוסיה", 21: 54;
 יצחק, יוסף, "יום אהבתנו הנשגב", 21: 62;
 יצחק, יוסף, "אור חי", 21: 63;
 יצחק, יוסף, "הציפורים", 21: 63;
 יצחק, יוסף, "שם", 21: 63;
 גרבוז, יאיר, "ניסיון עיקש להשביע את הייאוש", 21: 64;
 ליטווק, מירי, "האוויר של סבא סוליק", 21: 68;
 הלוי, שולמית חוה, "סן מיגל, האיים האזוריים", 21: 70;
 הלוי, שולמית חוה, "אשמנו בגדרנו", 21: 70;
 הלוי, שולמית חוה, "המחוז הצפוני בי", 21: 71;
 מלמד, צחי- יצחק, "הוליווד מחכה", 21: 72;
 אליעז, אורי, "הגוף אוהב את עצמו", 21: 76;
 אליעז, אורי, "תמונה", 21: 77;
 להב, אבנר, "נקודות מוצא", 21: 78;
 אליעז, אורי, "תבליט", 21: 79;
 אבן-חן, גליה, "יסורי ורתר הצעיר", 21: 83;
 אבן-חן, גליה, "משרד השידוכין של גליה", 21: 84;
 אבן-חן, גליה, "פרנץ ביברקופף", 21: 85;
 ריימן, נאום, "כימרות", מרוסית: דינה מרקון, 21: 86;
 אליעז, אורי, "פסלון קרמיקה", 21: 87;
 רוזנפלד, ברכה, "נציב של קרח", 21: 95;
 רוזנפלד, ברכה, "המתנה לתוצאות הבדיקה", 21: 95;
 רוזנפלד, ברכה, "רוח פרצים", 21: 96;
 רוזנפלד, ברכה, "מוניטור", 21: 96;
 רוזנפלד, ברכה, "במזל מאזניים", 21: 96;
 גוברין, נורית, "דיוקנו של בן הארץ כסופר עברי", 21: 97;
 לוי, שת חיים, "שרוע", 21: 116;
 יצחק, ידידיה, "בחזרה אל המקורות", 21: 117;
 הר, ישראל, "השתקפות", 21: 122;
 תומקין, יגאל, "ישראל הר", 21: 122;

מאוטנר, עמית, "רובה אוטומטי", 20: 132;
 מאוטנר, עמית, "אש יעילה", 20: 133;
 מאוטנר, עמית, "התחזיבות", 20: 133;
 מאוטנר, עמית, "נטילת ידיים", 20: 130;
 מאוטנר, עמית, "הסרה מבגד", 20: 134;
 מאוטנר, עמית, "ארמה", 20: 134;
 ענתבי, שור, "שמים וארץ", 20: 135;
 ענתבי, שור, "על ספר המדבר", 20: 135;
 ענתבי, שור, "חרות", 20: 136;
 עלון, קציעה, דליה מרקוביץ, "השפה המזרחית כנשאת של רעב וגעגוע", 20: 138;

גיליון 21

צ'רקסקי, זוויה, "להבין את דרידה", 21: כריכה קדמית;
 סומק, רוני, "חולצה מספר 2", 21: 5;
 יודעאלי, יוסי, "אבא מואיז", 21: 6;
 יודעאלי, יוסי, "סבא יוסף פואה", 21: 6;
 יודעאלי, יוסי, "סבתא אלגרה בן עזרא", 21: 6;
 רייך, אשר, "המילים, השורות, המשמעות", 21: 7;
 מולר, הרטה, "מה מתנדנד לו שם", בתרגום: אשר רייך, 21: 13;
 מולר, הרטה, "שגל יורד", בתרגום: אשר רייך, 21: 13;
 מולר, הרטה, "ריבוע חלון מואר", בתרגום: אשר רייך, 21: 13;
 מולר, הרטה, "ירדח שמן חותך לימון לילה", בתרגום: אשר רייך, 21: 13;
 מולר, הרטה, "ברכתי אותה לשלום", בתרגום: אשר רייך, 21: 14;
 מולר, הרטה, "אני שואלת אם יש כאן חיה אחרת", בתרגום: אשר רייך, 21: 14;
 מולר, הרטה, "תאומים אלה", בתרגום: אשר רייך, 21: 14;
 מולר, הרטה, "כאשר בשנתך פורץ בצחוק", בתרגום: אשר רייך, 21: 15;
 מולר, הרטה, "על מגש הבקר הוא מזמין", בתרגום: אשר רייך, 21: 15;
 מולר, הרטה, "כשאנשים שואלים בגלוי את אמי", בתרגום: אשר רייך, 21: 15;
 נרב, לילי, "בחזרה לבית-אלפא", 21: 16;
 אליעז, אורי, "דחלילים", 21: 19;
 אליעז, אורי, "ציור על משטח", 21: 22;
 נרב, לילי, "שגל בסמינר הקיבוצים", 21: 23;
 אליעז, אורי, "ציור על משטח", 21: 24;
 שמוש, אמנון, "מבט, מבע, מגע", 21: 27;
 שמוש, אמנון, "בא בימים", 21: 28;

מילק, לודן, "פרפר פרלין", 22: 7;
 מילק, לודן, "פרפר חלב", 22: 8;
 מילק, לודן, "מורידת השלגים", 22: 9;
 בר-כוכב, ישראל, "מועדים לששון", 22: 10;
 בר-כוכב, ישראל, "שבת אחים", 22: 11;
 בר-כוכב, ישראל, "נדודי שינה", 22: 11;
 בר-כוכב, ישראל, "קוסמולוגיה", 22: 11;
 בר-כוכב, ישראל, "עיר מקלט", 22: 12;
 בר-כוכב, ישראל, "צופרים", 22: 12;
 שמיר, זיוה, "ישמור האל את הגווילים", 22: 13;
 בינדר, צילה, "נתן אלטרמן", 22: 14;
 עפרת, גרעון, "אלטרמן והאמנות הסמויה מן העין", 22:
 24;
 בינדר, צילה, "איור מתוך ספר 'התבה המזמרת'", 22:
 25;
 קניספל, גרשון, "חיתוך עץ מתוך הספר 'שירי דור'", 22:
 26;
 קניספל, גרשון, "ליל קיץ 'שירי דור'", 22: 27;
 גטר, תמר, "סימניה", 22: 28;
 נאמן, מיכל, "מגש הכסף", 22: 30;
 לישנסקי, בתיה, "מגש הכסף", 22: 31;
 אופק, אברהם, "וחברינו היורדים מארץ-ישראל", 22:
 32;
 אופק, אברהם, "מתווה לישראל - חלום ושברו", 22: 34;
 הלפרין, חגית, "הסנדק", 22: 36;
 אילון, רבקה, "נתן אלטרמן - הנוסע הנצחי?", 22: 44;
 אלטרמן, נתן, "עוד חוזר הניגון", 22: 46;
 אלטרמן, נתן, "מסעות בנימין מטודלה", 22: 47;
 נגיד, חיים, "משורר מת מהלך", 22: 48;
 טרנה, שארל, "אני שר", 22: 50;
 רייך, אשר, "תמונת נוף", 22: 60;
 רייך, אשר, "שוקטת", 22: 60;
 לסקר-שילר, אלזה, "עמי", 22: 61;
 נצר, רות, "עוד מבט על האדונית והרוכל", 22: 62;
 אליעז, אורי, "אודגייט הלילות", 22: 64;
 נדב, לילי, "סבתא מוטי", 22: 66;
 נדב, לילי, "שמואל כותב מכתב", 22: 73;
 קינר, גד, "רישום אימפרסטייוניסטי", 22: 78;
 קינר, גד, "כאוצר בית הנכות", 22: 79;
 קינר, גד, "בשעת מותה של הציפור", 22: 79;
 שמוש, אמנון, "רשימות מזיכרון הולך ונעלם", 22: 80;
 מאוטנר, עמית, "דרדור אמצעים", 22: 84;
 מאוטנר, עמית, "קשה יהיה השלום", 22: 85;
 מאוטנר, עמית, "חזרה לשגרה", 22: 85;
 אייזן, אסתר, "סוסי לילה", 22: 86;
 אייזן, אסתר, "בלוקים דקדקים", 22: 86;
 אייזן, אסתר, "הדרכים מצטלבות", 22: 87;

בן דוד, יערה, "תמונה וקול בזמן אמת", 21: 123;
 בן דוד, יערה, "היומיום מכיל את הכל", 21: 124;
 בן דוד, יערה, "מצב חדש", 21: 124;
 בן דוד, יערה, "דאגה", 21: 125;
 בן דוד, יערה, "סודה של לורלי", 21: 125;
 בן דוד, יערה, "לפחות נטע עץ על ידו", 21: 126;
 בן דוד, יערה, "והאיש", 21: 126;
 מואסי, פארוק, "באתי אלייך", 21: 127;
 אליעז, אורי, "ציור על משטח", 21: 128;
 לוז, אבי, "שורשי ההפכים המתאחדים", 21: 129;
 בוני, מעין, "אתה משריש בי החל", 21: 140;
 בוני, מעין, "ההירות", 21: 141;
 בוני, מעין, "דיג", 21: 141;
 חדאד, ג'ומאנה, "כדי שאסע", מערבית: פרץ-דרור
 בנאי, 21: 142;
 חדאד, ג'ומאנה, "אני אישה", מערבית: פרץ-דרור
 בנאי, 21: 143;
 מלמד, דוד, "היושבים בחושך ראו אור גדול", 21:
 145;
 אליעז, אורי, "דהלילים, אלילים", 21: 147;
 אלג'ם, יעקב, "גשם ראשון", 21: 149;
 אליעז, אורי, "תבליט מתכת", 21: 150;
 נצר, רות, "פרידה מאימא", 21: 151;
 נצר, רות, "השמלה", 21: 151;
 נצר, רות, "האזכרה הרביעית למותך", 21: 152;
 נצר, רות, "המעיל", 21: 152;
 נצר, רות, "הסח הדעת", 21: 152;
 רבנו, תמר, "כיכבי הנר שלי", 21: 153;
 פרנקל, פנינה, "שחפים", 21: 155;
 פרנקל, פנינה, "פורטרט על המים", 21: 155;
 אילון, רבקה, "כל חלון, כל עץ?", 21: 156;
 אילון, רבקה, "לאלטרמן לא היה שעון", 21: 157;
 פישוהוף, אנדר, "ריצת הנמלט", 21: 158;
 שכטר, גליה, "בלילה עטפתי את בני", 21: 159;
 שכטר, גליה, "לילה", 21: 159;
 שכטר, גליה, "וואיפה האשר את שואלת", 21: 160;
 שכטר, גליה, "אני חושבת שאת תביני", 21: 160;
 גר, הדר, "מגש הכסף - שנות האלפיים", 22: כריכה
 קדמית;
 נגיד, חיים, "כשנאלמים המבקרים - ידברו המוות",
 22: 5;
 בזראנו, מאיה, "מוסיקה בת זמננו", 22: 6;

גיליון 22

- קודישמן, מנשה, "ציור", 23: כריכה קדמית;
ברנשטיין, אורי, "עליי להחבא בפני הערוי", 23: 5;
ברנשטיין, אורי, "ומה תעשה כשהמציאות נעלמת", 23: 6;
סומק, רוני, "אגם הברבורים. עצה שביעית לילדה
רוקרת", 23: 7;
סומק, רוני, "ציור", 23: 7;
סומק, רוני, "יונה וולך", 23: 8;
סומק, רוני, "אלן גינסברג", 23: 8;
סומק, רוני, "אייר הורוביץ", 23: 8;
סומק, רוני, "מפית", 23: 9;
סומק, רוני, "מפית", 23: 9;
סומק, רוני, "טרקטורים", 23: 10;
סומק, רוני, "גוש הקרח הכחול שקפא בעיניים", 23: 10;
סומק, רוני, "סונטת שמש", 23: 11;
סומק, רוני, "Arty Semite", 23: 11;
סומק, רוני, "ממטרה", 23: 12;
סומק, רוני, "ACQUA", 23: 12;
קודישמן, מנשה, "העקרה, הכבשה, היונה", 23: 13;
קודישמן, מנשה, "ציור", 23: 14;
קודישמן, מנשה, "נשאר כתם חם על אדמה חמה", 23: 14;
קודישמן, מנשה, "ציור", 23: 15;
קודישמן, מנשה, "על הים התיכון", 23: 16;
קודישמן, מנשה, "הגוף שלי לא נגמר איפה שרואים",
23: 16;
אלפי, יוסי, "העמק מתעורר בפני", 23: 17;
אלפי, יוסי, "אדם בורח לקראת עצמו", 23: 17;
קודישמן, מנשה, "ציור", 23: 17;
אלפי, יוסי, "איך קשר", 23: 18;
אלפי, יוסי, "מי בכלל מסוגל לשמוע שירים של אחר?",
23: 19;
קודישמן, מנשה, "ציור", 23: 18-19;
הלוי, שולמית חוה, "הרהורים בדרך", 23: 20;
הלוי, שולמית חוה, "רקפות", 23: 20;
שקלים, אסתר, "תפילה לנישואי בתי הבכורה לדודה",
23: 21;
עומר, נולי, "משפחה", 23: 21;
שקלים, אסתר, "מה צריכה אישה לדעת", 23: 22;
שקלים, אסתר, "ברוך שעשני אישה בצלמו", 23: 23;
רייך, אשר, "שלושה משוררים ציירים: פאול קליי, גיאורג
גרוס, טריסטן צארה", 23: 24;
קליי, פאול, "חמור", מגרמנית: אשר רייך, 23: 24;
קליי, פאול, "אחרונים", מגרמנית: אשר רייך, 23: 25;
גרוס, גיאורג, "מזמור", מגרמנית: אשר רייך, 23: 26;
גרוס, גיאורג, "ביוארט-קטע", מגרמנית: אשר רייך, 23:
27;
קולובסקי גולן, איבון, "מחווה לעבודותיו של חיים
אברהם", 22: 88;
אברהם, חיים, "רישום", 22: 89;
שמיר, זיוה, "אמת מארץ-ישראל", 22: 90;
גרנות, משה, "המת החי", 22: 96;
גרנות, משה, "השישי של שימבורסקה", 22: 98;
בזרנו, מאיה, "צדפים, קונכיות ומלחמה", 2: 102;
קינר, גד, "פורצי גבולות ומפלסי דרך", 22: 105;
בן-דוד, יערה, "אני רוצה להפריח עורבים לבנים",
22: 109;
פוגל, רון, "המוות אינו מחוסר עבודה", 22: 111;
הלפרן, רוני, "הגוף הפרוץ ומסע הדמים אל הנשיות",
22: 113;
יצחק, יוסף, "הפרחים דיברו בחלום", 22: 128;
יצחק, יוסף, "אדם בן כלב", 22: 128;
יצחק, יוסף, "מסדרונות הסוד", 22: 129;
יצחק, יוסף, "מה מטריד אותי", 22: 129;
טוראי-קלינסקה, קתרינה, "האצבע הקטנה", מפולנית:
ברכה רוזנפלד, 22: 130;
טוראי-קלינסקה, קתרינה, "המעיל", מפולנית: ברכה
רוזנפלד, 22: 130;
טוראי-קלינסקה, קתרינה, "חלון", מפולנית: ברכה
רוזנפלד, 22: 131;
כהן-שגיא, דניאל, "תולדות הימים ההם ותולדות
הימים הללו", 22: 132;
כהן-שגיא, דניאל, "גלובאליזציה", 22: 133;
שטרנפלד, צביקה, "אני צביקה שטרנפלד", 22: 134;
שטרנפלד, צביקה, "להיות משורר", 22: 134;
שטרנפלד, צביקה, "משורר מבוגר מקריא שיר
משעשע על המוות", 22: 135;
שטרנפלד, צביקה, "משורר צעיר", 22: 135;
רבנו, פיני, "היא הלכה ממך אל האופק", 22: 136;
רבנו, פיני, "איך להגיד את זה", 22: 137;
רבנו, פיני, "אהבתי במקום הזה", 22: 137;
רב-הון, אורנה, "התחדשות", 22: 138;
רו, רבקה, "המוות ההולך לפנינו", 22: 138;
שחרור, ציפי, "אישה", 22: 142;
שחרור, ציפי, "הולך הלילה ובא היום", 22: 142;
שחרור, ציפי, "קרעים של זמן", 22: 142;
שחרור, ציפי, "אני כורעת תחת נטל הבגד", 22: 143;
נתנוז, מלכה, "יכתי מההון כבר כמה תולעים", 22: 144;
גוברין, נורית, "דיוקנו של בן הארץ כסופר עברי", 22:
149;
לוי, חיים שת, "העץ שוב החל לדבר", 22: 165;
לוי, חיים שת, "שרוע", 22: 167;

- צארה, טריסטן, "זמן אביב", מגרמנית: אשר רייך, 23; 28
- צארה, טריסטן, "לוח שנה", מגרמנית: אשר רייך, 23; 28
- עפרת, גדעון, "אמנות היא מכתב", 23: 29; גוטמן, נחום, "מכתב מפריס", 23: 30; נוישטיין, יהושע, "מכתב ליוזף בויס", 23: 33; גטר, תמר, "מכתב ליוזף בויס", 23: 35; אפרת, בני, "בול", 23: 38; פרידמן, אורי, "עוד מעט אני אשים לך את מוצרט", 23: 40; פרידמן, אורי, "ציור", 23: 41; פרידמן, אורי, "ציור", 23: 42; בר-כוכב, ישראל, "מסעות אנריקה", 23: 44; בר-כוכב, ישראל, "הגן הראשון", 23: 44; בר-כוכב, ישראל, "(ואל הנגב אל הנגב)", 23: 45; בר-כוכב, ישראל, "סולם יעקב", 23: 45; בר-כוכב, ישראל, "אטלנטיס 3", 23: 45; בר-כוכב, ישראל, "תולדות חיים", 23: 46; בר-כוכב, ישראל, "פרידה", 23: 46; בר-כוכב, ישראל, "נילוס", 23: 46; בר-כוכב, ישראל, "יבנאל", 23: 46; נאמן, מיכל, "מית YAMIT", 23: 47; נאמן, מיכל, "May you swallow an umbrella", 23: 48; נאמן, מיכל, "בלי משיח בשמן", 23: 48; נאמן, מיכל, "בת ישראל", 23: 49; נאמן, מיכל, "Burn baby burn", 23: 49; נאמן, מיכל, "ההלוריה", 23: 49; שמיר, זיוה, "לנגן בחליל כפול-קנה", 23: 50; קינר, גד, "שירים עושים", 23: 51; קינר, גד, "שירה חולה לפתע", 23: 52; שמיר, זיוה, "ספרות של רמז וסוד", 23: 55; אדלר, דוד, "ממקום למקום: ברלין ולהאסה לא היו מעולם קרובות יותר", 23: 57; פופבסקי, מיכל, "איתמר סיאני- צייר ישראלי יליד תימן או האיש ש(לא) הלך לאיבוד", 23: 64; סיאני, איתמר, "ציור", 23: 71; סיאני, איתמר, "מציורי שנות ה-80", 23: 73; סריג, שחר, "לספסל מול הפיצרייה בעפולה בדרך חזרה לתל-אביב", 23: 76; סריג, שחר, "ציור", 23: 76; סריג, שחר, "ציור", 23: 77; סריג, שחר, "לספסל בתחנת האוטובוס בגשר לה-גרדיה", 23: 77; סריג, שחר, "לספסל בפארק מול יד לבנים, זה על הגבעה בקטנה בסוף פברואר", 23: 77;
- סריג, שחר, "לספסל מול הפיצרייה בעפולה בדרך חזרה לתל-אביב", 23: 76;
- סריג, שחר, "לספסל פיקניק ליד מגרש הטניס ביד אליהו", 23: 78;
- סריג, שחר, "הספסל ליד המלון ברחוב נס ציונה", 23: 78;
- סריג, שחר, "ציור", 23: 78;
- סריג, שחר, "ציור", 23: 78;
- סריג, שחר, "לספסל האטובוס ברחוב הכובשים", 23: 79;
- סריג, שחר, "לספסל ביצחק שדה", 23: 79;
- סריג, שחר, "לספסל הראשון על שדרות וושינגטון", 23: 79;
- אליעז, אורי, "(אקח את השמש)", 23: 80;
- אליעז, אורי, "ציור", 23: 80;
- אליעז, אורי, "מה כסוף?", 23: 81;
- אליעז, אורי, "ציור", 23: 82;
- שכטר, גליה, "פסנתר כנף", 23: 83;
- שכטר, גליה, "ציור", 23: 83;
- שכטר, גליה, "שוב חולף בי אור", 23: 84;
- שכטר, גליה, "ציור", 23: 84;
- שכטר, גליה, "ציור", 23: 84;
- בן-דוד, יערה, "חלקת עורה שיש קארה", 23: 85;
- בן-דוד, יערה, "קולאז'", 23: 86;
- בן-דוד, יערה, "כמר", 23: 86;
- בן-דוד, יערה, "קולאז'", 23: 87;
- בן-דוד, יערה, "משירי האישה האחרת", 23: 87;
- בן-דוד, יערה, "קולאז'", 23: 85;
- בן-דוד, יערה, "אמנות הכלים השלובים", 23: 89;
- נדב, לילי, "פרשת חיי עדינה", 23: 91;
- עומר, נולי, "ציפורים", 23: 93;
- נדב, לילי, "הכשרת מורים", 23: 94;
- נצר, אלי, "אימא", 23: 98;
- נצר, אלי, "שקרנים וקוסמים", 23: 98;
- רו, רבקה, "הקשב! אתה שומע?", 23: 99;
- עומר, נולי, "רותי צריכה להתרגל", 23: 103;
- עומר, נולי, "בית מתוק", 23: 105;
- עומר, נולי, "איפה אהיה בחגים", 23: 108;
- יצחק, יוסף, "אור אינסוף", 23: 110;
- יצחק, יוסף, "יותר מכל החלומות", 23: 110;
- יצחק, יוסף, "ציור", 23: 110;
- יצחק, יוסף, "ציפור שיר", 23: 111;
- יצחק, יוסף, "ציור", 23: 111;
- יצחק, יוסף, "הציפורים", 23: 112;
- יצחק, יוסף, "ציור", 23: 112;
- יצחק, יוסף, "ציור", 23: 112;
- ליברמנש, רונית, "ירושה", 23: 113;
- זהר-רייך, אלישבע, "רומן רב-דורי", 23: 114;
- מלמד, צחי, "אימא יקרה", 23: 119;

- עומר, נולי, "צעקת הפנויות", 23: 123;
- אבן-חן, גליה, "נופש עם בתי ברלין", 23: 127;
- אבן-חן, גליה, "יסורי ורתר הצעיר", 23: 127;
- הגן, טל, "כל היופי הזה", 23: 129;
- פרידמן, אורי, "ציור", 23: 132;
- מאוסנר, עמית, "צדקת הדרך", 23: 138;
- מאוסנר, עמית, "חזרה לשגרה", 23: 139;
- מאוסנר, עמית, "יש לך מזל הפעם", 23: 140;
- מאוסנר, עמית, "קשה יהיה השלום", 23: 140;
- עמית, פנינה, "מיליון דולר", 23: 141;
- רוזנפלד, ברכה, "היא ישנה", 23: 145;
- רוזנפלד, ברכה, "אמי מציירת מופשט", 23: 146;
- רוזנפלד, ברכה, "שעת הציפורים", 23: 146;
- רוזנפלד, ברכה, "עבודת טלאים - Patchwork", 23: 147;
- גרנות, משה, "בארבעים ושבע", 23: 148;
- שמוש, אמנון, "בואי רוח", 23: 152;
- קוזלובסקי-גולן, איבון, "שאיפה להגדרה עצמית", 23: 153;
- אבן חן, גליה, "שעות של חסד", 23: 154;
- שטרית, נהוראי מ', "יא גאראת אלוואדי - אה! שכנת הנחל!", 23: 156;
- שאווקי, אחמד, "יא גאראת אלוואדי - אה! שכנת הנחל!", מערבית: נהוראי מ' שטרית, 23: 156;
- אילון, אברהם, "אהבתך היא", 23: 158;
- אילון, אברהם, "חליפת מכתבים", 23: 158;
- אילון, אברהם, "אהבתך היא", 23: 158;
- אילון, אברהם, "אני סוגר לאגל הזהב", 23: 158;
- אילון, אברהם, "את ואני אניות גדולות", 23: 158;
- אילון, אברהם, "כמו לחבק מים", 23: 159;
- אילון, אברהם, "עד הערב נתפייס", 23: 159;
- נתן, אפרת, "אהל 2011", 24: כריכה קדמית;
- נגיד, חיים, "קין של מחאות", 24: 5;
- בזרנו, מאיה, "אלינו יושבי האוהלים", 24: 6;
- בזרנו, מאיה, "אישה זופת על פניה", 24: 7;
- מילק, לורן, "חולדה", 24: 8;
- מילק, לורן, "מתכת", 24: 9;
- לוגסי, אליה, "צילום", 24: 10;
- סתיו, שירה, "כל אישה מעריצה פאשיסט", 24: 11;
- סתיו, שירה, "איך השארתי אותך", 24: 11;
- סתיו, שירה, "סרגל", 24: 13;
- סתיו, שירה, "שמות", 24: 13;
- לוגסי, אליה, "צילום", 24: 14;
- אבן-חן, גליה, "השכון", 24: 15;
- אבן-חן, גליה, "יוספה והנחשים", 24: 15;
- סלוצקי, טלי, "צילום", 24: 16;
- עמית, פנינה, "אב", 24: 17;
- אלכסי, שרמן, "שריפות בית", בתרגום: פנינה עמית, 24: 17;
- עמית, פנינה, "אבידן אבידניום", 24: 17;
- שובל, גיא, "צילום", 24: 19;
- לובינסקי, דנה, "במעגל", 24: 20;
- נחמן, דנה, "צילום", 24: 21;
- רוזן, כרמית, "כלבת-חצר", 24: 22;
- ניצן, טל, "הסהרורית", 24: 23;
- ניצן, טל, "מילימטר אל הפתח", 24: 23;
- ניצן, טל, "התחלפות", 24: 24;
- רוזנפלד, ברכה, "יש לה מעיל של שתיקות עם כיסים עמוקים", 24: 25;
- נתנון, מלכה, "שלי הזונה", 24: 27;
- נתנון, מלכה, "מתוך גרונה", 24: 27;
- עוז, דניאל, "צירים", 24: 28;
- עוז, דניאל, "אורובורוס", 24: 28;
- עוז, דניאל, "יחס הפוך", 24: 29;
- שמואלוף, מתי, "בגוד משלי", 24: 30;
- שטילמן, דנה, "צילום", 24: 31;
- שובל, גיא, "צילום", 24: 36;
- סומק, רוני, "פסטיבל משוררים על שפת הים השחור", 24: 37;
- סומק, רוני, "איור", 24: 37;
- איוקסון, מירון ת., "אחר", 24: 38;
- איוקסון, מירון ת., "פגם משפחה", 24: 39;
- איוקסון, מירון ת., "פיזיקה", 24: 39;
- איוקסון, מירון ת., "פשוט", 24: 40;
- איוקסון, מירון ת., "המצאה", 24: 40;
- קינר, גד, "שמנת תנוכה", 24: 41;
- קינר, גד, "סופר", 24: 41;
- קינר, גד, "שער גם עדין", 24: 42;
- קינר, גד, "העיר קולעת את אפל מחלפות כבישיה)", 24: 42;
- הלוי, שולמית חוה, "תפילה קשה", 24: 43;
- הלוי, שולמית חוה, "בין תכלת לכרתי", 24: 44;
- רייך, אשר, "תמונת ניסיון לזיהוי", 24: 45;
- קסטנר, אריך, "יודי של משוררים", מגרמנית: אשר רייך, 24: 46;
- קסטנר, אריך, "רומנים שימושיים", מגרמנית: אשר רייך, 24: 47;
- דרוויש, מחמוד, "תסריט מוכן", מערבית: פארוק מואסי, 24: 48;
- עמאר, תורכי, "שני מכתבים לאבא", מערבית: ת. ע., 24: 51;
- שפירא, מורן, "צילום", 24: 51;

גיליון 24

שמיר, זיוה, "המיית כינור ומכת גונג", 24: 96;
 לטובי צקן, טלי, "דברים על גרגרים", 24: 104;
 ברנשטיין, אורי, "על שירתו של ישראל בר-כוכב", 24:
 108;
 יצחקי, ידידיה, "חסד השיר", 24: 114;
 גרנות, משה, "מידת הטרחה הראויה", 24: 123;
 רובנס, פול, "הבת פרו מיניקה את אביה קימון", 24: 126;
 איזקסון, מירון ח., "מלאכה מבריקה וקפדנית", 24: 127;
 בן דוד, יערה, "מסע שירי בשבילי האהבה", 24: 129;
 רוזנפלד, ברכה, "מבט מדויק על בדידות", 24: 132;
 הלפרין, חגית, "אז מה אם לא רואים עליי מבחוי", 24:
 134;
 קינר, גד, "הכאב והיופי", 24: 137;
 יצחקי, רינה, "היינו העתיד, ההצגה נגמרת", 24: 139;
 נתן, אפרת, "מתוך עבודת הוידאו 'פניקס'", 24: 142;
 נתן, אפרת, "הנפת החרמש", 24: 145;
 נתן, אפרת, "עבודה על הגג", 24: 149;
 גוברין, נורית, "המשפחה הספרותית של עמוס עוז", 24:
 151;

אפפל, שולמית, "דמיון לא שקט", 24: 52;
 אפפל, שולמית, "מצב רוח לקטוף פטריות", 24: 52;
 אפפל, שולמית, "אירופה הקלאסית", 24: 53;
 כהן, אלונה, "צילום", 24: 53;
 נדב, לילי, "הבוקים", 24: 54;
 נדב, לילי, "אסור לקרוא לו אבא", 24: 59;
 מור-חיים, עדינה, "חלב", 24: 64;
 מור-חיים, עדינה, "ירוק", 24: 64;
 מור-חיים, עדינה, "אימהות", 24: 65;
 סגל, בנימין, "חדרו של רמבו", 24: 66;
 רמבו, ארתור, "תנועות", תרגום והערות: זיוה שמיר,
 24: 69;
 שמיר, זיוה, **עיני אהובתי**, 24: 70;
 אדלר, דוד, "הנזירים של סן סימון", 24: 75;
 אדלר, דוד, "מוזיאון רוקפלר 1967", 24: 77;
 אדלר, דוד, "מלך חביון", 24: 78;
 מלמד, צחי-יצחק, "אליהו הנביא מבריל על יין נסך",
 24: 79;
 ליטווק, מירי, "מתחת לעפעפיים", 24: 83;
 גרנות, משה, "בין פרומושיקה לבוטשאני", 24: 85;
 רימלט, אילנה, "בית חדש", 24: 92;

שירה

א. אבן חן, גליה, "נדר הנזיר", 18: 148;
 אבן-חן, גליה, "נופש עם בתי בברלין", 23: 127;
 אבן-חן, גליה, "נכות", 13: 156;
 אבן חן, גליה, "פטפוטים", 15: 69;
 אבן-חן, גליה, "פרנץ ביכרופף", 21: 85;
 אבן חן, גליה, "רומאן", 15: 69;
 אבן חן, גליה, "שמחת בית השואבה", 18: 148;
 אברבנאל, קובי, "יראת שמים", 16: 12;
 אדלר, דוד, "הנזירים של סן סימון", 24: 75;
 אדלר, דוד, "מוזיאון רוקפלר 1967", 24: 77;
 אדלר, דוד, "מלך חביון", 24: 78;
 אוורבוך אורפז, יצחק, "ביקור בתל-אביב", 1: 80;
 אוורבוך אורפז, יצחק, "הבוקר על האש", 1: 80;
 אוורבוך אורפז, יצחק, "הככר", 1: 80;
 אוורבוך אורפז, יצחק, "מעשה חייט", 1: 81;
 אוורבוך אורפז, יצחק, "קבורת האפר", 1: 81;
 אופן, יהודה, "אהב את האנושות", 1: 305;
 אופן, יהודה, "אמא- בן חמש", 1: 305;
 אופן, יהודה, "בחייו מימיו", 1: 305;
 אופן, יהודה, "בכף ידו נטמנו כוכבים", 1: 305;
 אופן, יהודה, "בת שבע-עשרה", 1: 305;
 אופן, יהודה, "תמיד עמד להתפלל בשורה האחרונה",
 1: 305;
 אופן, יהודה, "שישה שירים", 1: 305;

א. אבן-ח'דרה, פהר, "איוב הגלילי שב אל הורד", 11:
 55;
 אבן-חנא, חנא, "דיאלוג בין פרסות לרשאים",
 מערבית: ג'ריס טנוס, 11: 44;
 אבן-חנא, חנא, "ירושלים", מערבית: ג'ריס טנוס, 11:
 45;
 אבן חן, גליה, "מאהבת בעולם", 15: 69;
 אבן חן, גליה, "רודפת אחרי גברים", 15: 71;
 אבן חן, גליה, "אהבה שאינה תלויה בדור", 15: 71;
 אבן חן, גליה, "איך", 18: 148;
 אבן חן, גליה, "בסדנה לכתובה יוצרת", 15: 71;
 אבן-חן, גליה, "גלית תשיר לנו סולו", 17: 70;
 אבן-חן, גליה, "השכן", 24: 15;
 אבן-חן, גליה, "חדירה אל הפנים", 17: 70;
 אבן חן, גליה, "חוקיות", 18: 149;
 אבן-חן, גליה, "יסורי ורתר הצעיר", 21: 83;
 אבן-חן, גליה, "יסורי ורתר הצעיר", 23: 127;
 אבן-חן, גליה, "יוספה והנחשים", 24: 15;
 אבן-חן, גליה, "כיוון שזהו הכיוון", 13: 156;
 אבן חן, גליה, "כשפסקת לדרוש בשלומי", 15: 70;
 אבן חן, גליה, "לימים הוא יספר לאשתו", 15: 70;
 אבן-חן, גליה, "מחוקה", 17: 71;
 אבן-חן, גליה, "משרד השידוכין של גליה", 21: 84;

- איני, לאה, "לאורך הנהר", 14: 28;
- איתן, מרים, "היפהפיה מקונסטנטינופול", 1: 291;
- איתן, מרים, "מסעותיה של פילהמינה מריה פלורבל", 10: 56;
- איתן, מרים, "נקודת זכריצקי", 4: 24;
- אלג'ואד, ראדי עבד, "לא נשקתי את פני אמיי", 11: 158;
- אלג'ס, יעקב, "גשם ראשון", 21: 149;
- אלדן, אנדר, "אני זוכר את זריות הזרירים)", 1: 304;
- אלדן, אנדר, "האוויר ובהירותו יבהירו סבר האביב)", 1: 304;
- אלדן, אנדר, "הקשה קושיות)", 7: 52;
- אלדן, אנדר, "זקופה סופגת אגרופו בסף)", 1: 304;
- אלדן, אנדר, "חי נלחץ)", 7: 53;
- אלדן, אנדר, "לא באלימות אילמת אלה)", 1: 304;
- אלדן, אנדר, "מפני בדודו כרע אוסף מכת כעס מדרכה בדרך)", 15: 119;
- אלדן, אנדר, "נרגש כמברג פגום המבריג ברג פגוע)", 9: 117;
- אלדן, אנדר, "עכשיו במשקים הקשובים שומעים במקשה)", 1: 304;
- אלדן, אנדר, "ראה אור רוחה)", 7: 52;
- אלטמן קידר, רונן, "מרים מספרת על האורגיה הראשונה)", 10: 112;
- אלטמן קידר, רונן, "נרדל", 10: 112;
- אלטשולד, איתי, "סכת אדם במדבר)", 16: 120;
- אלטשולד, איתי, "עיתותי בידי)", 16: 120;
- אליאני, פנינה, "כשאמות", 16: 53;
- אליאני, פנינה, "שירת הארמה", 16: 54;
- אליאני, פנינה, "תשוקה", 16: 53;
- אליאס, אבי, "אופטימיות", 16: 96;
- אליאס, אבי, "להרחיק", 16: 96;
- אליאס, אבי, "סדר בבלגן", 16: 96;
- אליאס, אבי, "פתאום", 16: 96;
- אליאס, אבי, "דיאות ירוקות", 16: 96;
- אלימלך, דרור, "לואיזה", 1: 320;
- אלימלך, דרור, "לילה עשן", 1: 320;
- אלימלך, דרור, "מקרר", 1: 320;
- אלימלך, דרור, "על סוס", 1: 320;
- אלימלך, דרור, "פסטיבל התות", 1: 320;
- אליעזר, אורי, "אקח את השמש)", 23: 80;
- אליעזר, אורי, "הראית כלב חופר בחול?", 19: 105;
- אליעזר, אורי, "הגוף אוהב את עצמו", 21: 76;
- אליעזר, אורי, "לוויה", 19: 104;
- אליעזר, אורי, "מה כסוף?", 23: 81;
- אליעזר, אורי, "עכבישים", 19: 104;
- אליעזר, אורי, "תמונה", 21: 77;
- אלכסי, שרמן, "שריפות בית", בתרגום: פנינה עמית, 24: 17;
- אוקמן, טלי, "פטה-מורגנה", 16: 21;
- אוקמן, טלי, "רעננות", 16: 21;
- אור, אמיר, "שקיעה", 14: 117;
- אזרד, טל, "אחד כל כך", 16: 43;
- אזרד, טל, "אמי נוהגת לשכול", 16: 42;
- אזרד, טל, "שיחה", 16: 42;
- איונגר, איתי, "מתוך מחזור שירים ליאון", 10: 122;
- איוקסון, מירון ח. , "אחד", 24: 38;
- איוקסון, מירון ח. , "אינו מוכן", 14: 38;
- איוקסון, מירון ח. , "בבית", 12: 68;
- איוקסון, מירון ח. , "גרסה", 13: 54;
- איוקסון, מירון ח. , "דבר הכלי", 12: 68;
- איוקסון, מירון ח. , "דיבור", 20: 22;
- איוקסון, מירון ח. , "האיש שלא ידע", 14: 39;
- איוקסון, מירון ח. , "המצאה", 24: 40;
- איוקסון, מירון ח. , "המצאה", 20: 23;
- איוקסון, מירון ח. , "הנפש האוכלת", 14: 38;
- איוקסון, מירון ח. , "התנפלות", 20: 22;
- איוקסון, מירון ח. , "זכר", 13: 54;
- איוקסון, מירון ח. , "חצר אבליים", 14: 37;
- איוקסון, מירון ח. , "ימי אדם", 14: 37;
- איוקסון, מירון ח. , "יציאת נשמה", 14: 36;
- איוקסון, מירון ח. , "כלי שהשתבח", 12: 67;
- איוקסון, מירון ח. , "כפרה", 15: 36;
- איוקסון, מירון ח. , "ניפוץ", 12: 69;
- איוקסון, מירון ח. , "סכנה", 13: 55;
- איוקסון, מירון ח. , "עצם", 15: 36;
- איוקסון, מירון ח. , "פגם משפחה", 24: 39;
- איוקסון, מירון ח. , "פיזיקה", 24: 39;
- איוקסון, מירון ח. , "פשוט", 24: 40;
- איוקסון, מירון ח. , "ראה", 15: 37;
- איוקסון, מירון ח. , "רק פתאום", 14: 35;
- איוון, אסתר, "בלוקים דקדקים", 22: 86;
- איוון, אסתר, "הדרכים מצטלבות", 22: 87;
- איוון, אסתר, "סוסי לילה", 22: 86;
- אילון, אברהם, "אהבתך היא", 23: 158;
- אילון, אברהם, "אני סוגר לאגל הזהב", 23: 158;
- אילון, אברהם, "את ואני אניות גדולות", 23: 158;
- אילון, אברהם, "חליפת מכתבים", 23: 158;
- אילון, אברהם, "כמו לחבק מים", 23: 159;
- אילון, אברהם, "עד הערב נתפייס", 23: 159;
- אילון, רבקה, "כל חלון, כל עץ?", 21: 156;
- אילון, רבקה, "לאלתרמן לא היה שעון)", 21: 157;
- אילון, רבקה, "נבוכה", 18: 139;
- אילן, אורה, "מעתיקה סגנונות)", 16: 103;
- אילן, אורה, "אדם אוזק בחבלי עצמו)", 16: 102;
- אילן, אורה, "בדידות", 16: 102;
- אילן, אורה, "הנשים שבי", 16: 103;

- אריאל, ורד, "שק אגרוף", 78: 16;
- ארפ, הנס, "אניסוס", בתרגום: אשר רייך, 43: 15;
- אשל, סיגל, "כמו החתול השחור הזעיר", 90: 16;
- אשל, סיגל, "זרה", 90: 16;
- אשל, סיגל, "עוד לא", 90: 16;
- אשל, סיגל, "צחוק היטיב שם עם כולם", 82: 10;
- ב.**
- בוני, מעין, "אתה משריש בי החל", 140: 21;
- בוני, מעין, "דיג", 141: 21;
- בוני, מעין, "זהירות", 141: 21;
- בושם, אילן, "זכוב", 113: 19;
- בושם, אילן, "משוררים", 113: 19;
- בושם, אילן, "נעלמים", 113: 19;
- בושם, אילן, "על הבר", 113: 19;
- בזדנו, מאיה, "אישה ופת על פניה", 7: 24;
- בזדנו, מאיה, "אלינו יושבי האוהלים", 6: 24;
- בזדנו, מאיה, "הבעיה הפלסטינית-יהודית", 6: 6;
- בזדנו, מאיה, "הסוכך הערפילי, נסיכה אילמת", 6: 8;
- בזדנו, מאיה, "התדר הדומם", 20: 13;
- בזדנו, מאיה, "זמן הג'אז שלי", 3: 87;
- בזדנו, מאיה, "טלפורטציה", 35: 15;
- בזדנו, מאיה, "כאן [2]", 3: 88;
- בזדנו, מאיה, "כלב בלב השרה", 140: 1;
- בזדנו, מאיה, "עביר אראמין", 49: 19;
- בזדנו, מאיה, "עימאר עימאר", 50: 19;
- בטחיש, ראגי, "הקפה של סבתא", 116: 11;
- בטחיש, ראגי, "נהרות", 115: 11;
- בינג-היידקר, ליאורה, "דיוקן עצמי בהתהוות", 59: 16;
- בינג-היידקר, ליאורה, "שני רישומים לתצריב", 59: 16;
- בלאט, נטע, "יום הכביסה של סבתא ואסינה", 19: 10;
- בלומרט, רות, "הורדים בפח היו אדומים", 80: 15;
- בלומרט, רות, "לעיתים נדמה ולא בחלום", 80: 15;
- בלומרט, רות, "גיל אפשרי", 125: 14;
- בלומרט, רות, "המיאון", 126: 14;
- בלומרט, רות, "כרונוס", 126: 14;
- בלומרט, רות, "מעשה אהבה", 80: 15;
- בלומרט, רות, "פליאה", 126: 14;
- בלומרט, רות, "קצב קוסמי", 125: 14;
- בלומרט, רות, "רוח האביב", 127: 14;
- בלן, אבי, "בעקבות מסה של משורר מהמאה ה-19", 16: 33;
- בלן, אבי, "בשירה צריך", 33: 16;
- בלן, אבי, "העץ של קאנדינסקי", 34: 16;
- בלנדיאנה, אנה, "אי-בחירה", מרומנית: חיים נגיד, 15: 99;
- בלנדיאנה, אנה, "סייח צעיר", מרומנית: חיים נגיד, 15: 99;
- אלפי, יוסי, "אדם בורח לקראת עצמו", 34: 21;
- אלפי, יוסי, "אדם בורח לקראת עצמו", 17: 23;
- אלפי, יוסי, "אדם נולד בישראל", 34: 21;
- אלפי, יוסי, "אדם קם בבוקר מחפש", 35: 21;
- אלפי, יוסי, "אין קשר", 18: 23;
- אלפי, יוסי, "בימי המעברה הראשונים", 152: 13;
- אלפי, יוסי, "העמק מתעורר בפני", 17: 23;
- אלפי, יוסי, "יום העצמאות כילדים", 21: 19;
- אלפי, יוסי, "מדינתי מסכתי מסכתי", 22: 19;
- אלפי, יוסי, "מחזורים", 68: 17;
- אלפי, יוסי, "מחזור חילוף החומרים", 68: 17;
- אלפי, יוסי, "מחזור שקט", 69: 17;
- אלפי, יוסי, "מי בכלל מסוגל לשמוע שירים של אחר?", 19: 23;
- אלפי, יוסי, "רמת הגולן באיחור של 35 שנה", 22: 19;
- אלצבאח, סועאד, "אל נא תטר לי", מערבית: לאה גלזמן, 86: 8;
- אלצבאח, סועאד, "אני רוצה לכתוב", מערבית: לאה גלזמן, 86: 8;
- אל-קאסם, סמיה, "כוכב", מערבית: ששון סומך, 11: 9;
- אל-קאסם, סמיה, "נווה מדבר", מערבית: ששון סומך, 11: 8;
- אלקלעי-גוט, קרן, "מנסה להתפלל", תרגום: מורט קורנברג-ווייס, 88: 20;
- אלקלעי-גוט, קרן, "קולות בעור", תרגום: דפי קודיש-וייכרט, 89: 20;
- אלתרמן, נתן, "מסעות בנימין מטודלה", 47: 22;
- אלתרמן, נתן, "עוד חוזר הניגון", 46: 22;
- אמיתי, נטע, "לעיתים אני נדמית לעצמי כאשה פורטינית", 100: 16;
- אמיתי, נטע, "סונטה נגד פרשנויות", 100: 16;
- אנצסברגר, הנס מגנוס, "אסון נורמלי", בתרגום: אשר רייך, 41: 15;
- אסולין, יאיר, "יש בידך לנסוע", 133: 16;
- אסולין, יאיר, "עיר", 133: 16;
- אסתר, חיה, "גן ערבסק", 157: 18;
- אסתר, חיה, "כשחלמתי", 86: 6;
- אסתר, חיה, "פרחנא", 77: 19;
- אסתר, חיה, "שיר", 219: 1;
- אפפל, שולמית, "אירופה הקלאסית", 53: 24;
- אפפל, שולמית, "דמיון לא שקט", 52: 24;
- אפפל, שולמית, "וודסטוק מוכרת גלידה", 28: 19;
- אפפל, שולמית, "מצב רוח לקטוף פטריות", 52: 24;
- ארבל, טל גילה, "תשכב אתה כמו אלהים", 119: 16;
- אריאל, ורד, "עון הרוח המתפשטת", 78: 16;
- אריאל, ורד, "לאולאלה", 78: 16;
- אריאל, ורד, "שבץ נא", 78: 16;

- בן, גוטפריד, "קפה המערב", בתרגום: אשר רייך, 15 : 41;
בן דוד, אביה, "בלילה איני ישן", 16 : 48;
בן דוד, יערה, "היומיום מכיל את הכל", 21 : 124;
בן דוד, יערה, "והאיש", 21 : 126;
בן דוד, יערה, "לפחות נטע עץ על ידו", 21 : 126;
בן דוד, יערה, "חלקת עורה שיש קרורה", 23 : 85;
בן דוד, יערה, "כמו", 23 : 86;
בן דוד, יערה, "משירי האישה האחרת", 23 : 87;
בן דוד, יערה, "סודה של לורלי", 21 : 125;
בן דוד, יערה, "תמונה וקול בזמן אמת", 21 : 123;
בן יצחק, ליאורה, "לא בכל יום", 16 : 64;
בן יצחק, ליאורה, "תהפוכות", 16 : 64;
בן-שאול, משה, "איש אינו יודע", 7 : 19;
בן-שאול, משה, "הקשיב, להקשיב", 3 : 84;
בן-שאול, משה, "סנפיר", 4 : 75;
בן-שאול, משה, "קווים", 7 : 18;
בן-שאול, משה, "פחים", 1 : 288;
בן-שאול, משה, "שאול", 1 : 289;
בן-שאול, משה, "שקרן", 1 : 289;
בן-שאול, משה, "תרנגול", 3 : 85;
בסקין, סיון, "גל חום", 10 : 5;
בסקין, סיון, "הו, הגדר", 10 : 8;
בסר, יעקב, "בטנך הלחה", 2 : 20;
בסר, יעקב, "בשישים ושבע, בקרב", 5 : 7;
בסר, יעקב, "כיוונתי לשנת", 5 : 8;
בר-חיים, נועה, "גוף הסיגריה שלי מפקד", 16 : 80;
בר-חיים, נועה, "כבר הפסקתי לרדוף", 16 : 80;
בר-חיים, נועה, "צפרני הגשם נוקשות על החלון", 16 : 80;
בר-חיים, נועה, "בית הבליעה", 16 : 80;
בר-כוכב, ישראל, "ואל הנגב אל הנגב", 23 : 45;
בר-כוכב, ישראל, "אטלנטיס 3", 23 : 45;
בר-כוכב, ישראל, "גן", 20 : 34;
בר-כוכב, ישראל, "הארץ", 20 : 33;
בר-כוכב, ישראל, "חג", 19 : 34;
בר-כוכב, ישראל, "טבע דומם", 19 : 35;
בר-כוכב, ישראל, "יבנאל", 23 : 46;
בר-כוכב, ישראל, "ימי שמש", 14 : 43;
בר-כוכב, ישראל, "מועדים לששון", 22 : 10;
בר-כוכב, ישראל, "מילה", 19 : 35;
בר-כוכב, ישראל, "מסע", 18 : 60;
בר-כוכב, ישראל, "מסעות אנריקה", 23 : 44;
בר-כוכב, ישראל, "נרודי שינה", 22 : 11;
בר-כוכב, ישראל, "נול", 19 : 34;
בר-כוכב, ישראל, "נוקטורנו", 14 : 42;
בר-כוכב, ישראל, "נילוס", 23 : 46;
בר-כוכב, ישראל, "עיר מקלט", 22 : 12;
- בר-כוכב, ישראל, "פני מלאך", 19 : 35;
בר-כוכב, ישראל, "פרידה", 23 : 46;
בר-כוכב, ישראל, "צופרים", 22 : 12;
בר-כוכב, ישראל, "קוסמולוגיה", 22 : 11;
בר-כוכב, ישראל, "ריחוף", 18 : 59;
בר-כוכב, ישראל, "שבת אחים", 22 : 11;
בר-כוכב, ישראל, "שיבה", 19 : 34;
בר-כוכב, ישראל, "שריקה", 19 : 35;
בר-כוכב, ישראל, "תולדות חיים", 23 : 46;
בראל, נויח, "איוב לא חטא בשפתיו", 12 : 128;
בראל, נויח, "ברבות הימים אברקדברא אלהים", 10 : 15;
בראל, נויח, "דבלין מתנגחת בפני", 10 : 14;
בראל, נויח, "האלה לוטה עלעלים עלומים", 10 : 15;
בראל, נויח, "מה זאת עשית לי", 10 : 14;
בראל, נויח, "מצפין עצמו בצרור של עור", 10 : 14;
בראל, נויח, "נטמא ביסוד החי הזה", 10 : 15;
בראל, נויח, "אורדיקה", 13 : 122;
בראל, נויח, "אלנבי, רחוב אגוז", 13 : 122;
בראל, נויח, "את האש", 17 : 11;
בראל, נויח, "עתיד", 17 : 9;
בראל, נויח, "פחם לבן", 17 : 11;
בראל, נויח, "שיר כיסוי", 17 : 10;
ברייך, שרון, "אם", 16 : 144;
ברייך, שרון, "צעקת הדגים", 16 : 144;
ברייך, שרון, "קיסרי", 16 : 144;
בריינסקי, לב, "אחי הגדול", מיידיש: אשר גל, 1 : 201;
בריינסקי, לב, "בתוך העשב, בגן עדן, על האדמה", מיידיש: אשר גל, 3 : 81;
בריינסקי, לב, "דיג בונציה", מיידיש: אשר גל, 1 : 202;
בריינסקי, לב, "דרגשים", מיידיש: אשר גל, 1 : 201;
בריינסקי, לב, "דרכו המבוכת של חנוך", מיידיש: אשר גל, 1 : 201;
בריינסקי, לב, "מוזחה", מיידיש: אשר גל, 3 : 83;
בריינסקי, לב, "פניקס", מיידיש: אשר גל, 3 : 83;
בריינסקי, לב, "צליל כדור ברק בצהרים בשדה חמניות", מיידיש: אשר גל, 3 : 82;
בריינסקי, לב, "קולנוע רומאי", מיידיש: אשר גל, 1 : 203;
ברנר, ניב, "בטלויזיה מדברים בשקספיר", 17 : 78;
ברנר, ניב, "הלילה אני קורא שיר של פטריק קבנה", 17 : 78;
ברנר, ניב, "זיכרון, שלולית", 10 : 106;
ברנשטיין, אורי, "ומה תעשה כשהמציאות נעלמת", 23 : 6;
ברנשטיין, אורי, "עליי להחבא בפני הערוי", 23 : 5;
ברנשטיין, אורי, "רק ניצוצות אמרתי לכם", 4 : 7;
ברנשטיין, אורי, "ואולי לא הייתה האהבה", 3 : 7;

גינוסר, ורדה, "יומן יוחנן- הרמה", 12: 61;
 גינוסר, ורדה, "יומן יוחנן- עצם", 12: 61;
 גינוסר, ורדה, "כאשר יהפוך הזמן", 1: 125;
 גינוסר, ורדה, "כיפה איומה", 5: 117;
 גינוסר, ורדה, "כתר נושם", 9: 17;
 גינוסר, ורדה, "לדבר עם הרועים", 1: 125;
 גינוסר, ורדה, "פקעת משי", 15: 58;
 גינוסר, ורדה, "שושנת יעקב", 5: 118;
 גינוסר, ורדה, "שיקום", 13: 32;
 גינוסר, ורדה, "תל-אביב רבתי", 10: 147;
 גינוסר, ורדה, "SARPEUM- חדר החלומות", 15: 58;

גינוסר, יאירה, "יציבה אני עוברת", 14: 123;
 גינוסר, יאירה, "נפלאותה גם מסורת", 14: 124;
 גלדמן, מרדכי, "צ'ו 1", 1: 136;
 גלדמן, מרדכי, "צ'ו 2", 1: 136;
 גלדמן, מרדכי, "צ'ו 3", 1: 137;
 גלדמן, מרדכי, "צ'ו 4", 1: 137;
 גלדמן, מרדכי, "צ'ו 5", 1: 137;
 גלדמן, מרדכי, "צ'ו 6", 1: 138;
 גליקמן- שאול, אראלה, "אוטוביוגרפיה", 16: 61;
 גליקמן- שאול, אראלה, "איקרוס", 16: 61;
 גלעד, יובל, "אגם כנרת", 16: 79;
 גלעד, יובל, "יונה מנחת", 16: 79;
 גלעד, יובל, "כמו עלי צמח", 16: 79;
 גלעד, יובל, "נוזר מתחבא", 16: 79;
 גלעד, יובל, "נער אתיופי", 16: 79;
 גלעד, יובל, "ענפי תמרים", 16: 79;
 גלעד, יובל, "ערמת פועלים", 10: 72;
 גלעד, יובל, "פתאום יונים", 10: 72;
 גלעד, יובל, "אוספי הבקבוקים", 10: 73;
 גלעד, יובל, "הכוכבים מעל עזה", 10: 72;
 גלעד, יובל, "סדקים", 10: 72;
 גלעד, יובל, "על ספסל ציבורי", 10: 73;
 גר-אמדור, שרה, "התודעה שלי היא תודעה של אחרי הפצצה", 16: 105;
 גרובמן, מיכאל, "האלף שלי נשכח בתוכי", 6: 98;
 גרובמן, מיכאל, "חמסין מסנן נשמות", 6: 97;
 גרוס, גיאורג, "ביאורט- קטע", מגרמנית: אשר רייך, 23: 27;
 גרוס, גיאורג, "מזמור", מגרמנית: אשר רייך, 23: 26;
 גרוסמן, חגית, "בסוף", 14: 128;
 גרוסמן, חגית, "בערב ששי", 16: 20;
 גרינברג, דרור, "עקודים", 16: 73;
 גרינברג, דרור, "פסים", 16: 73;
 גרנות, ליאור, "גלים", 16: 131;
 גרנות, ליאור, "סממנים בלתי מובהקים", 16: 131;

ברנשטיין, אורי, "וכבר הרבה זמן בלי שמחה", 3: 7;
 ברנשטיין, אורי, "מראה מחסן ריק ונטוש מסחורה", 3: 6;
 ברנשטיין, אורי, "סכיב לביתנו נואקים", 3: 6;
 ברנשטיין, אורי, "המקום הוא ליד קרקסון", 13: 27;
 ברנשטיין, נעמי, "מאושר ועצוב", 10: 107;
 ברנשטיין, נעמי, "מוזיאון מרוהט לגרם אחר", 16: 891;
 ברסון, בנימין, "מסע 1", 16: 106;
 ברסון, בנימין, "מסע 2", 16: 106;
 ברסון, בנימין, "צומת", 16: 107;

ג.

גולדשטיין, מאיה, "השיבה לבורות", 16: 19;
 גונצ'רובסקי, דנה, "חלמתי שאני מטפסת", 10: 91;
 גונצ'רובסקי, דנה, "שברי אותיות בשנים", 10: 92;
 גונצ'רובסקי, דנה, "אחת משישים", 16: 30;
 גונצ'רובסקי, דנה, "על פיתוי המילים או על אי האפשרות לכתוב ובראשית השתיקה", 16: 30;
 גונצ'רובסקי, דנה, "Twinkle twinkle little start #1", 10: 91;
 גונצ'רובסקי, דנה, "Twinkle twinkle little start #2", 10: 91;
 גונצ'רובסקי, דנה, "Twinkle twinkle little start #3", 10: 91;
 גורביץ, ניצה, "אישה הולכת", 5: 131;
 גורי, חיים, "שירים מתוך המחזור עיבל", 9: 10;
 גורני, עדנה, "השרה ירק רענן", 16: 60;
 גורני, עדנה, "באוטובוס בדרך", 10: 81;
 גינדין, מיכל, "בטרמינל", 16: 92;
 גינדין, מיכל, "לגבי", 16: 91;
 גינוסר, ורדה, "במערת החשך בין אברים מוצקים", 15: 59;
 גינוסר, ורדה, "כנשר יעיר קנו", 15: 57;
 גינוסר, ורדה, "אנדה", 10: 149;
 גינוסר, ורדה, "ארוחה מתוקה", 14: 46;
 גינוסר, ורדה, "באה", 15: 57;
 גינוסר, ורדה, "בידרן", 12: 60;
 גינוסר, ורדה, "בעין העדשה", 1: 125;
 גינוסר, ורדה, "ברקלי 65 תל-אביב 95", 10: 148;
 גינוסר, ורדה, "הארץ מלח", 1: 125;
 גינוסר, ורדה, "הצפה", 15: 58;
 גינוסר, ורדה, "השמאן מסע בין כובעים", 17: 96;
 גינוסר, ורדה, "וכל היתר תוגה", 14: 47;
 גינוסר, ורדה, "זיכרון מת", 14: 48;
 גינוסר, ורדה, "זמן זאבי", 5: 117;
 גינוסר, ורדה, "חלב ודבש", 15: 57;
 גינוסר, ורדה, "יומן יוחנן- חדר", 12: 61;

דסקל, ריקי, "קילפתי תפוז למשוררת מתה", 20: 125;
 דסקל, ריקי, "שיר מנסיעה לא מדומה – ספטמבר 2004",
 14: 119;
 דרוויש, מחמוד, "הציפורים מתות בגליל", תרגום: פרץ-
 דרור בנאי, 14: 105;
 דרוויש, מחמוד, "זכות השיבה לגן עדן", מערבית: פרץ-
 דרור בנאי, 19: 46;
 דרוויש, מחמוד, "חייל רואה בחלומו חבצלות לבנות",
 מערבית: ד"ר פארוק מואסי, 18: 26;
 דרוויש, מחמוד, "יונים", מערבית: פרץ-דרור בנאי, 19:
 45;
 דרוויש, מחמוד, "יד הפסל", מערבית: פרץ-דרור בנאי,
 19: 46;
 דרוויש, מחמוד, "צבע צהוב", מערבית: פרץ-דרור בנאי,
 19: 45;
 דרוויש, מחמוד, "תסריט מוכן", מערבית: פארוק מואסי,
 24: 48;
 דרור, מרים, "מי שבונה מקדש", 1: 321;
 דרור בנאי, פרץ, "רוץ כלב רוע", 14: 29;

ה.

הגני, שירי, "חוק זה חוק", 10: 115;
 הגני, שירי, "שיסלחו לנו האקליפטוסים", 16: 29;
 הגני, שירי, "שלוש בנות מסתחררות במעגל", 14: 111;
 הגני, שירי, "יחפים", 16: 28;
 הגני, שירי, "שתי דלתות היו פתוחות", 16: 28;
 הוס, אברהם, "נעמי", 1: 189;
 הופקינס, ג'רארד מנלי, "גבורת האל", מאנגלית: אסי
 דגני, 17: 44;
 הורנונג, גיל, "פרומתאוס מאוהב", 10: 114;
 הילדסהיים, אפרת, "מוות קטן", 16: 124;
 הילדסהיים, אפרת, "סתיו", 16: 124;
 הילדסהיים, אפרת, "שיר לשנה החדשה", 16: 124;
 הילדסהיים, אפרת, "תיק אישה", 16: 124;
 הלוי, ה. חניטה, "תנו לי כוס מים לא יין", 8: 114;
 הלוי, שולמית חוה, "אשמנו בגרנו", 21: 70;
 הלוי, שולמית חוה, "בין תכלת לכרתי", 24: 44;
 הלוי, שולמית חוה, "דבקות", 15: 38;
 הלוי, שולמית חוה, "המחוז הצפוני בי", 21: 71;
 הלוי, שולמית חוה, "הרהורים בדרך", 23: 20;
 הלוי, שולמית חוה, "חשך ממקום אחר", 12: 100;
 הלוי, שולמית חוה, "ט'ו באב, מילופוטמוס", 15: 39;
 הלוי, שולמית חוה, "ירוק", 17: 51;
 הלוי, שולמית חוה, "כל הוויתך", 12: 100;
 הלוי, שולמית חוה, "כפרה", 19: 81;
 הלוי, שולמית חוה, "מנשקה", 18: 14;
 הלוי, שולמית חוה, "סן מיגל, האיים האזוריים", 21: 70;

ד.

ד'אב, פאטמה, "מי את?", מערבית: לאה גלזמן, 3:
 21;
 דאהר, מונה, "התגלויות", מערבית: נעים עריידי, 11:
 125;
 דברה, יוסי, "ארס פואטי", 16: 137;
 דברה, יוסי, "כחול", 16: 137;
 דגן, נילי, "איש אינו אשם", 16: 76;
 דהן, ארז, "אהבת חינם", 16: 11;
 דהן, ארז, "הגברי", 16: 11;
 דהן, ארז, "קידוש לבנה", 16: 11;
 דובלר, תיאודור, "אפוקליפסה", בתרגום: אשר רייך,
 17: 21;
 דובלר, תיאודור, "דמדומים", בתרגום: אשר רייך, 17:
 20;
 דובלר, תיאודור, "עטרה", בתרגום: אשר רייך, 17: 21;
 דורון, אביבה, "ואת אתי הולכת", 7: 92;
 דורון, אביבה, "נפשך לפלאות נכספת", 15: 18;
 דורון, אביבה, "על שליכך פתוח", 15: 19;
 דורון, אביבה, "שירי אהבתך", 15: 18;
 דורון, אביבה, "שער האור", 7: 91;
 דותן, שי, "ליומר", 9: 64;
 דותן, שי, "משל חיות אפרופו המצב", 9: 64;
 דותן, שי, "עצי הזית", 9: 63;
 דיביני, סוזאן, "אודם שפתיים", מערבית: פארוק
 מואסי, 15: 65;
 דיביני, סוזאן, "דייני", מערבית: פארוק מואסי, 15: 65;
 דיביני, סוזאן, "הקפה שלי", מערבית: פארוק מואסי,
 15: 65;
 דיביני, סוזאן, "נבל", מערבית: פארוק מואסי, 15: 65;
 דיציני, רמי, "עליה קליטה נחיתה-ריסוק", 1: 135;
 דישי, שאול, "הערב- בעוד כמה שעות שו(ע)טות",
 14: 27;
 דנציגר, אריאלה, "תמונה- תמונה", 16: 49;
 דנציגר, ענת, "מיתולוגיה פרטית", 16: 111;
 דנציגר, ענת, "תרגיל בלוגיקה א'", 16: 110;
 דנציגר, ענת, "תרגיל בלוגיקה ב'", 16: 110;
 דסקל, ריקי, "אודה על הזמן הקפוא", 17: 45;
 דסקל, ריקי, "אור הבוקר רפה", 14: 118;
 דסקל, ריקי, "אנו אוכלים מה שבישלו לנו אבותינו
 המתים", 14: 118;
 דסקל, ריקי, "ותולעת כמו רכבת צחרישה לי את
 המחשבות", 17: 45;
 דסקל, ריקי, "לגלף רגע מתוך הזמן", 20: 125;
 דסקל, ריקי, "טוס התודעה", 20: 123;
 דסקל, ריקי, "עוד על הזמן הזורם", 17: 47;

וגנר, יפה, "הקשיבי לגשם", 16: 153;
 וגנר, יפה, "כשרואים אותך הולכת", 16: 152;
 וולך, דוד, "אנשים מכסים פנים", 2: 112;
 וולך, דוד, "ש"ץ", 2: 112;
 וולף, אורית, "קדנצות מדומות", 9: 102;
 וולפסון, עדי, "גשרים", 16: 125;
 וולפסון, עדי, "ילדים", 16: 125;
 וולפסון, עדי, "משמר", 16: 126;
 וולפסון, עדי, "משפחה", 16: 125;
 וולפסון, עדי, "צואה", 16: 126;
 וינקלר, מנפרד, "החמנית", 1: 319;
 וינקלר, מנפרד, "חוסר אונים", 1: 319;
 וינר, יוליה, "על זקנה ועל מוות", 1: 262;
 ויסבין, סיגל, "קצת ממליגה להרגיע את הים", 13: 146;
 וישנה, טלי, "חרטה", 14: 86;
 וישנה, טלי, "כל היופי הזה", 14: 85;
 וישנה, טלי, "מה שאמר הרופאים", 14: 88;
 וישנה, טלי, "קשר", 14: 87;
 ורשבסקי, יולי, "אוצ'אקובר", 13: 60;
 ורשבסקי, יולי, "Пастик", 13: 62;

ז

זיכלינסקי, רייזל, "ארבע פינות", מידייש: יעקב בסר, 5: 82;
 זיכלינסקי, רייזל, "הזור", מידייש: יעקב בסר, 5: 82;
 זיכלינסקי, רייזל, "הים הרועד", מידייש: יעקב בסר, 5: 81;
 זיכלינסקי, רייזל, "מה צף שם על ההדסון", מידייש: יעקב בסר, 5: 81;
 זיכלינסקי, רייזל, "מכל הפנים", מידייש: יעקב בסר, 5: 81;
 זגורסקי-שפרינגמן, ענת, "אישה אידאלית", 16: 58;
 זגורסקי-שפרינגמן, ענת, "עקורים", 16: 58;
 זגורסקי-שפרינגמן, ענת, "תרבות", 16: 58;
 זהבי, לאה, "מסע מופלא", 16: 35;
 זהבי, לאה, "מעקב צמוד", 16: 35;
 זהר-רייך, אלישבע, "שפתה הפנימית", 20: 84;
 זומר, אודי, "אהבה מאשמורת קצת שונה", 4: 78;
 זומר, אודי, "חסומים", 7: 29;
 זומר, אודי, "מוסכניק של הנפש", 7: 29;
 זומר, אודי, "עמל יום", 7: 31;
 זומר, אודי, "עשי בי מעשים", 7: 32;
 זומר, אודי, "קטע של החיים", 4: 79;
 זיידאן, מחמוד, "אחרי אוקטובר 2000", 11: 156;
 זיידאן, מחמוד, "בעגלת ההסעות", 11: 157;
 זיידאן, רוקיה, "נפילת השביט המורד על הארץ", מערבית: ניר שוחט, 11: 111;

הלוי, שולמית חוה, "סעודת דג הדרקון", 17: 50;
 הלוי, שולמית חוה, "פרחי הערפד", 19: 80;
 הלוי, שולמית חוה, "ציי במים", 15: 38;
 הלוי, שולמית חוה, "קשקשים", 14: 54;
 הלוי, שולמית חוה, "רקפות", 23: 20;
 הלוי, שולמית חוה, "שחר שחור", 13: 13;
 הלוי, שולמית חוה, "שיבה מברלין", 15: 38;
 הלוי, שולמית חוה, "תפילה קשה", 24: 43;
 הלל, מירב, "אל תחפש רק מתחת לפנס", 16: 47;
 הלל, מירב, "רדיסלקט ירקידי את גופי", 16: 47;
 הנמן, אבנר, "תנו לי שורה לשיר", 16: 6;
 הס, אמירה, "אל תאגרף פניך קטנות האמונה בעצמך", 14: 108;
 הס, אמירה, "מי היה חושב", 14: 108;
 הס, אמירה, "זומבי", 14: 107;
 הס, אמירה, "כואב לשאת מצבים שקופים", 5: 100;
 הס, אמירה, "מי כמוך באילות", 5: 101;
 הס, אמירה, "מרפסת הבית", 13: 107;
 הס, אמירה, "צילי אל מול פני", 5: 101;
 הס, אמירה, "שברים משוחזרים", 14: 107;
 הס, אמירה, "שירים", 1: 257;
 הר-אבן, יפעת, "בהתמתחות אחת נמהרת", 17: 154;
 הר-אבן, יפעת, "יש לו אזנים קצרות", 10: 103;
 הר-אבן, יפעת, "קשה הוא מראה המשורר", 10: 103;
 הר-אבן, יפעת, "בית רוח", 14: 113;
 הר-אבן, יפעת, "בכל יום", 17: 154;
 הר-אבן, יפעת, "קרע", 14: 113;
 הר, ישראל, "השתקפות", 21: 122;
 הר, ישראל, "חברים אלמונים", 14: 33;
 הר, ישראל, "מותר אסור", 14: 33;
 הראל, אפרת, "בן גוריון הפך לרחוב", 16: 74;
 הראל, אפרת, "צינורות", 16: 75;
 הראל, אפרת, "רשפים", 16: 75;
 הרדאבל, טלי, "מתוך זה שאין בי צרך", 16: 149;
 הרדאבל, טלי, "שפת סתרים", 16: 149;
 הרמן, חן, "ילד, גלימות מתאבדות בנעם", 10: 18;
 הרמן, חן, "סתו. לכי לשרדת המשוררים", 10: 18;
 הרמן, חן, "על הבמה, באור הזרקורים, עומד קפקא", 18: 18;
 הרשלג, פועה, "אני בסדר", 16: 150;
 הרשלג, פועה, "המחאמה עצמית", 16: 150;
 הרשקו, מירה, "גן שמור", 16: 127;
 הרשקו, מירה, "מלאך בכחול", 16: 127;

ח

ואן הודיס, יעקב, "ריקוד", בתרגום: אשר רייך, 15: 42;

חורי, נדאא, "אנשים של ענבים", 1: 124;
 חורי, נדאא, "אנשים של צברים", 1: 123;
 חורי, נדאא, "אנשים של רימונים", 1: 124;
 חורי, נדאא, "אנשים של תאנים", 1: 123;
 חורי, נדאא, "ושבת", מערבית: רוז'ה תבור, 2: 77;
 חורי, נדאא, "זמן התפוחים", 1: 123;
 חורי, נדאא, "כלא היה", מערבית: רוז'ה תבור, 2: 78;
 חורי, נדאא, "שירים", 1: 123;
 חזק, יחיאל, "אבא הוריש לי תנ"ך שכריכתו כחלה",
 18: 108;
 חזק, יחיאל, "כנרת בדכאונה שוקעת ולא שוכחת)",
 18: 110;
 חזק, יחיאל, "לחן ענג יורד לשרשים להפלחא בהם
 בלילה)", 18: 109;
 חזק, יחיאל, "תמונת החיילים היושבים לסעודתם
 האחרונה)", 18: 108;
 חזק, יחיאל, "כנרת אחרת", 19: 135;
 חן, איילת, "ולפעמים זה כל כך עדין)", 16: 87;
 חן, איילת, "טרנספורמציה", 16: 87;
 חן, איילת, "שבט, בית, מנזר", 16: 88;

ט

טהר-לב, יורם, "יואל משה סלומון החדש", 18: 5;
 טוראי-קלינסקה, קתרינה, "האצבע הקטנה", מפולנית:
 ברכה רוזנפלד, 22: 130;
 טוראי-קלינסקה, קתרינה, "המעיל", מפולנית: ברכה
 רוזנפלד, 22: 130;
 טוראי-קלינסקה, קתרינה, "חלון", מפולנית: ברכה
 רוזנפלד, 22: 131;
 טל, הרסה, "מוסיקת בוקר זעירה", 16: 38;
 טנאי, נועה, "ארבעים שנה)", 10: 80;
 טנאי, נועה, "היום הראשון", 10: 80;
 טנאי, נועה, "שעת דמדומים", 10: 80;
 טרנה, שארל, "אני שר", 22: 50;

י

יואב, עידו, "חתול בספרדית", 16: 151;
 יואב, עידו, "ערגה", 16: 151;
 יוגב, איתי פ., "בריאה דטרמיניסטית", 16: 50;
 יוגב, איתי פ., "סבי בכתב ידי", 16: 50;
 יוגב, איתי פ., "קולב", 16: 51;
 יוגב, איתי פ., "קראתי בעיתון", 16: 50;
 יוגב, איתי פ., "רסיסים", 16: 51;
 יוסף, יצחק, "חיזיון איטלקי", 18: 39;
 יזרעאלי, יוסי, "אבא מואיז", 21: 6;
 יזרעאלי, יוסי, "אבן יקרה", 10: 142;
 יזרעאלי, יוסי, "איצטגנין", 10: 142;

זינגר, גלי-דנה, "במקום ההקדשה", 3: 62;
 זינגר, גלי-דנה, "היא", 2: 9;
 זינגר, גלי-דנה, "היא", 3: 57;
 זינגר, גלי-דנה, "יומן מזוייף", תרגום: מוטי גלדמן
 ופטר קריקסנוב, 1: 92;
 זך, נתן, "אורח", 9: 6;
 זך, נתן, "זיון", 9: 9;
 זך, נתן, "חרא", 9: 8;
 זך, נתן, "משיח", 9: 7;
 זך, נתן, "ספרות", 9: 8;
 זך, נתן, "עלילות", 9: 8;
 זקוביץ, יאיר, "אבי אינו נותן לי אות)", 17: 110;
 זקוביץ, יאיר, "אני צפורך אבי)", 17: 110;
 זקוביץ, יאיר, "פני אבי במראה)", 17: 110;
 זקוביץ, יאיר, "לילה)", 17: 111;

ח

חזרי, נידאא, "אנקה", מערבית: פארוק מואסי, 15: 63;
 חזרי, נידאא, "התפכחות", מערבית: פארוק מואסי,
 11: 52;
 חזרי, נידאא, "כך", מערבית: פארוק מואסי, 15: 64;
 חזרי, נידאא, "שותה מים ושוברת לחם", מערבית:
 פארוק מואסי, 11: 52;
 חאלד, מסאלחה, "חזון", מערבית: ענת דנצינגר
 והמשורר, 16: 18;
 חאלד, מסאלחה, "הלווייתני והסעודה האחרונה",
 מערבית: ענת דנצינגר והמשורר, 16: 17;
 חאלד, מסאלחה, "מצב", מערבית: ענת דנצינגר
 והמשורר, 16: 18;
 חאלד, מסאלחה, "שקופיות", מערבית: ענת דנצינגר
 והמשורר, 16: 17;
 חדאר, ג'ומאנה, "אני אישה", מערבית: פרץ-דרור
 בנאי, 21: 143;
 חדאר, ג'ומאנה, "כדי שאסע", מערבית: פרץ-דרור
 בנאי, 21: 142;
 חומסקי, גילית, "הראשון בספטמבר", 16: 93;
 חוף, חגית, "1", 16: 41;
 חורי, נדאא, "בכיסוי הוא מסתיר את הזמרה",
 מערבית: רוז'ה תבור, 2: 78;
 חורי, נדאא, "גולה, באר ואורן)", מערבית: רוז'ה
 תבור, 2: 78;
 חורי, נדאא, "מקלו נשען)", מערבית: רוז'ה תבור, 2:
 78;
 חורי, נדאא, "אהוב השקמה", מערבית: רוז'ה תבור, 2:
 77;
 חורי, נדאא, "אנשים של אש", 1: 124;
 חורי, נדאא, "אנשים של זיתים", 1: 124;

יצחק, יוסף, "ניגון ההוויה", 17: 33;
 יצחק, יוסף, "ציפור שיר", 23: 111;
 יצחק, יוסף, "שם", 21: 63;
 יצחק, יוסף, "תפילת ערבית", 15: 106;
 ירבעם-בלום, בשמת, "יוסי שיר אהבה", 17: 85;
 ירבעם-בלום, בשמת, "כמה אהבה יש בסלט אחר", 17: 85;
 ירבעם-בלום, בשמת, "מוזה", 17: 85;
 ירונים, יואנה, "יסודות", מרומנית: חיים נגיד, 15: 96;
 ירונים, יואנה, "מומנט קינטי", מרומנית: חיים נגיד, 15: 96;
 ירונים, יואנה, "שבועת אמנוים", מרומנית: חיים נגיד, 15: 97;
 ישראל, דורית, "על הסף", 16: 72;
 יתומי, נגה, "אפשר לשבת בין", 16: 23;
 יתומי, נגה, "ידיים קרות בשדי", 16: 23;
 יתומי, נגה, "שנים הלוח מדפדף", 16: 23;
 יתומי, נגה, "שקרים בחוט ניילון", 16: 23;

כ.

כהן, אליעזר, "פורץ המחסומים", 20: 127;
 כהן-שגיא, דניאל, "אין עוד הרבה זמן", 9: 105;
 כהן-שגיא, דניאל, "גלובאליזציה", 22: 133;
 כהן-שגיא, דניאל, "כל הזמן אומרים לי עולם אחר יש", 9: 105;
 כהן-שגיא, דניאל, "תולדות הימים הם ותולדות הימים הללו", 22: 132;
 כהנסקי, ענבל, "קרני לבנה משלכות כרשת דייגים פותים", 16: 94;
 כהנסקי, ענבל, "היפר ונטילציה", 16: 94;
 כהנסקי, ענבל, "יש לך זמן", 16: 95;
 כהנסקי, ענבל, "מחווה לגבריאל פרייל", 16: 94;
 כהנסקי, ענבל, "עונה קצרה", 16: 95;
 כורם, גועה, "אתמול שכחתי לאסוף אותך מבית-הספר", 16: 140;
 כורם, גועה, "זו היתה התפוררות", 16: 140;
 כורם, גועה, "לטפס אליך", 16: 141;
 כפרי, יהודית, "אחרי 28 שנים", 2: 44;
 כפרי, יהודית, "זכות השיבה", 1: 237;
 כפרי, יהודית, "יוני 41", 1: 236;
 כפרי, יהודית, "לא", 1: 236;
 כפרי, יהודית, "מפתח מורס", 2: 44;
 כפרי, יהודית, "שממית", 1: 237;
 כפרי, יהודית, "שקשקים", 1: 236;
 כץ לוריא, תמי, "כשיורד גשם מן המזגן", 10: 134;

ל.

יזרעאלי, יוסי, "בלילה, אחרי קונצרט באלברט הול", 56: 15;
 יזרעאלי, יוסי, "גן החיות בריג'נט פארק, זקנת האריה", 56: 15;
 יזרעאלי, יוסי, "גשר", 8: 20;
 יזרעאלי, יוסי, "זהות", 10: 142;
 יזרעאלי, יוסי, "זיכרון מתוק", 8: 19;
 יזרעאלי, יוסי, "חנם", 10: 142;
 יזרעאלי, יוסי, "טובע", 8: 19;
 יזרעאלי, יוסי, "מדריך התיירים", 15: 56;
 יזרעאלי, יוסי, "סבא יוסף פואה", 21: 6;
 יזרעאלי, יוסי, "סבתא אלגרה בן עזרא", 21: 6;
 יזרעאלי, יוסי, "ציפור", 8: 20;
 יזרעאלי, יוסי, "רעד", 8: 20;
 יעקבי, גדי, "אילו רק מעט אהבה", 15: 6;
 יעקבי, גדי, "ברבים לאנונימוס", 5: 122;
 יעקבי, גדי, "השלמה", 13: 120;
 יעקבי, גדי, "כל היופי הזה", 15: 6;
 יעקבי, גדי, "מטמורפוזיס", 5: 122;
 יעקבי, גדי, "משוכות הרוח", 3: 110;
 יעקובי, גדי, "נושם מחדש", 1: 303;
 יעקבי, גדי, "ערב שקט", 8: 96;
 יעקובי, גדי, "פליט בבית קפה", 1: 303;
 יעקבי, גדי, "פרידה מחבר", 13: 121;
 יעקבי, גדי, "רואים שהייתה פעם יפה", 5: 123;
 יעקבי, גדי, "ריחות חיים", 8: 96;
 יעקבי, גדי, "תורת המקריות היחסית", 13: 120;
 יפה, יצחק יוסף, "הנסיך הצח", 1: 260;
 יפה, יצחק יוסף, "יודי מודרני", 1: 260;
 יפה, יצחק יוסף, "כבר אין", 1: 260;
 יצחק, יוסף, "אדם בן כלב", 22: 128;
 יצחק, יוסף, "אור אינסוף", 23: 110;
 יצחק, יוסף, "אור חי", 21: 63;
 יצחק, יוסף, "אין מולך", 17: 33;
 יצחק, יוסף, "במקום שנגמרות המילים", 17: 33;
 יצחק, יוסף, "דוד", 15: 104;
 יצחק, יוסף, "הילד המת עם הציפור על הכתף", 17: 34;
 יצחק, יוסף, "המקום הזה", 15: 105;
 יצחק, יוסף, "הפרחים דיברו בחלום", 22: 128;
 יצחק, יוסף, "הציפורים", 23: 112;
 יצחק, יוסף, "הציפורים", 21: 63;
 יצחק, יוסף, "יום אהבתנו הנשגב", 21: 62;
 יצחק, יוסף, "יותר מכל החלומות", 23: 110;
 יצחק, יוסף, "ישראל 2002", 15: 104;
 יצחק, יוסף, "מה מטריד אותי", 22: 129;
 יצחק, יוסף, "מסדרונות הסוד", 22: 129;
 יצחק, יוסף, "מפני", 15: 104;

לקס, נועה, "בחילת נסיעה", 16: 115;
 לקס, נועה, "לרובן", 16: 116;
 לקס, נועה, "נרצץ", 16: 115;

מ.

מאוטנר, עמית, "אני רוצה", 20: 129;
 מאוטנר, עמית, "אש יעילה", 20: 133;
 מאוטנר, עמית, "גילת העצמאות", 20: 130;
 מאוטנר, עמית, "הסרה מבגד", 20: 134;
 מאוטנר, עמית, "השלום שלי שופע תפוחים", 20: 130;
 מאוטנר, עמית, "התחייבות", 20: 133;
 מאוטנר, עמית, "ריגש וישלח", 20: 129;
 מאוטנר, עמית, "יש לך מזל הפעם", 23: 140;
 מאוטנר, עמית, "מדבר", 10: 135;
 מאוטנר, עמית, "נטילת ידיים", 20: 130;
 מאוטנר, עמית, "קשה יהיה השלום", 23: 140;
 מאוטנר, עמית, "קשה יהיה השלום", 22: 85;
 מאוטנר, עמית, "רובה אוטומטי", 20: 132;
 מאוטנר, עמית, "אודה לאדם", 17: 7;
 מאוטנר, עמית, "אדמה", 20: 134;
 מאוטנר, עמית, "בשם השבוי", 18: 24;
 מאוטנר, עמית, "דרדור אמצעים", 22: 84;
 מאוטנר, עמית, "חזרה לשגרה", 23: 139;
 מאוטנר, עמית, "חזרה לשגרה", 22: 85;
 מאוטנר, עמית, "ירח מילואים", 14: 62;
 מאוטנר, עמית, "כמו משמחה", 20: 131;
 מאוטנר, עמית, "כוננות עם שחר", 18: 22;
 מאוטנר, עמית, "על גג העולם", 10: 135;
 מאוטנר, עמית, "צדקת הדרך", 23: 138;
 מאוטנר, עמית, "שיר הבועה", 14: 63;
 מאוטנר, עמית, "שיר מחווה לשרדות ולעזה", 17: 6;
 מאוטנר, עמית, "שירו של פרי", 10: 135;
 מאירי, גלעד, "חופשת קיץ", 17: 79;
 מאירסון, איתי, "על מדרגות הביטוח הלאומי", 16: 7;
 מאירסון, איתי, "ערבי, יהודי ואישה", 16: 8;
 מגד, שבתאי, "ושקט כה מוחלט", 16: 24;
 מגד, שבתאי, "פעם והיום", 16: 24;
 מואסי, פארוק, "אנא אל תרכאני, היה מנומס", 17: 54;
 מואסי, פארוק, "אמי", 11: 48;
 מואסי, פארוק, "אבראהים", 13: 100;
 מואסי, פארוק, "באתי אלייך", 21: 127;
 מואסי, פארוק, "ג'מאל", 13: 100;
 מואסי, פארוק, "גן העדן", 11: 47;
 מואסי, פארוק, "דיבוק", 17: 54;
 מואסי, פארוק, "דיאלוג עם המוות", 14: 59;
 מואסי, פארוק, "התחרות בין החיים למוות", 14: 57;
 מואסי, פארוק, "חסן", 13: 99;

לובינסקי, דנה, "במעגל", 24: 20;
 לוחאן, אמפרו רואיז, "XVI", מספרדית: מרגלית
 מתתיהו, 18: 159;
 לוחאן, אמפרו רואיז, "XVIII", מספרדית: מרגלית
 מתתיהו, 18: 159;
 לוחאן, אמפרו רואיז, "L", מספרדית: מרגלית
 מתתיהו, 18: 160;
 לוחאן, אמפרו רואיז, "LII", מספרדית: מרגלית
 מתתיהו, 18: 160;
 לוי, יונתן, "הבנאים", 13: 157;
 לוי, יונתן, "המבשלות", 13: 157;
 לוי, עדי, "קודש הקודשים", 10: 121;
 לוי, שת חיים, "העץ שוב החל לדבר", 22: 165;
 לוי, שת חיים, "שרוע", 21: 116;
 לוי, שת חיים, "שרוע", 22: 167;
 לוי וייס, רונית, "אם ובן – כסף קטן", 16: 57;
 לוי, ציפי, "השכבתי את הורי לישן בארמת השרון
 הפוריה", 20: 83;
 לוי, ציפי, "ימים נוראים ערובים בעיסה של חגים",
 20: 83;
 לוינשטיין, ורד, "באוויר הסמיך", 16: 77;
 לוינשטיין, ורד, "זה שממלא את הפה", 16: 77;
 לוינשטיין, ורד, "מבלי משים התגלתה", 16: 77;
 לוריא, כנרת, "נרמה שמלים הנהגות במלרע", 16:
 122;
 לוריא, כנרת, "קור מאוד יהיה", 16: 122;
 ליברמנש, רונית, "ירושה", 23: 113;
 ליינמן, ירון, "אני רוצה להיות משוררת מוטסת", 16:
 22;
 ליינמן, ירון, "כשהתכופתי לחפש את התחוננים
 מתחת למיטה", 16: 22;
 ליינמן, ירון, "עוד פירוט אחד ורד", 16: 22;
 לסקי, שולמית, "חוסר התאמה טוטאלי על רקע
 תיאטרי", 16: 83;
 לסקי, שולמית, "כרוניקה מעפילה", 16: 82;
 לסקי, שולמית, "שלום לפילגש", 16: 83;
 לסקי-שילר, אלוה, "עמי", 22: 61;
 לפידות, כנרת, "את מלבוש ריח גופך", 14: 110;
 לפידות, כנרת, "אתה יושב עטוף לא עטוף", 14:
 110;
 לפידות, כנרת, "המרחק הוא כזה", 16: 99;
 לפידות, כנרת, "וואתה נתת בי", 14: 109;
 לפידות, כנרת, "לית דין ולית דין", 9: 52;
 לפידות, כנרת, "עייפתי מערי מקלט", 9: 52;
 לפידות, כנרת, "עצם הלכשת מילים על הדבר", 9:
 53;
 לפידות, כנרת, "ריח הגשמים כתחית מתיים", 9: 52;
 לקס, נועה, "אסון התאומים", 16: 115;

מור- חיים, עדינה, "שפתיים", 15: 109;
 מחזלי, סלים, "הזיכרון הראשון: עמואס", מערבית:
 אחמד אלחאג', 11: 65;
 מחזלי, סלים, "הזיכרון השני: מן המערה", מערבית:
 אחמד אלחאג', 11: 68;
 מיכאלי, לילי ציפי, "מסיבה", 16: 98;
 מילוש, צ'סלב, "בעיר חנה בה חיל מצב", בתרגום: דוד
 וינפלד, 13: 94;
 מילין, פסח, "איזה ים", 9: 93;
 מילין, פסח, "אני מתגעגע לעצמי", 7: 69;
 מילין, פסח, "בראו להפגין", 21: 53;
 מילין, פסח, "במעלות השיר", 10: 152;
 מילין, פסח, "בנק הדם של המילים", 10: 151;
 מילין, פסח, "די, נמאס לשתוק!", 21: 51;
 מילין, פסח, "דמיון", 21: 52;
 מילין, פסח, "היו ימים", 9: 93;
 מילין, פסח, "השירה לא מתה", 10: 150;
 מילין, פסח, "השעה הצבעונית הזו", 1: 311;
 מילין, פסח, "כבוד למילה", 10: 150;
 מילין, פסח, "כל הסודות שלי", 9: 92;
 מילין, פסח, "לא שיר חורף", 10: 152;
 מילין, פסח, "מה קרה למילים", 21: 51;
 מילין, פסח, "נעלי הזמן", 9: 92;
 מילין, פסח, "ראיון עם המוות", 14: 80;
 מילין, פסח, "שיחה על מצבה של השירה", 7: 69;
 מילין, פסח, "שיר הוא בית", 13: 97;
 מילק, לורן, "חולדה", 24: 8;
 מילק, לורן, "מורידת השלגים", 22: 9;
 מילק, לורן, "מתכת", 24: 9;
 מילק, לורן, "פרפר חלב", 22: 8;
 מילק, לורן, "פרפר פרלין", 22: 7;
 מירן, ראובן, "בורות", 20: 60;
 מירן, ראובן, "פינות", 20: 60;
 מירן, ראובן, "שריפות", 20: 60;
 מישורי, אפרת, "בכל עוצמת שפיותי", 3: 42;
 מישורי, אפרת, "עץ", 1: 27;
 מלכיר, נעמה, "הכרה בעובדה", 16: 142;
 מלכיר, נעמה, "מה שנשאר בסוף", 16: 143;
 מלכיר, נעמה, "ניסיון לתאר", 16: 142;
 מלכיר, נעמה, "קנקנן של הטלנובלות העבריות", 10:
 120;
 מן, דיאנה, "כמראות", 16: 70;
 מן, דיאנה, "מדבר 1", 16: 70;
 מן, דיאנה, "עוף החול פועם", 16: 71;
 מנסור, ליליאן, "לזכר פרוץ הרוח", 11: 37;
 מנסור, ליליאן, "קול הארמה", 11: 39;
 מסג, סבינה, "בוקר והים מהבהב", 20: 24;
 מסג, סבינה, "בוקר פרטי", 20: 25;

מואסי, פארוק, "מובן וזמן", 11: 46;
 מואסי, פארוק, "מחמוד", 13: 99;
 מואסי, פארוק, "מחמוד כבהא", 17: 55;
 מואסי, פארוק, "נבואה", 11: 46;
 מואסי, פארוק, "נוואף", 13: 99;
 מואסי, פארוק, "נימר", 13: 100;
 מואסי, פארוק, "נשיקתי", 11: 47;
 מואסי, פארוק, "עוגת היום", 11: 48;
 מואסי, פארוק, "שאלה", 11: 49;
 מואסי, פארוק, "שיחות ידי", 11: 47;
 מוהנא, חוסיין, "בקשה צנועה", 17: 35;
 מוהנא, חוסיין, "הלב כאב מהתקווה הממושכת", 11:
 78;
 מוהנא, חוסיין, "לוט מבכה את רעייתו", 11: 77;
 מוהנא, חוסיין, "לוט מבכה את רעייתו", 17: 36;
 מוהנא, חוסיין, "מאהורי ביתנו עץ הזית", מערבית:
 פואז חוסיין, 1: 30;
 מולר, הרטה, "אני שואלת אם יש כאן היה אחרת",
 בתרגום: אשר רייך, 21: 14;
 מולר, הרטה, "ברכתי אותה לשלום", בתרגום: אשר
 רייך, 21: 14;
 מולר, הרטה, "ירח שמן חותך לימון לילה", בתרגום:
 אשר רייך, 21: 13;
 מולר, הרטה, "עכשאים שואלים בגלוי את אמי",
 בתרגום: אשר רייך, 21: 15;
 מולר, הרטה, "כאשר בשנתך פורץ בצחוק", בתרגום:
 אשר רייך, 21: 15;
 מולר, הרטה, "מה מתנדנד לו שם", בתרגום: אשר
 רייך, 21: 13;
 מולר, הרטה, "על מגש הבקר הוא מזמין", בתרגום:
 אשר רייך, 21: 15;
 מולר, הרטה, "ריבוע חלון מואר", בתרגום: אשר
 רייך, 21: 13;
 מולר, הרטה, "שלג יורד", בתרגום: אשר רייך, 21:
 13;
 מולר, הרטה, "תאומים אלה", בתרגום: אשר רייך,
 21: 14;
 מור, לאה, "סלנה האלוהית", 10: 104;
 מור חיים, עדינה, "כאן בשדרה", 18: 78;
 מור חיים, עדינה, "על מדרכה בפנה", 18: 78;
 מור-חיים, עדינה, "אימהות", 24: 65;
 מור- חיים, עדינה, "בחדריך", 15: 108;
 מור חיים, עדינה, "דלת ברחוב מטלון", 18: 79;
 מור-חיים, עדינה, "חלב", 24: 64;
 מור-חיים, עדינה, "ירוק", 24: 64;
 מור חיים, עדינה, "כיסא נוח", 18: 79;
 מור- חיים, עדינה, "כמו", 15: 108;
 מור-חיים, עדינה, "קרבה השעה", 14: 112;

- מסג, סבינה, "הים המדלדל שקט", 20: 27;
 מסג, סבינה, "הדימה מלאה", 20: 26;
 מסג, סבינה, "הפלגה", 25: 20;
 מסג, סבינה, "זרר", 20: 24;
 מסג, סבינה, "מפלס נמוך", 20: 26;
 מסג, סבינה, "שחיה", 20: 27;
 מעיין, גלעד, "העיצור שאינו קיים בלשוני", 10: 113;
 מעיין, גלעד, "הראש המתגלגל על הכביש", 10: 113;
 מעיין, גלעד, "על פיסת רכבת מטונפת", 10: 113;
 מצוינים, סלי, "אסופת בצורת", 16: 104;
 מרגוליס, אסיה, "גופה של אמי", 6: 55;
 מרגוליס, אסיה, "אבק בטון לבן", 6: 54;
 מרגוליס, אסיה, "אלה תולדות חיי הקצרים", 4: 51;
 מרגוליס, אסיה, "סנאית", 6: 55;
 מרגוליס, אסיה, "נשמתיך", 4: 52;
 מרגוליס, איסר, "גוסטבו", 16: 101;
 מרגוליס, איסר, "יער האבנים", 16: 101;
 מרדכי, שחר-מריו, "אבי", 19: 85;
 מרדכי, שחר-מריו, "בית", 19: 85;
 מרדכי, שחר-מריו, "תמיד אנחנו עומדים", 19: 85;
 מרקוס, מיכל ק., עלמה, "מרבד חלומי", 15: 76;
- ג.**
- נאורה, "שפת 10: 16 M",
 נגיד, חיים, "אוגוסט 95", 12: 65;
 נגיד, חיים, "אמי", 6: 36;
 נגיד, חיים, "אפילוֹגֹת־פִּילָה לִפְנֵי הַשִּׁינָה, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 77;
 נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה מִס. 1\חֲלוֹם הַפְּנִיקָס עַל הַסְּתִי, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 70;
 נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה מִס. 2\הַסְּלִמְנֵדְרָה, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 71;
 נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה מִס. 3\בְּנֵי בְּסִילִיִּסְקָה, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 72;
 נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה מִס. 6\צִיפּוֹר הָאֵשׁ, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 73;
 נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה מִס. 8\צִילוֹמֵי חֲנוּיֹת, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 74;
 נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה מִס. 11\קִטְעַת מוֹקֵלֵט מִקִּיץ קֶדוֹם, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 74;
 נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה מִס. 12\מִכְתָּב מִטִּיֹּל גוֹרְמָה קֶדוֹם בְּבוֹרְגוֹנְדִי, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 75;
 נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה מִס. 12\שִׁירָה עֵתִיקָה, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 76;
- נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה מִס. 13\צִילוֹמֵים מִחוּף הַיָּם, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 76;
 נגיד, חיים, "ארוֹן תְּצוּגָה WX\בְּנֵי סְפִינְקָס, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 72;
 נגיד, חיים, "בְּמַרְחָק שְׁלוֹשִׁים מִיִּלְיָאָרְד שְׁנוֹת אוֹר: בְּשִׁפְרִיר עֲלִיּוֹן", 14: 75;
 נגיד, חיים, "דִּירָה מִס. 9: הַצָּצָה בְּקִרְקִיִּים", 15: 157;
 נגיד, חיים, "דִּירָה מִס. 14: הַצָּצָה מִבְּעַד לַחֲלוֹן זִמּוֹן", 15: 157;
 נגיד, חיים, "דִּירָה מִס. 20: הַצָּצָה לַחֲדָר שִׁינָה, תְּרֵי עֶשֶׂר הַצָּצוֹת", 15: 152;
 נגיד, חיים, "דִּירָה מִס. 20, שְׁתֵּי שְׁנוֹת אַחֲרֵי: הַצָּצָה בְּאִיץ", 15: 158;
 נגיד, חיים, "דִּירָה מִס. 22: עוֹד הַצָּצָה מִבְּעַד לַחֲלוֹן חֹדֶר הַשִּׁינָה", 15: 154;
 נגיד, חיים, "דִּירָה מִס. 24: הַצָּצָה בְּנִעְרָה שֶׁמִּנְמָנָה, מִסְּפֵרֶת חֲלוֹם בְּנִיד", 15: 153;
 נגיד, חיים, "דִּירָה מִס. 26: הַצָּצָה אֶל הַרְחוֹב", 15: 155;
 נגיד, חיים, "דִּירָה מִס. 30: הַצָּצָה מִחֲלוֹן חֹדֶר שִׁינָה, שְׁתֵּי דְקוֹת לִפְנֵי", 15: 155;
 נגיד, חיים, "הַחֲקִירָה", 6: 38;
 נגיד, חיים, "הַצָּצָה בְּמִפְּץ", 15: 156;
 נגיד, חיים, "הַרְחָק בְּתוֹךְ הַחוֹר הַשְּׁחוֹר: בְּמִרְכַּבֵּת בְּמַהֲאִינָה", 14: 76;
 נגיד, חיים, "וִינָה", 12: 63;
 נגיד, חיים, "וְעוֹד מִסְמַטַּת גֵּן עֵדֶן: צַעְצוּעֵי אֱלוֹהִי", 14: 77;
 נגיד, חיים, "זִיכְרוֹנוֹת בְּרוּזִים", 6: 39;
 נגיד, חיים, "זִימִינָה לִסְמַטַּת גֵּן עֵדֶן: קִנְיֹן הַכּוֹכְבִּים", 14: 78;
 נגיד, חיים, "לְשׁוֹנוֹת אֵשׁ", 12: 64;
 נגיד, חיים, "מַחֲקִיָּה", 6: 37;
 נגיד, חיים, "מִסְדְּרוֹן בְּקוֹמָה הַרְבִּיעִית: הַצָּצָה בְּשִׁמְיִים וְדִיבּוּרִים בְּסִלּוֹרִי", 15: 154;
 נגיד, חיים, "סוֹנֵטוֹת מִקְצָה הַסְּמֵטָה", 10: 156;
 נגיד, חיים, "עַל הַגֶּדֶר", 12: 62;
 נגיד, חיים, "פְּגִישַׁת הַנְּשׂוֹת", 14: 79;
 נגיד, חיים, "פְּרוֹלוֹגֹאִיִּלִי, סוֹנֵטוֹת מִבֵּית הַנִּכְאֹת", 13: 70;
 נגיד, חיים, "פְּרִידָה", 12: 64;
 נגיד, חיים, "צִיגְרָטָה", 12: 63;
 נגיד, חיים, "קוֹמָה ד', דִּירָה מִס. 13: הַצָּצָה מִבְּעַד לַחֲלוֹן הַמְּעַרְבִי", 15: 153;
 נגיד, חיים, "שׁוֹדְדִים שִׁיכּוּרִים", 6: 38;
 נגיד, חיים, "שְׁעָה 07:000002: הַנְּשֵׁמָה פּוֹשֶׁטֶת מַחֲלְצוֹתִיהָ", 14: 73;
 נגיד, חיים, "שְׁעָה 07:000015: גִּלְגּוֹל", 14: 74;
 נגיד, חיים, "שִׁיר עֵרֶשׁ", 6: 37;
 נגיד, חיים, "שֶׁסַע קְטִיפָה", 6: 39;

סומק, רוני, "על ילדה שעוד לא נפתח לה המצנח", 2: 23;
 סומק, רוני, "פסטיבל משוררים על שפת הים השחור", 24: 37;
 סומק, רוני, "רימון או הביוגרפיה של ידית התשוקה", 20: 32;
 סטריזובר, אורי, "בת שמיים", 9: 30;
 סטריזובר, אורי, "חשבון נפש", 9: 29;
 סטריזובר, אורי, "טעם שמן ירוק", 9: 32;
 סטריזובר, אורי, "ימי חשבון", 8: 62;
 סטריזובר, אורי, "סופת כדירות", 9: 31;
 סטריזובר, אורי, "פירורים של לחם יבש", 10: 108;
 סטריזובר, אורי, "קיץ או שיר הלל", 9: 32;
 סטריזובר, אורי, "קצה חול", 9: 31;
 סטריזובר, אורי, "רשימה כמעט אחרונה", 9: 29;
 סיון, אריה, "אזלוות", 8: 7;
 סיון, אריה, "בקשר לנואשת מים", 8: 6;
 סיון, אריה, "החיבוק הנכון", 19: 78;
 סיון, אריה, "התוודות", 1: 57;
 סיון, אריה, "וודו", 1: 57;
 סיון, אריה, "טבילה", 3: 8;
 סיון, אריה, "פקיחת עיניים", 4: 8;
 סיון, אריה, "פתאם", 2: 46;
 סיון, אריה, "שקרים", 6: 10;
 סימון, ליאת, "האור", 16: 123;
 סימון, ליאת, "היה לילה מפנם", 16: 123;
 סמולנסקי, טל, "בכוח הנוצה", 17: 126;
 סמולנסקי, טל, "בכל זאת אישה", 10: 90;
 סמולנסקי, טל, "סוף ינואר", 10: 90;
 סמולנסקי, טל, "סוף מרץ", 10: 90;
 סנונית, מיכל, "איש הולך בארץ", 18: 12;
 סנונית, מיכל, "בחדר זה", 13: 31;
 סנונית, מיכל, "ואת כולו", 15: 23;
 סנונית, מיכל, "חיה מארץ אחרת", 18: 11;
 סנונית, מיכל, "יוסף ואני", 13: 30;
 סנונית, מיכל, "ילדה אילמת", 18: 13;
 סנונית, מיכל, "כאב", 15: 22;
 סנונית, מיכל, "מקום, מצב נפשי", 13: 29;
 סנונית, מיכל, "נשימותיה סוד", 18: 12;
 סנונית, מיכל, "ערב קר", 15: 21;
 סנונית, מיכל, "פרח חייכני", 19: 48;
 סנונית, מיכל, "רכות", 15: 23;
 סנונית, מיכל, "שאהבה נפשי", 15: 21;
 סנונית, מיכל, "שיח לבבות", 13: 29;
 סער, דבי, "מאובנים", 16: 40;
 סער, דבי, "מאחורי השער בדכאו", 16: 40;
 סער, דבי, "שלאפשוטונדה", 16: 40;
 ספיר-נבו, שולמית, "בבקתה סינית", 16: 69;

נגיד, חיים, "שר היער", 6: 40;
 נדלר, מיטל, "X ימים לאחר מגפת האמנויה", 16: 81;
 ניצן, טל, "התחלפות", 24: 24;
 ניצן, טל, "הסהרורית", 24: 23;
 ניצן, טל, "מילימטר אל הפתח", 24: 23;
 ניר, אלחנן, "(והיית מחוללת בי)", 16: 154;
 ניר, אלחנן, "בגדים מהימים האלה", 16: 154;
 ניר, אלחנן, "כל היתום שבי", 20: 122;
 נפאע, נוואל, "ברחה", 16: 13;
 נפאע, נוואל, "מספיק", 16: 14;
 נפאע, נוואל, "מקצב", 16: 13;
 נצר, אלי, "אימא", 23: 98;
 נצר, אלי, "שקרנים וקוסמים", 23: 98;
 נצר, רות, "אברהם", 12: 158;
 נצר, רות, "במקום הזה", 20: 58;
 נצר, רות, "האזכרה הרביעית למותך", 21: 152;
 נצר, רות, "המעיל", 21: 152;
 נצר, רות, "הנזירות", 15: 75;
 נצר, רות, "הסח הרעת", 21: 152;
 נצר, רות, "השמלה", 21: 151;
 נצר, רות, "זיווג קרוש", 15: 74;
 נצר, רות, "חמרים מהם עשויה האהבה", 15: 74;
 נצר, רות, "כמו רחל", 15: 74;
 נצר, רות, "לשונות", 20: 59;
 נצר, רות, "ערכת אלוהים", 12: 159;
 נצר, רות, "פרידה מאימא", 21: 151;
 נצר, רות, "פת", 12: 159;
 נצר, רות, "שמשון", 15: 74;
 נתנוזן, מלכה, "מתוך גרונה", 24: 27;
 נתנוזן, מלכה, "שלי הזונה", 24: 27;

ס.

סאבא, אנואר, "סופות מהצפון", 16: 15;
 סולימני, יפית, "(אמא שלי)", 16: 46;
 סולימני, יפית, "(יש בי אי-שקט)", 16: 46;
 סולימני, יפית, "(לא זכחתי לאל המילים)", 16: 46;
 סומק, רוני, "אגם הברבורים. עצה שביעית לילדה רוקדת", 23: 7;
 סומק, רוני, "איך יוזף בויס מסביר תמונה לארנבת מתה", 1: 229;
 סומק, רוני, "ווי", 3: 49;
 סומק, רוני, "חולצה מספר 2", 21: 5;
 סומק, רוני, "טרקטורים", 23: 10;
 סומק, רוני, "כפתורים", 18: 4;
 סומק, רוני, "מפית", 23: 9;
 סומק, רוני, "ממטרה", 23: 12;
 סומק, רוני, "סונטת שמש", 23: 11;

עלי, טאהא מוחמד, "פגישה בשדה התעופה", מערבית:
 חנה עמית-כוכבי, 11: 11;
 עלי, פארל, "כל בוקר", 71: 11;
 עלי, פארל, "האמנם", 71: 11;
 עלי, פארל, "יודי או חשיפה", 70: 11;
 עלי, פארל, "תובנה", 70: 11;
 עליאן, מאג'ד, "זוכר אותי בתי?", 154: 11;
 עליאן, מאג'ד, "מכתב אל שלמה זמיר", 155: 11;
 עמאר, תורכי, "שני מכתבים לאבא", מערבית: ת. ע. ,
 51: 24;

עמית, פנינה, "אב", 86: 20;
 עמית, פנינה, "אב", 17: 24;
 עמית, פנינה, "אבידן אבידניום", 17: 24;
 עמית, פנינה, "בדידות", 87: 20;
 עמית, פנינה, "ילדות", 127: 19;
 עמית, פנינה, "צדפים, קונכיות ומלחמה", 99: 14;
 עמית, פנינה, "צדפים קונכיות ומלחמה", 113: 15;
 עמית, פנינה, "צדפים קונכיות ומלחמה", 127: 19;
 עמית, פנינה, "צדפים קונכיות ומלחמה", 85: 20;
 עמית, פנינה, "רעב", 113: 15;
 עמית, פנינה, "שברים, שיר בחלקים", 99: 17;
 עמית, פנינה, "שיר בחלקים", 86: 20;
 ענבר, רינה, "אני כבר יודעת", 129: 16;
 ענבר, רינה, "אני משוררת", 129: 16;
 ענבר, רינה, "ראיתי מישוה", 128: 16;
 ענבר, רינה, "לוחר", 129: 16;
 ענבר, רינה, "נקודת משען", 128: 16;
 ענתבי, שור, "חרות", 136: 20;
 ענתבי, שור, "על ספר המדבר", 135: 20;
 ענתבי, שור, "שמים וארץ", 135: 20;
 עצמון, צבי, "בריסל, סיפור אהבה (שירומנטי)", 128: 1;
 עצמון, צבי, "Salem, Jerusalem צ'זבאט בכתובת
 אש", 77: 6;
 עריידי, נעים, "טיול בסביבה", 17: 11;
 עריידי, נעים, "כך לא", 18: 11;
 עריידי, נעים, "עכשיו", 18: 11;

פ.

פורטוגו, אריאל, "אני משתוקקת לשכפל את עצמי",
 113: 16;
 פורטוגו, אריאל, "הנה גם אנה", 113: 16;
 פיטרמן, עדיה, "המדרכות משבצות פרות רקובים", 16:
 118;
 פיטרמן, עדיה, "עושה חשבונות פשוטים", 118: 16;
 פימנטל, דרור, "אדם גר במותו", 90: 14;
 פימנטל, דרור, "באחר צהרים מעונים", 154: 10;
 פימנטל, דרור, "בעיר השוכנים", 91: 14;

ספיר-נבו, שולמית, "הנה הפכתי", 69: 16;
 ספיר-נבו, שולמית, "ערגה", 69: 16;
 סקובלינסקי, אסנת, "פוטו מאודרה", 44: 16;
 סרי, אייל, "אין חדש תחת...", 10: 16;
 סתיו, שירה, "איך השארתי אותך", 11: 24;
 סתיו, שירה, "כל אישה מעריצה פאשיסט", 11: 24;
 סתיו, שירה, "סרגל", 13: 24;
 סתיו, שירה, "שמות", 13: 24;

ע.

ע'נאיים, מוחמד חמוזה, "געגעעים", 111: 1;
 ע'נאיים, מוחמד חמוזה, "לוא יחלמו המשוררים", 2:
 48;
 ע'נאיים, מוחמד חמוזה, "ליבך חרב כיער שרוף", 1:
 111;
 עברה-עודה, ריטה, "אהבה מן הילדות", מערבית: לאה
 גלזמן, 25: 4;
 עברה-עודה, ריטה, "אישה אחרת", מערבית: לאה
 גלזמן, 26: 4;
 עברה-עודה, ריטה, "כפילות", מערבית: לאה גלזמן,
 26: 4;
 עברה-עודה, ריטה, "למרוד בשתיקה", מערבית: לאה
 גלזמן, 25: 4;
 עברה-עודה, ריטה, "מאחורי הסוגים", מערבית: לאה
 גלזמן, 28: 4;
 עברה-עודה, ריטה, "מעידה אנוכי כי אין גבר - אלא
 אתה", מערבית: לאה גלזמן, 27: 4;
 עודה, ריתה, "השתחררות", 123: 11;
 עודה, ריתה, "חנק", 124: 11;
 עודה, ריתה, "לחיש", 123: 11;
 עודה, ריתה, "סכיופריה", 123: 11;
 עודה, ריתה, "צלב השתיקה", 124: 11;
 עוז, דניאל, "אורובורוס", 28: 24;
 עוז, דניאל, "יחס הפוך", 29: 24;
 עוז, דניאל, "צרים", 28: 24;
 עוז, יוסף, "האור היפה", 95: 13;
 עוז, יוסף, "הבית הוא חמין הזיכרון", 23: 12;
 עוז, יוסף, "ליהודה עמיחי", 22: 12;
 עוז, יוסף, "לצ'טלב מילוש", 96: 13;
 עזרא, יואב, "לא", 134: 16;
 עזרא, יואב, "משחררי הסעיף", 134: 16;
 עלי, טאהא מוחמד, "נקמה", מערבית: ששון סומך,
 22: 13;
 עלי, טאהא מוחמד, "סיבוכים בעקבות ניתוח להסרת
 הזיכרון", מערבית: ראובן שניר, 13: 11;
 עלי, טאהא מוחמד, "עשה צחוק לרוצחים", מערבית:
 אנטון שמאס, 14: 11;

פרידמן, אורי, "קחיני", 16: 19;
 פרידמן, אורי, "ראיתי אותו מטויר ראש בקיר", 18: 96;
 פרידמן, אורי, "רחשי קניין", 10: 12;
 פרידמן, אורי, "רצינו לגעת באל", 16: 31;
 פרידמן, אורי, "שדות שפע וסתר", 10: 10;
 פרידמן, אורי, "תאר לי בבקשה איך זה למות", 16: 32;
 פרידמן, אורי, "תאר לך אמרה", 15: 95;
 פרידמן, אורי, "שיר 1. 94", מאנגלית: עודד פלד,
 1: 297;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "אנו מקנאים תמיד בציפורים",
 מאנגלית: מרים איתן, 3: 103;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "בבאר במנילה", מאנגלית: מרים
 איתן, 6: 58;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "המחבלים", מאנגלית: מרים
 איתן, 6: 58;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "הצלילה הראשונה", מאנגלית:
 מרים איתן, 3: 102;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "חתול שחור", מאנגלית: מרים
 איתן, 3: 102;
 פרנקל, זיגמונד (זיגי), "ירושלים", מאנגלית: מרים איתן,
 6: 57;
 פרנקל, פנינה, "דג הזהב", 17: 127;
 פרנקל, פנינה, "ערב כחול עמוק", 17: 127;
 פרנקל, פנינה, "פורטרט על המים", 21: 155;
 פרנקל, פנינה, "שחפים", 21: 155;

צ.

צארה, טריסטן, "זמן אביב", מגרמנית: אשר רייך, 23:
 28;
 צארה, טריסטן, "לוח שנה", מגרמנית: אשר רייך, 23:
 28;
 צארה, טריסטן, "דאדא רווי 2", בתרגום: אשר רייך,
 19: 67;
 צארה, טריסטן, "זמן אביב", בתרגום: אשר רייך, 19:
 65;
 צארה, טריסטן, "לוח שנה", בתרגום: אשר רייך, 19:
 65;
 צדקי אדריס, ע'אווה, "גלגל סובב, גלגל חוזר", מערבית:
 לאה גלזמן, 8: 87;
 צור-ליין, אנה, "מכשפה צעירה", 10: 84;
 צלגוב, ערן, "אני מבוער את השדות הירוקים", 16:
 146;
 צלגוב, ערן, "ברדלס בלילה", 16: 147;
 צלגוב, ערן, "שקט", 16: 146;

ק.

קבאני, ניזאר, "דג", מערבית: לאה גלזמן, 8: 84;

פימנטל, דרור, "הרברים מורים לי שאינך", 10: 155;
 פימנטל, דרור, "ואם אומר לך שאין דבר כאן מלבד
 העדר", 10: 153;
 פימנטל, דרור, "לא בשר", 14: 89;
 פימנטל, דרור, "מאורת השירה", 15: 88;
 פימנטל, דרור, "עוד מעט חיי", 14: 89;
 פישווף, אנדר, "ריצת הנמלט", 21: 158;
 פלג, מולי, "86: 16", TIMES SQUARE;
 פלד, ניצה, "מגבות", 16: 63;
 פלד, ניצה, "סתיו", 16: 63;
 פלד, עודד, "שלום רב שובך ארץ נחמדת", 1: 113;
 פנחס-כהן, חנה, "התחל אתי", 1: 215;
 פנחס-כהן, חנה, "מה כוונתו", 1: 215;
 פנחס-כהן, חנה, "צלצלת ושכחה", 1: 216;
 פרג, רמי, "מעדן קרמל", 10: 102;
 פרדו ירון, רות, "מזמן", 15: 107;
 פרדו ירון, רות, "פרינציאנה", 15: 107;
 פרח, ג'ורג', "יונה או עיט", 7: 76;
 פרח, ג'ורג', "מולדתי תבל", 11: 54;
 פרידמן, אורי, "אלוהים זועם", 12: 102;
 פרידמן, אורי, "באותה שעה הגפנים לא עצרו גידולך",
 31: 16;
 פרידמן, אורי, "בגלל השירים", 9: 112;
 פרידמן, אורי, "בית ילדותי קרא לי", 13: 52;
 פרידמן, אורי, "בלילה גוף אישה לי", 10: 10;
 פרידמן, אורי, "בעצם החלום היו המצבים מתחלפים",
 94: 15;
 פרידמן, אורי, "דיווח", 15: 94;
 פרידמן, אורי, "דף נייר ריק בשלמותו מונח על
 שולחני", 10: 13;
 פרידמן, אורי, "הארגז היה שם מאז", 18: 97;
 פרידמן, אורי, "היא מדברת אל קפסאות הקרטון", 19:
 16;
 פרידמן, אורי, "הרהורים על מרפסת מול נוף ירוק",
 95: 15;
 פרידמן, אורי, "זמן הווה קולך מתהווה לך אני
 מתאוה", 10: 12;
 פרידמן, אורי, "חזרתי הביתה", 13: 52;
 פרידמן, אורי, "מה שריתק את כולי היה קולו", 10:
 13;
 פרידמן, אורי, "מי האיש שרוקד מול הרוח הקיצית",
 15: 19;
 פרידמן, אורי, "מרכין ראש בפניה", 15: 93;
 פרידמן, אורי, "נלך לשפת הים", 10: 13;
 פרידמן, אורי, "נתפוצץ בתוך בניין גבוה", 9: 112;
 פרידמן, אורי, "עץ טס מעלי", 10: 11;
 פרידמן, אורי, "צפירה לא ספונטנית ליד אדניות פרחי
 גרניום סגלגלים", 12: 102;

- קינר, גד, "מלאתי אחר בקשתך אבי", 1: 276;
- קינר, גד, "שלושים שנה סגרתי את עצמי ברחוב שאין בו", 3: 93;
- קינר, גד, "תצלום ממלחמה נחשלת", 1: 275;
- קינר, גד, "א-פוקליפסה", 8: 36;
- קינר, גד, "אהבתי", 15: 67;
- קינר, גד, "אונס", 3: 93;
- קינר, גד, "אלבום הניצחון", 6: 20;
- קינר, גד, "אני מציע פשרה", 19: 51;
- קינר, גד, "ארוסוף", 15: 68;
- קינר, גד, "ביעור חמץ כבאורו", 14: 50;
- קינר, גד, "בני מסתפר", 5: 92;
- קינר, גד, "בעניין האנאלוגיה", 6: 18;
- קינר, גד, "בריאות אנושה", 14: 51;
- קינר, גד, "בשעת מותה של הציפור", 22: 79;
- קינר, גד, "גנאלוגיה", 9: 96;
- קינר, גד, "הארמה הזאת מדברת", 13: 64;
- קינר, גד, "הכנות", 6: 21;
- קינר, גד, "המיתוס של סיופוס", 5: 92;
- קינר, גד, "השיר על הלילה המחורפן", 10: 143;
- קינר, גד, "זו אינה שירה גדולה הוא רטן", 1: 275;
- קינר, גד, "טיטניק 2007", 15: 66;
- קינר, גד, "טיפול שורש", 10: 146;
- קינר, גד, "כאוצר בית הנכות", 22: 79;
- קינר, גד, "כולסטרדם", 6: 22;
- קינר, גד, "כמו אחרי מסיבה עליזה", 18: 48;
- קינר, גד, "מחלון רכבת בצפון באווריה. כמעט אביב. 2003", 8: 37;
- קינר, גד, "מצחה של העיר הזאת חבוש", 8: 38;
- קינר, גד, "מקומות", 13: 63;
- קינר, גד, "מתווה לבלדה", 9: 97;
- קינר, גד, "נוקטורנו מודראטו לבית פרוסטטה", 3: 92;
- קינר, גד, "נסינות מרים מזומנים למשוררים", 3: 94;
- קינר, גד, "סופר", 24: 41;
- קינר, גד, "עבודות בית", 13: 66;
- קינר, גד, "עוד בטרם", 3: 94;
- קינר, גד, "עפר לדגלייך", 6: 19;
- קינר, גד, "ערוות", 15: 66;
- קינר, גד, "פני המים", 9: 96;
- קינר, גד, "קירייה אליסון", 8: 38;
- קינר, גד, "קנה נשימתי", 6: 20;
- קינר, גד, "רישום אימפרסטיוניסטי", 22: 78;
- קינר, גד, "שיקראו לקרוב", 5: 94;
- קינר, גד, "שירה חדלה לפתע", 23: 52;
- קינר, גד, "שירים עושים", 18: 48;
- קינר, גד, "שירים עושים", 23: 51;
- קינר, גד, "שירים על מות כלבים", 10: 144;
- קינר, גד, "שמנת תנוכה", 24: 41;
- קבאני, ניזאר, "היאך", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;
- קבאני, ניזאר, "חסינות", מערבית: לאה גלזמן, 8: 84;
- קבאני, ניזאר, "כבשה", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;
- קבאני, ניזאר, "לחשוב באצבעות", מערבית: פארוק מואסי, 15: 62;
- קבאני, ניזאר, "מנת חנם", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;
- קבאני, ניזאר, "על ספו של שהריאר", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;
- קבאני, ניזאר, "רפיון", מערבית: לאה גלזמן, 8: 85;
- קדישמן, מנשה, "נשאר כתם חם על אדמה חמה", 23: 14;
- קדישמן, מנשה, "על הים התיכון", 23: 16;
- קולובסקי, בר, "ים סגול ירקק וטפה טורקיזי", 13: 119;
- קולובסקי, בר, "קצה הים של אוגוסט", 13: 119;
- קולובסקי גולן, איבון, "לגיאוגרף", 19: 114;
- קולובסקי גולן, איבון, "לגנן", 19: 114;
- קולובסקי גולן, איבון, "לחזאי", 19: 115;
- קולובסקי גולן, איבון, "להייר", 19: 115;
- קולובסקי גולן, איבון, "מחווה לעבודותיו של חיים אברהם", 22: 88;
- קולובסקי גולן, איבון, "נטישה אחרונה", 16: 52;
- קוך, קרן, "גננות", 16: 62;
- קוך, קרן, "צערי ידיך", 16: 62;
- קולינאס, אנטוניו, "זמן ותהום", מספרדית: מרגלית מתתיהו, 19: 83;
- קולר, אורי, "אחד אידה פינק שנים בוקובסקי", 16: 136;
- קולר, אורי, "השעולם לא יפריע", 16: 135;
- קולר, אורי, "ספרות השואה", 16: 135;
- קוסמן, אדמיאל, "לחש הספירה", 1: 176;
- קוסמן, אדמיאל, "מבט אחרון בראי", 1: 176;
- קוסמן, אדמיאל, "משלחת מחקר", 2: 76;
- קוסמן, אדמיאל, "עמדת", 1: 176;
- קופרמן, מאיה, "חרש", 10: 121;
- קורול, מיכאל, "זיץ", מרוסית: לי-דנה זינגר, 2: 66;
- קורול, מיכאל, "סמך", מרוסית: לי-דנה זינגר, 2: 66;
- קוריאל, ענת, "מפלט", 16: 68;
- קוריאל, ענת, "שוק", 16: 67;
- קוריאל, ענת, "שלווה", 16: 67;
- קוריציקי, מיקה, "בדירה בגבעתיים", 16: 97;
- קטן, אלי, "סעי לאמריקה יא בת זונה", 16: 114;
- קינר, גד, "בעלה נקלע לתוכה", 5: 93;
- קינר, גד, "המשוררת סובלת מאי קרישה", 1: 276;
- קינר, גד, "העיר קולעת את אפל מחלפות כבישה", 24: 42;
- קינר, גד, "ולא היה סיפק בידי להחריד את היונים", 15: 145;

רוזן, כרמית, "בילעין 2", 16: 138;
 רוזן, כרמית, "כלבת-חצר", 24: 22;
 רוזנפלד, ברכה, "אמי מציינת מופשט", 23: 146;
 רוזנפלד, ברכה, "אפילו באהבה", 15: 117;
 רוזנפלד, ברכה, "במושב האחורי", 17: 133;
 רוזנפלד, ברכה, "במזל מאזניים", 21: 96;
 רוזנפלד, ברכה, "היא ישנה", 23: 145;
 רוזנפלד, ברכה, "המתנה לתוצאות הבריקה", 21: 95;
 רוזנפלד, ברכה, "יש לה מעיל של שתיקות עם כיסים
 עמוקים", 24: 25;
 רוזנפלד, ברכה, "להמשיך", 15: 118;
 רוזנפלד, ברכה, "להרחיק מכאן", 15: 117;
 רוזנפלד, ברכה, "מוניטור", 21: 96;
 רוזנפלד, ברכה, "מניפסט הנקיון הכללי", 18: 131;
 רוזנפלד, ברכה, "נציב של קרח", 21: 95;
 רוזנפלד, ברכה, "עבורת טלאים - Patchwork", 23:
 147;
 רוזנפלד, ברכה, "רוח פרצים", 21: 96;
 רוזנפלד, ברכה, "שעת הציפורים", 23: 146;
 ריבנר, טוביה, "גלויה מחברון", 1: 50;
 ריבנר, טוביה, "גלויה מפארג", 1: 52;
 ריבנר, טוביה, "הצמחוני", 1: 50;
 רייך, אשר, "אחידות", 17: 18;
 רייך, אשר, "אלה היר", 1: 70;
 רייך, אשר, "אני הבית", 13: 24;
 רייך, אשר, "אני והם", 6: 32;
 רייך, אשר, "ארוס", 15: 40;
 רייך, אשר, "בגובה החושים", 20: 21;
 רייך, אשר, "בית באוויר", 13: 25;
 רייך, אשר, "בקצרה", 20: 21;
 רייך, אשר, "דרכים", 17: 18;
 רייך, אשר, "הבית", 2: 13;
 רייך, אשר, "הלבירינט של המוח", 5: 24;
 רייך, אשר, "המחשבה על הבית", 13: 26;
 רייך, אשר, "הצעה לתרגיל לאומי במדיטציה
 למתחילים", 69: 1;
 רייך, אשר, "הרחק בתוכי", 12: 42;
 רייך, אשר, "זמן חדש", 5: 23;
 רייך, אשר, "כאן המקום", 6: 29;
 רייך, אשר, "כל מותי", 14: 66;
 רייך, אשר, "לאור היום", 8: 25;
 רייך, אשר, "לומר רק ראייה", 14: 65;
 רייך, אשר, "מסע", 17: 19;
 רייך, אשר, "מתוך תולדות השמיים", 2: 14;
 רייך, אשר, "עב"מים", 6: 29;
 רייך, אשר, "עדיין ירושלים", 1: 70;
 רייך, אשר, "עוד על אהבתי", 15: 40;
 רייך, אשר, "על הסרטן שלי: שיר אהבה", 1: 69;

קינר, גד, "שער גם עדן", 24: 42;
 קינר, גד, "תסמונת גיל", 10: 144;
 קליי, פאול, "אחרונים", מגרמנית: אשר רייך, 23: 25;
 קליי, פאול, "חמור", מגרמנית: אשר רייך, 23: 24;
 קסטנר, אריך, "יודיו של משוררים", מגרמנית: אשר
 רייך, 24: 46;
 קסטנר, אריך, "דומנים שימושיים", מגרמנית: אשר
 רייך, 24: 47;
 קסיס, מהא, "הכל אפשרי", 11: 72;
 קסיס, מהא, "מציירים חלונות", 11: 73;
 קעואר, ג'מאל, "הוי יונתי", תרגום: עזרא מורד, 1:
 141;
 קרויזן, כריסטיאן, "נחמה", 14: 129;
 קרויזן, כריסטיאן, "נקודה ופסיק", 14: 130;
 קרויזן, כריסטיאן, "צל מוות", 14: 129;
 קרמאן, מועד, "החזיקי מעמד", מערבית: פאדל עלי,
 323: 1;
 קרמאן, מועד, "לא", מערבית: פאדל עלי, 1: 323;
 קרני, שאול, "בינתיים", 19: 68;

ר

רב-הון, אורנה, "התחדשות", 22: 138;
 רב-הון, אורנה, "ויתרוצצו הבנים בקרבה", 17: 104;
 רב-הון, אורנה, "חגיו המטים ליפול של רבי יצחק",
 105: 17;
 רב-הון, אורנה, "חקל תפוחין קדישין", 17: 108;
 רב-הון, אורנה, "פועלת דבורים פשוטה", 17: 107;
 רב-הון, אורנה, "שירת הברך", 17: 107;
 רב-הון, אורנה, "שיר רוע הלב", 17: 103;
 רביקוביץ, דליה, "מרינה חדר", 4: 5;
 רבנו, פיני, "אהבתי במקום הזה", 22: 137;
 רבנו, פיני, "איך להגיד את זה", 22: 137;
 רבנו, פיני, "היא הלכה ממך אל האופק", 22: 136;
 רבנו, תמר, "כיבוי הנר שלי", 21: 153;
 רובין, ריבה, "מוצג מוזיאוני", מאנגלית: רות שפירא,
 116: 13;
 רוטפלד, יעקב, "בלדה על מרחב היהודי", 10: 21;
 רוטפלד, יעקב, "דאר אל אחלאם", 4: 87;
 רוטפלד, יעקב, "סוד הרמה האבודה", 15: 150;
 רוטפלד, יעקב, "סולחת ליל ראשון", 13: 147;
 רוטפלד, יעקב, "תפילת הדרך", 4: 89;
 רוזן, כרמית, "הטכנולוגיות ארכות הטוח", 16: 139;
 רוזן, כרמית, "הקיץ חנטה התאנה פגיה", 16: 138;
 רוזן, כרמית, "יומעצמות זה זקוקים מתנפצים", 16:
 139;
 רוזן, כרמית, "שדרת המצלמות בטילת לואי", 16:
 139;

- שבתאי, אהרון, "ישוחרר מרדכי ואנונו", 39: 1;
 שבתאי, אהרון, "לידידי", 41: 1;
 שבתאי, אהרון, "פיזור גליות", 41: 1;
 שבתאי, אהרון, "קץ 1997", 41: 1;
 שבתאי, אהרון, "שירים מתוך 'פוליטיקה'", 38: 1;
 שובל, גפן, "אני מסובבת את העט שלש פעמים", 16: 148;
 שובל, גפן, "איקרוס", 16: 148;
 שובל, גפן, "אני רחוקה", 16: 148;
 שורצמן, קטיה, "אם משורר אומר", 16: 37;
 שורצמן, קטיה, "אנשים שגרים בחיפה", 6: 72;
 שורצמן, קטיה, "בגידה בים", 8: 100;
 שורצמן, קטיה, "בחינת בגרות", 2: 101;
 שורצמן, קטיה, "התפכחות", 6: 73;
 שורצמן, קטיה, "זיוף שקיעות", 8: 100;
 שורצמן, קטיה, "מאהב מילים", 16: 37;
 שורצמן, קטיה, "פגיעה שקופה", 16: 37;
 שורצמן, קטיה, "צילום", 8: 100;
 שורצמן, קטיה, "שיעור קבלה", 4: 124;
 שורצמן, קטיה, "מכתב סוכות", 10: 101;
 שורר, דן, "מלנכוליה", 9: 75;
 שחאדה, אדמון, "גוליאנה", 11: 40;
 שחרור, ציפי, "אישה", 22: 142;
 שחרור, ציפי, "אני כורעת תחת נטל הבגד", 22: 143;
 שחרור, ציפי, "הולך הלילה ובא היום", 22: 142;
 שחרור, ציפי, "קרעים של זמן", 22: 142;
 שטרנברג, ליאור, "יומן מילואים", 10: 69;
 שטרנפלד, צביקה, "אני צביקה שטרנפלד", 22: 134;
 שטרנפלד, צביקה, "להיות משורר", 22: 134;
 שטרנפלד, צביקה, "משורר מבוגר מקריא שיר משעשע על המוות", 22: 135;
 שטרנפלד, צביקה, "משורר צעיר", 22: 135;
 שיהב, נעמי, "ביוגרפיה של תלמידת בית-ספר ארמנית", 64: 20;
 שיהב, נעמי, "ירושלים", 20: 67;
 שיהב, נעמי, "כר של זיתים", 20: 66;
 שיהב, נעמי, "עצה", 20: 65;
 שיהב, נעמי, "מר דג'אני, מטלפן מיריחו", 20: 69;
 שכטר, גליה, "אני חושבת שאת תביני", 21: 160;
 שכטר, גליה, "בלילה עטפתי את בני", 21: 159;
 שכטר, גליה, "ואיפה האשר את שואלת", 21: 160;
 שכטר, גליה, "לילה", 21: 159;
 שם-אור, מיא, "בובה", 16: 27;
 שם-אור, מיא, "פה", 16: 27;
 שמאילוב, אופליה, "עליסה", 16: 45;
 שמאילוב, אופליה, "בהתאמה", 16: 45;
 שמואלוף, מתי, "להיות בריטני ספירס", 16: 121;
 רייך, אשר, "ערב בבית", 13: 25;
 רייך, אשר, "פורענות", 5: 25;
 רייך, אשר, "שאלון למלאך המוות", 6: 31;
 רייך, אשר, "שוקטת", 22: 60;
 רייך, אשר, "שיר", 20: 19;
 רייך, אשר, "שיר ערב", 5: 24;
 רייך, אשר, "תמונת נוף", 22: 60;
 רייך, אשר, "תמונת ניסיון לזיהוי", 24: 45;
 רייך, אשר, "תעלומת", 6: 30;
 רייקלין, מוטי, "אני הכלב", 15: 72; love;
 רייקלין, מוטי, "אני נערת העיניין", 15: 72;
 רייקלין, מוטי, "טיזו וסמרטוטוב", 15: 73;
 רייקלין, מוטי, "ליליפות קטנה", 15: 72;
 רייקלין, מוטי, "צלצל אל", 15: 72;
 רייקלין, מוטי, "סנובי", 15: 73; blond;
 רייקלין, מוטי, "Coca מותק", 15: 72;
 רמבו, ארתור, "תנועות", תרגום והערות: זיוה שמיר, 24: 69;
 רף, אילנה, "ברווזים שטים", 16: 56;
 רף, אילנה, "לספר את הסיפור שלה", 16: 55;
 רצבי, שלום, "את מסתכלת בי", 5: 65;
 רצבי, שלום, "לבקש אותך בכל נפש", 5: 64;
 רצבי, שלום, "לילה ועוד לילה מספר איך בלילה בלילה", 5: 64;
 רצבי, שלום, "מחליף פנים בפנים", 5: 65;
 רו, רבקה, "הקשב! אתה שומע?", 23: 99;
 רמות, רות, "בצבע לבן", 16: 36;
 רמות, רות, "חשש", 16: 36;
 רמות, רות, "נודדת מאור", 16: 36;
 ש.
 שאוקי, אחמד, "יא גאראת אלואאדי-אה! שכנת הנחל!", מערבית: נהוראי מ' שטרית, 23: 156;
 שביט, יעקב-שי, "ג'וערה 51", 6: 88;
 שביט, יעקב-שי, "דיו סתרים", 6: 89;
 שביט, יעקב-שי, "תל-אביב 2001", 6: 88;
 שבילי, בנימין, "פורנוגרף גשמי", 5: 31;
 שבילי, בנימין, "שיר דולפיין", 5: 29;
 שבילי, בנימין, "שירי התייר הגדול", 1: 74;
 שבתאי, אהרון, "הזמנים רעים", 1: 40;
 שבתאי, אהרון, "המוסר לא בא בחיך", 1: 40;
 שבתאי, אהרון, "הרחוב מלוכלך", 1: 42;
 שכטר, גליה, "פסנתר כנף", 23: 83;
 שכטר, גליה, "שוב חולף בי אור", 23: 84;
 שלו, הגר, "ערב", 16: 145;
 שם-אור, מיא, "אהבה", 16: 26;
 שם-אור, מיא, "איה עוד פעם", 16: 27;

שקלים, אסתר, "תפילה לנישואי בתי הבכורה לדודה",
 21: 23;
 שריד, יוסי, "אפלה בצהריים", 52: 10;
 שריד, יוסי, "הילדים האבודים", 53: 10;
 שריד, יוסי, "לפני נחיתה", 54: 10;
 שריד, יוסי, "פוסט מורטם", 54: 10;
 שריקי, לאה, "אשה הולכת", 85: 16;
 שריקי, לאה, "בלתי נמנע", 84: 16;
 שריקי, לאה, "סימני חיים", 84: 16;
 שריקי, לאה, "תנאי הידיעה", 85: 16;
 שרף, אור, "אנו האדומים", 9: 16;
 שרף, יעל, "חייו ומותו של טמגוצי", 130: 16;
 שרר, יעל, "כל הדברים", 117: 16;
 שרר, יעל, "מדברות התאריך", 117: 16;
 שרף, יעל, "עפיפונים", 130: 16;
 שרף, יעל, "שחקנית ספסל", 130: 16;

שמואלוף, מתי, "לשמוע ג'ון לי הוקר", 121: 16;
 שמוש, אמנון, "בא בימים", 28: 21;
 שמוש, אמנון, "בואי רוח", 152: 23;
 שמוש, אמנון, "מבט, מבע, מגע", 27: 21;
 שני, איריס, "ידידות", 66: 16;
 שפירא, חבצלת, "אחותי שוב מחפשת את הררכים",
 108: 16;
 שפירא, חבצלת, "אני מדליקה את כל הגפרורים",
 109: 16;
 שפירא, חבצלת, "באנו כולנו לחדר הזה", 108: 16;
 שפירא, חבצלת, "וזה כל פעם חומה כשאני מנסה
 לגעת", 108: 16;
 שפירא, חבצלת, "למדתי באוניברסיטה ואני יודעת
 להגיד הבניה תרבותית", 108: 16;
 שפינר, רונית, "בשכונה", 112: 16;
 שקלים, אסתר, "ברוך שעשני אישה בצלמו", 23: 23;
 שקלים, אסתר, "מה צריכה אישה לדעת", 22: 23;

סיפורת

בכריה, רג'אא, "התיבה", מערבית: חנה עמית - כוכבי, 1:
 126;
 בלום, אילן, "הדור השלישי", 136: 19;
 בלם, שמעון, "ביקור הדוד", 44: 5;
 בן נחום, יונתן, "נמר עם גדי", 285: 1;
 בן-שאל, משה, "מקרה ציפור", 97: 8;
 בן-שאל, משה, "שלוש, מה העניינים?", 99: 8;
 בר כוכב, ישראל, "פסוקים של ילדות", 129: 12;
 ברוך, אדם, "סמטת גן עדן", 17: 4;
 גלדמן, מרדכי, "העריץ הפתטי מר לרמן", 67: 13;
 גלדמן, מרדכי, "יחזקאל", 65: 4;
 גלדמן, מרדכי, "פוצינה מתה", 33: 6;
 גלדמן, מרדכי, "צייר", 61: 4;
 גולן, ארנה, "חמש נפשות - ומחבר", 98: 9;
 גולן, שמאי, "שירת הברבור", 135: 17;
 גליקמן, שאול, "שיעור ראשון", 89: 10;
 גרנות, משה, "בארבעים ושבע", 148: 23;
 גרנות, משה, "בין פרומושיקה לבוטשאני", 85: 24;
 גרנות, משה, "בקרנטינה בקונסטנצה", 101: 13;
 גרנות, משה, "מוניקה", 77: 15;
 גרין, נורית, "יפו שאולי לא היתה מעולם", 76: 1;
 דגן, טל, "כל היופי הזה", 129: 23;
 דוד, נורית, "המורה לחקלאות", 69: 19;
 דינור-מינצק, הילה, "לילה בליסבון", 74: 6;
 דינור מינצק, הילה, "ניצחון", 16: 7;
 הגר, תמר, "יאסס", 89: 3;
 הורוביץ, דני, "קמצא ובר קמצא", 7: 14;

אביטוב, ירון, "ברכה שויקי זכרונה לברכה", 299: 1;
 אוטולנגי, איילת-השחר, "אמבטיה חמה", 95: 3;
 אוטולנגי, איילת-השחר, "אמא שלי", 96: 3;
 אוטולנגי, איילת-השחר, "לגעת ברצפה", 95: 3;
 אוריין, יהודית, "משומדת", 50: 3;
 איזקסון, מירון ח., "והשאר - רק פרטים", 66: 12;
 איילי, יעקב, "שיר מלחמה", 177: 1;
 אלמאע'וט, מוחמד, "ערבי בהייד פארק", 80: 4;
 אלמוג, אליענה, "מלכת חזירי הבר", 112: 8;
 אלמוג, רות, "עמודי הרקלס", 26: 5;
 אלמוג, רות, "ראמה וכידון", 58: 1;
 אלפי, יוסי, "הטיארה", 85: 10;
 אפטר, יורי, "חלק מן הבניין", מרוסית: פיודור מקרוב,
 96: 1;
 אפלכאום, בועז, "קח אותי שרון", 58: 10;
 אפשטיין, אלכס, "אגדה מובסת", 95: 9;
 אפשטיין, אלכס, "הגולם העשירי", 97: 5;
 אפשטיין, אלכס, "הכדורגל מת", 74: 7;
 אפשטיין, אלכס, "המבוך של פליגי", 98: 5;
 אפשטיין, אלכס, "כמו בדידות", 73: 7;
 אפשטיין, אלכס, "לצלם אהבה", 72: 7;
 אפשטיין, אלכס, "מכונת האלף-בית", 95: 5;
 אפשטיין, אלכס, "מכונת הגעגועים", 96: 5;
 בז'ראנו, מאיה, "יום הולדתה האחרון", 77: 9;
 ביקוב, ואסילי, "אנשים מסכנים", מרוסית: זאב בן-
 אריה, 120: 15;

- ליטווק, מירי, "האוויר של סבא סוליק", 21: 68;
 ליטווק, מירי, "מתחת לעפעפיים", 24: 83;
 מגד, אהרון, "השם ובעל השם", 1: 130;
 מדיני, יעל, "מותק של ילדה", 20: 91;
 מואסי, פארוק, "עברול- חי", 15: 60;
 מוסק, משה, "נפוליאון בקטמון", 4: 82;
 מור-חיים, עדינה, "יהודים על הים", 17: 81;
 מזי"א, עדנה, "כדור שינה וחצי", 1: 114;
 מיכאל, סמי, "מי אבדן", 1: 230;
 מירן, ראובן, "אתה יהודי? אתה לא יהודי", 8: 48;
 מלמד, דוד, "גורקי פארק", 13: 109;
 מלמד, דוד, "היושבים בחושך ראו אור גדול", 21: 145;
 מלמד, דוד, "המרואיין האחרון", 15: 110;
 מלמד, דוד, "מאכס", 19: 110;
 מלמד, דוד, "מחווה לנערה בשמלת-בורדר", 3: 104;
 מלמד, דוד, "מסע השורשים של גרשון רמזאן", 9: 113;
 מלמד, צחי, "אימא יקרה", 23: 119;
 מלמד, צחי-יצחק, "אדם נשמה (או גאנצער מענטש)",
 18: 98;
 מלמד, צחי-יצחק, "אליהו הנביא מבדיל על יין נסך",
 24: 79;
 מלמד, צחי- יצחק, "הוליווד מחכה", 21: 72;
 מקרובה, לינה, "פרימדונה", 1: 244;
 מראס, יצחק, "חצי שעה בבית בלתי-מוכר", מליטאית:
 יוסף כרוסט, 1: 292;
 מרקיש, דוד, "יאכטה", 19: 116;
 מרקיש, דוד, "מגדלי הזהב", מרוסית: מירי ליטווק, 8:
 101;
 נכון, נחמה, "נא לא להפריע", 20: 97;
 נגיד, חיים, "נא להכיר: כלי חריש ביו-אופטי מארגן
 מיידע", 9: 5;
 נגיד, חיים, "על הגדר", 3: 115;
 נדב, לילי, "אסור לקרוא לו אבא", 24: 59;
 נדב, לילי, "בחזרה לבית-אלפא", 21: 16;
 נדב, לילי, "דוקטור יאהר, רופא ילדים", 18: 133;
 נדב, לילי, "הבזקים", 24: 54;
 נדב, לילי, "הכשרת מורים", 23: 94;
 נדב, לילי, "פרשת חיי עדינה", 23: 91;
 נדב, לילי, "סבתא מוטי", 22: 66;
 נדב, לילי, "שלג בסמינר הקיבוצים", 21: 23;
 נדב, לילי, "שמואל כותב מכתב", 22: 73;
 נטור, סלמאן, "זיכרון", 11: 97;
 נטור, סלמאן, "זכרון המקום מקום הזיכרון", מערבית:
 מוחמד חמזה ע'נאיים, 1: 82;
 נסלבסקי, יורם, "אוטוטוגסטיה", 7: 83;
 נסלבסקי, יורם, "סיור בעיר", 7: 78;
 נסר אללה, עאיידה, "ייבבת המחרוזת", מערבית: שמעון
 לוי, 11: 19;
- היכי, אחמד, "הכלה העיוורת", מערבית: מ. פאעור,
 50: 11;
 הלוי, שולמית חוה, "מעשה בבת-מצווה שלא הייתה",
 97: 12;
 הנדל, יהודית, "האראק של אבו אנטון", 1: 71;
 הנמן, אבנר, "אסור להקריא שירים בפומבי", 21: 48;
 הנמן, אבנר, "בנין", 21: 45;
 הנמן, אבנר, "גאנדי", 21: 44;
 הנמן, אבנר, "האהבה נעלמה", 21: 47;
 הנמן, אבנר, "הבריחה מקן הקוקייה", 21: 49;
 הנמן, אבנר, "הדברת מזיקים בע"מ", 18: 80;
 הנמן, אבנר, "קורט קוביין בתמוה", 21: 50;
 הרצפלד חי, סמדר, "ישו השחור", 2: 93;
 ויימן, נאום, "בן כוכב", 14: 101;
 ויימן, נאום, "כימרות", מרוסית: דינה מרקון, 21: 86;
 ויימן, נאום, "פיוט צבאי", מרוסית: פיודור מקרוב, 6:
 23;
 ויימן, נחום, "ארוס ופתוס", מרוסית: לייזה צ'ודנובסקי,
 13: 15;
 וייסמן, גבי, "יגון האם", 13: 154;
 וייסמן, גבי, "פגישה ביער", 9: 121;
 וייסמן, גבי, "קפה פיר-לוטי", 9: 118;
 וייסמן, גבי, "קרבות חושים", 15: 145;
 זומר, אודי, "אולי גם זה לטובה", 6: 11;
 זומר, אודי, "פיקוסים", 8: 51;
 זייד, קובי, "מלך היקום", 9: 49;
 זייד, קובי, "שבי, הילד שלא הצליח לתפוס את השבוע
 עובר", 9: 48;
 זינגר, נקודא, "בין רכבת למטוס", 18: 61;
 זינגר, נקודא, "רכבת", 4: 103;
 חיים, אסתי ג., "חמץ", 10: 116;
 חיים, אסתי ג., "המסע מן החרד", 17: 48;
 חיים, אסתי ג., "מריקה-טנטי", 13: 148;
 ט'אהר, נאגי, "נטאשה", 11: 127;
 טובלין, ולנטין, "מותה של המהפכה", מרוסית: שמאי
 גולן, 9: 106;
 יבנה, יובל, "פרחות", 9: 103;
 יעקבי, גר, "פרידה מרצון", 14: 121;
 ישראל, יעל, "הזר", 18: 16;
 כהנוביץ, גריגורי (הרץ), "האמריקאי", עברית: יולי
 חרומצ'נקו, 1: 190;
 כנר, צבי, "בחזרה לים", מידייש: יעקב בסר, 1: 217;
 להב, אבנר, "נקודות מוצא", 21: 78;
 לוי, לילך, "היורה", 2: 102;
 לוי, שמעון, "כשאנו המתים, מייד אחרי המלחמה",
 6: 14;
 ליבוביץ, ג'ורג', "יגוסלביה בארבעה מעמדים: החיים,
 החשכה, המוות, האור", 2: 107;

- נצר, רות, "ההתחלה", 12: 151;
- נצר, רות, "נומה עמק", 20: 53;
- סגל, בנימין, "חדרו של רמבו", 24: 66;
- סומך, ששון, "משפחה", 7: 6;
- סטשניק, אנדז', "לילה", מפולנית: צביקה שטרנפלד, 41: 18;
- סלץ, יבגני, "איו, הפרה הלכנה כשלג", מרוסית: פידוד מקרוב, 1: 264;
- סנדלר, בוריס, "מול המראה", מידייש: רבקה בסמן-בן-חיים, 2: 113;
- סרי, דן-בניה, "דגים מתים ביפו", 2: 79;
- סריג, שחר, "לספסל ביצחק שדה", 23: 79;
- סריג, שחר, "לספסל בפארק מול יד לבנים, זה על הגבעה בקטנה בסוף פברואר", 23: 77;
- סריג, שחר, "לספסל בתחנת האוטובוס בגשר לה-גרדיה", 23: 77;
- סריג, שחר, "לספסל האוטובוס ברחוב הכובשים", 23: 79;
- סריג, שחר, "לספסל הראשון על שדרות וושינגטון", 23: 79;
- סריג, שחר, "הספסל ליד המלון ברחוב נס ציונה", 23: 78;
- סריג, שחר, "לספסל מול הפיצרייה בעפולה בדרך חזרה לתל-אביב", 23: 76;
- סריג, שחר, "לספסל פיקניק ליד מגרש הטניס ביד אליהו", 23: 78;
- עומר, נולי, "רוחי צריכה להתרגל", 23: 103;
- עומר, נולי, "הפקק, סיפור בשלושה פרקים", 19: 106;
- עומר, נולי, "התכשיט של אלוהים", 14: 82;
- עומר, נולי, "תוגת לילית", 15: 81;
- עמית, פנינה, "החורף השביעי", 18: 104;
- עמית, פנינה, "קוקפלי שלי", 15: 113;
- פוזנר, עירית, "נסיעה לשיכון", 15: 141;
- פנה, ויקטור, "רשימותיו של גוי לשבת", מרוסית: פידוד מקרוב, 1: 180;
- פריאנטה, מיכאל, "תרזה", 19: 86;
- פרידמן, אורי, "עוד מעט אני אשים לך את מוצרט", 40: 23;
- פרנקל, אלונה, "תחילת הסוף של הסיגלונים", 18: 30;
- פרנקל, זיגמונד, "הברווזים של פאיד", 1: 277;
- צמח, עדי, "אנה", 5: 83;
- צמח, עדי, "הסיפור על הגנב ושלוש הנשים", 9: 13;
- צמח, עדי, "חיזורים", 10: 93;
- צמח, עדי, "נס גדול", 8: 21;
- קדישמון, מנשה, "ואחרי המלחמה", 13: 6;
- קדישמון, מנשה, "מפגש אלנבי", 1: 238;
- קוזלובסקי-גולן, איבון, "גלות", 10: 123;
- קינן, עמוס, "אשר בנחל", 3: 9;
- קינן, עמוס, "בא לקחת אותי", 8: 8;
- קינן, עמוס, "סיפור בהיר", 1: 46;
- קינן, עמוס, "על הברידות", 3: 10;
- קינן, עמוס, "פרפר", 3: 11;
- קירקגור, סרן, "מרכבת הדואר", 14: 115;
- קניוק, יורם, "המלאך", 2: 15;
- קציר, יהודית, "אדריה", 1: 30;
- קרת, אתגר, "2001", 1: 55;
- רובין, אילן, "הדור השלישי", 18: 36;
- רז, אביבה, "הצללים שלהם רקדו סביבה", 10: 137;
- רז, רבקה, "המוות ההולך לפנינו", 22: 138;
- רז, רבקה, "לעבור ממרחב אחד למשנהו תוך השתדלות מרבית לא להתנגש", 9: 85;
- רז, רבקה, "קוראים לו חבוקוק", 20: 51;
- רייך, אשר, "הילדות שלא הייתה", 12: 37;
- רייך, אשר, "הכוכב אילם", 10: 44;
- רייך, אשר, "הקצב כהנא", 7: 54;
- רייך, אשר, "מפיק מחמאות", 4: 68;
- רייך, אשר, "שחרת הבליינדייט", 4: 71;
- רימלט, אילנה, "בית חדש", 24: 92;
- ריקלין, שמעון, "סוודר אדום", 20: 108;
- שבת, ראובן, "ימים כלואים", 17: 128;
- שבת, ראובן, "אמריקה-רשמים אבודים", 10: 110;
- שושני, גליה, "מעברים", 7: 93;
- שחם, דוד, "פרק ראשון: אני והאלימות", 1: 142;
- שטנדל, אורי, "אולי החופש הוא הכרח בהכרח", 10: 74;
- שם-אור, מיא, "בוער", 10: 24;
- שמואלוף, מתי, "בגדד משלי", 24: 30;
- שניידובר, רינת, "ברית המילה של הרב שמעון הירש", 113: 12;
- שניידובר, רינת, "הזונות עזבו את הכפר", 8: 88;
- שצ'רבה, סשה, "גאולה", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3: 114;
- שצ'רבה, סשה, "גן עדן", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3: 112;
- שצ'רבה, סשה, "הצירית", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3: 112;
- שצ'רבה, סשה, "עופר", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3: 113;
- שצ'רבה, סשה, "רפי", מרוסית: גלי-דנה זינגר, 3: 113;
- שקד, גרשון, "חתול ועורבים", 4: 53;

עיון

- אברהם-איתן, טלי, "השירה כמשנה", 18: 150;
 אוורבך אורפז, יצחק, "פאסטופלס או הראש הגרמני
 כמשל", 3: 26;
 אוחנה, דוד, "האם צלבנים אנחנו?", 5: 9;
 איזקסון, מירון ח. , "האשליה של הבנת מהותו", 14:
 35;
 איילון, רבקה, "נתן אלטרמן – הנוסע הנצחי?", 22: 44;
 איילון, רבקה, "חיבוקו של משורר", 19: 78;
 אילת, גלית, "חולון, כאן ועכשיו", 4: 97;
 ארכיב, מרינה, "גירושיי הם נישואיי", 12: 141;
 אליאור, רחל, "בראשית, על עבודותיו של בלו-סימון
 פיינרו", 12: 32;
 אלמג, רות, "רות המואביה", 12: 24;
 אלמג, רות, סמיח אל-קאסם, אורי ברנשטיין, פארוק
 מואסי, סעוד אל-אסדי, אשר רייך, מאיה בז'ראנו,
 סלמאן טטור, אלכס אפשטיין, עאידה נסאראללה,
 "שולחן פתוח", 9: 33;
 אפלכאום, בועז, "מוציאים לתרבות שם", 4: 49;
 בוכייץ, נורית, "הפוסט-מודרניזם הראשוני", 10:
 26;
 בז'ראנו, מאיה, "אין מלחמה צודקת", 13: 19;
 בז'ראנו, מאיה, "מה קרה למוזות", 19: 49;
 בז'ראנו, מאיה, אדם ברג, "שירה ואמנות הוידאו", 5:
 66;
 ביאליק, חיים נחמן, "גילוי וכיסוי בלשון", 20: 4;
 בלומרוזן-סלע, שגית, "דליה רביקוביץ' והילד שנפל",
 14: 92;
 בן-דוד, יערה, "אמנות הכלים השלובים", 23: 89;
 בן עזר, אהוד, "סקס, שקרים והיסטוריה", 7: 86;
 בסר, יעקב, "לקראת התארגנות חדשה של סופרי
 ישראל", 5: 6;
 בר-יוסף, חמוטל, "שורשי למעלה מוות ושכול
 ביצירת זלדה", 14: 131;
 בר-כוכב, ישראל, "ומה שנתר הוא חומר אפל", 14:
 40;
 בראל, נויט, "ראיתי אותו כותב, ויד ימינו כרותה", 5:
 119;
 בראל, נויט, "שבת באשקלון", 17: 8;
 ברלוביץ, יפה, "הנסיך הקטן: סיפור מלחמה", 5: 53;
 גוברין, נורית, "דיוקנו של בן הארץ כסופר עברי", 21:
 97;
 גוברין, נורית, "דיוקנו של בן הארץ כסופר עברי", 22:
 149;
 גוברין, נורית, "המשפחה הספרותית של עמוס עוז",
 24: 151;
- גוברין, נורית, "הפנמת הנוף הארץ-ישראלי", 17: 112;
 גוברין, נורית, "כרך בחולות", 13: 124;
 גוברין, נורית, "לדבר על הכותל", 5: 103;
 גוברין, נורית, "מתל-אביב לבסרביה ובחזרה", 15: 134;
 גוברין, דוד, "הנוודות החדשה", 3: 71;
 גיורא שוהם, שלמה, אורי בק, "מהגרים בני דור שני-
 ועבריינות", 2: 68;
 גולן, אבירמה, "מילים בתוך קופסה", 4: 44;
 גורי, חיים, "העברית הכתובה והעברית המדוברת", 19:
 23;
 גינוסר, ורדה, "מאגיה", 17: 88;
 גינוסר, ורדה, "מעורב עברי- שפת אם ואב", 20: 5;
 גינוסר, ורדה, "עוד מעט נגיע, עוד מעט... ", 14: 44;
 גינוסר, ורדה, "תהודת זהות", 12: 43;
 גנוסר, יאירה, "אמיל חביבי: הפרידה מן האם", 1: 306;
 גרנות, משה, "כשחיים רודו היו ילדים", 9: 54;
 דורון, אביבה, "שפת הכתיבה ושפת הדיבור בשירת
 הספרד", 19: 31;
 הלוי, שולמית חוה, "בין האהוב השמימי והאהוב
 הארצי", 14: 52;
 הלפרן, רוני, "הגוף הפרוץ ומסע הדמים אל הנשיות",
 22: 113;
 הלפרין, חגית, "הסנדק", 22: 36;
 הלפרין, חגית, "הפריצה מן הארמון המכושף", 6: 59;
 הר, ישראל, "הפעם האחרונה שראיתי את אמי", 14: 32;
 הררי, יצחק, "אב, בן – ומה שביניהם", 12: 70;
 וולף, אורית, "יצר ויצירה", 3: 97;
 וורונל, אלכסנדר, "השבעת העתיד", מרוסית: מרק
 דרצינסקי, 1: 205;
 ויסמן, גבי, "סופר, יצירה, בדידות", 19: 149;
 טובי, יוסף, "האהבה בשירת החול העברית", 15: 44;
 יהושע, א. ב, "האבסורד כמורה דרך מוסרי", 1: 13;
 יהושע, א. ב. , "יהודים, ערבים, ישראלים", 19: 17;
 יצחקי, ידידיה, "האקטואליה הסמויה", 17: 72;
 יצחקי, ידידיה, "חמור חמורתיים", 13: 36;
 יצחקי, ידידיה, "בחזרה אל המקורות", 21: 117;
 יצחקי, ידידיה, "קדושת מי ירדן וכינרת", 12: 103;
 כיאל, מחמוד, "מעברית לערבית", 11: 129;
 כתאנה, ג'מיל, "סיפורת נשים ערביות בישראל בין
 השנים 1973 – 2002", 11: 117;
 לב, אלאונורה, "הטקסט המאפשר או: איפה נמצא
 האקשן האמיתי", 5: 124;
 לב, אלאונורה, "הפנטזיה על הקורא האידאלי", 1: 325;
 לוח, אבי, "שורשי הפכים המתאחדים", 21: 129;
 לוי, רם, "מאני 29", 4: on line;
 לוי, שמעון, "בדידות כפולה", 1: 153;

- לוי, שמעון, "ההוקוס והפוקוס", 17: 37;
 לוי, שמעון, "על הדיבוק ככאוס", 18: 50;
 לוי, שת חיים, "קצוצרים", 18: 73;
 לזית, עמוס, "מ'עכו לחוף ים' עד 'שיר חללים קטן'",
 9: 4;
 לזר, מוטי, "חשבון נפש הכרחי", 19: 55;
 מאוטנר, עמית, "מדוי יום", 14: 61;
 מואסי, פארוק, "אחרי מותי הכל יתנהל אחרת, ללא
 האיש האיכפתי והאחראי", 14: 57;
 מואסי, פארוק, "על המאגיה, המיתוס והנסתר", 17:
 52;
 מואסי, פארוק, "על לשון השיר בערבית ועל לשון
 היומיום", 19: 29;
 מוסק, משה, "סולו וסוניה", 6: 90;
 מיכאל, סמי, "החצוצרה של חיפה", 11: 13;
 מילין, פסח, "השירה – סם החיים", 16: 5;
 נאטור, סלמאן, "אקטוף לו שקדים מגני", מערבית:
 נואף עתאמנה, 3: 43;
 נגיד, חיים, "אוטוביוגרפיה ויהדות", 12: 4;
 נגיד, חיים, "אמנות הבואה", 2: 116;
 נגיד, חיים, "בן החייט הכחול", 19: 138;
 נגיד, חיים, "בפתח", 1: 10;
 נגיד, חיים, "בתקווה לימים אחרים", 4: 4;
 נגיד, חיים, "הטרגי, הקומי ומה שביניהם", 4: 125;
 נגיד, חיים, "המגע באין, באחר, בנאלם", 5: 133;
 נגיד, חיים, "המשחק והרמה", 8: 115;
 נגיד, חיים, "ילדות רחוקה, עתיד קרוב", 9: 4;
 נגיד, חיים, "יצר ויצירה", 15: 5;
 נגיד, ח. , "כשנאלמים המבקרים – ידברו המוות", 22:
 5
 נגיד, חיים, "לראות משם", 19: 4;
 נגיד, חיים, "מארבע רוחות האוטופיה אל סף
 הדיגלוסיה", 21: 54;
 נגיד, חיים, "מבוכים", 18: 3;
 נגיד, חיים, "מוות", 13: 5;
 נגיד, חיים, "מלחמה בפתח הבית", 13: 5;
 נגיד, חיים, "מראה מעל הגג", 7: 4;
 נגיד, חיים, "נעיצת אצבע בסכר", 8: 5;
 נגיד, חיים, "ספרות בימים קשים", 6: 4;
 נגיד, חיים, "על המקום", 17: 5;
 נגיד, חיים, "פצעים חדשים, כאבים עתיקים", 3: 5;
 נגיד, חיים, "קולות אחרים", 5: 5;
 נגיד, חיים, "קין של מחאות", 24: 5;
 נגיד, חיים, "שולמית בת-דורי – סוללת ובונה", 17:
 56;
 נגיד, חיים, "שיח גלוי ושיח סמוי", 2: 3;
 נגיד, חיים, "שירתנו הצעירה", 10: 4;
 נגיד, חיים, "שלוש אוטופיות ועוד אחת", 1: 221;
- נגיד, חיים, "שתי לשונות, שפה אחת", 11: 6;
 ניצן, שלמה, "מהגורן ומהיקב", 1: 313;
 נצר, רות, "עוד מבט על הארנונית והרוכל", 22: 62;
 סומך, ששון, "אימאן מרסאל: נופי מולדת וגלות", 20:
 80;
 סומך, ששון, "ספרות ללא קהל", 4: 90;
 סנונית, מיכל, "בעניין המוות", 19: 47;
 סנונית, מיכל, "מקום, מצב נפשי", 13: 28;
 ע'נאיים, מוחמד חמזה, "לפני הלידה, אחרי המוות", 3:
 12;
 עוזר, יוסף, "הו משורר, הו צ'סלב מילוש", 13: 78;
 עוזר, יוסף, "My sweet Lord ושירה יהודית", 12:
 13;
 עומר, נולי, "ציפורים", 23: 93;
 עלון, קציעה, דליה מרקוביץ, "השפה המזרחית'
 כנשאת של רעב וגעגוע", 20: 138;
 עמית, פנינה, "מיליון דולר", 23: 141;
 עפרת, גרעון, "איזה הדרך לארץ – ישראל", 17: 23;
 עפרת, גרעון, "אלתרמן והאמנות הסמויה מן העין", 22:
 24;
 עפרת, גרעון, "אמנות היא מכתב", 23: 29;
 עפרת, גרעון, "המלאך הגידם: בין אריה ארוך לש"י
 עגנון", 2: 51;
 עריידי, נעים, "נאום ביריד הספר בפרז בתאריך 14. 3.
 08", 20: 77;
 עריידי, נעים, "קאנוניזציה של משורר", 20: 72;
 פופסקי, מיכל, "איתמר סיאני – צייר ישראלי יליד תימן
 או האיש שלא הלך לאיבוד", 23: 64;
 פלדמן, אהובה, "פנים של 'ישראליות'", 8: 26;
 פרויד, תלמה, "ארמית אובדת", 20: 28;
 פרידלנדר-עפרת, גרעון, "דאס ידישע רענעסאנס", 8:
 39;
 קנגסקיה, מאיה, "אני, אנחנו ואתם של יבגני זמיאטין",
 מרוסית: פטר קריקסונוב, 2: 24;
 קדם, אירית, "הגיבור המסרב להתבגר", 19: 129;
 קוסמן, אדמילאל, "קארל' והתנועה האנושית", 4: 20;
 קטן בן-ציון, דינה, "שפה כמקום הזהות: סיפור אישי, או
 תופעה?" 20: 35;
 קטן בן-ציון, דינה, "תחושה אינטימית של גזע כרות",
 12: 135;
 קינר, גד, "השרווול ההפוך: צמצום הווייה כהרחבתה
 המצמצמת בשירת חנוך לוין", 21: 30;
 קינר, גד, "מוסריות, טרוריקה וסביבון מעופרת יצוקה",
 19: 52;
 קינר, גד, "מכתב לחיים", 14: 49;
 קלדרון, ניסים, "ביום שלמחרת – ללכת בגדולות", 13:
 17;
 קלדרון, ניסים, "ההבדל בין שתי המלחמות", 13: 16;

שביט, דן, "במחשבה שנייה – הכו לנו סופר!", 8: 15;
 שוורצמן, קטיה, "פרידיה מייבי", 7: 8;
 שחם, דוד, "הזניית השפה", 7: 20;
 שחם, דוד, "לקראת הימים הבאים", 6: 6;
 שחם, דוד, "מוחרם" או האחוריים של ההיסטוריה, 8:
 65;
 שחם, דוד, "על מוסיקה, אהבה ומוות", 9: 65;
 שחם, דוד, "רדידות הלשון והמחשבה", 6: 78;
 שטרית, נהוראי מ', "אנא אלכאווי – אני הנכוה", 17:
 144;
 שטרית, נהוראי מ', "יא גאראת אלואודי – אה! שכנת
 הנחל!", 23: 156;
 שיהב, נעמי, "פתח דבר", 20: 61;
 שלו, צרויה, "מחווה לאריה סיון", 4: 121;
 שמוש, אמנון, "ייקנה ואובדן ראייה", 19: 36;
 שמוש, אמנון, "רשימות מזיכרון הולך ונעלם", 22: 80;
 שמיר, זיוה, "ביאליק וארון הספרים היהודי", 1: 168;
 שמיר, זיוה, "ביאליק, תחיית הלשון והעיר העברית
 הראשונה", 19: 5;
 שמיר, זיוה, "ישמור האל את הגויליים", 22: 13;
 שמיר, זיוה, "כוכבי שמיים רחוקים", 9: 20;
 שמיר, זיוה, "לדתה המופלאה של לדה", 7: 33;
 שמיר, זיוה, "מי ענד לדוכיפת ציצת זהב", 18: 6;
 שמיר, זיוה, "עיני אהובתי", 24: 70;
 שמיר, זיוה, "שנינו שקולים במאזניים", 5: 32;
 שמיר, זיוה, "תחת קורת גג אחת", 21: 36;
 תורן, אילן, "בית בלא אב", 6: 99

קלדרון, ניסים, "המלחמה הזאת צודקת", 13: 15;
 קציר, יהודית, "להיות אישה סופרת בשנת אלפיים",
 18: 3;
 קציר, יהודית, "להימלט אל מקום חדש", 13: 56;
 רב-הון, אורנה, "המסע הרוחני שלי", 17: 102;
 רביניאן, דורית, "ראיון עם א. ב. יהושע בחמישה
 חלקים", 1: 21;
 רובין, ריבה, "אילם בין קירות בית הרוח", מאנגלית:
 רות שפירא, 13: 113;
 רותם, יהודית, "החופש לכהות או חופש בלהות", 18:
 142;
 רותם, יהודית, "ובאהבתה ישגה תמיד", 20: 44;
 רותם, יהודית, "קראתיך", 12: 27;
 רוז, רבקה, "שפה אחרת – מקום אחר", 20: 49;
 רייך, אשר, "המילים, השורות, המשמעות", 21: 7;
 רייך, אשר, "שלושה משוררים ציירים: פאול קליי,
 גיאורג גרוס, טריסטן צארה", 23: 24;
 רייך, אשר, "שפמים מעל עיניי: על דאדא ודאדאיזם",
 19: 57;
 שמיר, זיוה, "האנחה היהודית הידועה מייחדת אפילו
 שירי עגבים איטלקיים", 6: 41;
 שמיר, זיוה, "החיים והספר", 17: 12;
 שמיר, זיוה, "המת החי", 14: 67;
 שמיר, זיוה, "הסופר הוא שוטף הכפר הגלובלי", 12:
 6;
 שמיר, זיוה, "הפתיה והנחש שרווה מרודיה", 15: 24;
 שמיר, זיוה, "ואת איש הרוח שכחו", 2: 5;
 ;

ביקורת

גרנות, משה, "השישי של שימבורסקה", 22: 98;
 גרנות, משה, "מידת הטרחה הראויה", 24: 123;
 הלפרין, חגית, "אז מה אם לא רואים עליי מבחור?",
 134: 24;
 זהר-רייך, אלישבע, "רומן רב-דורי", 23: 114;
 חן, יהודה, "סימולקרה אמריקאית", 2: 127;
 חן, יהודה, "שוב הוא ילך בשדות?", 2: 129;
 חרמון, נתנאל, "סטארט-אפ ים-תיכוני", 2: 130;
 יצחקי, ידידיה, "חסד השיר", 24: 114;
 יצחקי, רינה, "היינו העתיד, ההצגה נגמרת", 24: 139;
 לטוביצקי, טלי, "דברים על גרגרים", 24: 104;
 נוף, חדוה, "תחשיבי הפרדה", 2: 128;
 פוגל, רון, "המוות אינו מחוסר עבודה", 22: 111;
 קוזלובסקי-גולן, איבון, "שאיפה להגדרה עצמית" 23:
 153
 קינר, גד, "הכאב והיופי", 24: 137;
 קינר, גד, "פורצי גבולות ומפלסי דרך", 22: 105;
 קליין, אדלינה, "טיפה של אושר", 19: 157;

אבן חן, גליה, "שעות של חסד", 23: 154;
 אדלר, דוד, "ממקום למקום: ברלין ולהאסה לא היו מעולם
 קרובות יותר", 23: 57;
 איזקסון, מירון ח. , "מלאכה מבריקה וקפדנית", 24: 127;
 בזרנו, מאיה, "צדפים, קונכיות ומלחמה", 2: 102;
 בן-דוד, יערה, "אני רוצה להפריח עורבים לבנים", 22:
 109;
 בן-דוד, יערה, "כוח הזיכרון וכורח השכחה", 19: 154;
 בן דוד, יערה, "מסע שירי בשבילי האהבה", 24: 129;
 ברנשטיין, אורי, "על שירתו של ישראל בר-כוכב", 24:
 108;
 גוברין, נורית, "שלולית אור, על ספרו של יוסי יזרעאלי:
 'המשורר השביעי'", 18: 111;
 גולן, שמאי, "סיפורים אנושיים", 17: 155;
 גרבוז, יאיר, "ניסיון עיקש להשביע את הייאוש", 21: 64;
 גרנות, משה, "המלאך חוטף את סבתא באיומי אקדח לתוך
 פרצה בעננים", 2: 125;
 גרנות, משה, "המת החי", 22: 96;

שמיר, זיוה, "לנגן בחליל כפול-קנה", 23: 50;
שמיר, זיוה, "ספרות של רמז וסוד", 23: 55;

רוזנפלד, ברכה, "מבט מדויק על בדידות", 24: 132;
שמיר, זיוה, "אמת מארץ-ישראל", 22: 90;
שמיר, זיוה, "המיית כינור ומכת גונג", 24: 96;

יצירות אמנות חזותית

בורקי, דליה, "בין הכחול העמוק והלבן, מחווה לכחול",
10: 57;
בינדר, צילה, "איור מתוך ספר 'התבה המזמרת'", 22:
25;
בינדר, צילה, "נתן אלטרמן", 22: 14;
בן דוד, יערה, "דאגה", 21: 125;
בן דוד, יערה, "מצב חרש", 21: 124;
בן-דוד, יערה, "קולאז'", 23: 85;
בן-דוד, יערה, "קולאז'", 23: 86;
בן-דוד, יערה, "קולאז'", 23: 87;
בן כנען, מיקי, "ג'ורג' אליוט", 14: 155;
בן כנען, מיקי, "פונדמנטליזם", 14: כריכה קדמית;
בן כנען, מיקי, "ציור", 14: 8;
בן כנען, מיקי, "ציור", 14: 79;
בן עמי, שלומי, "שתי תמונות מתוך ההצגה 'גילוי
אליהו'", 8: 30;
בעיני, איליא, "עבודת פיסול (ברזל)", 11: 153;
בר-אדון, דורון, "הספירלה המערבית", 17: כריכה
קדמית;
בר-אדון, דורון, "פסל דרך על חוף ים המלח", 17: 119;
בר-כוכב, ישראל, "הגן הראשון", 23: 44;
בר-כוכב, ישראל, "סולם יעקב", 23: 45;
ברג, אדם, "גשם של מטאורים", 5: 75;
ברג, אדם, "המהפנט", 5: כריכה קדמית;
ברג, אדם, "המהפנט", 5: 72;
ברג, אדם, "המהפנט", 5: 72;
ברג, אדם, "המהפנט", 5: כריכה אחורית;
ברגנר, יוסל, "רישום להטירה של קפקא", 1: 54;
ברויגל, פיטר, "מגדל בבל", 15: 14;
ברעם, מיכה, "דרך השלום, תל-אביב, 1974", 3: 31;
ברעם, מיכה, "היום האחרון של מלחמת יום הכיפורים
מעבר לסואץ, 1974", 3: 47;
ברעם, מיכה, "המוזיאון הלאומי, ביירות, 1982", 3: 46;
ברעם, מיכה, "יום האישה", 1: 155;
ברעם, מיכה, "יום העצמאות, ירושלים, 1978", 3: 30;
ברעם, מיכה, "ירושלים, 1978", 3: 45;
ברעם, מיכה, "מר רובין, מטולה, 1966", 3: 35;
ברעם, מיכה, "נשים בשחור", 1: 155;
ברעם, מיכה, "רכבת לירושלים, 1970", 3: 34;
ברעם, מיכה, "ש"ס, כנס התעוררות", 1: 167;

אבו רוכון, אניס, "ללא כותרת", 11: 96;
אברהם, חיים, "רישום", 22: 89;
אברהמי, רלי, "משפחות", 3: 64;
אברהמי, רלי, "משפחת וונסו מכפר רג'ר", 3: כריכה
אחורית;
אגסי, נלי, "פרח קיר", 10: 77;
אהרון, נירית, "ציור", 14: 64;
אהרוני, נירית, "ציור", 14: 91;
אופק, אברהם, "וחברינו היורדים מארץ-ישראל", 22:
32;
אופק, אברהם, "מתווה לישראל - חלום ושברו", 22:
34;
אורלוף, חנה, "בן-גוריון", 9: 123;
אלון, ז'ראר, "תמונה מתוך 'עקב אכילס' עיבוד ובימוי
אילן רונן", 8: 123;
אליעזר, אורי, "אורגיית הליליות", 22: 64;
אליעזר, אורי, "דחילים", 21: 19;
אליעזר, אורי, "דחילים, אלילים", 21: 147;
אליעזר, אורי, "פסלון קרמיקה", 21: 87;
אליעזר, אורי, "ציור", 19: כריכה קדמית;
אליעזר, אורי, "ציור", 23: 82;
אליעזר, אורי, "ציור", 23: 80;
אליעזר, אורי, "ציור על משטח", 21: 22;
אליעזר, אורי, "ציור על משטח", 21: 24;
אליעזר, אורי, "ציור על משטח", 21: 128;
אליעזר, אורי, "תבליט", 21: 79;
אליעזר, אורי, "תבליט מתכת", 21: 150;
אפרת, בני, "בול", 23: 38;
ארגז, ימימה, "מלט הארץ", 10: 105;
ארוך, אריה, "מה נשמע בבית (בית אדום)", 2: שער;
ארוך, אריה, "מלאך עף", 2: 53;
ארוך, אריה, "פרופילים", 2: 64;
ארוך, אריה, "ראשים ועיטורים", 2: 57;
ארנולד, רמי, "ואדי סאליב, חיפה", 1: 73;
ארנולד, רמי, "חוף תל-אביב", 1: 81;
ארנולד, רמי, "רחוב יפת, יפו בלילה", 1: 79;
ארפ, ז'אן, "ינוס הקטנה ממאודון", 5: 84;
בהיר, חנן, "חיילים יוונים, החשמונאים ולידיהם. מתוך
'אחיי גיבורי התהילה'", 17: 61;
בהיר, חנן, "יוונים נגד יהודים, מתוך 'אחיי גיבורי
התהילה'", 17: 60;

- גד, הדר, "מגש הכסף- שנות האלפיים", 22: כריכה קדמית;
- גוטמן, נחום, "אירוסים מתוך הרפתקאות חמור שכולו תכלת", 13: 44, 45, 47, 48;
- גוטמן, נחום, "דוקטור חיסין רוכב על חמורו", 13: 50;
- גוטמן, נחום, "מכתב מפריס", 23: 30;
- גוטמן, נחום, "ציור לשירים ופזמונות לילדים", 19: 6;
- גור אריה, אלי, "אקווריום", 18: 49;
- גור אריה, אלי, "ללא כותרת", 18: 21;
- גור אריה, אלי, "ללא כותרת", 18: 138;
- גור אריה, אלי, "מתאבנים (סדרת צדפות)", 18: 77;
- גטר, תמר, "מכתב ליוזף בויס", 23: 35;
- גטר, תמר, "סימניה", 22: 28;
- גטרידה, חנוך, "הגבול הישראלי המצרי", 10: 73;
- גינסור, ורדה, פאריד אבו-שאקרה, "תמונות ממיצב פואטי", 9: 19;
- גלזברג, שרון, "שמיטה", 10: 87;
- גלרמן, מרדכי, "ממראות הירקון", 4: כריכה קדמית ואחורית;
- גלמן-זאק, אגור, "כפית", 18: 38;
- גרובמן, מיכאל, "מעץ", 16: כריכה קדמית;
- גרובמן, מיכאל, "סולם יעקב", 8: 50;
- הגון, גדי, "מילה של אהבה מאת מיקי גורביץ", 8: 119;
- דוד, נורית, "המורה לחקלאות", 19: 75;
- דחובנה, מאשה, "דיוקן", 15: 73;
- "דיוניסוס אוהו בידו נחשים", 17: 38;
- "דיוניסוס אריאדנה עם סאטיר", ציור על כד, 4: 130;
- "דיוניסוס בעגלה רתומה לחמור", ציור על כד, 4: 127;
- "דיוניסוס מלווה בארבעה סאטירים", ציור על גביע, 4: 135;
- דלקרוא, או'ן, "פאוסט ומפיסטו בשבת מכשפות", 17: 42;
- דנציגר, יצחק, "נמרוד", 18: 31;
- דרומר, אורי, "ארון הספרים היהודי", 8: 41;
- דרוקס, מיכאל, "התכוונות למזרח, תצלום מיצג", 8: 45;
- דרורי, אדוה, "מתוך המיצב 'נשים בשחור'", 10: 106;
- הצופה, עמנואל, "עוגן", 10: 153;
- ז'אנו, ז'אק, "מתוך 'המשתה'", 10: 17;
- זינגר, ניקודא, "ים המלח", 2: כריכה אחורית;
- חביבי קנדלפת, ג'הינה, "אילה מתרחצת במעיינה", 79: 11;
- חגיגי, רחל, "פיקניק", 10: 11;
- חסן, ג'מאל, "טבע לא דומם", 11: 23;
- טומשוף, אריאלה, "משחקי ילדים", 8: כריכה קדמית;
- טינטורנטו, לרדה והברבור", 41: 7;
- יצחק, יוסף, "ציור", 23: 110;
- יצחק, יוסף, "ציור", 23: 111;
- יצחק, יוסף, "ציור", 23: 112;
- יצחק, יוסף, "ציור", 23: 112;
- יריב, אמנון, "סולם יעקב", 19: 119;
- כהן, אלונה, "צילום", 24: 53;
- כהן, אמיר, "מסדרת 'דוגמיל'", 10: 140;
- כהן, דורון, "א. ב. יהושע כמוכר חילוואת (דברי מתיקה) בתחנת הרכבת בכיירות, בעת צילומי הסרט מר מאני", 31: 4;
- כהן-גן, פנחס, "מבקרים באמנות אטומית", 1: 134;
- כהן-גן, פנחס, "הנחות על תולדות האמנות", 1: 200;
- כהן לוי, מאיה, "Urban Landscape", 20: כריכה קדמית;
- כנעאן, אחמד, "מחרשה של כנפיים", 11: 108;
- כרמי, איילת, "2005", 15: 59;
- לוגסי, אליה, "צילום", 24: 10;
- לוגסי, אליה, "צילום", 24: 14;
- לוי, הרס, "ללא שם", 10: 99;
- לוי, ואדים, "פרט מתוך וידיאו", 4: 100;
- לופר, לירון, "פרט מתוך וידיאו- 'מחוזה לשירותי ההצלה'", 4: 99;
- לוצ'נסקי, יעקב, "ברל כצנלסון", 9: 126;
- ליבק, אלכס, "מתוך הסדרה 'זיה דולורוזה'", 2: 17, 31, 37, 87, 99;
- ליליין, א. מ., "נחל הירדן, מתווה לאיור לתנ"ך", 12: 104;
- ליליין, א. מ., "נשים ליד הכותל המערבי", 5: 104;
- ליליין, א. מ., "רות, איור למגילת רות", 12: 26;
- לישנסקי, בתיה, "מגש הכסף", 22: 31;
- לנדסמן, אייל, "אב הבית' בתיאטרון חיפה 2002", 6: 101;
- לנדסמן, אייל, "חיפה 1995", 6: 14;
- לנדסמן, אייל, "חיפה 1995", 6: 56;
- לנדסמן, אייל, "חיפה 1996", 6: 81;
- לנדסמן, אייל, "חיפה 1996", 6: 94;
- לנדסמן, אייל, "חצרות יוסף 1994", 6: 85;
- לנדסמן, אייל, "חצרות יוסף 1995", 6: 17;
- לנדסמן, אייל, "חתונה, עכו 1995", 6: 26;
- לנדסמן, אייל, "יפו 1996", 6: 16;
- לנדסמן, אייל, "משתתפי 'אב הבית'", 6: 101;
- לנדסמן, אייל, "נערים 1997", 6: 24;
- לנדסמן, אייל, "קרית חיים 1996", 6: 76;
- מאטה, ראג'וט, מסדרת 'בוליבו', 10: 50;
- מטלון, אוהד, "ללא כותרת", 10: 118;
- מישורי, יעקב, "ציור מופשט", 1: 28;
- מלחם, כמאל, "קולאז'", 11: 36;
- מנור, ענת, "ללא כותרת", 10: 148;

- עומר, נולי, "ציפורים", 23: 93;
- עומר, נולי, "צעקת הפנויות", 23: 123;
- עומר, נולי, "רותי צריכה להתרגל", 23: 103;
- פולנסקי, אינה, "שני ברבורים", 15: 61;
- פומיאנסקי, מריה, "פרט מתוך וידיאו - Futur sound of Hollon", 4: 101;
- פינרו, בלו-סימיון, "אגרטל", 12: 12;
- פינרו, בלו-סימיון, "אוהל", 12: 115;
- פינרו, בלו-סימיון, "אסטרונואוט Walking around the dimension of the present moment", 12: 34;
- פינרו, בלו-סימיון, "ביצה", 12: 5;
- פינרו, בלו-סימיון, "דג", 12: 150;
- פינרו, בלו-סימיון, "דגל", 12: 119;
- פינרו, בלו-סימיון, "טבעת שם", 12: כריכה קדמית;
- פינרו, בלו-סימיון, "טלית", 12: 124;
- פינרו, בלו-סימיון, "כיסא אליהו", 12: 35;
- פינרו, בלו-סימיון, "לוחות שם", 12: 36;
- פינרו, בלו-סימיון, "שם צלחת", 12: 36;
- פינרו, בלו-סימיון, "תיבת נוח", 12: 35;
- פלדי, ישראל, "סיפור לילה", 14: 104;
- פלדמן, דורית, "מרכבות ה-א", 8: 47;
- פרידמן, אורי, "ציור", 13: 53;
- פרידמן, אורי, "ציור", 15: 144;
- פרידמן, אורי, "ציור", 23: 41;
- פרידמן, אורי, "ציור", 23: 42;
- פרידמן, אורי, "ציור", 23: 132;
- פרידמן, אורי, "רישום", 15: 94;
- פרידמן, אורי, "רישום", 15: 95;
- פרלוב, דוד, "נתן זך מתרגם שיר", 4: 14;
- פרנקל, זיגמונד, "ברווז", 1: 283;
- פרנקל, זיגמונד, "חוגלות", 1: 283;
- פרנקל, זיגמונד, "חתול", 1: 284;
- פרנקל, זיגמונד, "קיפור", 1: 284;
- צ'רקסקי, זויה, "אוברכלוס (חסר בית)", 19: 91;
- צ'רקסקי, זויה, "להבין את דרידה", 21: כריכה קדמית;
- צ'רקבסקי, זויה, אבדי טר אגניין, "ללא כותרת", 18: 69;
- צ'רקבסקי, זויה, אבדי טר אגניין, "ללא כותרת", 18: 82;
- קדישמון, מנשה, "הגוף שלי לא נגמר איפה שרואים", 23: 16;
- קדישמון, מנשה, "איור ל'האם השלישית'", 14: 70;
- קדישמון, מנשה, "אם נושאת את קרבנה", 13: 21;
- קדישמון, מנשה, "דיוקני סופרים", 1: 240;
- קדישמון, מנשה, "החמור", 13: 8;
- קדישמון, מנשה, "העקדה, הכבשה, היונה", 23: 13;
- קדישמון, מנשה, "מולדת", 13: 9;
- קדישמון, מנשה, "על ס. יזהר", 13: 10;
- קדישמון, מנשה, "ציור", 23: כריכה קדמית;
- נאמן, מיכל, "בלי משיח בשמן", 23: 48;
- נאמן, מיכל, "בת ישראל", 23: 49;
- נאמן, מיכל, "הללויה", 23: 49;
- נאמן, מיכל, "מית YAMIT", 23: 47;
- נאמן, מיכל, "מגש הכסף", 22: 30;
- נאמן, מיכל, "May you swallow an umbrella", 23: 48;
- נאמן, מיכל, "Burn baby burn", 23: 49;
- נובאני, איברהים, "אני כיון לנרקיס הערבי", 11: כריכה קדמית ואחורית;
- נובאני, איברהים, "ללא כותרת", 11: 16;
- נובאני, איברהים, "ללא כותרת", 11: 56;
- נובאני, איברהים, "ללא כותרת", 11: 131;
- נובאני, איברהים, "מכחול", 11: 10;
- נובאני, איברהים, "מתוך מילון הצורות: עין", 11: 43;
- נובאני, איברהים, "מתוך מילון הצורות: עין", 11: 53;
- נוישטיין, יהושע, "מכתב ליווה בויס", 23: 33;
- נחמן, דנה, "ציילום", 24: 21;
- נתן, אפרת, "דגל", 19: 41;
- נתן, אפרת, "הנפת החרמש", 24: 145;
- נתן, אפרת, "לצעוד ולקצור", 19: 39;
- נתן, אפרת, "מתוך עבודת הוידאו 'פניקס'", 24: 142;
- נתן, אפרת, "עבודה על הגג", 24: 149;
- סומק, רוני, "איור", 24: 37;
- סומק, רוני, "אלן גינסברג", 23: 8;
- סומק, רוני, "גוש הקרח הכחול שקפא בעיניים", 23: 10;
- סומק, רוני, "איור הורוביץ", 23: 8;
- סומק, רוני, "יונה וולך", 23: 8;
- סומק, רוני, "מפית", 23: 9;
- סומק, רוני, "ציור", 23: 7;
- סומק, רוני, "ACQUA", 23: 12;
- סומק, רוני, "Arty Semite", 23: 11;
- סטולר, דניה, "כסא אוויר", 10: 25;
- סיאני, איתמר, "מצירי שנות ה-80", 23: 73;
- סיאני, איתמר, "ציור", 23: 71;
- סלוצקי, טלי, "ציילום", 24: 16;
- סריג, שחר, "ציור", 23: 76;
- סריג, שחר, "ציור", 23: 77;
- סריג, שחר, "ציור", 23: 78;
- סריג, שחר, "ציור", 23: 78;
- עומר, נולי, "איפה אהיה בחגים", 23: 108;
- עומר, נולי, "בית מתוק", 23: 105;
- עומר, נולי, "געגוע למיתולוגי", 15: 85;
- עומר, נולי, "יוצאת מדעתי", 19: 108;
- עומר, נולי, "לילית שחורה", 15: כריכה קדמית;
- עומר, נולי, "משפחה", 23: 21;
- עומר, נולי, "ציור זוגי", 19: 109;

- קדישמן, מנשה, "ציור", 31: 13;
 קדישמן, מנשה, "ציור", 14: 23;
 קדישמן, מנשה, "ציור", 15: 23;
 קדישמן, מנשה, "ציור", 17: 23;
 קדישמן, מנשה, "ציור", 18-19: 23;
 קדישמן, מנשה, "קינה", 18: 13;
 קדישמן, מנשה, "רישום", 128: 19;
 קדישמן, מנשה, "שני דפים מקטלוג התערוכה 'ארץ מולדת', וטכסט שכתב האמן", 13: כריכה קדמית;
 קדישמן, מנשה, "שתי יונים", 26: 13;
 קורג'יו, אנטוניו אלגרי, "לדה", 38: 7;
 קופרמן, משה, "הדפסת רשת", 1996, "1: 290;
 קופרמן, משה, "הדפסת רשת על נייר ארש, 1997", 1: 259;
 קינן, עמוס, "ישראל הר", 34: 14;
 קלימקוב, סרגיי, "ציור", 111: 8;
 קניספל, גרשון, "חיתוך עץ מתוך הספר 'שירי דור'", 26: 22;
 קניספל, גרשון, "ליל קיץ 'שירי דור'", 27: 22;
 ראוכוורגר, יאן, "חתול", 139: 1;
 רבינוביץ, איליה, "לואן נל, 'צילום סטילס", 102: 4;
 רובנס, פול, "הבת פרו מיניקה", 126: 24;
 רוברטס, דיוויד, "על גדות הירדן", 112: 12;
 רו, גיא, "חזיר בר שניצוד מוטל על גדר", 113: 8;
 רייך, צחי, "לב", 8: כריכה אחורית;
 שובל, גיא, "צילום", 19: 24;
 שובל, גיא, "צילום", 36: 24;
- שורצמן, קטיה, "חוף תל-אביב", 25: 7;
 שורצמן, קטיה, "ייבי ליד שולחן בבית קפה, בחברת הצייר יגאל תומרקין", 8: 7;
 שורצמן, קטיה, "כיסאות על שפת הים", 22: 7;
 שוחט, טל, "ללא כותרת", 18: כריכה קדמית;
 שוחט, טל, "שקדייה", 107: 18;
 שחר, גיל, "ללא כותרת", 129: 10;
 שטילמן, דנה, "צילום", 31: 24;
 שילה, אגון, "העלמה והמוות", 68: 14;
 שינברג, חן, "פרט מתוך וידאו סטילס- 'משוטט'", 98: 4;
 שירמן, שמחה, "תיק עבודות", 43: 1;
 שכטר, גליה, "ציור", 84: 23;
 שכטר, גליה, "ציור", 84: 23;
 שכטר, גליה, "ציור", 83: 23;
 שלונסקי, אברהם, "דיוקן עצמי", 79: 8;
 שני, רונית, "ללא שם, 1995", 110: 1;
 שני, רונית, "ללא כותרת, 1997", 226: 1;
 שני, רונית, "ללא שם, 1997", 227: 1;
 שפילר, קרן, "כיפה אדומה", 111: 10;
 שפיר, בל, "לאנונימיות מתמשכת?", 10: כריכה קדמית;
 שפירא, מורן, "צילום", 51: 24;
 שרייבר, מיכל, "קש-זהב", 132: 10;
 שריד, יעל-שחר, "יונה וולך", 29: 10;
 שריד, יעל-שחר, "מאיר ויזלטיר", 28: 10;
 תומרקין, יגאל, "ישראל הר", 122: 21;
 "תמונה מתוך סרטו של עמוס גיטאי 'כיפור'", 33: 8;

גרפיטי של שירו של דוד אבידן "הרחובות ממריאים לאט" על חזית חנות נעולה ברחוב המלך גיורג' 4, ת"א

מי ומי בגג

<p>מירון ח. איזקסון - מבכירי השירה העברית. באחרונה הופיע ספר שיריו בפעם הזאת.</p>
<p>ד"ר איימן אגבאריה (נולד ב-1968 בעיר אום אל-פחם) הוא משורר ומחזאי מחזיק תואר דוקטור כפול, במדיניות חינוך בינלאומי והשוואתי באונ. פנסילבניה. חבר סגל, במכון מנדל, מרצה באונ. חיפה.</p>
<p>ד"ר רחלי אברהם איתן - משוררת, מרצה וחוקרת. מארגנת ומנחה אירועים ספרותיים וסדנאות כתיבה. פרסמה חמישה ספרי שירה.</p>
<p>אורי אליעז – צייר, פסל ומשורר. מרבה לפרסם משיריו בגג.</p>
<p>מאיה בז'רנו – מבין המשוררות הבולטות בישראל היום. ספרה החדש, גורגים, הופיע באחרונה</p>
<p>נוית בראל - משוררת. נולדה באשקלון. דוקטורנטית באונ. ת"א. מפרסמת בכתבי עת שירים ומאמרים. שני ספרי שירתה: רושם: מחזור שירים (גוונים, 2005), ממש (עם עובד, 2011)</p>
<p>יערה בן-דוד – משוררת ואמנית קולאזים. ספר שיריה החמישי סוס טרויאני מבטן התודעה ראה אור באחרונה בהוצאת כרמל. הציגה תערוכות קולאזים במרכזי תרבות ובגלריות. חלק משיריה הולחנו. באחרונה ראה אור התקליטור שלה 'על כנפי השירה', בו היא מבצעת, בין היתר, מוסיקה קלאסית מתחומי הליטורגיקה והלידור.</p>
<p>לידיה בר-אב - נולדה ב-1949 בעיר חומס, לוב. אביה היה ראש הקהילה היהודית בלוב. ב-1950 עלתה המשפחה ארצה. את רוב ילדותה וחלק מנעוריה עשתה בצרף קטן, יחד עם הוריה ושמונת אחיה במעברת גיל-עם ליד קרית אתא. בעלת תואר שני בספרות מאונ. חיפה. היתה מורה בבית-ספר לקציני-ים בעכו. הוציאה ארבעה ספרי שירה.</p>
<p>ישראל בר-כוכב – מן הבולטים במשוררים בישראל. באחרונה הופיע ספרו מבחר השירים 1975-2010</p>
<p>רינה בשן - משוררת ומורה. לימדה ספרות בבתי ספר תיכוניים במשך 25 שנים. באחרונה מקדישה את זמנה לכתיבה. בין ספריה: אישה במראה מודדת תסריטים, הצד השמאלי של הירח (עיתון 77, 2010).</p>
<p>פרופ' נורית גוברין – מרצה וחוקרת, מן הבולטות בחוקרי הספרות העברית.</p>
<p>משה גנן - משורר, מתרגם וחוקר. יליד הונגריה, 1931. עלה ארצה ב-1947, שירת בפלמ"ח והיה מורה במעברות. בעל תוארי מוסמך בספרות עברית, בספרות השוואתית ובספרות גרמנית. פרסם ספרי שירה, ותרגומים. ביניהם: סונטים למריאן, שירים משומר (תרגום-עיבוד), השיבה הביתה / היינריך היינה (2011).</p>
<p>חגית גרוסמן – משוררת מבין הבולטות בשירה הצעירה. ילידת ראשון לציון 1976. למדה צילום בקאמרה אובסקורה, תיאטרון בית צבי, ציור במדרשה לאמנות, וספרות עברית וכללית באונ. ת"א. וכן ספרות עברית לתואר שני באונ. בן גוריון. ספריה: תשעה שירים לשמואל (2007) ליוטני האפר (2010)</p>
<p>ליליאן דבי-גורי - ילידת בגדד, עלתה ארצה בשנת 1951. משלבת שירה במחקר הספרותי ובהוראה. מרצה במחלקה לספרות עם ישראל, אוני' בר-אילן ולעתים מזמנות - במחלקה לשפה ולספרות עברית באוניברסיטת קימברידג'. הוציאה שני ספרי שירה שירים (עקד, 1993) ועל נהרות ועל ימים (כרמל, 2008).</p>
<p>אלישבע זהר-רייך – משוררת ופסיכולוגית. דוקטורט בנושא סרבנות קשר במשפחה. פרסמה משיריה בממות ספרותיות שונות. ספרי שירה: צפור הלאונרדו (עקד) כיתת חיים (עיתון 77)</p>
<p>פרופ' חגית הלפרין - חוקרת בכירה במרכז קיפ באוניברסיטת ת"א, מרצה במכללת סמינר הקיבוצים. זכתה בפרס ס. יזהר על ספרה החדש – המאסטרו - חיינו ויצירתו של שלונסקי.</p>
<p>נידאא חורי – בין המשוררות הבולטות בישראל היום. תושבת כפר פאסוטה, בו נולדה. מרצה באוניברסיטת הנגב, פרסמה שבעה ספרי שירה בישראל, לבנון ומצרים. שירתה תורגמה לעברית אנגלית ספרדית צרפתית איטלקית הולנדית אלבנית וגרמנית. באחרונה ראה אור ספר שיריה בגוף אחר, מבחר שירים 1987-2010, בהוצאת קשב</p>
<p>דנה חפץ – בעלת תואר דוקטור בפילוסופיה. באחרונה הופיע ספרה</p>
<p>יוסי יזרעאלי – מחזאי, סופר ומשורר. במאי היוצר גישות חדשניות לבימוי בתיאטרון הישראלי. פרופ' אמריטוס בחוג לתיאטרון באוניברסיטת ת"א. באחרונה מופיע גם כשחקן במחזות בבימויו.</p>
<p>יצחק יוסף – משורר וצייר. פרסם מיצירותיו בג החל מן הגיליון הראשון.</p>
<p>אבנר להב – מתרגם וחוקר ספרות. באחרונה הופיע בתרגומו ספרו של מישל פוקו המלים והדברים.</p>
<p>שמעון לוי פרופסור לתאטרון. היה ראש החוג לתאטרון באוניברסיטת תל אביב בשנים 2000-2005 פרסם כעשרה ספרים, עשרות מאמרים בעברית, אנגלית וגרמנית, תרגם עשרות מחזות, וכתב מאות מאמרים כתבות וביקורות</p>

<p>תאטרון וספרים בכתבי עת ובעיתונות. המייסד והעורך של הוצאת אסף/מחזות.</p> <p>דנה לובינסקי - משוררת תל אביבית, ילידת 1979. בעלת תואר שני בפסיכולוגיה קלינית, מטפלת בנשים שהיו קורבנות לאלומות מינית. פרסמה שירים במטעם, הליקון, שבו ועוד.</p> <p>טלי לטוביצקי - עורכת, חוקרת ומלמדת ספרות עברית. שיריה פורסמו בכתבי עת ותורגמו לאיטלקית, פולנית ואנגלית. זכתה בציון לשבח במסגרת הפרס למשוררים בראשית דרכם מטעם שר התרבות (2008).</p> <p>איברהים מאליק - משורר ומבקר ספרות יליד כפר יסיף. עוסק בעידוד דו קיום יהודי ערבי</p> <p>פרופ' פארוק מואסי - משורר וחוקר. פרסם למעלה מ-50 ספרים. סגן יו"ר איגוד הסופרים.</p> <p>לורן מילק - משוררת ילידת תל-אביב. בוגרת המכללה מנשר לאמנות. ספרה דם הבתולה יצא בשנת 2000. שיריה הולחנו בידי רונית שחר, אלונה דניאל, אור טפלי, גלי חי ונעמה אור.</p> <p>חסיין מהנא: נולד בפקיעין, 1944 וגר בה עד היום. מן הבולטים במשוררים כותבי הערבית בישראל היום. מורה בגמלאות. הוציא לאור מספר ספרי שירה, ושיריו תורגמו לעברית.</p> <p>אפרת מישורי - משוררת, מנחת סדנאות כתיבה, כותבת ביקורות על אמנות ושירה, בעלת תואר דוקטור מאוני. ת"א. מפרסמת ספרי שירה מאז 1990. בין ספריה הפה הפיזי (2002), אנך ואנחה (2007), שניהם בהוצאת הקיבוץ המאוחד).</p> <p>רות נצר - משוררת, מבקרת ופסיכולוגית יונגיאנית. באחרונה ראה אור ספרה מסע הגיבור.</p> <p>לילי נדב - חוקרת, סופרת משוררת. חיברה את ספר השירים תמונת נישואין בכפר חיטין.</p> <p>מלכה נתנזון - משוררת ומבקרת. פרסמה עד כה חמישה ספרי שירה. על האחרון שבהם, אוכמניות בגשם, זכתה בפרס האישה היוצרת בישראל תשנ"ב.</p> <p>חיים נגיד - משורר, חוקר, מחזאי. בקרוב יתפרסם ספרו החדש ימינה לסמטת גן עדן, מבחר שירים 1971-2011</p> <p>יחזקאל נפשי - משורר ופעיל חברתי. יליד פתח תקווה, 1977. שיריו פורסמו בכתבי עת, במוספים ספרותיים, באתרי אינטרנט ובספרו עכשיו פתיחה (גוונים, 2003)</p> <p>טהא מוחמד עלי - מבכירי השירה הערבית בישראל. נולד ב-1931 בכפר צפוריה הסמוך לנצרת. נפטר בנצרת ב-2011. למד רק ארבע שנים בבית ספר יסודי. החל לכתוב שירה בגיל 41. פרסם חמישה ספרי שירה וקובץ סיפורת אחד. ב-2005 זכה בפרס טבע לשירה.</p> <p>רוני סומק - יוצר רב תחומי, בין הבולטים במשוררים העברים. שיריו תורגמו לעשרות שפות, אמן חזותי פורה. תערוכת היחיד שלו מפית הוצגת במוזיאון רמת-גן בשנת 2010.</p> <p>ג'מאל קווער - נולד בנצרת, 1930. דוקטור לספרות ערבית ומרצה לשעבר באונברסיטת חיפה ובסמינר למורים ערביים. מן הבולטים במשוררים הערביים בישראל. פרסם יותר מ-20 ספרים.</p> <p>סועאד קרמאן נולדה ב-1927 בחיפה, למשפחה ידועה. בהיותה ילדה קטנה עברו הוריה ללבנון, ושבו לחיפה. חלק מהשכלתה רכשה בחיפה בבית ספר לבנות לאחר מכן בעזה ובירושלים. אחרי קום המדינה הוכשרה כמורה לאנגלית עד יציאתה לגימלאות. הוציאה שני ספרי שירה בלבד</p> <p>אשר רייך - מן המשוררים הבכירים בספרות העברית בת-זמננו. באחרונה ראו אור שני ספרי שירה חדשים: השחיין המהיר של הרגש, שירי אהבה, שכתב ביובל השנים האחרון. (בהוצאת זמורה ביתן) וחור בגרב (בהוצאת הקיבוץ המאוחד)</p> <p>ברכה רוזנפלד - משוררת, מתרגמת ומבקרת ספר שירה האחרון עד כה אחר כך הייתי בראשית זכה בפרס אסי"י (איגוד סופרי ישראל) וראה אור בהוצאת ספרא.</p> <p>רבקה רז - סופרת ומרצה. פרופ' באוני. ניו-יורק ומנחת סדנאות כתיבה בישראל. באחרונה ראה אור ספרה אני הולך למות, הוא אמר, בהוצאת הקיבוץ המאוחד.</p> <p>נאדרה שחאדה - ילידת כפר יסיף. הוציאה מספר ספרי שירה בערבית. פעילה בתחומי השירה, הציור והאמנות. יושבת ראש עמותת "אבדאע" לציור במגזר הערבי.</p> <p>מתי שמואלוף - משורר, פעיל חברתי, עורך ופובליציסט. פרסם שלושה ספרי שירה, וכתב את המחזה מה נולד מטקס יום הזיכרון שהועלה ב-2003 כהצגה בפסטיבל Small Bama</p> <p>זיוה שמיר - פרופסור לספרות עברית במרכז הבינתחומי הרצליה ובמכללת סמינר הקיבוצים. חוקרת מובהקת של יצירת ביאליק ואלתרמן. ב-2011 יצאו ספריה ש"י עולמות (ריבוי פנים ביצירת עגנון); הניגון שבלבבו (השיר הלירי הקצר של ח"י ביאליק) ועיני אהובתי (הסונטות של שקספיר). בקרוב יתפרסם ספרה רקפת: ענווה וגאוה בשירת רחל, בהוצאת "ספרא" בשיתוף עם הוצאת הקיבוץ המאוחד.</p>
--

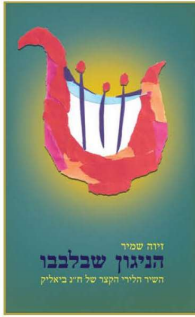
הניגון שבלבבו

השיר הלירי הקצר של ח"נ ביאליק

מאת: פרופ' זיוה שמיר

הספר הניגון שבלבבו מתחקה אחר דרכו של ביאליק אל השיר הלירי הקצר, ובוחן את פסגותיו של הז'אנר, שהן גם פסגותיה של השירה העברית החדשה. אגב כך נבחנת גם דמותו של "האני" הדובר בשירים אלה. באמצעותה הציב ביאליק דיוקן קולקטיבי, מופר ומעורר הזדהות, שלו ושל בני דורו וכן דיוקן של היהודי הארכיטיפי, יושב-האוחלים והנודד, שבכל דור ובכל אתר. הספר ראה אור בשיתוף עם הוצאת הקיבוץ המאוחד.

פרופ' זיוה שמיר, חוקרת ומורה במכללת סמינר הקיבוצים ובמרכז הבינתחומי בהרצליה. בעבר עמדה בראש בית-הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב ובראש מכון כץ לחקר הספרות העברית (כיום מרכז קיפ לחקר ספרות העברית).

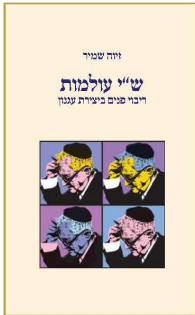

ש"י עולמות

ריבוי פנים ביצירת עגנון

מאת: פרופ' זיוה שמיר

הספר ש"י עולמות: ריבוי פנים ביצירת עגנון מציג את יצירת עגנון בעיקר מצדה המודרניסטי-אקטואלי. הוא מצביע על הקשר שבין מועד כתיבתם ופרסומם של סיפורים (כדוגמת "עגונות", "והיה העקוב למישור", "שבועת אמונים", "האדונית והרוכל", "מעשה העז", "הרופא וגרושתו") ושל רומנים (כדוגמת "סיפור פשוט", "תמול שלשום" ו"שירה") לבין המציאות החוץ-ספרותית בת-הזמן, ומראה כיצד הצליח עגנון לשלב אמירות מודרניות בתכלית בחסותן המגוננת של אגדת קדומים "תמימה", או של תמונת פולקלור "תמימה". עגנון מתגלה כאן כאיש הגות שניחן בתובנות מורכבות ובראייה רב-זוויתית, המשאירות לא אחת את הקורא בחוסר ודאות ובאבדן כיוונים, עם סקרנות שאינה באה על סיפוקה עד תום.

הלך ומלך

אלתרמן - בוהמיין ומשורר לאומי

מאת: פרופ' זיוה שמיר

על ראשו של המשורר נתן אלתרמן התנוססו שני כתרים - כתר השירה הלאומית וכתר השירה הקלה. אי ההבחנה באופי הדואליסטי של אלתרמן - האיש ויצירתו - גרמה, ועדיין גורמת לאי-הבנות ולסילופים בביקורת ובמחקר. בספר זה מצביעה פרופ' שמיר על אחדים מסילופים אלה ומנסה להביא לתיקונם. שאר פרקי הספר עוקבים אחר היבטים מרכזיים בשירה "הלאומית" ובשירה ה"קלה" של יצירת אלתרמן ומראים שאין החיץ בין שני האגפים גבוה כפי שהוא נראה ממבט ראשון.

להשיג בכל חנויות הספרים

ספרא, בית הוצאה לאור של איגוד כללי של סופרים בישראל, רחוב דניאל פריש 6 ת"א, ת.ד. 23033 טל. 03-6950019 פקס: 03-6950012 igudil@netvision.net.il

0 03760000050 5
דאנאקוד 376-50